

e-ISSN: 2822 - 3136

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl University

SBED

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute

2023

Yıl/Year: 2023
Sayı/Issue: 62

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi

Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute

e-ISSN: 2822 - 3136

Yıl/Year: 2023 Sayı/Issue: 62 / 62

Kapsam / Scope: Sosyal Bilimler / Social Sciences

Periyot / Period: Yılda dört kez (Mart, Haziran, Eylül, Aralık) yayımlanır.
The journal publishes four issues a year (March, June, September, December)

Yayın Dili / Publication Language: Türkçe ve İngilizce / Turkish and English

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır.

Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute
Double blind peer-review system is used.

Dergimizin Tarandığı İndeksler/Indexes

ULAKBİM TR Dizin, EBSCO,
MLA (Modern Language Association).

Bu dergideki makaleler iThenticate programıyla taranmıştır.
The articles in the journal were processed iThenticate through program.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yayıncı | Publisher

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences

Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Murat CABAZ

Sahibi | Owner

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına |
On Behalf of Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences
Prof. Dr./Prof. Bekir KOÇLAR

Baş Editör | Editor in Chief

Doç. Dr./Assoc. Prof. Ömer OBUZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Editörler | Editors

Doç. Dr./Assoc. Halit YABALAK (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Dr. Öğr. Üyesi/ Asst. Prof. Yunus ÖZDURĞUN - Siirt Üniversitesi/University

İngilizce Dil Editörü | English Language Editor

Doç. Dr./Assoc. Habib TEKİN (Marmara Üniversitesi/University)

Sekreteryaya /Secretary

Ahmet KÖKLÜ

Dizgi ve Tasarım | Design

Doç. Dr. Halit YABALAK

halityabalak@yyu.edu.tr

İletişim Bilgileri | Contact Details

e-posta/e-Mail: sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr

e-Ağ/Web: <http://www.yyusbedergisi.com> / <http://dergipark.org.tr/tr/pub/yyusbed>

Tel /Phone: 0432 225 11 17- 0432 225 10 24

Faks / Fax: 0432 225 10 52

Adres / Address: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, 65080, Zeve Kampüsü, Tuşba/Van

Yayın Tarihi | Publication Date

31 Aralık / December 2023

Dergide yayımlanan makalelerin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergi Yayın Kurulu gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamama konusunda serbesttir. Yayın Kurulu ve editöryal ekip makalelerle ilgili herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez

All responsibility of the articles published in the journal belongs to the authors. Editorial board of the journal is free to publish the articles. Editorial board does not accept any legal liability for articles.

Arap Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of Arabic Language and Literature

Prof. Dr./ Prof. Abdulhadi TİMURTAŞ / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Arkeoloji Alan Editörü / Area Editor of Archeology

Dr. Öğr. Üyesi/ Asst. Prof. Salih SOSLU – Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/University

Coğrafya Alan Editörü / Area Editor of Geography

Prof. Dr./ Prof. Murat YILMAZ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Felsefe Alan Editörü / Area Editor of Philosophy

Doç. Dr./Assoc. Prof. Eren RIZVANOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Güzel Sanatlar Alan Editörü / Area Editor of Fine Arts

Doç. Dr./Assoc. Prof. Aslı ERCİYEŞ TOSUN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

İktisat Alan Editörü / Area Editor of Economics

Prof. Dr./ Prof. Mehmet Akif Arvas

İngiliz Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of English Language and Literature

Doç. Dr./Assoc. Habîb TEKİN (Marmara Üniversitesi/University)

İşletme Alan Editörü / Area Editor of Management

Doç. Dr./Assoc. Prof. Ertuğrul ÇAVDAR - Kastamonu Üniversitesi/University

**Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Alan Editörü /
Area Editor of Public Administration and Political Science**

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Gaye TUĞ LEVENT- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Sanat Tarihi Alan Editörü / Area Editor of Art History

Doç. Dr./Assoc. Prof. Ercan ÇALIŞ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Sosyoloji Alan Editörü / Area Editor of Sociology

Prof. Dr./ Prof. Suvat PARİN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Turizm Alan Editörü / Area Editor of Tourism

Doç. Dr./Assoc. Prof. Sedat ŞAHİN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Tarih Alan Editörü / Area Editor of History

Doç. Dr./Assoc. Prof. Erkan AVŞAR – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Türk Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of Turkish Language and Literature

Doç. Dr./Assoc. Prof. Ulaş BİNGÖL – Constantine Emir Abdelkader Üniversitesi/University

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLE

Derya ELMALI ŞEN, Evşen YETİM

Mimarlık Öğrencilerinin Deprem ve Konut Algısı Üzerine Bir Araştırma 1

A Study on Earthquake and Housing Perception of Architecture Students 1

Bahattin DEMİRTAŞ

Atatürk Ve Demokrat Parti Dönemlerinde Türkiye'ye Yapılan Siyasi ve Diplomatik Ziyaretlerde Yabancı Devlet Başkanlarına Verilen Hediyeler 17

Gifts Given to Foreign Heads of State During Political And Diplomatic Visits to Turkey During the Periods of Atatürk and the Democratic Party 17

Celal ASLAN, Şayla YILDIRIM

Kadın Eğitimi Odağında Bir Film Analizi: Mona Lisa'nın Gülüşü 31

A Film Analysis with a Focus on Women's Education: Mona Lisa Smile 31

Mustafa C. SADAĞOĞLU, Tülin ALKAN

Geleneksel Diplomasi Den Kamu Diplomasisine Karabağ Savaşının Televizyon Üzerinden Sunumuna İlişkin Bir Araştırma 41

From Traditional Diplomacy to Public Diplomacy: A Study on the Presentation of the Karabakh War on Television 41

Ercan ÇALIŞ

Türk İslam Mezar Geleneğinde Gevaş Mezarlığı 54

Gevass Cemetery In Turkish Islamic Grave Tradition 54

Yusuf Çağrı TÜRKSEVEN

Düldül Dağı'nın (Osmaniye/Düziçi) Alternatif Turizm Potansiyeli Üzerine Nitel Bir Araştırma 74

A Qualitative Research on the Alternative Tourism Potential of Düldül Mountain (Osmaniye/Düziçi) 74

Servet ÖZKAN, Mehmet AYGÜN

İşletmelerin Sermaye Yapısı Üzerinde Firma Yaşam Döngüsünün Etkisi: Borsa İstanbul Üzerine Bir İnceleme 96

The Effect of Firm Life Cycle on the Capital Structure of Businesses: An Investigation on Borsa İstanbul 96

Bengi POLAT, Senem TEZCAN

Bir Expo Mirası Olarak Mimarlığın Kentler Üzerindeki Etkileri 111

The Effects of Architecture As An Expo Heritage on Cities 111

Yusuf Barış UZUN, Sanem ŞEHRİBANOĞLU, Sena GÜRŞEN OTACIOĞLU

Müzikal Performans Kaygısıyla Başa Çıkma Kullarılan Bilişsel Stratejiler 128

Cognitive Strategies Used In Coping With Musical Performance Anxiety 128

İsa YALÇIN, Ömer AKDOĞAN

Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî'nin 'el-Hikemü'l-'Atâ'iyye: Şerh ve Tahlil' Adlı Eseri Bağlamında Mârifet ve Ârif-i Billâh Düşüncesi 141

Muhammad Said al-Bûtî's 'al-Hikam al-'Atâ'iyya: Sharh and Tahlil' in the Context of the Idea of Mârifah and Ârif-i Billâh 141

Sait EBİNÇ

Medeniyetler Arası İlişki Bağlamında Homo Islamicus ve Homo Economicus Tipolojileri Üzerine Bir Değerlendirme 155

An Evaluation on the Typologies of Homo Islamicus and Homo Economicus in the Context of the Inter-Civilizational Relationship 155

Mehmet SAĞ

Sanat Terapisinin Psikolojik Boyutları ve Alımlamalar 163

Psychological Dimensions of Art Therapy and Implications 163

Ayşem Biriz KARAÇAY

Who is a Refugee?: A Critical Assessment of the 1951 Geneva Convention 173

Mülteci Kimdir?: 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin Eleştirel Değerlendirmesi 173

Ercan ÇELEBİ

Men-i Müskirat Kanunu'nun Kabulü ve Uygulanması: Kastamonu Örneği (1920-1923) 185

Adoption and Implementation of the Prohibition Alcohol Law: Kastamonu Example (1920-1923) 185

Ömer ZAIMOĞLU, Nurgul KOSHKINBAYEVA

Dünyada ve Kazakistan'da Sanatın Geliştirilmesi ve Yaratıcı Eğitim: Tasarım ile Karşılaştırmalı Analiz 205

Development Art and Creative Education in the World and Kazakhstan: Comparative Analysis with Design 205

Yayın Kurulu/ Editorial Board

Prof. Dr./Prof. Aleksandar KADIJEVIC	Belgrad Üniversitesi/University of Belgrade Sırbistan/Serbia
Prof. Dr./Prof. Ivan BALTA	Osijek Üniversitesi/University of Osijek, Hırvatistan/Croatia
Prof. Dr./Prof. Mehmet Şirin ÇIKAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye
Prof. Dr./Prof. Serbo RASTODER	Karadağ Üniversitesi/University of Montenegro, Karadağ/Montenegro
Prof. Dr./Prof. Süleyman Turduyevic KAYIPOV	Sincan Pedagoji Üniversitesi/Xinjiang Pedagogical University, Çin/China
Prof. Dr./Prof. Timur KOCAOĞLU	Michigan Üniversitesi/Michigan State University ABD/USA
Doç. Dr./Assoc. Prof. Liliana BOŞCAN	Bükreş Üniversitesi/University of Bucharest Romanya/Romania
Doç. Dr./Assoc. Prof. Tamer BALCI	Teksa Üniversitesi/The University of Texas, ABD/USA
Doç. Dr./Assoc. Prof. Vitaliy POZNAHİREV	Rusya Bilimler Akademisi/Russian Academy of Sciences, Rusya/Russia
Dr. Salih Ahmad ABDULVEHHAB	Ezher Üniversitesi/University, Mısır/Egypt

Danışma Kurulu | Advisory Board

Prof. Dr./Prof. Abdülmecit NUREDİN	Uluslararası Vizyon Üniversitesi/International Vision University Makedonya/Macedonia
Prof. Dr./Prof. Fuat GÜLLÜPINAR	Anadolu Üniversitesi/University Türkiye
Prof. Dr./Prof. İbrahim Moh'd Mahmoud KOFAHİ	Ürdün Üniversitesi/Jordan University Ürdün/Jordan
Prof. Dr./Prof. Kemal YAKUT	Anadolu Üniversitesi/University, Türkiye
Prof. Dr./Prof. Mehmet AYGÜN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye
Prof. Dr./Prof. Orhan KILIÇ	Fırat Üniversitesi/University, Türkiye
Prof. Dr./Prof. Öztürk EMİROĞLU	Varşova Yunus Emre Enstitüsü/Warsaw Yunus Emre Institute, Polonya/Poland
Doç. Dr./Assoc. Prof. Emina BERBIC KOLAR	Osijek JJ Strossmayer Üniversitesi/JJ Strossmayer University in Osijek Hırvatistan/Croatia
Doç. Dr./Assoc. Prof. Nihada DELIBEGOVIC DZANIC	Tuzla Üniversitesi/ University of Tuzla Bosna Hersek/ Bosnia and Herzegovina
Doç. Dr./Assoc. Prof. Oqtay QULİYEV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Azerbaycan/ Azerbaijan

2023 Hakem Listesi / Referee List

Prof. Dr.	Bahattin ÇELİK	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr.	İbrahim ÜNGÖR	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Prof. Dr.	Ali Yalçın TAVUKÇU	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr.	Bariş DEMİRCİ	Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi
prof. Dr.	Ebru Gülbuğ EROL	İğdır Üniversitesi
Prof. Dr.	Hanife Nalan GENÇ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr.	Hasan BOYNUKARA	Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr.	Hasan Engin ŞENER	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr.	Mehmet AYGÜN	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr.	Mehmet BAYARTAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr.	Mehmet IŞIKLI	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr.	Mehmet KOŞTUMOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr.	Meltem INCE YENİLMEZ	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Prof. Dr.	Nigar MERDAN	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr.	Nuray TASTAN	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr.	Nurullah ULUTAŞ	Bitlis Eren Üniversitesi
Prof. Dr.	Orhan DENİZ	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr.	Özgül DAĞLI	Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr.	Servet KARABAĞ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Şenay GÜNGÖR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr.	Şenol DURGUN	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Prof. Dr.	Zuhal TÜRKTAŞ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr.	CENGİZ ACAR	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr.	Bayram ÇETİN	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr.	Cengiz ATLI	İğdır Üniversitesi
Prof. Dr.	Erdoğan KAYGIN	Kafkas Üniversitesi
Prof. Dr.	Gülçin PULAT GÖKMEN	İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr.	GÜLPINAR AKBULUT ÖZPAY	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr.	Mehmet Akif IRMAK	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr.	Serkan İLDEN	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr.	Sevilay ÖZER	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr.	Ruhi KONAK	Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr.	Umut KARABULUT	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr.	Zafer ÇELİK	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr.	Zeki KODAY	Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr.	Zeki TAŞTAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr.	MUSTAFA KEMAL COŞKUN	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr.	Emin KIRKIL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr.	Aslı ERCİYEŞ TOSUN	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr.	Emrah LEHİMLER	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr.	Erhan GÖRMEZ	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr.	Erkan AFŞAR	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr.	Fethi DEMİR	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr.	Fırat YILDIZ	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr.	Hakan EYGÜ	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr.	Hakan GÜLERCE	Harran Üniversitesi
Doç. Dr.	Hatice Yaprak CİVELEK	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr.	Kenan SAATÇIOĞLU	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr.	Mehmet TAN	Siirt Üniversitesi
Doç. Dr.	Murat ALAKEL	Yalova Üniversitesi
Doç. Dr.	Mustafa POYRAZ	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Doç. Dr.	Mustafa Said KIYMAZ	Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr.	Mustafa SOLMAZ	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr.	Muzaffer ÇATAK	Siirt Üniversitesi
Doç. Dr.	Nursel ASLANTÜRK	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr.	Sedat ŞAHİN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr.	Sevtap ÖRGEL	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr.	Seyhan MERCAN KALAYCI	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr.	Yıldız ATMACA	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr.	Zafer İBRAHİMOĞLU	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr.	Abdullah CENGİZ	Dicle Üniversitesi
Doç. Dr.	Alaattin DOLU	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr.	Banu AKÇEŞME	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr.	Berna KÖSEOĞLU	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr.	Birgül ALICI	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr.	Birgül TAŞDELEN	Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr.	Burak BAŞKAN	Erzurum Teknik Üniversitesi
Doç. Dr.	Can ŞEN	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr.	Caner ÇİÇEKDAĞI	Artvin Çoruh Üniversitesi
Doç. Dr.	Demet EROL	Gazı Üniversitesi
Doç. Dr.	Dilek BAŞERER	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr.	Dilek BAŞERER	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr.	Ebru KAMACI KARAHAN	Bursa Teknik Üniversitesi
Doç. Dr.	Emine Bilgehan TÜRK	Giresun Üniversitesi
Doç. Dr.	Emine CİHANGİR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr.	Engin ASLAN	Dokuz Eylül Üniversitesi

Doç. Dr.	Ensar MACİT	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr.	Ercüment TOPUZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr.	Ertuğrul ÇAVDAR	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr.	Esra GEDİK	Bozok Üniversitesi
Doç. Dr.	Faruk BOZDAĞ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli
Doç. Dr.	Fatih GENCER	Bitlis Eren Üniversitesi
Doç. Dr.	Fatma ALTINSOY	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr.	Ferit YÜCEBAŞ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr.	Fuat GÜLLÜPINAR	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr.	Fırat ALTINKAYNAK	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr.	Hacer AKER	Selçuk Üniversitesi,
Doç. Dr.	Hakan YILMAZ	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr.	Hasan IŞIK	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr.	Hatem TÜRK	Giresun Üniversitesi
Doç. Dr.	İlke İLTER GÜVEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr.	Mehmed Gökhan POLATOĞLU	Erzurum Teknik Üniversitesi
Doç. Dr.	Mehmet ÖZALPER	Muş Alparslan Üniveristesi
Doç. Dr.	Mehmet ŞIRAY	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Doç. Dr.	Mustafa C. SADAKAOĞLU	Haliç Üniversitesi
Doç. Dr.	Mustafa ÖKSÜZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Doç. Dr.	Mübeyyen TEPE KÜÇÜKOĞLU	Trakya Üniversitesi
Doç. Dr.	Nasrullah UZMAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr.	Nur Jale ECE	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr.	Nuray KÜÇÜKLER KUŞCU	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr.	Ömer TOKUŞ	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr.	Özlem AYDIN	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr.	Özlem Nemutlu	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr.	Resul BABAOĞLU	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr.	Seda ÖZ YILDIZ	Polis Akademisi
Doç. Dr.	Şerif DEMİR	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr.	Şükrü ACITAŞ	Eskişehir Teknik Üniversitesi
Doç. Dr.	Tekin AVANER	Jandarma Ve Sahil Güvenlik Akademisi
Doç. Dr.	Temmuz GÖNÇ ŞAVRAN	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr.	Tuba GÜN ÇINGİ	Adıyaman Üniversitesi
Doç. Dr.	Tuğçe ÖZOĞUL BALYALI	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr.	Yusuf Ziya KESKİN	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi	ADEM ÖZER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi	Ali Kaan GENÇ	İstanbul Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi	Gamze MUKBA	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi	Gülsevım EVSEL	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi	Hasan ÖRÜCÜ	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

Dr.Öğr. Üyesi	İbrahim Halil YILMAZ	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi	İlhan SAĞSEN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi	Mehmet Ragıp KALELİOĞLU	Gaziantep Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi	Murat DOĞAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi	Nurettin ÖZDEMİR	Bozok Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi	Nuri DEMİREL	Bingöl Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi	Özal KARADENİZ	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi	Özlem TUZCU	Trakya Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi	Sanem ŞEHRİBANOĞLU	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi	Sinan KILIÇ	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi	Sultan KOMUT BAKINÇ	Haliç Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi	Umut EVLİMOĞLU	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi	Tolga KABAŞ	Çukurova Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi	Ümmühan AKPINAR	Bartın Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi	Ümre KAYNAK	Amasya Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi	Vedat AVCİ	Bingöl Üniversitesi
Dr.Öğr. Üyesi	Yasemin İLKAY	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr.Görevlisi	Gizem AKCAN	Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr.Görevlisi	Kenan ÖZKAN	Altınbaş Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Aslı Bahar İNAN	Çankaya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Ahmet ARSLAN	Hakkari Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Cem DOĞAN	Iğdır Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Erdal AYDIN	Milli Savunma Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Esmâ AKSOY KHURAMİ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Gülay DEMİR	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Hatice Deniz ÖZDEMİR	Biruni Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Hülya UZUN	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Işıl GÖKTÜRK	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	İsmet GÜNEY	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Mehmet ÖZGÜDEN	Cankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Mehmet Sıddık TURAN	Iğdır Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Mithat ATABAY	Çanakkale 18 Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Murat TOPRAK	Siirt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Mustafa GÜLTEKİN	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Nilgün COŞKUN	Mustafa Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Nurcan BOŞDURMAZ	İstanbul Bilgi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Okan YUNGUL	Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Orhon Can DAĞTEKİN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Osman TÜRK	Harran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Rauf BELGE	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Semra YILMAZ ÇILDAM	Siirt Ün.
Dr. Öğr. Üyesi	Serap ATASEVER BELLİ	Erzurum Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Serhat Aras TUNA	Muş Alparslan Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi	Sinan ACAR	Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Zehra Nurdan ATALAY	Bandırma Onyedli Eylöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Zehra Nurdan ATALAY	Bandırma Onyedli Eylöl Üniversitesi
Dr.	Kubra YUKSEL	Düzce Üniversitesi
Dr.	Emine KULUŞAKLI	İnönü Üniversitesi
Dr.	Güldane MİRİOĞLU KAVUK	Balıkesir Üniversitesi
Dr.	Güneş GÜLAYDIN	Yeditepe Üniversitesi
Dr.	Könül ABASLI	Institute of Education of Republic of Azerbaijan
Dr.	Nazlı TEKİN	Akdeniz Üniversitesi
Dr.	Selma ATABEY	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr.	Sevda AKTULGA GÜRBÜZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr.	Yunus KOÇ	Muş Alparslan Üniversitesi
Dr Öğr. Üyesi	Abdullah Asım DİVLELİ	Samsun Üniversitesi
Dr Öğr. Üyesi	Adem ÖZER	Ankara Hacı Bayram Üniversitesi
Dr Öğr. Üyesi	Emrah YILMAZ	Siirt Üniversitesi
Dr.	Fatih ADIGÜZEL	Bitlis Eren Üniversitesi
Dr.	Halil Orbay ÇOBANOĞLU	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Dr.	Süleyman GÜNGÖR	Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu
Dr.	Turgut İLERİ	Amasya Üniversitesi
Dr.	Hakkı ALBAYRAK	Bandırma Onyedli Eylöl Üniversitesi
Dr.	Müge ÇETİN	Sermaye Piyasası Kurulu

Mimarlık Öğrencilerinin Deprem ve Konut Algısı Üzerine Bir Araştırma¹

A Study on Earthquake and Housing Perception of Architecture Students

Derya ELMALI ŞEN

Assoc. Prof. Dr., Karadeniz Technical University, Department of Architecture, Trabzon, Türkiye
Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Trabzon, Türkiye
Orcid: 0000-0003-1931-8927 | e-posta: d_elmali@ktu.edu.tr

Evşen YETİM

Res. Ass., Recep Tayyip Erdoğan University, Department of Architecture, Rize, Türkiye
Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Rize, Türkiye
Orcid: 0000-0001-9778-4275 | e-posta: evsen.yetim@erdogan.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Elmalı Şen, D. and Yetim, E. (2023). A Study on Earthquake and Housing Perception of Architecture Students. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 62, 1-16

Elmalı Şen, D. ve Yetim, E. (2023). Mimarlık Öğrencilerinin Deprem ve Konut Algısı Üzerine Bir Araştırma. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 62, 1-16

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 07 August /Ağustos 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 18 December/Aralık 2023

Published/Yayın Tarihi: 31 December/Aralık 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Issue/Sayı: 62 **Pages/Sayfa:** 1-16

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Derya ELMALI ŞEN & Evşen YETİM).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

¹ Çalışmada Etik Kurul onayı, KTÜ Fen ve Mühendislik Bilimleri Etik Kurulu'nun 28.04.2023 tarihli ve E-26014373-050.01.04-367176 sayılı kararı ile alınmıştır.

Ethics Committee approval for the study was received by the decision of the KTÜ Science and Engineering Sciences Ethics Committee dated 28.04.2023 and numbered E-26014373-050.01.04-367176.

Öz

Çalışma, 2023 Kahramanmaraş depremlerinin ardından büyük ölçüde harabeye dönen kentlerdeki yıkımdan en çok etkilenen yapı grubu olan konutun kavramsal olarak üniversite öğrencileri tarafından nasıl algılandığını belirlemeyi amaçlamaktadır. Deprem yaşamış, sarsıntı hissetmiş ve deprem yaşamamış toplam 183 öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilen anket çalışmasında; depremin, deprem öncesi konutun ve deprem sonrası konutun zihinlerinde hangi kavramları çağrıştırdığını belirtmeleri istenmiştir. Öğrencilere “deprem” dendiğinde korku/panik kavramı çok baskın bir şekilde öne çıkmaktadır. Öğrencilerin zihninde “deprem” imgesinin oluşmasında en çok tekrarlanan ilk 10 çağrışım; korku/panik, yıkım/felaket, ölüm, sallantı/sarsıntı, enkaz/yıkıntı, endişe, kayıp, çaresizlik, karanlık, acı olarak sıralanmaktadır. Öğrencilere “deprem öncesi konut/ev” denildiğinde zihinlerine gelen ve en çok tekrarlanan ilk 10 çağrışım ise güven/güvenli alan, yaşam/yaşam alanı, aile, huzur/rahat, yuva, barınma/barınak, sıcak/samimi, aidiyet, sığınak/sığınma, sağlam/dayanıklı olarak sıralanmaktadır. Öğrencilere “deprem sonrası konut/ev” denildiğinde ise korku/panik, dayanıklı/sağlam, güvensizlik, yıkıntı/enkaz, endişe, aile, yıkım, yaşam/yaşam alanı, mezar, güven şeklinde bir sıralama yapmaktadırlar. Sonuç olarak, bu analizler ile ortaya konulan çağrışım ve sonuçların depremde ya da deprem korkusu olan bir bireyin psikolojik desteğe ihtiyaç duyduğu andaki hassasiyetine ve iyileşmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra birey ve toplumun fiziksel çevresinin oluşumuna yönelik beklenti içinde olduğu sağlam ve güven tesis eden tasarım ve planlamalara da ışık tutması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Deprem, konut, algı, anlam, mimarlık öğrencisi

Abstract

The study aims to determine how the university students conceptually perceive the housing, which is the building group most affected by the destruction in the cities that were largely destroyed after the 2023 Kahramanmaraş earthquakes. In the survey conducted with the participation of a total of 183 students who experienced earthquakes, felt shaking and did not experience an earthquake; they were asked to indicate which concepts the earthquake, the house before the earthquake and the house after the earthquake evoked in their minds. When students are told “earthquake”, the concept of fear/panic comes to the fore in a very dominant way. The top 10 most repeated associations in the formation of the “earthquake” image in the minds of the students are listed as fear/panic, destruction/disaster, death, shaking/concussion, debris/destruction, anxiety, loss, despair, darkness, and pain. When students are told “residence/house before earthquake”, the top 10 most repeated associations in total are listed as safety/safe space, living/living space, family, peace/comfort, home, sheltering/shelter, warm/sincere, belonging, take refuge/asylum, durable/resistant. When students are told “housing/house after earthquake”, fear/panic, durable/resistant, insecurity, debris/destruction, anxiety, family, ruin, living/living space, grave, trust are found to be sorted. As a result, it is thought that the associations and results revealed by these analyzes will contribute to the sensitivity and recovery of an earthquake survivor or an individual with fear of earthquakes when they need psychological support. In addition, it is expected to shed light on the solid and trust-building designs and plans that the individual and society expect for the formation of their physical environment.

Keywords: Earthquake, housing, perception, meaning, architecture student

Giriş

Deprem, yer kabuğundaki bir fay hattı boyunca tektonik plakalar arasındaki hareketin neden olduğu şiddetli ve ani bir sarsıntıdır. Bir depremin neden olduğu tahribat ve hasarın boyutu; büyüklüğüne, yoğunluk ve süresine, yerel jeolojiye, meydana geldiği günün saatine, bina tasarımı ve malzemelerine, uygulanan risk yönetimi önlemlerine bağlı olarak değişmektedir. 1998-2017 yılları arasında meydana gelen depremler, dünya çapında yaklaşık 750.000 can kaybına neden olmuştur. Bu süre zarfında 125 milyondan fazla insan hem fiziksel hem de psikolojik olarak yaşanan bu depremlerden etkilenmiştir (WHO, 2023). Yaşanan depremler ister ülke ister dünya genelinde olsun milyonlarca insanın bu felaketlerden etkilendiği düşünüldüğünde, depremi yaşayanların ya da depremi görmüş olanların ihtiyaçları olan destek alanlarını spesifik olarak belirlemek için depremin sosyal ve psikolojik sonuçlarının ortaya koyulması oldukça önemlidir (Ceyhan ve Ceyhan, 2006: 198). Bu bağlamda, depremlerin bilişsel, duygusal ve psikolojik etkilerinin mimarlık ile olan ilişkisini ortaya koymanın önemli bir yeri dolduracağı düşünülmüş, genç yetişkinler ile deprem öncesi ve deprem sonrası konut algısı üzerinden bir araştırma gerçekleştirilmiştir.

06 Şubat 2023'te, 04:17 ve 13:24 saatlerinde, merkez üssü sırası ile Pazarcık (Kahramanmaraş) ve Elbistan (Kahramanmaraş) olan 7.7 ve 7.6 büyüklüğünde gerçekleşen depremler; Kahramanmaraş, Hatay, Adıyaman, Gaziantep, Malatya, Kilis, Diyarbakır, Adana, Osmaniye, Şanlıurfa ve Elazığ'da çok şiddetli hissedilmiş; 50 bini aşkın can kaybıyla birlikte yapılı çevrenin önemli derecede zarar görmesine yol açmıştır (AFAD, 2023). Yapılı çevrenin büyük oranda yıkıma uğraması, tarihi, kültürel ve doğal varlıkların ağır bir şekilde zarar görmesine ek olarak yaşanan can kayıplarının yarattığı üzüntü ve travmalar; depremi bizzat yaşayan bireyler başta olmak üzere toplumsal psikolojiyi derinden sarsmış (Güler, 2023, s. 22), kitlesel travmalara neden olmuştur (Kuman Tunçel, 2023, s. 98). Geride kalan depremedeler yakınlarını kaybetmenin üzüntüsü bir yana barınma, beslenme, sağlık, sosyo-ekonomik ve psikolojik sıkıntılar, sosyal eşitsizlikler, depremin kırsala göre kentsel bölgelerdeki bireysel ve toplumsal riskler, göç, işsizlik ile baş etmek zorunda kalmış (Fırat, 2022, s. 47); bunun sonucunda da deprem sonrasında pek çoğunda ruh sağlığı sorunları baş göstermiştir. 1999 Gölçük depremini bizzat yaşayan bir gencin deyimi olan "deprem, geride psikolojisi bozulmuş insanlar bıraktı" ifadesi bugün de geçerliliğini korumaktadır (Ceyhan ve Ceyhan, 2006, s. 198). Deprem, yol açtığı fiziksel yıkım ve ölümlere ek olarak yaşamda kalanlar için önemli derecede psikolojik sorunların ortaya çıkmasında etkili olabilen bir doğal felakettir (Nakajima, 2012, s. 150).

Depremle birlikte ortaya çıkan psikolojik yıkım, korku, kaygı ve travmaların iyileşme yoluna girebilmesi, toplumun yeniden inşa edilebilmesi ve toplumsal psikolojinin iyileştirilmesi için kültürel mirasın korunması ve yeniden canlandırılması büyük önem taşımaktadır. Bu yeniden inşa hareketine yerel toplumun da dâhil olması ve geleceğe dair planlamaların birlikte yapılmasının özümsebilir ve dolayısıyla uzun vadede sürdürülebilir bir toparlanmaya pozitif katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Güler, 2023, s. 29). Yaşanan depremlerin ardından yeniden toparlanmanın temelinde yer alan konut algısının nasıl bir harita çizdiğine, konut odaklı algısal değerlendirmelerin neyi işaret ettiğine yönelik bulguları ortaya koymanın oluşturulacak gelecek planlamaları için olumlu değer sağlayacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Yapılan çalışmalar, deprem öncesinde yaşanan ya da gerçekleştirilen deneyimlerin depreme hazırlık konusunda bilgi verme ve motive etmede önemli bir rolü sahiplendiğini göstermektedir. Bununla birlikte büyük felaketlerin seyrek ve değişken doğası göz önüne alındığında insanların depreme karşı motive edilmesi zorlaşabilmektedir. Fakat felaketi birebir yaşamış olmak; hazırlıklı olmak için güçlü bir motivasyon kaynağı olabilmektedir (Becker vd., 2017, s. 179). Toplumsal farkındalığın en yüksek seviyelerde olduğu doğrudan felaketlerin deneyimlendiği bu dönemlerde, toplumsal belleğin canlılığının korunması hem gelecek nesiller hem de gelecekteki yapı yapma kültürü için önem taşımaktadır. Depremi yaşam boyu öğrenme ve eğitim modellerine entegre ederek toplumsal belleği canlı tutmak, depreme yönelik toplumun farkındalığını arttırmak, depremin zarar verici risklerinin azalmasında ve toplumun böyle bir afete her an hazırlıklı olmasında etkili olacaktır (Özden ve Açmaz Özden, 2023, s. 40).

Bir felaket deneyiminin hazırlık süreçleri; doğrudan afet deneyimi, dolaylı afet deneyimi, medya ya da insan deneyimleri ile ilişkili olarak dolaylı deneyim ve yaşam deneyimi dâhil olmak üzere dört kategoriye ayrılmaktadır. Gerçekleştirilen deneyimler insan üzerinde; düşünme ve konuşmaya teşvik etmek, farkındalığı ve bilgiyi arttırmak, bireylerin bir felaketin sonuçlarını anlamalarına yardımcı olmak, inanç geliştirmek, bir felakete hazırlık geliştirmek, duygu ve hisleri etkilemek, afet konularında topluluk etkileşimini teşvik etmek şeklinde sıralanabilen yedi farklı etkiye sahiptir (Becker vd., 2017, s. 182). Ortaya çıkan etkiler ve depremlerin doğurduğu sonuçlar halk sağlığı için önemli olduğu kadar, toplumun ve deprem bölgesinin yeniden kalkınması için gerekli olan planlamanın verimliliğinde de önemli bir yer tutmaktadır (Ceyhan ve Ceyhan, 2006, s. 198).

Depremin meydana getirdiği harabe ve yıkıntılar; insanların geçmişle olan ilişkilerini, yer ve mekân ile olan bağlarını yeniden incelemek ve düşünmek için sembolik alanlar olarak hizmet etmektedir. Yıkıntılarla birlikte geride kalan

depremedelerin anılarına, duygularına ve yer algılarına ilişkin yapılan araştırmalarda; başta travmatik üzüntü, korku ve acı verici nostalji hissi olmak üzere deprem öncesi ve sonrası iç içe geçmiş anıların karmaşık duygulara yol açtığı görülmektedir (Qian vd., 2021, s. 1).

Alan yazında doğal afetlerin insan psikolojisi üzerinde yarattığı etkilere ilişkin araştırmalar yapılmaktadır. Türkiye gibi deprem riski oldukça yüksek olan bir ülkede depreme yönelik tutum ve algıları deşifre etme üzerine yapılan bir çalışmada kaygı, ihmal, önlem, kadercilik algısı faktörlerinin etkili olduğu görülmüştür (Karaşin vd., 2023, s. 556-557). Bir başka çalışmada depreme maruz kalmış bireylerde depremin psikolojik etkilerini ortaya çıkarmak üzere geliştirilen ölçekte yaşamdan kopuş, sosyal sağlık, ruhsal değişim, travma kaygısı, olgunlaşma, kaçınma faktörleri öne çıkmıştır (Filiz vd., 2023, s. 246). Doğal afetlerin ardından psikolojik sıkıntı ve psikiyatrik rahatsızlık oranlarında artış görülmekte, hayatta kalanlar için bir dizi sosyal, psikolojik ve ruh sağlığı sorunu ortaya çıkmaktadır (Beaglehole vd., 2018, s. 720). Özellikle bir deprem yaşamış olma deneyimi, başta psikolojik gerilim olmak üzere, sosyal uyum ve performans sorunları, yoğun bir şekilde travma sonrası stres bozukluğu (PTSD) gelişimi problemleri ile ilişkilendirilmiştir (Nakajima, 2012, s. 150).

Yakın tarihli sistematik bir inceleme, afetlerden etkilenen insanların yaklaşık %24'ünün ilk altı ay içinde klinik olarak belirgin travma sonrası stres, %28'inin depresyon ve %23'ünün anksiyete belirtileri gösterdiğini ortaya koymuştur. Ayrıca, travma sonrası stres semptomlarının kademeli bir iyileşme gösterdiği; buna rağmen erişkinlerde depresyon ve anksiyete belirtilerinin aylarca hatta yıllarca devam ettiği sonucuna ulaşılmıştır (Riffle, 2020). Bu sorunlarla karşı karşıya kalan depremedelerin cinsiyet, yaş gibi demografik değişkenlerde farklı dayanıklılık yörüngeleri izlediği, erkeklerin kadınlara nazaran artan oranda dayanıklılık gösterdiği saptanmıştır (Chen vd., 2022, s. 334). Kadınlar, çocuklar, yaşlılar, eğitim düzeyi düşük kişiler, yoksullar, sosyo-ekonomik düzeyi düşük kişiler, azınlıklar, göçmenler, geçmişte (özellikle çocukluk döneminde) travma geçirmiş kişiler, psikiyatrik rahatsızlığı ve bakmakla yükümlü olduğu bir aile sahibi olanlar, psikiyatrik hastalık öyküsü ve uyumsuz başa çıkma tarzları olan kişilerin travmaya karşı daha da savunmasız olduğu bilinmektedir (Taycan, 2019; Şevik, 2023). Kahramanmaraş Depremleri gibi şiddeti geniş bir alana yayılan ve tüm toplumu etkileyen büyük afetlerde kaygı, stres, travma, depresyon gibi birçok psikolojik sıkıntının baş göstermesi son derece olağandır.

Deprem insanlar üzerinde fizyolojik, psikolojik, ruhsal, ekonomik, sosyal etkileri olduğu gibi kentler üzerinde de etkileri bulunmaktadır. Depremle birlikte kentler, konutlar, anıtlar, tarihi ve kültürel varlıklar yok olmakta ve yara almaktadır. Bu bağlamda, çevresel psikolojinin önemli ifadelerinden biri olarak fiziksel çevrenin insan üzerinde psikolojik ve davranışsal etkileri olduğu düşünüldüğünde (Ittelson vd., 1974, s. 1-15); insanın kent ve en temel yaşama birimi olan konutla birlikte iyileşebilmesinin mümkün olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu açıdan düşünüldüğünde, deprem yaşamış ya da yaşamamış bireylerin depremi nasıl algıladıkları, hangi duygu ve düşünceler içinde buldukları ve yaşanan büyük yıkım sonrası yapıyı çevreyi nasıl algıladıkları ve anlamlandırdıkları gibi durumların tespit edilmesinin iyileşme sürecine katkı sunacağı açıktır.

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Modeli

Deprem ve konut algısı üzerine yapılan bu çalışma, mimarlık öğrencilerinin “deprem”, “deprem öncesi ve deprem sonrası konut” kavramlarına yönelik algılarını ortaya koymayı hedeflemektedir. Diğer bir ifade ile çalışmanın amacı, deprem kavramının yanı sıra 2023 Kahramanmaraş depremlerinin ardından büyük ölçüde harabeye dönen kentlerde yıkımdan en çok etkilenen ve temel barınma birimi olarak en çok ihtiyaç duyulan konutun üniversite öğrencileri tarafından nasıl algılandığının ve anlamlandırıldığının belirlenmesidir. Deprem ve konut özelinde kullanıcının yapıyı çevre algısı ve ona yüklediği anlam üzerine odaklanan çalışma, nitel araştırma deseninde kurgulanmıştır. Bu bağlamda çalışmanın veri toplama yöntemi, açık ve kapalı uçlu sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme / anket tekniğidir. Anket formu öğrencilerin yaşı, cinsiyeti, sınıfı ve yaşadığı yere ilişkin demografik soruların yanı sıra deprem deneyimleri, çağrışımları, duyguları ile deprem öncesi ve sonrası konut kavramının çağrışımlarının sorgulandığı açık uçlu sorulardan oluşturulmuştur.

1.2. Araştırmanın Örnekleme

Örneklem grubu olarak Karadeniz Teknik Üniversitesi (KTÜ) Mimarlık Bölümü öğrencileri seçilmiştir. Örneklemin hesaplanmasında araştırma evreni olarak YÖK tarafından 2022 yılı için kesin kayıt yaptıran öğrenci sayısı (N= 117) esas alınmıştır (YÖK Atlas, 2023). Evreni bilinen örneklem hesabında yaygın kullanılan Cochran formülüne (Fonseca vd., 2022) göre örneklem büyüklüğü, % 90 güven düzeyi ($t=1,645$) ve % 10 hata payı ($d=0,1$) ile her sınıf için 43 olarak hesaplanmış ve uygulama her sınıfın temsil edileceği şekilde toplam 183 öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya katılımda gönüllülük esas alınmış, anket formu öğrencilere web tabanlı bir uygulama (Google Forms) üzerinden çevrimiçi ortamda sunulmuştur. Anket,

KTÜ Fen ve Mühendislik Bilimleri Etik Kurulu tarafından 28.04.2023 tarih ve E-26014373-050.01.04-367176 sayılı karar ile onaylanmıştır. Uygulama Mayıs ve Haziran aylarında gerçekleştirilmiş, yeterli sayıya ulaşıldığında ise sonlandırılmıştır.

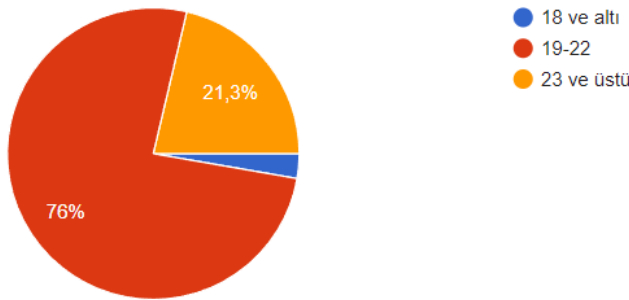
1.3. Verilerin Analizi

Verilerin çözümlenmesinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Demografik veriler frekans ve yüzde oranları ile analiz edilmiş ve grafiklerle sunulmuştur. Açık uçlu sorularda ise “deprem”, “deprem öncesi konut” ve “deprem sonrası konut” kavramları verilerek söz konusu kavramların öğrencilere çağrıştırdığı ilk üç kelimeyi/ kavramı/ çağrışımı yazmaları istenmiştir. Alınan yanıtlar/ çağrışımın önce tam liste dökümü yapılmış, ardından çağrışımın öğrenciler tarafından tekrarlanma sıklığı dikkate alınarak -aynı ve eş anlamlı kelimeler birleştirilerek- sayısal veriye dönüştürülmüştür. Akla geliş sırasına göre 1. sıra, 2. sıra ve 3.sıra olmak üzere her bir sıraya ait veriler en çoktan en aza doğru sıralanarak kavram çağrışım kümeleri oluşturulmuştur. Tekrarlanma sıklığına göre aynı frekansa sahip çağrışım aynı satıra yazılmıştır. Daha sonra 1. sırada akla gelen çağrışımlara 3, 2. sıradakilere 2 ve 3. sıradakilere 1 değeri verilerek çağrışımın ağırlıklı değerleri hesaplanmış ve buna göre “deprem”, “deprem öncesi konut” ve “deprem sonrası konut” kavramlarına karşılık akla gelen ilk 10 çağrışım tablonun sağında sıralanmıştır (Tablo 1-3). Böylelikle açık uçlu soruların çözümlenmesinde de frekans analizi yapılmış, yüzde oranları yerine ağırlıklı değerleri hesaplanmıştır. Ayrıca elde edilen çağrışım kümeleri kelime bulutu şemaları ile görselleştirilmiştir.

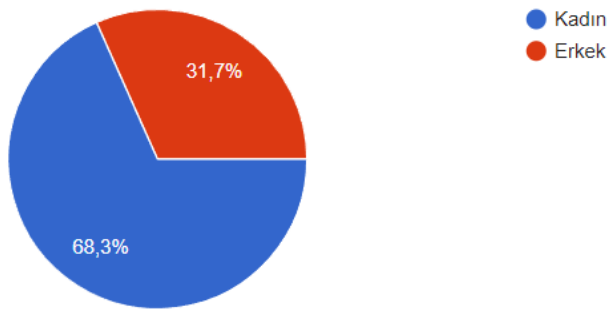
2. Bulgular

2.1. Demografik Verilere İlişkin Bulgular

Demografik verilere ilişkin bulgular incelendiğinde öğrencilerin %76’sının 19-22, %21,3’ünün 23 ve üstü, %2,7’sinin ise 18 ve altı yaş grubuna dâhil olduğu görülmektedir. Büyük çoğunluğu 19-22 yaş aralığında olan öğrencilerin %68,3’ü kadın, %31,7’si ise erkek olup cinsiyet dağılımı kayıt yaptıran öğrenci verileri ile uyumludur (Şekil 1 ve Şekil 2).

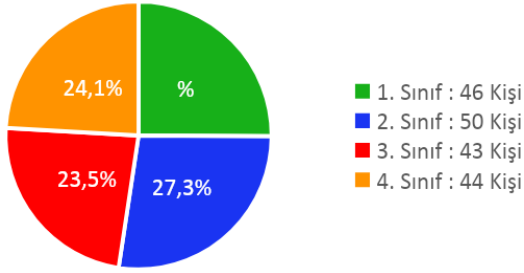

Şekil 1. Öğrencilerin yaşa göre dağılımı.

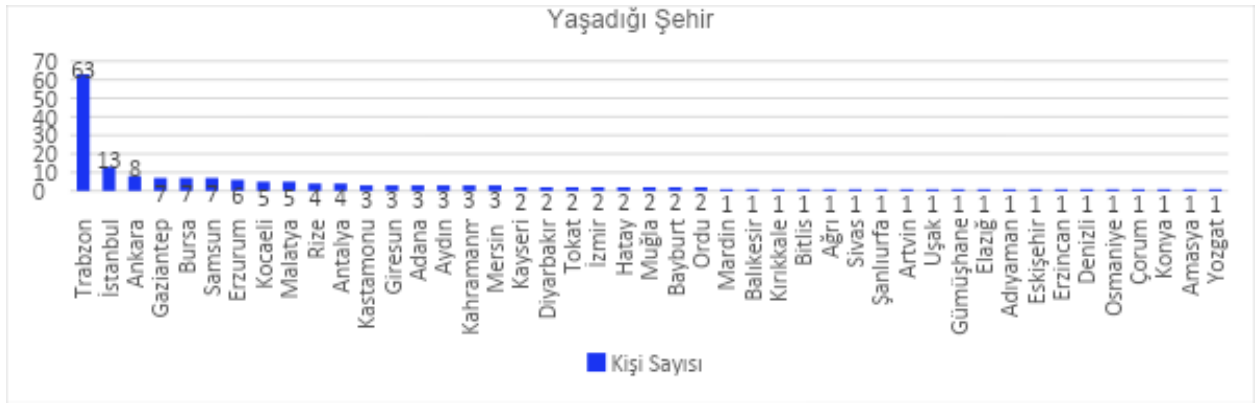
Şekil 2. Öğrencilerin cinsiyete göre dağılımı

Öğrencilerin sınıflara göre dağılımlarına bakıldığında %25,1’i 1. sınıf, %27,3’ü 2. sınıf, %23,5’i 3. sınıf ve %24,1’i 4. sınıfa devam etmektedir (Şekil 3).

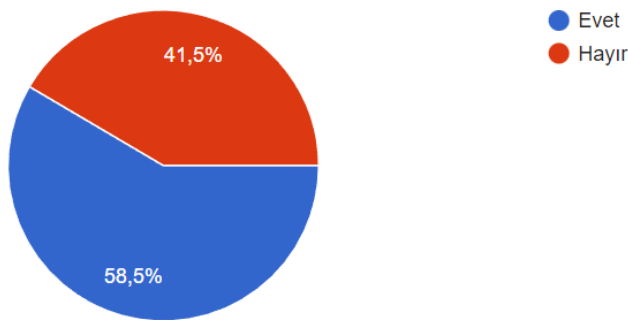
Şekil 3. Öğrencilerin sınıflara göre dağılımı

Öğrencilerin yaşadıkları yer değerlendirildiğinde; %34,4'ü Trabzon'da yaşarken; %7,1'i İstanbul'da, %4,4'ü Ankara'da, %3,8'i Gaziantep'te, %3,8'i Samsun'da, %3,8'i Bursa'da, %3,3'ü Erzurum'da, %2,7'si Kocaeli'de ve %2,7'si Malatya'da olmak üzere ülkemizin birçok farklı şehrinde ikamet ettikleri görülmüştür (Şekil 4). Öğrencilerin ülkenin dört bir yanına dağılmış olmaları, üniversitelerin Kahramanmaraş Depremleri sonrasında Yükseköğretim Kurulu kararı ile çevrimiçi uzaktan eğitime geçmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Şekil 4'te de görüldüğü üzere öğrencilerin yaklaşık 1/3'ü Trabzon'da yaşamakla birlikte araştırmaya katkı verenler arasında deprem bölgesinde ikamet etmekte olan öğrencilerin varlığı dikkat çekmektedir.

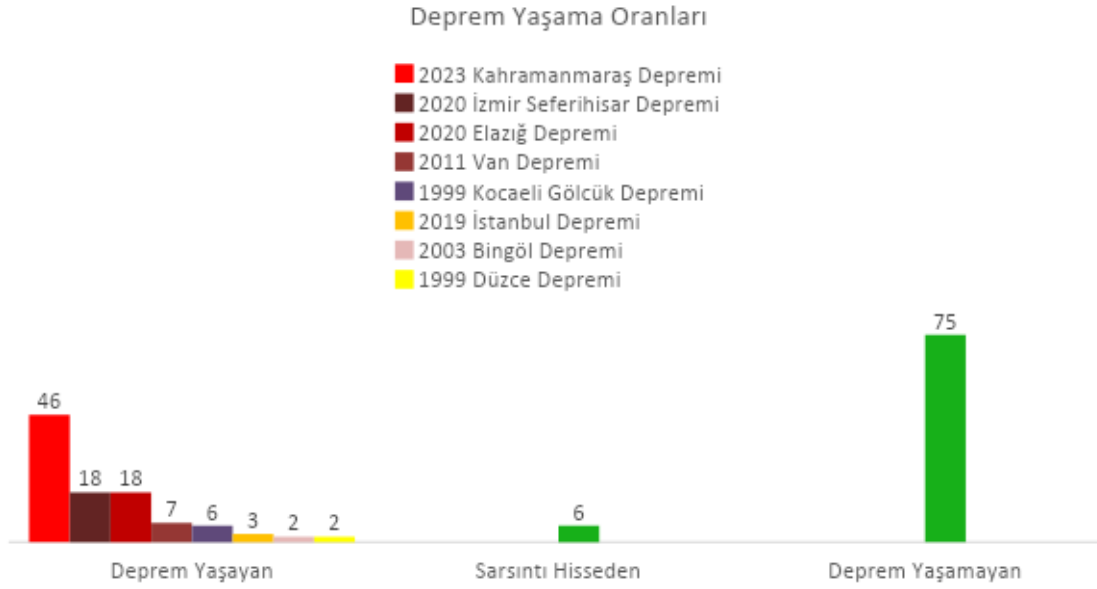
Şekil 4. Öğrencilerin yaşadıkları şehre göre dağılımı

Öğrencilere daha önce merkez üssünde ya da çevresinde herhangi bir şiddette herhangi bir deprem yaşayıp yaşamadıkları sorulduğunda; öğrencilerin %58,5'i bir deprem deneyiminin bulunduğunu belirtirken, %41,5'i ise deprem yaşamadığını ifade etmiştir (Şekil 5).

Şekil 5. Öğrencilerin daha önce herhangi bir deprem yaşama durumu

Öğrencilere daha önce büyük depremlerden birini ya da birkaçını yaşayıp yaşamadıkları sorulduğunda ise öğrencilerin %55,7'si büyük depremlerden birini yaşadığını, %41'i yaşamadığını, %3,3'ü ise sarsıntı hissettiğini ifade etmiştir. Deprem yaşayanların %45,1'i 2023 Kahramanmaraş Depremlerini, %17,6'sı İzmir Seferihisar Depremini, %17,6'sı Elazığ Depremini, %6,9'u Van Depremini, %5,9'u ise Kocaeli Gölcük Depremini yaşadığını belirtmiştir (Şekil 6).

Şekil 6. Öğrencilerin daha önce büyük depremlerden birini veya birkaçını yaşama durumu

2.2. Deprem ve Konut Algısına İlişkin Bulgular

Öğrencilere deprem dendiğinde akıllarına gelen ilk üç kavram sorulduğunda; öğrencilerin 1. sırada en çok korku/panik (f=61), yıkım/felaket (f=31), sallantı/sarsıntı (f=16), ölüm (f=14) ve enkaz/yıkıntı (f=10) kelimelerini sıraladıkları görülmüştür. 2. sırada yine korku/panik (f=26), yıkım/felaket (f=15), endişe (f=15), ölüm (f=14), sarsıntı (f=8), karanlık (f=8), enkaz/yıkıntı (f=7) ve kayıp (f=7) çağrışımları yer alırken; 3. sırada korku/panik (f=24), ölüm (f=15), kayıp (f=11), çaresizlik (f=10), yıkım/felaket (f=10), sarsıntı (f=7), acı (f=7) ve ihmal (f=7) kelimeleri çağrışım yapmıştır. Çağrışımların akla geliş sırasına göre ağırlık değerleri hesaplanarak ilk on kavram dikkate alındığında ise sıralama korku/panik (v=259), yıkım/felaket (v=133), ölüm (v=85), sarsıntı (v=71) ve enkaz/yıkıntı (v=50), endişe (v=47), kayıp (v=34), çaresizlik (v=29), karanlık (v=25), acı (v=23) şeklinde olmaktadır (Tablo 1 ve Şekil 7). Öğrencilere deprem dendiğinde korku/panik kavramı çok baskın bir şekilde öne çıkmaktadır. Bu bağlamda en çok tekrarlanan çağrışımlar doğrultusunda öğrencilerin zihninde oluşan deprem imgesini “*korku/panik ve endişe uyandıran; çaresizlik ve acı hissettiren, ölüme, kayba, enkaz ve yıkıntıya yol açan, sallantı/sarsıntı içeren karanlık bir felaket*” olarak yorumlamak mümkündür.

Tablo 1. Deprem dendiğinde akla gelen ilk 3 kavramın sıralarına göre çağrışım kümesi ve toplamda ilk 10 çağrışım (frekans, kavram sayısı ve değerleri)

çağrışım	1. sıra		2. sıra		3. sıra		toplamda ilk 10			
	fre. f	değer v (3)	çağrışım	fre. f	değer v (2)	çağrışım	fre. f	değer v (1)	çağrışım	değer v
korku/panik	61	183	korku/panik	26	52	korku/panik	24	24	korku/panik	259
yıkım/felaket	31	93	yıkım/felaket, endişe	15x2	30	ölüm	15	15	yıkım/felaket	133
sallantı/sarsıntı	16	48	ölüm	14	28	kayıp	11	11	ölüm	85
ölüm	14	42	sarsıntı, karanlık	8x2	16	yıkım/felaket, çaresizlik	10x2	10	sallantı/sarsıntı	71
enkaz/yıkıntı	10	30	enkaz/yıkıntı, kayıp	7x2	14	sarsıntı, acı, ihmal	7x3	7	enkaz/yıkıntı	50
karmaşa/kaos, gürültü/ses, endişe	4x3	12	acı, çaresizlik, üzüntü/hüzün	5x3	10	enkaz/hasar/göçük	6	6	endişe	47
afet, karanlık, kayıp, çaresizlik	3x4	9	aile, yalnızlık	4x2	8	endişe	5	5	kayıp	34
tedbirsizlik/ihmal, soğuk, acı	2x3	6	şiddet	3	6	yardım	4	4	çaresizlik	29
beton, önlem, seferberlik, gece, eksiklik, evren, ani, doğa, moloz, eski yapı, bina, aile, kaybolmak, zaman, sıkışmışlık, gerçek, sorumluluk, üzüntü, büyüklük, kaya düşmesi, kolon dayanımı	1x21	3	stres, kaos, yaşam, bina, ihmal, kaçma, afet, soğuk	2x8	4	üzüntü, stres, kaos	3x3	3	karanlık	25
			insan, çarpıntı, travma, güvensizlik, dengesizlik, net, gri, sorumsuzluk, tedbir, sıkışıklık, uyku, bunalım, dayanma, öfke, şiddet, şaşkınlık, yuva, baş dönmesi, parçalanma, beklemek, yardımlaşma, şehir, ekonomi, birliktelik, çığlık, gürültü, kader, müteahhit, çadır, beton, çarpık kentleşme, 2000 öncesi, hayat üçgeni, yaşanılabilir, zemin yarılmaması, eksik malzeme, fay hattı	1x38	2	travma, nefes almak, hazır olmak, kimsesizlik, afet, ev, aile, bina, toz, moloz	2x10	2	acı	23
						sıkışma hissi, ses, çocuklar, cehalet, film, kıta, sabit, tedbirsizlik, çığlık, değişim, kaçış, şehir, kırık, umut, vicdan, müteahhit, imar affı, sorumsuzluk, hava aydınlanması, şok, hareket, merdiven, dayanıksız binalar, yıkılan hayatlar, sevdiklerim, oy, volkan patlaması, Erzincan, İstanbul, yokluk, sağlamlık, avize, mutsuzluk, yas, yeniden doğuş, denetim, zaman, umutsuzluk, dayanışma, güvensizlik, izinsiz yapılar, hırsızlık	1x42	1		
toplam	183		181		177					

Şekil 7. Deprem kelimesinin öğrencilere çağrıştırdığı kavramlar

Öğrencilere şaşkınlık, öfke, çaresizlik, üzüntü, korku, suçluluk ve güvensizlik kelimeleri verilerek deprem kelimesinin öğrencilerde uyandırdığı söz konusu duyguları yoğunluk/etki derecelerine göre 1' den 7'ye sıralamaları istendiğinde; 1. sırada en yoğun korku, 2. sırada şaşkınlık, 3. sırada çaresizlik, 4. sırada üzüntü, 5. sırada güvensizlik, 6. sırada öfke ve 7. sırada suçluluk duygularını hissettiklerini belirtmişlerdir (Şekil 8).

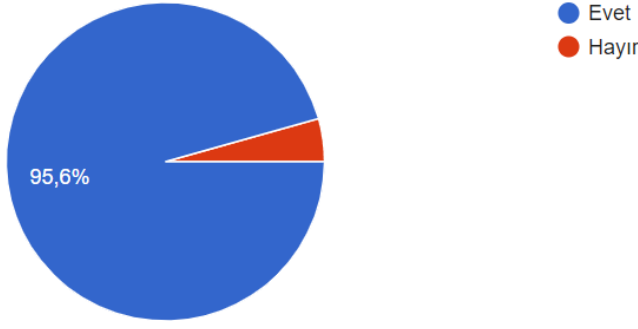

Şekil 8. Deprem kelimesinin öğrencilerde uyandırdığı duyguların 1' den 7'ye sıralaması

Şekil 9. Deprem kelimesinin öğrencilerde uyandırdığı duyguların yoğunluğu

Bu sorunun ardından öğrencilere deprem sonrası psikolojik desteğin gerekli olup olmadığı sorulduğunda ise öğrencilerin %95,6'sı gibi büyük bir oranla neredeyse tamamının psikolojik desteği gerekli gördüğü anlaşılmıştır (Şekil 10).

Şekil 10. Öğrencilere göre depremden sonra psikolojik desteğin gerekliliği

Öğrencilere deprem öncesinde konut/ev dendiğinde akıllarına gelen ilk üç kavram sorulduğunda; konutun ilk sırada en çok güven/güvenli alan (f=46), yaşam/yaşam alanı (f=26), aile (f=20), yuva (f=9) ve barınma/barınak (f=16) ve huzur/rahat (f=16) kelimelerini çağrıştırdığı; 2. sırada yine güven (f=25), yaşam/yaşam alanı (f=23), aile (f=17), huzur/rahat (f=17), yuva (f=13) ve barınma/barınak (f=12) kelimelerinin yer aldığı görülmektedir. 3. sırada ise çağrışımlar aile (f=27), huzur/rahat (f=24), güven/güvenli alan (f=21), yuva (f=11), yaşam (f=9) ve sıcak/samimi (f=9) olarak sıralanmaktadır. Çağrışımların akla geliş sırasına göre ağırlık değerleri hesaplanarak ilk on kavram dikkate alındığında ise sıralama güven/güvenli alan (v=209), yaşam/yaşam alanı (v=133), aile (v=121), huzur/rahat (v=106), yuva (v=94), barınma/barınak (v=77), sıcak/samimi (v=33), aidiyet (v=28), sığınma/sığınak (v=25) ve sağlam/dayanıklı (v=21) şeklinde olmaktadır (Tablo 2 ve Şekil 11). Öğrencilere deprem öncesi konut dendiğinde diğer çağrışımlara nazaran güven/güvenli alan vurgusu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda en çok tekrarlanan çağrışımlar doğrultusunda öğrencilerin zihninde oluşan “deprem öncesi konut” imgesini “güven, huzur/rahat duyguları içerisinde aidiyet hissedilen, sıcak/samimi bir ortamda aile ile birlikte yaşanan güvenli bir barınma, sığınma ve yaşam alanı, yuva” olarak yorumlamak mümkündür.

Tablo 2. Deprem öncesi konut/ev dendiğinde akla gelen ilk 3 kavramın sıralarına göre çağrışım kümesi ve toplamda ilk 10 çağrışım (frekans, kavram sayısı ve değerleri)

1. sıra			2. sıra			3. sıra			toplamda ilk 10	
çağrışım	fre. f	değer v (3)	çağrışım	fre. f	değer v (2)	çağrışım	fre. f	değer v (1)	çağrışım	değer v
güven/güvenli alan	46	138	güven	25	50	aile	27	27	güven/güvenli alan	209
yaşam/yaşam alanı	26	78	yaşam/yaşam alanı	23	46	huzur/rahat	24	24	yaşam/yaşam alanı	133
aile	20	60	aile, huzur/rahat	17x2	34	güven/güvenli alan	21	21	aile	121
yuva	19	57	yuva	13	26	yuva	11	11	huzur/rahat	106
barınma/barınak, huzur/rahat	16x2	48	barınma/barınak	12	24	yaşam, sıcak/samimi	9x2	9	yuva	94
sağlam/dayanıklı, sığınak/sığınma	5x2	15	sıcak/samimi	9	18	birlik/beraberlik	7	7	barınma/barınak	77
korunma, ihtiyaç, aidiyet	3x3	9	aidiyet/sahiplik	7	14	mutluluk	6	6	sıcak/samimi	33
sıcak, estetik, apartman, konfor	2x4	6	mutluluk, sığınak	5x2	10	konfor, aidiyet, barınma/barınak	5x3	5	aidiyet	28
yatak, özel alan, çürük, beton, üzüm, ferah, doğum, yatırım, para, ev, önlem, tasarım, mimari	1x13	3	korunma/korunaklı, konfor	4x2	8	korunma	4	4	sığınak/sığınma	25
			birlik/beraberlik, bireysel alan, ferah	3x3	6	dinlenme, kişisel/özel, dinginlik/sakinlik	3x3	3	sağlam/dayanıklı	21
			sağlamlık, ihtiyaç	2x2	4	sağlam, özgürlük	2x2	2		
			sağlık, mahremiyet, balkon, döşeme, büyüklük, çöküntü, dedem, sakinlik, estetik, örtü, az katlı, site, tasarım, ev, daire, dayanıksız, refah, zaman, çatı, uygun, toplu konutlar, sevgi	1x22	2	temel, serbestlik, ekonomik, yemek, kaçak, arınma, hane halkı, canlılık, kaçış, dönüş, kaliteli, güvence, yalıtım, bina, düzen, ihtiyaç, tedbir, bahçe, villa, daire, umut, zevke göre, aydınlık, esnek, sevgi, hayal	1x26	1		
toplam	183			176			172			

Şekil 11. Deprem öncesinde konut kelimesinin öğrencilere çağrıştırdığı kavramlar

Öğrencilere bu kez deprem sonrasında konut/ev kelimesinin ne çağrıştırdığı sorulduğunda; ilk sırada dayanıklılık/sağlamlık (f=19), korku/panik (f=16), güvensizlik (f=15), yıkıntı/enkaz (f=10), mezar (f=10) ve aile (f=8) kelimelerini çağrıştırdığı anlaşılmaktadır. 2. sırada korku/panik (f=13) ve dayanıklılık/sağlamlık (f=13) eşdeğer olmakla birlikte güvensizlik (f=12), endişe (f=11), aile (f=9), yıkıntı/enkaz (f=9), yıkım (f=7) ve yaşam/yaşam alanı (f=7) kelimeleri aklı gelmektedir. 3. sırada ise korku (f=18) yine en önde yer alırken onu sırasıyla yıkıntı/harabe (f=11), endişe (9), güvensizlik (f=9), yıkım (f=7), aile (f=7) ve güvenli (f=6) kelimeleri izlemektedir. Çağrışımların aklı geliş sırasına göre ağırlık değerleri hesaplanarak ilk on kavram dikkate alındığında ise sıralama korku/panik (v=92), dayanıklılık/sağlamlık (v=87), güvensizlik (v=78), yıkıntı/enkaz (v=59), endişe (v=52), aile (v=49), yıkım (v=39), yaşam/yaşam alanı (v=31), mezar (v=30) ve güven (v=28) şeklinde birbirine yakın değerlerde sıralanmaktadır (Tablo 3 ve Şekil 12). Bu bağlamda en çok tekrarlanan çağrışımlar doğrultusunda öğrencilerin zihninde oluşan deprem sonrası konut imgesini “*dayanıklı ve sağlam* olması istenen ancak *yıkıntı ve enkaza* dönüşmesi nedeniyle *korku/panik* ve *endişeye* yol açan, *güvensizlik* uyandıran, *aile* ile birlikte yaşanan kimi zaman *felaket/yıkım* nedeniyle *mezara* dönüşen bir *yaşam alanı*” olarak yorumlamak mümkündür.

Tablo 3. Deprem sonrası konut/ev dendiğinde aklı gelen ilk 3 kavramın sıralarına göre çağrışım kümesi ve toplamda ilk 10 çağrışım (frekans, kavram sayısı ve değerleri)

çağrışım	fre. f	değer v (3)	çağrışım	fre. f	değer v (2)	çağrışım	fre. f	değer v (1)	çağrışım	değer v
dayanıklı/sağlam	19	57	korku/panik, sağlam/dayanıklı	13x2	26	korku	18	18	korku/panik	92
korku/panik	16	48	güvensizlik	12	24	yıkıntı/harabe	11	11	dayanıklı/sağlam	87
güvensizlik	15	45	endişe	11	22	endişe, güvensizlik	9x2	9	güvensizlik	78
yıkıntı/enkaz, mezar	10x2	30	aile, yıkıntı/enkaz	9x2	18	yıkım, aile	7x2	7	yıkıntı/enkaz	59
aile	8	24	yıkım, yaşam/yaşam alanı	7x2	14	güvenli	6	6	endişe	52
endişe/kaygı	7	21	ölüm	5	10	tedirginlik, yaşam/yaşam alanı	5	5	aile	49
yıkım,	6x4	18	üzüntü/hüzün	4	8	dayanıklı	4	4	yıkım	39
sığınma/sığınak, barınma, güven			tedirginlik, sığınak,	3x2	6	çaresizlik	3	3	yaşam/yaşam alanı	31
yaşam/yaşam alanı, ölüm, yuva, risk,	4x5	12	korunma, yok oluş/kayboluş,	2x14	4	yükseklik korkusu barınma, temel	2x17	2	mezar	30
bina/yüksek bina			temel, kolon,			ihtiyaç, kayıplar,			güven	28
belirsizlik, tedirginlik, beton	3x3	9	huzur, huzursuzluk, ihtiyaç, güven,			birlik, yuva, kolon, boşluk, kaçış,				
sarsıntı, çaresizlik, çadır, kolon,	2x9	6	sıkışmışlık, şüphe, eksiklik, tehlike,			üzüntü, tehlike, dayanıksız, ihmal,				
şüphe, merak, güvence,			barınak, beton yığını			belirsizlik, sıcak, aidiyet, zorunluluk				
kaçak/denetimsiz, temel ihtiyaç			dayanıksız, risk, karanlık,	1x42	2	sorumluluk, kaçak, mekan, balkon,	1x53	1		
hazırlıklı olma, tereddüt, plan, tehlike, müteahhit, aidiyet, düzen, tehdit, tedbir, daire, doğru çözüm müstakil, kapan, deneyimsizlik, korunaklı olmalı, kaçış, üzüntü, kanunlar, kutu, mutluluk, anılar, yalnızlık, yolcu, zorunluluk, daha özenli olmalı, susuzluk, sağlık	1x27	3	geçici, denetim, belirsizlik, gerilim, uykusuzluk, hayal, anı, durak, özlem, gereklilik, sıcak, örtü, sorgulama, aidiyetsizlik, konaklama, üzüntü, dinlenme, açgözlülük, çaresizlik, ihmal, yalnızlık, mühendislik, müteahhit, prefabrik, villa, ev, çerçeve sistem, yeniden yapım, demir, deniz kumu, çürük yapılar, çok katlı, az katlı, kalitesiz malzeme, para, mahremiyet, istismar, ısınma			beton, konteyner, köy evi, kat adedi, kapalı alan, rant, malzeme, kir, kalite, kişisellik, denetimsizlik, toz, imar affı, ayrılık, tedbirsizlik, sağlık, eylem, kullanışlı, sığınma, travma, mutluluk, soğuk, güvence, şüphe, tereddüt, kontrol, karanlık, huzur, esnek, telaş, anı, sahip, acı, ölüm, merak, bekleyiş, insanlar, dağılmak dayanışma, deprem, konfor, parçalanma, sallantı, dikkatli, kaybolmak, çatlak, rahatsızlık, önlem				
toplam	183			166			166			

Şekil 12. Deprem sonrasında konut kelimesinin öğrencilere çağrıştırdığı kavramlar

Değerlendirme ve Sonuç

Deprem doğrudan yer, kent ve mekân ile ilişkili olan; etkileri hemen gözlemlenebilen doğal bir afettir. Bu afetin felakete dönüşmesiyle mekân üzerinde yarattığı etkilerin, kolektif bellek üzerinde büyük bir yansıması olduğu düşünülmektedir. Zarar gören, yıkıma uğrayan kentler ve mekânlarla birlikte anılar ve kolektif bellek de yıkılmaktadır (Erol, 2017, s. 100). Bununla birlikte, depremin mimari mirasın geleneksel bilgisini, uygulama, beceri ve zanaatlarını, kültürel sürekliliğini olumsuz yönde etkilemesi; bakım, koruma ve onarım uygulamalarında öz değerlerin dikkate alınmadan inşa sürecinin gerçekleştirilmesi bir diğer mimari, kültürel ve sosyal yıkım olarak karşımıza çıkmaktadır (Kishalı vd., 2019, s. 130).

Çalışmaya 2023 Kahramanmaraş depremlerinin yaşandığı iller de dâhil olmak üzere 45 farklı ilde yaşamakta olan, çoğunluğu 19-22 yaş aralığındaki öğrenciler katılmıştır. Öğrencilerin %70'e yakını kadın olmakla birlikte, %25,1'i 2023 Kahramanmaraş depremlerini, %55,7'si ise büyük bir deprem yaşamıştır. Bu bilgiler ışığında, öğrencilerden deprem denildiğinde zihinlerinde oluşan ilk üç kavrama yanıt vermeleri istendiğinde; 1., 2., ve 3., sırada da korku/panik kavramının ön plana çıktığı görülmektedir. Bu kavramı takip eden felaket, ölüm, enkaz, kayıp, endişe, karanlık, çaresizlik ve acı gibi çağrışımların ise travma, stres, depresyon vb. psikolojik sorunların temelinde yatan olumsuz kavram ve duygular olduğu bilinmektedir. Zira öğrencilerin zihnindeki deprem imgesinin "korku/panik ve endişe uyandıran; çaresizlik ve acı hissettiren, ölüme, kayba, enkaz ve yıkıntıya yol açan, sallantı/sarsıntı içeren karanlık bir felaket" olduğu sonucu çıkmıştır. Deprem önceden tahmin edilemez ve dolayısıyla önlenemez bir doğal afettir ancak her zaman felakete sonuçlanmayabilir. Örneğin Japonya'da 7 şiddetindeki depremlerde neredeyse hiç can kaybı yaşanmamaktadır (Karakuş, 2013, s. 99). Bu durum, uygun planlama ve eğitim ile deprem bilinci kazandırılan toplumlarda depremin felakete dönüşmesinin engellenebildiğini göstermektedir.

Duygular bağlamında yapılan incelemelerde korku ilk sırada yer almakta; ardından şaşkınlık/şok, çaresizlik, üzüntü, güvensizlik, öfke ve suçluluk duyguları gelmektedir. Duygulara verilen değerler ile psikolojik desteğin gerekliliği karşılaştırıldığında; depremin görünmez yıkımı sanılan fakat uzun vadede birey ve toplum üzerinde fizyolojik ve psikolojik olarak gözlemlenebilen etkilerin özellikle gençler tarafından farkındalıkla ifade edilmesi, bu çalışmanın pozitif değeri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Konut merceğinde detaylandırılan bu çalışmada; öğrencilerin deprem öncesi ve sonrası konut alguları arasında büyük farklılıklar olduğu görülmektedir. Öğrenciler zihinlerindeki "deprem öncesi konut" imgesini "güven, huzur/rahat duyguları içerisinde aidiyet hissedilen, sıcak/samimi bir ortamda aile ile birlikte yaşanan güvenli bir barınma, sığınma ve yaşam alanı, yuva" olarak anlamlandırırken, deprem sonrasında bu durum değişmekte ve yeni konut imgesi "dayanıklı ve sağlam olması istenen ancak yıkıntı ve enkaza dönüşmesi nedeniyle korku/panik ve endişeye yol açan, güvensizlik uyandıran, aile ile birlikte yaşanan kimi zaman felaket/yıkım nedeniyle mezara dönüşen bir yaşam alanı" olarak ifade edilmektedir. Konutun her iki ifade de yer alan "aileyi çağrıştıran bir yaşam alanı" olması dışında diğer tüm nitelikleri köklü bir değişime uğramıştır. Bu çalışmada sonuç olarak elde edilen konutun sıcak bir yuvadan karanlık bir mezara dönüşümü, üzerinde hassasiyetle durulması gereken önemli bir sonuçtur. Öğrencilerin deprem öncesi ve sonrası konut imgesindeki bu değişimde, daha acısı çok taze olan Kahramanmaraş depremlerinin yapılı çevreye verdiği büyük tahribatın etkisi gözlenebilmektedir. Bununla birlikte deprem gündemde değilken insana güven ve huzur veren sıcak sığınmağının deprem sonrasında güvensiz hissettiren, korku ve endişeye sevk eden mezara dönüşmesi, yapılı çevre üretimini ve denetimini ciddi anlamda sorgulamayı gerektirmektedir. Çünkü yüksek oranlarda can kaybı yaşanmasının en büyük nedeni, insanların sıcak yuvaları olarak gördükleri evlerinin planlanmasında, yapımında ve

denetiminde göz ardı edilen eksiklikler nedeni ile mezarları olmasıdır. 1999 Gölcük Depreminde 17 bin 480 kişi hayatını kaybederken, Kahramanmaraş Depremlerinde bu sayı 45 bin 89 kişi olarak kayıtlara geçmiştir (AFAD, 2023). Ayrıca 1999 Gölcük Depreminde 90 bin 620 konut ve 14 bin 513 işyeri tamamen çökmüştür (Karakuş, 2013, s. 99). Türkiye gibi dünyanın üç önemli deprem kuşağından biri olan Alp-Himalaya (Akdeniz) Deprem Kuşağı'nın üzerinde yer alan (Şahin vd. 2004, s. 183) ve düzenli aralıklarla deprem yaşanan bir coğrafyada bu oranlarda can kaybının nedenleri elbette sorgulanmalıdır.

Öte yandan çalışma, öğrencilerin duygularını, depremin zihinlerindeki kavramsal haritasını ortaya koyarak mimarlık mesleğinin insan için güven, yaşam/yaşam alanı, aile, yuva, barınma/barınak, huzur, sağlam/dayanıklı, güvenli alan inşa etme potansiyeline ve böyle bir beklentinin varlığına da dikkat çekmektedir. Aksi takdirde beklentileri karşılamayan ve deprem gibi felaketlerde yok olan mimarlık ürünü; dayanıklılık/sağlamlık sorgulamaları ile karşı karşıya kalacak, bireyi ve toplumu korku/panik, güvensizlik, mezar, yıkıntı/enkaz/çöküntü/hasar, beton, ölüm, endişe/kaygı ile karşı karşıya bırakacaktır. Bu bağlamda; öğrencilerin anket sorularına verdiği cevaplar bir mimari sorgulamaya da alan açmaktadır. Depremin yıkıcı etkisine sebep olan nedir? Güvenilir bir yapı çevre; mimarının hem toplumu hem kentleri ayağa kaldıracı ve iyileştirici potansiyelini kullanarak inşa eden, deprem bilinci ile yetişmiş mimarlar ve mühendisler ile mümkün olacaktır.

Mimarlık eğitiminde depremin yeri ve depremin eğitsel boyutunu ortaya koymaya yönelik yapılan bir çalışmada, deprem olgusunun negatif etkilerinin önemli bir öğrenme ortamı olan mimari tasarım stüdyo dersleri aracılığıyla eğitim sürecine dâhil edilmesinin gerekli olduğu, depreme dayanıklı tasarım şartını gözetken özgün ve iyi mimari tasarımların bu sayede mümkün olabileceği belirtilmektedir. Ayrıca, önemli bir potansiyel olarak “depremden öğrenme”, ve “depremin eğitsel boyutu”nun önemsenmesi; eğitim, planlama ve uygulamada insan yaşamına odaklı sağlam ve güvenli yapıların yeniden tasarlanmasında ve inşa edilmesinde etkili olacaktır (Ayyıldız Potur ve Metin, 2021, s. 249-252). Benzer şekilde Şener Ayyıldız ve Özbayraktar (2005)'a göre “Depreme Dayanıklı Yapı Tasarımı” eğitiminin, topraklarının %92'si deprem bölgesinde bulunan ülkemizdeki tüm mimarlık okullarında disiplinler arası iletişim gözetilerek birbirini takip eden yarıyıllarda hem teorik hem de uygulamalı derslerle verilmesi gerekmektedir (Şener Ayyıldız ve Özbayraktar, 2005, s.1233). Bu bağlamda, “depremlerle birlikte yaşama ve depreme dayanıklı yapı tasarımı bilinci”nin geliştirilmesi için mimari tasarım stüdyolarında verilen eğitimin oldukça önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir (Akıncıtürk, 2003, s. 200). Dolayısıyla çalışma, deprem yaşayan ya da depreme şahit olan mimarlık öğrencilerinin korku, kaygı ve güvensizliklerinin iyileştirilmesi, yeni bir farkındalığın oluşturulması için problemin kaynağına inmektedir. Deprem olgusu hakkında öğrencilerin nasıl hissettikleri, bu hisleri sonucunda konuta yönelik tercihlerinin nasıl etkilendiği ortaya koyulmaktadır. Bununla birlikte, deprem felaketinin ardından insanın kendini en güvende hissettiği konuta yönelik algının değişmesi, bu güveni yeniden kurma ihtiyacını da ortaya çıkarmaktadır. Mimarlık öğrencilerinin stüdyo eğitiminden mimarlık mesleğini gerçekleştirmeye kadar geçirdikleri süreçte edinecekleri deprem farkındalığı ve deprem bilinci; bir deprem bölgesi olan ülkemizde konuta yönelik güvenin yeniden kurulmasına ve depreme dayanıklı iyi tasarımların inşa edilmesine önemli katkılar sağlayacaktır.

Çalışma, tüm bu algısal çözümler düşünülürken, mimarın yapı tasarımına neden deprem bilinci ile birlikte yaklaşması gerektiğini de ortaya koymaktadır. Mimar, bina inşa etmenin ötesinde aslında toplumun kolektif belleği, insan psikolojisi ve sosyal refah düzeyi üzerinde de pozitif ya da negatif etki etme potansiyeline sahiptir. Ortaya konulan kavramsal çalışmalar detaylı incelendiğinde; deprem-bina-mimar basamaklarında mimarın rolünün önemi anlaşılmaktadır. Akıncıtürk (2003, s. 200); depremlerle birlikte yaşama ve depreme dayanıklı yapı tasarımı bilincine sahip olmanın; depremin yıkıcı etkilerinin, birey ve toplum üzerindeki olumsuz psikolojik yansımalarının azalmasında önemli rol oynayacağını belirtmektedir. Bunun yanı sıra Yüksel ve Hasırcı (2012, s. 235-236), psikolojik ve fiziksel beklentilerin farkında olmanın hem geçici barınakların hem de yeni fiziksel çevrenin oluşumunda etkili olduğunu ifade etmektedirler.

Sonuç olarak; deprem, deprem yaşamış ya da yaşamamış bireylerin psikolojik durumları üzerinde oldukça etkili bir rol oynamaktadır. Yapılan çalışma, deprem yaşamış ya da yaşamamış öğrencilerin deprem konusundaki düşüncelerini, algılarındaki deprem kavramını ve yapı çevreye bakışlarını konut üzerinden ortaya koymaktadır. Bu analizler ile ortaya konulan çağrışım ve sonuçların, depremlerde ya da deprem korkusu olan bir bireyin psikolojik desteğe ihtiyaç duyduğu andaki hassasiyeti ve iyileşmesine katkı sağlayacak gerekliliklerin yanı sıra fiziksel çevresinin oluşumuna yönelik beklenti içinde olduğu sağlam ve güven tesis eden tasarım ve planlamalara da ışık tutacağı düşünülmektedir. Stüdyo eğitimlerinde depremin ciddiyetini dikkate alan bir eğitim anlayışının mimarlık mesleğini gerçekleştirecek olan öğrencilere, topluma ve ülkeye faydası açıktır. Depremi dikkate alan bir mimarlık eğitiminden geçerek deprem bilinci kazanan mimarlık öğrencileri ve geleceğin mimarları depremin felakete dönüşmesini engelleyebilecek bir potansiyele sahiptir. Bu potansiyel, öğrencilerin kendi hislerini, duygularını içselleştirmeleri ve bu duyguları tekrar yaşamamak için aileleri ve toplum için sağlıklı ve sağlam yapı yapma bilincini özümsemeleri ile ortaya çıkacaktır. Öğrencilerin deprem olgusunun kendilerinde yarattığı duyguların ve hislerin farkında olması; neden depreme dayanıklı yapı tasarımı yapmaları gerektiğini de onlara öğretmektedir.

Kaynakça

- AFAD (2023, 1 Temmuz). 06 Şubat 2023 Kahramanmaraş (Pazarcık ve Elbistan) Depremleri Saha Çalışmaları Ön Değerlendirme Raporu. https://depem.afad.gov.tr/assets/pdf/Arazi_Onrapor_28022023_surum1_revize.pdf
- Akıncıtürk, N. (2003). Yapı tasarımında mimarın deprem bilinci. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 8(1), 189-201.
- Ayyıldız Potur, A., Metin, H. (2021). Mimarlık eğitiminde depremin yeri ve depremin eğitsel boyutu: küresel gündem ve Türkiye bağlamı üzerine bir değerlendirme, *Megaron*, 16 (2), 223-254. DOI: [10.14744/MEGARON.2020.94210](https://doi.org/10.14744/MEGARON.2020.94210).
- Beaglehole, B., Mulder, R. T., Frampton, C. M., Boden, J.M., Newton-Howes, G. & Bell, C. J. (2018). Psychological distress and psychiatric disorder after natural disasters: systematic review and meta-analysis. *British Journal of Psychiatry*, 213, 716-722.
- Becker, J. S., Paton, D., Johnston, D. M., Ronan, K. R., & McClure, J. (2017). The role of prior experience in informing and motivating earthquake preparedness. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 22, 179-193. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2017.03.006>.
- Ceyhan, E. ve Ceyhan, A. A. (2006). 1999 Marmara Bölgesi depremlerini yaşayan üniversite öğrencileri üzerinde depremin uzun dönemli sonuçları. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 197-212.
- Chen, X., Liu, X., Shi, X., Chen, H. & Fan, F. (2022). Psychological resilience and posttraumatic growth in adolescent survivors of earthquake: A 10-year cohort study. *Journal of Psychiatric Research*, 155, 331-337. DOI: [10.1016/j.jpsychires.2022.09.021](https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2022.09.021)
- Erol, Ö. (2017). Kolektif bellekteki değişkenleriyle İzmit'te kamusal mekân algısı. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 2(1), 89-103. <https://doi.org/10.26835/my.273432>
- Fırat, M. (2022). Deprem ve toplumsal etkileri. *Tezkire Dergisi*, 12, 47-72.
- Filiz, M., Karagöz, Y., & Karaşin, Y. (2023). Depreme maruz kalan bireylerin psikolojik durumlarını belirlemeye yönelik ölçek geliştirme çalışması, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 236-250. <https://doi.org/10.15182/diclesosbed.1263545>
- Fonseca, F., Papageorgiou, G., Tondelli, S., Ribeiro, P., Conticelli, E., Jabbari, M. & Ramos, R. (2022). Perceived walkability and respective urban determinants: Insights from Bologna and Porto. *Sustainability*, 14(15), 9089, 1-19. <https://doi.org/10.3390/su14159089>
- Güler, K. (2023). Depremin yarattığı yıkımla birlikte kültürel mirası düşünmek. *Mimarlık Dergisi*, 430, 22-30.
- Ittelson, W. H., Proshansky, H. M., Rivlin, L. G., & Winkel, G. H. (1974). *An introduction to environmental psychology*. Holt, Rinehart and Winston.
- Karakuş, U. (2013). Depremi yaşamış ve yaşamamış öğrencilerin deprem algılarının metafor analizi ile incelenmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 18(29), 97-116. <https://doi.org/10.17295/ataunidcd.31309>
- Karşin, Y., Filiz, M., & Karagöz, Y. (2023). Depreme yönelik tutum ölçeğinin geliştirilmesi, *Afet ve Risk Dergisi*, 6(2), 548-561. <https://doi.org/10.35341/afet.1250436>
- Kishalı, E., Karakoyunlu, R. ve Songur, M. (2109). Resilience over cultural heritage: The post-earthquake challenges of architectural conservation in Gölcük. *Resilience Journal*, 3(2), 127-142. <https://doi.org/10.32569/resilience.544333>
- Kuman Tunçel, Ö. (2023). Earthquake, collective trauma, and consequences. *Arch Neuropsychiatry*, 60, 97-98. DOI: [10.29399/npa.28494](https://doi.org/10.29399/npa.28494)
- Nakajima, Ş. (2012). Deprem ve sonrası psikolojisi. *Okmeydanı Tıp Dergisi*, 28 (2), 150-155. doi:[10.5222/otd.suppl.2012.150](https://doi.org/10.5222/otd.suppl.2012.150)
- Özden, A. T. ve Açmaz Özden, M. (2023). Kahramanmaraş depremleri sonrası acil ve geçici barınma ile kalıcı konut sorunsalı üzerine düşünceler: Afet, barınma, bellek ve ötesi!. *Mimarlık Dergisi*, 430, 36-40.
- Qian, L., Zheng, C., Lai, Q. & Guo, J. (2021). A county town in ruins: Memories, emotions, and sense of place in post-earthquake Beichuan. *China. Sustainability*, 13(20), 11258, 1-18. <https://doi.org/10.3390/su132011258>
- Riffle, O. M, Lewis, P. R & Tedeschi, R. G. (2020). Posttraumatic growth after disasters. *Positive psychological approaches to disaster: meaning, resilience, and posttraumatic growth* (pp: 155-167) içinde. Springer.

Şahin, C., Doğanay, H. ve Özcan, N. A. (2004). *Türkiye coğrafyası ve jeopolitiği: Fiziki-beşeri-ekonomik-jeopolitik*. (2. Baskı). Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Şener Ayyıldız, S., Özbayraktar, M. (2005). Mimarlık Eğitiminde Depreme Dayanıklı Yapı Tasarımı Süreci ve Bu Süreçte Disiplinler Arası İletişimin Önemi. Deprem Sempozyumu Kocaeli, 23-25 Mart, 1224-1234.

Şevik, A. E. (2023). Deprem ve yaşlılık: Psikososyal bir bakış. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 16(1), 49-47. <https://doi.org/10.46414/yasad.1292526>

Taycan, O. (2019). Travma sonrası stres bozukluğu fenomenolojisi. *Travma ve stresörle ilişkili bozukluklar* (s. 1-35) içinde. Türkiye Psikiyatri Derneği Yayınları.

WHO (2023, 1 Temmuz). Earthquakes. https://www.who.int/health-topics/earthquakes#tab=tab_1

YÖK ATLAS (2023, 3 Nisan). KTÜ Mimarlık Programı Kontenjan İstatistikleri. <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=106210335>

Yüksel, B., ve Hasırcı, D. (2012). An analysis of physical and psychological expectations of earthquake victims from temporary shelters: A design proposal. *METU JFA*, 29 (1), 225-240. <https://doi.org/10.4305/metujfa.2012.1.13>

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

1. yazar %60 oranında, 2. yazar %40 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Teşekkür

Araştırmaya katılım sağlayarak veri oluşumuna katkı sağlayan Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü öğrencilerine teşekkür ederiz.

1928-1960 Yılları Arasında Türkiye'ye Yapılan Siyasi ve Diplomatik Ziyaretlerde Yabancı Devlet Liderlerine Verilen Hediyeler

Gifts Given to Foreign State Leaders During Political and Diplomatic Visits to Türkiye Between 1928-1960

Bahattin DEMİRTAŞ

Associate Professor, Ankara Hacı Bayram Veli University, Department of History, Ankara, Türkiye
Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, PFEF, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye
Orcid: 000-0001-8452-0019 | e-posta: bahattin.demirtas@hbv.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Demirtaş, B. (2023). Gifts given to foreign state leaders during political and diplomatic visits to Turkey between 1928-1960. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 62, 17-30

Demirtaş, B. (2023). 1928-1960 yılları arasında Türkiye'ye yapılan siyasi ve diplomatik ziyaretlerde yabancı devlet liderlerine verilen hediyeler. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 62, 17-30

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 17 October/Ekim 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 21 December/Aralık 2023

Published/Yayın Tarihi: 31 December/Aralık 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Issue/Sayı: 62 **Pages/Sayfa:** 17-30

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Bahattin DEMİRTAŞ).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Hediye, tarih boyunca bütün kültürlerde görülen evrensel bir unsurdur. Bu kültürel unsurun amaçları, özellikleri, biçimleri devlet ve toplumlara göre farklılık göstermektedir. İlk Türk devletlerinden itibaren çeşitli kavramlarla ifade edilen hediye Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasından sonra da değişen şartlara göre devam ettirilen bir gelenek olmuştur.

Atatürk Döneminden itibaren Türkiye'ye gelen yabancı devlet başkanlarına verilen diplomatik hediyeler, muhatap ülke ile siyasî, kültürel, ekonomik ilişkilerde olumlu bir ortam oluşturmak, ikili ilişkilerini geliştirmek, çeşitli sektörlerdeki işbirliğini devamlı kılmak gibi amaçlara katkı sağlamıştır. Türkiye'nin uluslararası ve bölgesel politikalarında dostluk, barış ve dayanışmanın bir aracı olmuştur. Ayrıca hediyeler ile özellikle Orta Doğu, Balkanlar ve Asya ülke liderlerine karşı Türkiye'nin zenginliklerini göstermek ve saygınlıklarını artırmak gibi sembolik hedeflerde gözetilmiştir.

Bu çalışmada konu, arşiv belgeleri, süreli yayınlar, telif ve tetkik eserler gibi kaynaklardan yararlanılarak ele alınmıştır. Buna göre; Atatürk Dönemi'nde Türkiye'ye gelen Afganistan Kralı Amânullah Han'dan itibaren pek çok devlet başkanına sunulan diplomatik hediyelerin neler olduğu ve sunuş biçimlerine değinilmiştir. İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olduğu yıllarda gerçekleşen ziyaretlerin azlığı dikkat çekmiştir. Diplomatik ziyaretlerin oldukça arttığı bir dönem olan Demokrat Parti iktidarı yıllarında ise hediye takdim edilen ülkelerde bariz farklılıklar ve farklı uygulamalara dikkat çekilmiştir. Çalışmamızda her üç dönemde Türkiye'ye yapılan tüm üst düzey siyasi ve diplomatik ziyaretler incelenmiştir. Bu ziyaretlerde yabancı devlet başkanlarına verilen hediyeler arşivler, basın, hatıratlar ve telif eserlerde yer alan sınırlı bilgilere dayalı olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Demokrat Parti, İsmet İnönü, Türkiye, ziyaret, hediye

Abstract

The gift is a universal element seen in all cultures throughout history. The purposes, features and forms of this cultural element vary according to states and societies. Expressed with various concepts since the first Turkish states, the gift has become a tradition that has been continued according to changing conditions after the establishment of the Republic of Turkey.

Diplomatic gifts given to foreign heads of state who came to Turkey since the Atatürk Era have contributed to purposes such as creating a positive environment in political, cultural and economic relations with the recipient country, improving bilateral relations, and continuing cooperation in various sectors. It has been a tool of friendship, peace and solidarity in Turkey's international and regional policies. In addition, symbolic goals were pursued with the gifts, such as showing Turkey's riches and increasing their prestige, especially to the leaders of the Middle East, the Balkans and Asia.

In this study, the subject is discussed using sources such as archive documents, periodicals, copyrighted and research works. According to this, the diplomatic gifts presented to many heads of state starting from Afghanistan King Amanullah Khan, who came to Turkey during the Atatürk Era, and their presentation styles were mentioned. The scarcity of visits during the years when İsmet İnönü was president attracted attention. During the Democratic Party rule, a period in which diplomatic visits increased considerably, obvious differences and different practices were drawn in the countries where gifts were presented. In our study, all high-level political and diplomatic visits to Turkey in all three periods were examined. The gifts given to foreign heads of state during these visits were determined based on limited information in archives, press, memoirs and copyrighted works.

Keywords: Atatürk, Democrat Party, İsmet İnönü, Türkiye, visit, gift

Giriş

Arapça'da "yol göstermek, doğru yola iletmek" anlamındaki hidâyet (hüdâ, hedy) kökünden türeyen hediye kelimesinin çoğulu "hedâyâ" olup tarih kaynaklarda genellikle bu şekilde bir kullanım görülmektedir (Bardakoğlu, 1998, s. 151). Bu kelime Türkçedeki "armağan" kelimesini karşılamaktadır. Türklerin İslamiyet'i kabulü sonrasında bu şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Yine Farsça da yer alan "pîşkeş" tabirinin de "armağan" manasında kullanımı söz konusudur (Şahbaz, 2018, s. 143).

Hediyeleşme insanlar arasında sevgi, saygı ve dostlukların gelişmesine, samimi ve güzel duyguların artmasına, samimi bir iletişim kurulmasına, yeni iş birliklerin meydana gelmesine olanak sağlayan nezaket temelli bir davranış biçimidir. Hediyeleşme bunların dışında sözle anlatılmayan iyi niyet düşüncelerin aktarılmasında somut bir araçtır.

İnsanlık tarihi kadar eski bir kökeni olan hediyeleşmenin ilk Türk devletlerinde mevcut olduğu Çin kaynaklarından ulaşılabilmektedir. Hunlardan itibaren Çinlilerle hediyeleşme örneklerine rastlanmaktadır. Yine Orhun kitabelerinde, Dîvânu Lugâti't-Türk'te ve Dede Korkut hikâyelerinde hediye ve hediyeleşmeye dair kısımlar yer almaktadır.

Hz. Peygamberin (s.a.v.) hadislerinde geçtiği üzere yine İslamiyet'in doğuşundan itibaren hediyeleşmenin teşvik edildiği, hediyeleşmenin insanlar arasında kötü duyguları giderdiği ve rızkın genişlemesine vesile olduğu anlaşılmaktadır (Bardakoğlu, 1998, s. 151).

Türk-İslam devletleri, Selçuklular ve Anadolu beylikleri dönemlerinde de devletlerarası ilişkilerde hediyeleşme devam eden bir durum olmuştur. Osmanlı Devleti döneminde de devlet adamları arasında Osman Gazi'den itibaren hediyeleşmenin var olduğu kendisinin hediye aldığı ve sunduğu dönemin kaynaklarında yer almıştır. Yükselme dönemi padişahları döneminde hediyeleşme önemli bir siyaset aracı olmaya devam etmiştir. Diploması en iyi kullanan Osmanlı padişahlarından olan Sultan II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında da diplomatik yöntem ve usullere göre konuklara hediyeler sunulduğu görülmektedir (Ayhan, 2014, s. 21).

Türk devletlerinin takip ettiği dış siyasette ve diplomaside hediyelerin biçim ve içeriği, sunuluş biçimi ile tarafların birbirlerine ilettikleri mesajlar farklı anlamlar taşımıştır. Hediyeler takdim edilen kişilerin durumuna göre de birçok çeşitte, özellik ve miktarda olmuştur. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasından sonra devam eden siyasi ve diplomatik ziyaretler sırasında da kendini göstermiştir.

Atatürk Döneminde gerçekleşen ilk diplomatik ve siyasi ziyaretler Türk dış politikasının başarısının bir sonucu olarak değerlendirilebilir (Atatürk'ün Milli Dış Politikası, 1981). Bu dönemde Afganistan ile başlayan ziyaret süreci kısa süre sonra Balkan ve Ortadoğu devletlerinin üst düzey devlet adamlarının ziyareti ile devam etmiştir. Yine bu süre zarfında diğer Avrupa devletleri ile Asya devletleri Ankara ve İstanbul'un konukları olmuştur. Ziyaretlerde uygulanan programla, hem Türk tarihindeki süreklilik hem de kopuş yabancı devlet adamlarına gösterilmiş, Ankara'nın tarihsel olarak zenginliği ile Türkiye'nin 1923'ten itibaren elde ettiği kazanımların dış dünyaya tanıtımı için bir fırsat elde edilmiştir. Türkiye'ye gelen yabancı konuklar bir taraftan siyasi temaslarını sürdürürken diğer taraftan da yeni Türkiye'nin yeni çehresi ile tanışma fırsatı bulmuştur. Böylece oluşan dostane ve samimi atmosfer karşılıklı hediyeleşme ve takdim törenleri ile süslenmiştir. Bu durum yüzyıllardır devletlerin ve devlet adamlarının sürdürdüğü bir geleneğin devamı olarak görülmüştür.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Döneminde Türkiye'nin dış politika hedef ve misyonu başlangıçta büyük değişiklikler yaşamamıştır (Tuncer, 2012). Ancak 1939 Eylül'ünde başlayan İkinci Dünya Savaşı yıllarında savaşın her iki tarafı ile kritik bir diplomatik ilişki süreci içerisinde olunmuştur. Türkiye'nin siyaseten ve askeri bakımdan arada kalmışlığı denge politikası ile ifade edilmiştir. Ancak bu politika gerek savaş yıllarında gerekse savaş sonrasında dış dünya tarafından çokta takdir edilmemiştir. Üstelik Türkiye savaşın sonra ermesinden sonra Sovyet tehdidinin kaskacında kalmıştır. Kısa süre içinde Soğuk Savaş Döneminin Doğu Bloğu kanadının lideri olan Sovyetler karşısında Amerika ve Batı Bloğu ile olan temaslar artırılmıştır (Gönlübol ve Sar, 1995). Ancak buna rağmen Atatürk Döneminde başlayan yoğun diplomatik trafik 1950'li yıllara kadar oldukça sınırlı olmuştur. Sadece Bulgaristan ve üç Ortadoğu ülke lideri Türkiye'ye gelmiştir. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığının ikinci dönemi sayılabilecek 1945 sonrasında da, ikili ilişkilerin geliştirilmesinden çok, bloklarda kendine yer arama yönünde ziyaretler ağırlık kazanmıştır.

Demokrat Parti iktidarda olduğu 1950'den 1960'a kadarki dönemde artık hem Türkiye hem de dünya çok daha fazla ideolojik bir kamplaşma içerisindedir (Karpat, 1996). Demokrat Parti liderleri bu yıllarda, hem içeride hem de dışarıda, Türkiye'nin üye olduğu NATO ve Batı Bloğunun etkisi çerçevesinde hareket etme zorunluluğunda kalmıştır (Erhan, 2002; Sarıay, 1988).

“Batı dünyası ve onun en önemli temsilcisi ABD, bu dönemin uluslararası alandaki en önemli aktörlerinden biriydi ve bu aktör Türkiye’de çok büyük bir ölçüde itibar görüyordu. İki kutuplu dünyanın diğer aktörü Sovyetler Birliği ise genelde mesafeli durulan bir devlettir. Daha açık bir ifadeyle coğrafi olarak uzak olan ABD, anlaşma ve uzlaşma açısından yakın; coğrafi olarak yakın olan Sovyetler Birliği ise diplomatik ilişkiler açısından epey uzaktı. Türkiye’nin genel olarak Soğuk Savaş döneminde, özel olarak da Demokrat Parti döneminde tercih ettiği dış politika ve diplomatik ilişki anlayışı, Türkiye Cumhuriyeti topraklarına ve Ankara’ya yapılan diplomatik ziyaretleri de etkilemiştir. Bu dönemde Atatürk ve İnönü dönemlerine nazaran ziyaretçi devlet ve devlet adamı çeşitliliği artmıştır. Türkiye’yi ve Ankara’yı ziyaret eden konukların devletlerine bakıldığında, çoğunlukla Batı Blokuna mensup oldukları görülmüştür.” (Ertan ve Demirtaş, 2022, s. 462-463).

1. Atatürk Döneminde Türkiye’ye Gelen Yabancı Devlet Başkanlarına Sunulan Hediyeler

1.1. Afganistan Kralı Amânullah Han’a Sunulan Hediyeler

Afganistan Kralı Amânullah Han’ın “Büyük Tur” adı verilen ve Aralık 1927 tarihinden Temmuz 1928 tarihine kadar devam eden gezisinin duraklarından biri de Türkiye olmuştur (Özer, 2013, s. 283; Akbaş, 2008, s. 313). Amânullah Han’ın ziyareti için Millî Savunma ve Dışişleri Bakanlığı tarafından bir ziyaret programı hazırlanmıştı (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA], 030.18.01/028.23.7). Bu programa göre 19 Mayıs 1928 tarihinde Kral ile eşi Sivastopol’dan İzmir Vapuru ile alınıp İstanbul’a getirilmişti. 20 Mayıs 1928 tarihinde İstanbul’dan Ankara’ya gelen Afgan Kralı için görkemli bir karşılama töreni yapılmıştı (Granda, 2002, s. 161).

Ankara’da bulunduğu süre zarfında gerek Atatürk tarafından en iyi şekilde ağırlanan konuk kral şerefine verilen ziyafetlere katılmış ve başta TBMM olmak üzere Ankara’nın gözde yerlerinde incelemelerde bulunmuştur (Ulus, 2008, s. 165). Ankara Palas’ta ağırlanan Amânullah Han, burada başta Cumhurbaşkanı Atatürk olmak üzere çok sayıda Türk devlet adamını kabul etmiştir. Bu çerçevede 22 Mayıs sabahı Amânullah Han’ı ziyaret edenler ise Ankara Valisi Vehbi ve Belediye Başkanı Asif Beylerin himayesindeki bir heyet olmuştur. Vali Vehbi Bey’in Ankara Vilayeti halkının hürmet ve saygılarını iletmesi üzerine Kral, halka hürmet ve sevgilerinin iletilmesini, Türk milleti arasında bulunduğundan dolayı çok mutlu olduğunu söylemiştir. Daha sonra heyet şehir halkı adına bazı hediyeler takdim etmiştir (Ünal, 2007, s. 48). Hediyeler arasında Atatürk’ün “Ganuniga” tarafından yapılmış olan bir büstü ile Ankara şehrine ait bir albüm vardır. Kraliçeye de iki ipek seccade takdim olunmuştur (BCA, 030.18.01/028.28.20). Amânullah Han’ın bu kabulünden sonra verilen yemekte Atatürk, Krala altın ve değerli taşlarla süslenmiş çerçeveli resmi ve altın ve gümüşten yapılmış bir kılıç armağan etmiştir (Ünal, 2007, s. 48; BCA, 030.18.01/028.25.19). Konuk devlet adamına Ankara’dan ayrılmadan önce de işlemeli bir elbise ile çay takımı, İstanbul ve Ankara fotoğraflarından oluşan bir albüm, bir seccade, bir kılıç ve bir at hediye edilmiştir (Okur, 2004, s. 82).

1.2. Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos’a Sunulan Hediyeler

Türk-Yunan ilişkileri Lozan Barış Antlaşması’nın imza sürecinde ve sonrasında oldukça gergin bir atmosferde devam etmişti (Soysal, 1991). Bu durum iki devlet arasında göçmen değiştirme sorununun çözülmesi ile ılımlı bir atmosfere kavuşacaktı. Bu tablo üzerine Başbakan İsmet İnönü Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos’a Ankara’ya davet etmişti (Tulça, 2003, s. 39-40). Türkiye’nin dostane davetini kabul eden Venizelos 26 Ekim 1930 tarihinde “Elli Kruvazörü” ile İstanbul’a gelmiştir (Hâkimiyeti Milliye, 27 Ekim 1930; Cumhuriyet, 27 Ekim 1930).

27 Ekim günü Ankara’ya gelen Başbakan Venizelos ile beraberindekiler Başbakan İsmet İnönü tarafından karşılanmıştır (Cumhuriyet, 28 Ekim 1930). Yunan konuklar için Ankara’nın kendileri için en güzel şekilde süslenen caddelerinden ilerleyerek Ankara Palas’a ve daha sonra Hariciye Köşkü’ne gitmiştir (Grew, 1952, s. 185-186; Kinross, 1990, s. 529). Saat 16.30 olduğunda ise Cumhurbaşkanı Atatürk, Venizelos’u Çankaya Köşkü’nde kabul etmiştir (Kocatürk, 1999, s. 433). Venizelos’un hediyeleri karşısında Atatürk de konuğa Ankara’dan ayrılırken bir Ankara kedisi hediye etmiştir (Granda, 2002, s. 314-315).

Venizelos gerek bu görüşmeden gerekse Ankara’dan ayrılışına kadar gerçekleşen programındaki ziyaretlerden oldukça memnun kalmış ve bu duygularla Ankara’dan ayrılmıştır.

1.3. Japonya Prensi Takamatsu Nobuhito’ya Sunulan Hediyeler

Türkiye’nin Balkan siyaseti gereği 1930’lu yıllarda hareketlenen siyasi trafiği 1931 yılında çok uzak bir ülke liderinin Ankara’ya gelmesi ile daha da renkli bir vaziyet almıştır. Bahsedilen bu kişi Japon İmparator Hirohito’nun kardeşi Japon Prensi Nobuhito Nobuyoto Takamatsu Nobuhito’ydu (Özyürek, 2016, s. 15). Prens Takamatsu beraberinde yer alan heyet ile 12 Ocak 1931 tarihinde Semiramis Vapuru ile İstanbul’a gelmiş ertesi gün ise trenle Ankara’ya ulaşmıştır. Japon prens, Türk ve Japon bayraklarıyla donatılan İstasyonda Cumhurbaşkanı namına Genel Sekreter Tevfik Bey ve Başyaver Rusuhi Bey tarafından karşılanmıştır. Hariciye Köşkü’nde Tevfik Rüştü Aras tarafından şerefine özel bir öğle yemeğinden sonra Çankaya

Köşkünün geçen Prens Takamutsu, Cumhurbaşkanı Atatürk tarafından kabul edilmiştir. Burada yarım saat kalan Japon Prensi akşam şerefine bir verilen ziyafette Atatürk'e Japon ipeklî işlemelerinden kıymetli bir hediye takdim etmiştir (Akşam, 14 Ocak 1931; Milliyet, 14 Ocak 1931; Hâkimiyeti Milliye, 14 Ocak 1931; Cumhuriyet, 14 Ocak 1931).

1.4. Hicaz Emiri Faysal Bin Abdülaziz'e Sunulan Hediyeler

Türkiye ile Hicaz Krallığı arasında 1926 yılında başlayan diplomatik ilişkiler 1932 yılında Suudi Arabistan Krallığı'nın resmen kurulması ve bu durumun Türkiye tarafından tebrik edilmesi ile artarak devam etmişti (Umar, 2010, s. 71). 14 Aralık 1930 tarihinde gelen bir yazı ile Hicaz Veliahdı ve Hariciye Nazırı Emir Faysal'ın Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştireceği yönünde ilk resmi bildirimler yapılmıştır (BCA, 030.010/260.748.13). Bu istek Emir Faysal'ın çıktığı uzun soluklu bir Avrupa ziyareti sonrasında SSCB'den 8 Haziran 1932 tarihinde İstanbul'a gelmesi ile gerçekleşecektir (Şişman, 2000, s. 171).

11 Haziran'a kadar İstanbul'da kalan Emir Faysal ertesi gün trenle Ankara'ya ulaşmıştır. Ankara'da siyasi temaslarda bulunan Emir Faysal samimi bir atmosferde ağırlandı. Başta Atatürk ile olan görüşmelerde Türkiye'nin barışçı ve dostane bir dış politika izlediği ve bu konuda Suudi Arabistan Krallığı ile de ikili ilişkilerin iyileştirilmek istendiğinin altı çizilmiştir. Emir Faysal'da ziyaretten duyduğu memnuniyeti belirtmiş ve bu ziyaretin iki ülke arasındaki dostluğun artmasına vesile olmasını temenni etmiştir (Bostancı, 2013, s. 135).

23 Haziran 1931 tarihine kadar hükûmetin konuğu olarak İstanbul'da kalan Emir Faysal Palestina isimli vapurla Batum'a ve oradan Bakü yolu ile Tahran'a hareket etmiştir (Erdoğan, 2006, s. 157-160).

1.5. Yunanistan Başbakanı Panagiotis Tsaldaris'e Sunulan Hediyeler

Türkiye ve Yunanistan arasında dostluk seviyesine ulaşan ikili ilişkiler İktisat Bakanı Celal Bayar'ın Atina ziyaretinden kısa süre sonra Yunanistan Başbakanı Panagiotis Tsaldaris'in 10 Eylül 1933 tarihinde önce İstanbul'a ertesi günde Ankara'ya gelmesi ile yeni bir aşamaya gelmişti. Başbakan Tsaldaris, aynı Venizelos gibi Ankara'da samimi bir atmosferde karşılanmış ve gereken tüm konukseverlik sergilenmişti.

Panagiotis Tsaldaris gerçekleştirdiği ziyaret ve temaslardan sonra Ankara'daki son gününde Ankara Palas'ta şerefine verilen öğlen yemeğine katılmıştır. Konukların ve hükûmet erkânının bulunduğu bu yemek samimi bir ortamda gerçekleşti. Yemekten sonra İsmet Paşa, Yunan Başbakan ve bakanlara birer altın tabaka ile fotoğrafını hediye etti. Yunan Başbakan da bilmukabele kendi fotoğrafını vermiştir (Çakmak, 2007, s. 1277-1278).

Yunanistan Başbakanı ve bakanları 15 Eylül akşamı Ankara programını tamamlayarak İstanbul'a hareket etmiştir (Cumhuriyet, 16 Eylül 1933).

1.6. İran Şahı Rıza Pehlevi'ye Sunulan Hediyeler

Türkiye ile İran arasında mevcut sınır anlaşmazlıklarının çözülmesinden sonra Cumhurbaşkanı Atatürk, Şah Rıza Pehlevi'nin taç giyme törenine bir heyet göndermiş ve Şah'a değerli bir kılıç hediye etmiş ve onu Ankara'ya davet etmişti (Okur, 2004, s. 82, 83). Atatürk'ün bu davetini Rıza Pehlevi olumlu karşılamış ve memnuniyetini dile getirmişti (BCA, 030.010/758.17). İran Şahı'nın daveti kabul ettiğini bildirmesi üzerine Ankara'da gerekli hazırlıklara başlanmıştı (BCA, 030.18/45.35.5).

10 Haziran 1934'de Gürcübulak sınır kapısından Türkiye'ye giriş yapan İran Şahı uzun bir yolculuktan sonra 16 Haziran 1934 tarihinde Ankara'ya gelmiştir. 21 pare top atışı ile selamlanan ve binlerce kişinin sokaklara dökülmesi ile karşılanan Rıza Pehlevi Türkiye ziyaretinden oldukça memnun kalmıştır (Hâkimiyeti Milliye, 17 Haziran 1934; Akşam, 17 Haziran 1934).

Şah Rıza Pehlevi'ye Türkiye ziyareti sırasında verilen hediyeler arasında Kayseri fabrikasında üretilen uçak en dikkati çeken olmuştur. Bunun yanı sıra söz konusu ziyaretin bir hatırası olarak darphanede madalyalar basılmıştır. Altın, gümüş ve bronzdan imal edilen madalyaların bir yüzünde Cumhurbaşkanı Atatürk'ün diğer tarafında da İran Şahı'nın resimleri vardı. Altın madalya Rıza Şah Pehlevi'ye takdim edilmiş, gümüş ve bronz madalyalar da Şahın maiyetlerine verilmiştir (Milliyet, 3 Haziran 1934).

1.7. Irak Kralı Faysal'a Sunulan Hediyeler

1930 yılından sonra ülkesinin özerkliğini resmen elde eden Irak Kralı Faysal'ın Türkiye'ye bir ziyarette bulunma isteği 6 Temmuz 1931'de Ankara'ya gelmesi ile gerçekleşmişti (Cumhuriyet, 7 Temmuz 1931; Milliyet, 7 Temmuz 1931). Atatürk tarafından dostane bir şekilde karşılanan Kral Faysal Ankara'da bulunduğu süre zarfında en iyi şekilde ağırlandı. Her iki ülke arasındaki ikili ilişkilerin geliştirilmesi adına yapılan görüşmelerde görüş birliği söz konusuydu.

Kral Faysal 7 Temmuz günü Hacı Bayram Camiini, Ankara Kalesini ve Türk Ocağını ziyaret etmiş, TBMM'ye giderek bir süre "Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununun değişikliği için yapılan müzakereleri Cumhurbaşkanı locasında takip etmiştir (Cumhuriyet, 8 Temmuz 1931; Milliyet, 8 Temmuz 1931; Hâkimiyeti Milliye, 8 Temmuz 1931).

Irak Kralı Faysal şerefine verilen ziyafetlerde Cumhurbaşkanı Atatürk ve konuk devlet adamı tarafından verilen mesajlar sonrası Irak'la Türkiye arasında çeşitli anlaşmaların yapılması kararı alınmıştır. Atatürk tarafından Faysal'a hediye edilen resimler memnuniyetle karşılanmıştır. Kral Faysal Ankara'dan sonra İstanbul'a gitmiş ve bir süre bu şehirde kaldıktan sonra Viyana'ya hareket etmiştir.

1.8. İsveç Veliht Prens VI. Gustaf Adolf'a Sunulan Hediyeler

Türkiye ile İsveç arasında 1924 yılında imzalanan Dostluk Antlaşması'ndan sonra iki ülke arasındaki ilişkiler olumlu bir seyirde ilerlemekteydi. Karşılıklı saygı ve güvene dayalı, dostluk esasına dayanan bu tablo İsveç Veliht Prens Gustaf Adolf'un Türkiye'ye gelmesi ile en üst seviyeye ulaşmıştı. Bazı Ortadoğu ülkelerini kapsayan bir geziye çıkan Veliht Prens Gustaf Adolf Wasaland Vapuru ile İstanbul'a geldikten sonra 3 Ekim 1934 tarihinde trenle Ankara'ya ulaşmıştı (Hâkimiyeti Milliye, 2 Ekim 1934; Milliyet, 2 Ekim 1934; Akşam, 2 Ekim 1934; Cumhuriyet, 2 Ekim 1934).

Ankara'da bizzat Cumhurbaşkanı Atatürk tarafından samimi bir ortamda karşılanan Prens Adolf şerefine alışıldık üzere Cumhurbaşkanı Atatürk tarafından Çankaya Köşkü'nde, bir ziyafet verilmiştir Ziyafeti geç vakte kadar süren bir suare takip etmiştir.

İsveç Veliht Prens Gustaf Adolf Ankara'da bulunduğu süre zarfında çok sayıda tarihi mekânı gezmiş ve çeşitli eğitim kurumlarında incelemelerde de bulunmuştur. Prens 4 Ekim günü eşi Prenses Louis ve kızı Prenses İngrid ile birlikte gerçekleştirdiği Yüksek Ziraat Enstitüsü ziyareti birçok anıyı içinde barındırmıştır. Prens ve Prensesler, Enstitüde Ziraat Bakanı Muhlis Bey ile Enstitü Müdürü ve Genel Sekreteri tarafından karşılanmıştır. Prens Gustaf Adolf, rektörlük dairesini ve kütüphaneyi gezmiş ve kütüphane de gördükleri mükemmeliyetten dolayı takdirini belirterek İsveç'ten de kitaplar hediye edeceğini söylemiştir. Prens Gustaf Adolf'a bu ziyaretini hatırası olarak enstitünün çeşitli kısımlarına ait resimlerden oluşan bir albüm takdim edilmiştir. Aynı gün Ankara'dan ayrılan yabancı konuklar arkalarında hatırı sayılır bir dostluk izi bırakmışlardır.

1.9. Yunanistan Başbakanı İoannis Metaxas'a Sunulan Hediyeler

Türkiye'nin Atatürk Döneminde Balkanlarda sürdürdüğü barış ve dostluk politikası İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türk-Yunan ilişkilerine olumlu yansımıştır. İki ülke arasındaki işbirliğinin artmasına neden olan karşılıklı ziyaretlerin bir diğeri Balkan askeri manevralarında bulunan Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak 2 Ekim 1937 tarihinde Atina'ya gitmesi ile gerçekleşmiştir. Bu ziyaretten kısa bir süre sonra Başbakan Yunanistan Başbakanı İoannis Metaxas Türkiye gezisine çıkmıştı (Yılmaz, 2019, s. 15-16).

Başbakan Metaxas, 18 Ekim 1937 tarihinde Averof Kruvazörü ile İstanbul'a geldikten sonra ertesi gün trenle Ankara'ya gelmiştir. Başbakan Vekili Celal Bayar, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ı ziyaret eden Başbakan Metaxas daha sonra Atatürk tarafından Çankaya'da kabul edilmiştir (Kocatürk, 561). Bilal Şimşir'e göre Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Atatürk'ün Yunan Başbakan ile olan görüşmesindeki konuşmaları Fransızcaya çevrilmiş, görüşmenin notlarını da Ruşen Eşref Ünaydın tutmuştur. Görüşmede iki ülkeyi ilgilendiren sorunlar ayrıntılarıyla ele alınmış, bundan başka diğer konulara da değinilmiştir. Görüşmenin sona ermesinden sonra Başbakan Metaxas'a bir altın tabaka ile gümüş bir çerçeve içinde Atatürk imzalı fotoğraf konuk liderin eşine ise ipekli bir Hereke Seccadesi hediye edilmiştir (Şimşir, 1981, s. 179-196).

Başbakan İoannis Metaxas'ın Ankara'da konuk edildiği o günlerde Yunanistan ile birçok konuda anlaşmaya varılmıştır. Metaxas ve eşi 20 Ekim günü sağlık nedenleri ile dinlenmekte olan Başbakan İsmet İnönü'yü Pembe Köşk'te ziyaret etmiştir. Ertesi gün ise Yunan başbakan Ankara'dan ayrılmadan önce İsmet İnönü, eski dostu Metaxas'a nadide çiçeklerden yapılmış güzel bir buket göndermiştir (Ulus, 21 Ekim 1937; Akşam, 21 Ekim 1937; Tan, 21 Ekim 1937).

2. İsmet İnönü Döneminde Türkiye'ye Gelen Yabancı Devlet Başkanlarına Sunulan Hediyeler

2.1. Irak Kral Naibi Abdülillah'a Sunulan Hediyeler

Türkiye ve Irak arasında Atatürk Döneminde başlayan iyi ilişkiler İkinci Dünya Savaşı yılları sırasında durma noktasına gelmişti. Fakat savaşın sona ermesinden sonra Türkiye'ye gelen ilk devlet adamı Irak Kral Naibi Abdülillah olmuştur. Eylül

1945'te Londra'da bulunan Abdülillah bizzat Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından Türkiye'ye davet edilmiştir. Davete icabet eden Kral Naibi Abdülillah ile Nuri Said Paşa, 15 Eylül 1945 tarihinde İstanbul'a gelmiştir (BCA, 30.10.0.0/259.747.46.).

Konuk devlet adamları bir günlük bir dinlenmeden sonra 16 Eylül akşamı İstanbul'dan tren ile hareket etmiş ve ertesi gün de Ankara'ya varmıştır. Ankara Garı'nda Cumhurbaşkanı İnönü ve diğer yetkililer tarafından törenle karşılanan Kral Naibi Abdülillah ile Nuri Said Paşa, Ankara Palas'ta ağırlandı. Akşam ise konuklar şerefine Çankaya Köşkü'nde bir ziyafet verilmiştir (Belen, 2011, s. 138-139; Cumhuriyet, 19 Eylül 1945).

Irak Kral Naibi Abdülillah 18 Eylül günü ilk olarak Etnografya Müzesi'nde Atatürk'ün geçici kabrini ziyaret ederek bir çelenk bırakmıştır. Öğle yemeği için Ankara Palas'a geçen konuklar ardından Yüksek Ziraat Enstitüsü'nü gezmiştir. Naip Abdülillah burada Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu, dekanlar ile öğrenciler tarafından karşılanmıştır. Çok sayıda devlet adamını ağırlamış olan Enstitü'nün kuruluşu ve çalışmaları hakkında Naibe izahat verilmiş ve özel olarak hazırlanmış bir kılavuz takdim edilmiştir. Naip Abdülillah bundan sonra Enstitüde incelemelerde bulunmuştur (Cumhuriyet, 19 Eylül 1945; Vatan, 19 Eylül 1945).

Irak Kral Naibi Abdülillah Ankara'da bulunduğu süre zarfında Dr. Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü, Çubuk Barajı, Ankara Stadyumu, Ankara Hipodromu, Hasanoğlu Köy Enstitüsü gibi yerleri ziyaret etmiştir. Oldukça samimi bir atmosferde ziyaret programını tamamlayan konuklar 20 Eylül günü ülkelerine dönmek üzere Ankara'dan ayrılmıştır.

2.2. Ürdün Kralı Abdullah Bin Hüseyin'e Sunulan Hediyeler

Ürdün'ün 1946 yılında resmen bağımsızlığını ilan etmesinden sonra Türkiye ile olan diplomatik münasebetler başlamıştı. Bu çerçevede Amman'a giden Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Büyükelçi Feridun Cemal Erkin Kral Abdullah'ı Türkiye'ye davet etmiştir. Bu davet kısa süre sonra karşılığını bulmuş ve Kral Abdullah 8 Ocak 1947 tarihinde Ankara'ya gelmiştir. Cumhurbaşkanı İnönü tarafından samimiyetle karşılanan Kral Abdullah Ankara Palas'ta ağırlandı ve Çankaya Köşküne çıkarak şerefine verilen ziyafete katılmıştır (Ulus, 09 Ocak 1947).

Ürdün Kralı Abdullah Ankara'daki ikinci gününde önce Atatürk'ün Etnografya Müzesi'ndeki geçici kabrini ziyaret etmiştir. Daha sonra Yüksek Ziraat Enstitüsü'ne gitmiştir. Kral Abdullah burada Tarım Bakanı Faik Kurdoğlu tarafından enstitü hakkında verilen bilgileri dinlemiş ve enstitüye olan ziyareti için hazırlanmış olan programı incelemiştir. Kral bundan sonra enstitü ilim heyetini, öğrenci temsilcilerini ve bu arada enstitü'nün yabancı öğrencileri arasında bulunmakta olan Irak ve Suriyeli gençleri kabul etti. Bu kabul sırasında öğrenci temsilcilerinden iki kız öğrenci Kral'a Ürdün ve Türk millî renklerinden oluşan kurdelelerle bağlanmış bir kısım enstitü ders kitaplarını takdim etmiştir (Ulus, 10 Ocak 1947).

10 Ocak günü Hacı Bayram Veli Camiinde Cuma Namazını kılan konuk devlet adamına Marmara Köşkü'nde özel bir akşam ziyafeti verilmiştir (Akşam, 11 Ocak 1947; Ulus, 11 Ocak 1947). Kral Abdullah ertesi gün ise önce İsmet Paşa Kız Enstitüsünü ardından da Harp Okulunu ziyaret etmiştir. Başta Genelkurmay Başkanı Orgeneral Salih Omurtak olmak üzere kalabalık bir heyet tarafından karşılanan konuk Kral Harp Okulunun derslikleri ve birçok birimini ziyaret etmiştir. Ürdün ve Türk bayrakları ile süslenmiş olan okul spor alanını da gezen Kral bir bölükle muharebe tatbikatı örneğini takip etmiştir. Bu tatbikattan sonra bölük Kral huzurunda bir geçit töreni yapmıştır. Kral Abdullah'a Harp Okulunu ziyaretinde, Okul Komutanı tarafından okulun çalışmaları hakkında bilgi verilmiş ve Harp Okulunun 100. yılı münasebetiyle yayımlanmış olan okul tarihçesi Krala takdim edilmiştir (Akşam, 12.01.1947; Ulus, 12.01.1947).

Ürdün Kralı Abdullah Harp Okulu sonrası Ankara Sanat Okulunda da izlenimlerde bulunmuş ve aynı gün İstanbul'a gitmek üzere Ankara Garı'ndan uğurlanmıştır (Ulus, 12 Ocak 1947; Akşam, 12 Ocak 1947).

3. Demokrat Parti Döneminde Türkiye'ye Gelen Yabancı Devlet Başkanlarına Sunulan Hediyeler

3.1. Yunanistan Kralı I. Paulos'a Sunulan Hediyeler

Başbakan Adnan Menderes'in 26 Nisan 1952 tarihinde gerçekleştirdiği Atina ziyaretinden çok kısa bir süre sonra Yunanistan Kralı Paulos ve Kraliçe Frederica Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın davetlisi olarak 8 Haziran 1952 günü Elli Kruvazörü ile İstanbul'a gelmişti (Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi [CBA], Yer No: 3/3-30, Fihrist No: 1500). Ertesi gün İstanbul'dan hareket eden trenle Ankara'ya gelen Yunanistan Kralı ve Kraliçesinin karşılaşmaları dostane ve samimi bir ortamda olmuştu. Kral ve Kraliçenin Çankaya'ya gitmek üzere geçecekleri bütün bulvarlarda sağlı sollu insanlar sevinç gösterisinde bulunmaktaydı. Konuk kral Çankaya Köşkü'nde öğle yemeğine katıldıktan sonra Atatürk'ün geçici kabrini ziyaret etmiş ve oradan Çankaya Köşküne geçmişti (Cumhuriyet, 10 Haziran 1952).

Kral Paulos 10 Haziran günü Hitit Müzesini ve Augustus Tapınağını ziyaret ettikten sonra öğle yemeğini Meclis Başkanı Koraltan'ın davetlisi olarak Orman Çiftliği'ndeki Marmara Köşkü'nde yemiştir. Yemekten sonra, Kral Paulos ve Kraliçe Frederica şerefine Hipodromda askerî bir tören yapılmıştır. Yunan Kral ve Kraliçesi aynı gün akşam saatlerinde Yunanistan Büyükelçiliği'nde Cumhurbaşkanı Celal Bayar şerefine bir ziyafet vermiştir. Bu ziyafeti Ankara Palas'ta Yunanistan Büyükelçisi ve eşinin bir resmi kabulü takip etmiştir. Kral Paul, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a "Saint Sauveur Nişanı"nın büyük kordonunu vermiştir (Oğul, 2018, s. 16).

11 Haziran günü stadyum da, daha önce hava muhalefeti dolayısıyla tehir edilmiş olan 19 Mayıs gösterileri takip eden Yunan konuklar çeşitli kurumları ziyaret etmiş Opera'nın salonunda düzenlenen baloya katılmıştır (Akşam, 11 Haziran 1952).

Ankara'daki ziyaret ve temaslarını sona erdiren Yunan Kralı ve Kraliçesi 13 Haziran günü İstanbul'a gelmiştir. Cumhurbaşkanı Bayar tarafından Dolmabahçe Sarayı'nda düzenlenen suare Kral'a altın bir sigara kutusu hediye edilmiştir. Kral ve Kraliçe'ye Türkiye'den ayrılmadan önce Berrin Menderes tarafından el işi bir örtü ve İstanbul Belediye Başkanı tarafından kıymetli bir vazo, işlemeli bir örtü ve albüm hediye edilmiştir (Oğul, 2018, s. 18-19).

3.2. Yunanistan Başbakanı Alexandros Papagos'a Sunulan Hediyeler

Türkiye ile Yunanistan arasında Atatürk Döneminde başlayan iyi ilişkiler Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında da devam etmekteydi. Son olarak Başbakan Adnan Menderes'in de Atina ziyaretinden sonra Yunanistan Başbakanı Mareşal Aleksandros Papagos 16 Haziran 1953 günü Ankara Vapuru ile İstanbul'a gelmişti. Ertesi gün trenle Ankara'ya ulaşan Başbakan Papagos, Başbakan Adnan Menderes ve diğer yetkililer tarafından karşılanmıştı. Konuk başbakan ilk olarak Çankaya Köşkü'ne giderek özel defteri imzalamış ve sonrasında Atatürk'ün geçici kabrini ziyaret etmişti (Cumhuriyet, 18 Haziran 1953; Akşam, 18 Haziran 1953; Ulus, 17 Haziran 1953).

18 Haziran günü Türk ve Yunan tarafları arasında yapılan siyasi müzakerelerden sonra Çankaya Köşkü'ne giden Başbakan Papagos ve Başbakan Yardımcısı Panagiotis Sifnaios, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a Yunan Kralı'nın bir hediyesini takdim etmiştir. Bir hatıra albümünden ibaret bulunan bu hediye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Yunanistan'a yapmış olduğu ziyarete ait resimleri içermiştir. Diğer taraftan, Mareşal Papagos da Başbakan Adnan Menderes'e antika bir vazo hediye etmiştir. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'ye de Yunanistan'a ait resimleri içeren bir albüm vermiştir (Cumhuriyet, 19 Haziran 1953; Akşam, 19 Haziran 1953; Ulus, 19 Haziran 1953).

Başbakan Papagos ile başkentte bulunduğu son gününde Hitit Müzesini gezerek ilgililerden bilgi almıştır. Bu arada Yunan devlet adamlarına müzeden çeşitli hediyeler verilmiştir. Konuklar daha sonra öğle yemeğini Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ve eşinin davetlisi olarak Dışişleri Köşkü'nde yemiştir. Öğleden sonra da bazı yerleri gezen konuklar, akşam trenle İstanbul'a hareket etmiştir (Cumhuriyet, 20 Haziran 1953; Akşam, 20 Haziran 1953; Ulus, 19 Haziran 1953).

3.3. Lübnan Cumhurbaşkanı Camille Chamoun'a Sunulan Hediyeler

Başbakan Adnan Menderes'in Ocak 1955'de yaptığı Lübnan ziyaretinden yaklaşık dört ay sonra Lübnan Cumhurbaşkanı Camille Chamoun ile Başbakan Sami El-Sulh iade-i ziyaret amacıyla Türkiye'ye gelecekti. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın resmi davetlisi olan Cumhurbaşkanı Camille Chamoun 1 Nisan 1955 tarihinde Esenboğa Havaalanı'nda karşılanmıştır. Çankaya'daki Hariciye Köşkü'ne kadar sevgi gösterileri ile karşılanan Lübnanlı konuklar kendilerinden önce Ankara'yı ziyaret eden devlet adamlarına benzer bir ziyaret programı ile ağırlanmışlardır (Tan, 2 Nisan 1955; Milliyet, 2 Nisan 1955).

Cumhurbaşkanı Camille Chamoun, 2 Nisan sabahı ikamet ettiği Hariciye Köşkü'nde Ankara Valisi ve Belediye Başkanı Kemal Aygün'ün başkanlığındaki Belediye Meclisi üyelerinden oluşan bir heyeti kabul etmiştir. Bu kabulde Vali ve Belediye Başkanı, ceviz bir mahfaza içindeki Hacibektaş taşından yapılan ve üzerinde kabartma olarak Ay Yıldız bulunan bir sandukayı hediye etmiştir (Milliyet, 3 Nisan 1955).

Cumhurbaşkanı Camille Chamoun 4 Nisan günü ilk olarak Hitit Müzesi ve Ziraat Fakültesini ziyaret etmiştir. Cumhurbaşkanı Ziraat Fakültesi'nde Ankara Üniversitesi Rektörü Prof. Hüseyin Cahit Oğuzoğlu ve diğer öğretim üyeleri tarafından kapıda karşılanmıştır. Öğrencilerin büyük ilgi gösterdiği Cumhurbaşkanı ve eşine, fakülte rozeti takdim edilmiştir. Bundan sonra iki kız öğrenci de karanfillerden yapılmış birer buketi Bayan Chamoun'a sunmuştur. Lübnan Cumhurbaşkanı fakülteyi gezdikten sonra Vali Kemal Aygün'ün şereflerine Çubuk Barajı'nda verdiği kır yemeğinde hazır bulunmak üzere fakülteden ayrılmıştır (Tan, 5 Nisan 1955; Milliyet, 5 Nisan 1955).

3.4. Irak Kralı II. Faysal'a Sunulan Hediyeler

Türkiye ve Irak arasında 1954 yılında Ortadoğu'da bir güvenlik teşkilatı kurulmasından sonra Ankara'ya üst düzey bir ziyaret gerçekleştirilecekti. 26 Haziran 1955 tarihinde İstanbul'dan Ankara'ya gelen bu kişi Irak Kralı II. Faysal'dı. Kralın beraberinde Velihaht Prens Abdullah, Başbakan Nuri Said Paşa da yer almaktaydı. Kral II. Faysal, Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından 27 Haziran günü samimi bir şekilde karşılanmıştı (CBA, Yer No: 3/7-2, Fihrist No: 3617). Hariciye Köşkü'nde ağırlanan konuk devlet adamı Anıtkabir'i ziyaret ettikten sonra Çankaya Köşkü'nde şerefine verilen resmî ziyafete katılmıştır (CBA, Yer No: 3/7-2, Fihrist No: 3617-13).

Kralı II. Faysal Ankara'da bulunduğu ikinci gün ikametgâhında Ankara Valisi ve Belediye Başkanı Kemal Aygün başkanlığındaki heyeti kabul etmiştir. Bu kabul Kemal Aygün bir konuşma yaparak Ankaralıların, Kral Faysal'a karşı olan sevgisinden ve yakınlığından bahsetmiştir. Daha sonra Kemal Aygün, Kral'a Hacıbektaş taşından yapılmış ve üzerine kabartma Anıtkabir resmi bulunan bir kutu, Velihta da bir tarafında Anıtkabir ve diğer tarafında Ankara Kalesi'nin resmi bulunan bir puro takımı hediye olarak takdim etti (Milliyet, 29 Haziran 1955).

3.5. İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi'ye Sunulan Hediyeler

2 Nisan 1955'te Türkiye, İran, Irak ve Pakistan tarafından Bağdat Paktı'nın kurulduğu süreçte Başbakan Adnan Menderes Tahran'a bir ziyaret gerçekleştirmişti. Menderes bu ziyaret sırasında İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi'yi Türkiye'ye davet etmişti. Muhammed Rıza Pehlevi bu davete icabet ederek 15 Mayıs 1956'da özel bir uçakla Esenboğa Havaalanına gelecekti. Havaalanında çiçeklerle karşılanan konuk devlet adamı ve eşi ikametlerine tahsis edilen Hariciye Köşkü'ne kadar olan güzergâh üzerinde toplanan halk tarafından sevinç gösterileri ile karşılanmıştı. Aynı gün Anıtkabir'i ziyaret eden daha sonra Pehlevi Çankaya Köşkü'nde şerefine verilen ziyafete katılmıştır (Vatan, 16 Mayıs 1956).

16 Mayıs günü Türk Ocağı'nda düzenlenen bir törene katılan İran Şahına Ankara Belediyesi tarafından fahri hemşehrlik beratı verilmiştir (Ertan ve Demirtaş, 2021: 1713-1714). Bu tören sırasında Ankara Belediye Başkanı Orhan Eren tarafından Muhammed Rıza Pehlevi'ye Hacıbektaş taşından yapılmış bir kutu ile bir vazo hediye edilmiştir. İran Şahının teşekkür konuşmasından sonra konuklar Türk Ocağı binasını gezmiştir. Muhammed Rıza Pehlevi ile İmparatoriçe Süreyya Pehlevi, öğleden sonra ise Devlet Konservatuarını ve Ankara Kız Teknik Öğretmen Okulunu gezmiştir. Konuklara bu ziyaretlerinin bir hatırası olarak zarif bir işlemeli kutu içinde simle işlenmiş bir çevre ile simle işlenmiş bir gece çantası, içinde yine simle işlenmiş pudriyer ve tarak mahfazası hediye edilmiştir (Vatan, 17 Mayıs 1956; Cumhuriyet, 17 Mayıs 1956; Milliyet, 17.05.1956).

İran Şahına gösterilen olağanüstü alaka ertesi gün devam etmiştir. Öyle ki Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Muhammed Rıza Pehlevi ile İmparatoriçe Süreyya'ya ziyaretlerinin hatırası olarak Karacabey harasında yetiştirilmiş olan İngiliz kanı bir kısrakla bir aygır hediye etmiştir. Aynı gün Hipodrom da yapılan askerî geçit törenine katılan İran Şahı ardından beraberindeki İran heyeti Harp Okulunu ziyaret etmiştir. Okulda incelemelerde bulunan ve öğrencilerin yapmış olduğu gösterileri takip eden, okulun hâtıra defterini imzalayan Şah'a, üzerinde Harp Okulu arması bulunan bir şilt ile iğne hediye edilmiştir. Bu arada İmparatoriçe Süreyya da önce Türk Kadınlar Birliği Genel Merkezini ziyaret etmiştir. Sonrasında da Türk El Sanatlarını Tanıtma Derneğine gitmiş ve burada kendisine bir takım hediyeler takdim edilmiştir. Her iki ziyaretten oldukça memnun olan İmparatoriçe Süreyya, daha sonra Hitit Müzesi'ni gezmiştir. İmparatoriçeye müzeden ayrılmadan önce müzede tarihî eserlerden birinin kopyası ile bakır bir tepsi hediye edilmiştir (Vatan, 18 Mayıs 1957; Cumhuriyet, 18 Mayıs 1956; Milliyet, 18 Mayıs 1956).

3.6. Afganistan Başbakanı Serdar Muhammed Davud Han'a Sunulan Hediyeler

Afganistan'ın Başbakanı Serdar Muhammed Davud Han Türk hükûmetinin resmi davetlisi olarak 17 Nisan 1957'de özel bir uçak ile Esenboğa Havaalanına gelmişti. Burada Başbakan Menderes ve Türk heyeti tarafından dostane bir şekilde karşılanan Serdar Muhammed Davud Han ikametlerine tahsis edilen Hariciye Köşkü'ne geçmişti. Anıtkabir'deki törenden sonra şerefine verilen yemeğe katılmıştı (Cumhuriyet, 18 Nisan 1957).

Başbakan Serdar Muhammed Davud Han, 19 Nisan günü beraberindeki Afganistan Dışişleri Bakanı Muhammed Naim Han ile Afganistan Büyükelçisi ile birlikte önce Harita Genel Müdürlüğünü ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında konuk devlet adamlarına fotoğraflar ve numuneler hediye edilmiştir. Afganistan Başbakanı daha sonra beraberindeki zevatla birlikte Kara Harp Okulu ve Beşinci Zirhlı Tugayı ziyaret etmiştir (Cumhuriyet, 20 Nisan 1957).

Türk ve Afgan devlet adamları arasında yapılan resmi toplantılar sonunda özellikle Ortadoğu meselelerine temas edilmiştir. Ayrıca Türkiye aktif tarafsızlık siyaseti takip eden Afganistan'a hür dünya içinde kalmasını temin için yardımcı olmayı vaat etmiştir (Cumhuriyet, 20 Nisan 1957).

3.7. Afganistan Kralı Muhammed Zahir Şah'a Sunulan Hediyeler

Başbakan Adnan Menderes'in 24 Temmuz 1956'da yaptığı Afganistan ziyareti sonrası devam eden dostluk ve kardeşlik bağının bir devamı olarak Kral Muhammed Zahir Şah 26 Ağustos 1957'de Ankara'ya gelmişti. Bizzat Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından karşılanan Afgan liderin içinde yer aldığı kortej Hariciye Köşkü'ne giden yol boyunca öğrencilerin ve Ankara halkının sevinç gösterileri içinde ilerlemişti. Kral Muhammed Zahir Şah kendisinden önce Ankara'ya gelen devlet adamlarında olduğu gibi başkentte olduğu ilk gün bilindik ziyaret ve davetlerde yer almıştı (Yeni Sabah, 27 Ağustos 1957; Zafer, 27 Ağustos 1957).

Afganistan Kralı Muhammed Zahir Şah'a 27 Ekim günü Hariciye Köşkü'nde fahri hemşehrilik beratının verildiği bir tören yapılmıştır (Ertan ve Demirtaş, 2021, s. 1718). Bu törenden sonra Harp Okulunu ziyaret eden Zahir Şah, burada okul kumandanı tarafından Harp Okulunun kuruluşu, çalışmaları ve eğitim sistemi hakkında geniş bilgi almıştır. Okul kumandanı tarafından Muhammed Zahir Şah'a, Harp Okulu arması havi bir şilt harp okulu ziyaretlerinin bir hatırası olarak hediye edilmiştir. Muhammed Zahir Şah, Harita Genel Müdürlüğü ve Ankara Mühimmat Fabrikası'ndaki ziyaret programından sonra Hariciye Köşkü'nde şerefine verilen ziyafete katılmıştır (Zafer, 30 Ağustos 1957).

3.8. İtalya Cumhurbaşkanı Giovanni Gronchi'ye Sunulan Hediyeler

İtalya Cumhurbaşkanı Giovanni Gronchi'nin 11 Kasım 1957'de Ankara'ya gelmesi ile Türk-İtalyan ilişkileri bir üst seviyeye çıkmıştı. Cumhurbaşkanı Gronchi'nin Ankara'da olduğu zaman zarfında taraflar arasında siyasi ve ticari görüşmeler yapılmış, Rusların Ortadoğu'da takındıkları tavır üzerinde durulmuş ve 15 Aralık'ta Paris'te Başkanlar seviyesinde toplanacak NATO konferansında ele alınacak konular üzerinde fikir alışverişi yapılmıştı (Zafer, 13 Kasım 1957).

Cumhurbaşkanı Giovanni Gronchi, 12 Kasım günü Hariciye Köşkünde yapılan törende, Türk-İtalyan dostluk ve ittifakının ve her sahadaki işbirliğinin gelişmesinde hizmetleri geçmiş zevata "Büyük Haç Nişanı", "Grand Efficler" ve "Komandotore Rütbeleri"ni tevcih etmiştir. İtalyan devlet adamı bu törenden sonra Augustus Tapınağını ve Hacı Bayram Türbesini ziyaret ederek tetkiklerde bulunmuştur. Gronchi daha sonra Arkeoloji Müzesine giderek buradaki tarihî eserler hakkında bilgi almıştır. Konuk devlet adamı müzeden ayrılırken şeref defterini imzalamış ve kendisine hediye edilen Alacahöyük Kral ve Prens mezarlarında bulunan Güneş Kursu'ndan dolayı teşekkürlerini bildirmiştir (Vatan, 13 Kasım 1957; Yeni Sabah, 13 Kasım 1957; Akşam, 13 Kasım 1957).

Ankara'daki gezi ve temaslarını tamamlayan İtalya Cumhurbaşkanı Gronchi 13 Kasım günü İstanbul'a hareket etmiştir. Gronchi Türkiye'yi ziyaretinin sonunda Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı İtalya'ya davet etmiştir (Çelebi, 2015, s. 123).

3.9. Endonezya Cumhurbaşkanı Ahmed Sukarno'ya Sunulan Hediyeler

Türkiye ve Endonezya arasında diplomatik ilişkiler 1950 yılında kurulmuştu. İki ülke başkentlerinde karşılıklı olarak büyükelçiliklerin açılmasından sonra 1959 yılında Endonezya Cumhurbaşkanı Ahmed Sukarno Ankara'ya gelmişti. Esenboğa Havaalanında Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından karşılanan Sukarno kendisine tahsis edilen Hariciye Köşkü'ne ulaşmıştı. Aynı gün TBMM'ye gelen ve burada bir konuşma yapan konuk devlet adamı şerefine Çankaya Köşkü'nde yemek verilmişti (Akşam, 25 Nisan 1959; Ulus, 25 Nisan 1959; Zafer, 25 Nisan 1959; Vatan, 25 Nisan 1959).

Cumhurbaşkanı Ahmed Sukarno şerefine 25 Nisan günü Hipodrom da bir askerî geçit töreni yapılmıştır. Hipodrom daki bu törenden sonra Sukarno ve Cumhurbaşkanı Bayar Anıtkabir'i ziyaret etmiştir. Konuk cumhurbaşkanı Ankara Palas'ta şerefine verilen öğle yemeğinden sonra Hariciye Köşkü'ne geçmiştir. Burada kendisine Ankara Belediye Meclisinin kararı uyarınca fahri hemşehrilik beratı verilmiştir. Tören sonrasında Sukarno'ya Ankara kalesine ait bir tablo ve Ankara taşından yapılan bir kutu hediye edilmiştir. Aynı günün akşamı Cumhurbaşkanı Ahmed Sukarno saat 20.30'da Hariciye Köşkü'nde Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve eşi şerefine bir yemek vermiştir (Vatan, 26 Nisan 1959; Zafer, 26 Nisan 1959).

3.10. Hindistan Başbakanı Pandit Jawaharlal Nehru'ya Sunulan Hediyeler

1947 yılından itibaren başlayan hemen Türkiye-Hindistan ilişkileri ilk yıllarında büyük ölçüde diplomatik vasıtalarla devam etmiştir. Bu iki coğrafya arasındaki esas ortak hareket mekanizması Demokrat Parti Döneminde tesis edilmiştir. Karşılıklı parlamento heyetleri, milletvekilleri ve bakanların ziyaretleri ile önem kazanan süreç Başbakan Adnan Menderes'in 1958 yılındaki Uzakdoğu gezisi sırasında Hindistan'a uğraması ile en üst düzeye çıkmıştır. Başbakan Menderes'in Yeni Delhi de konuk olduğu Pandit Nehru 27 Mayıs'ın hemen öncesinde Türkiye'ye gelerek iade-i ziyaret gerçekleştirmiştir.

Türkiye'de siyasi ve toplumsal gerginliğin arttığı bir dönemde Ankara'ya konuk olan Nehru 20 Mayıs 1960 günü Esenboğa Havaalanı'nda Başbakan Adnan Menderes ve diğer yetkililer tarafından karşılanmıştır (Cumhuriyet, 21 Mayıs 1960; Vatan, 21

Mayıs 1960). Konuk devlet adamı geçeceği güzergâh üzerinde toplanan halk tarafından selamladıktan sonra Hariciye Köşkü'nde bir süre dinlenmiştir. Alışıldığı üzere akşam Ankara Palas'ta Nehru şerefine resmi bir kabul töreni yapılmıştır (Cumhuriyet, 21 Mayıs 1960; Vatan, 21 Mayıs 1960).

Nehru Ankara'da bulunduğu ikinci gün Anıtkabir'i ziyaret ettikten sonra Başbakanlığa gelmiştir. Burada Türk ve Hint heyetler arasında görüşmeler başlamıştır. Aynı gün Dışişleri Bakanlığına bir basın toplantısı yapan konuk başbakan demokrasi üzerine bir konuşma yapmıştır. Bu arada Ulus gazetesi muhabirlerinden Leylâ Çambel, başbakana yaklaşıp Atatürk'ün gömleğini Pandit Nehru'ya armağan etmiştir. Nehru, Atatürk'ün tarihi değeri bulunan bu gömleği teşekkür ederek almış ve Hindistan'da bir müzede saklanacağını belirtmiştir (Cumhuriyet, 21 Mayıs 1960; Vatan, 21 Mayıs 1960). Türkiye'yi ziyarette bulunan bir üst düzey yabancı konuya ilk defa böyle bir hediye verilirdiği dikkatlerden kaçmadığı gibi bu kişinin bir gazeteci olması da bir başka farklılık olmuştur.

Heyetler arasında Başbakanlıkta yapılan görüşmeler 22 Mayıs günü sona ermiştir. Çankaya Köşkü'nde konuklar şerefine verilen öğle yemeğinin ardından Başbakan Nehru ülkesine dönmek üzere Esenboğa Havaalanından hareket etmiştir (Cumhuriyet, 21 Mayıs 1960; Vatan, 21 Mayıs 1960).

Sonuç

Çalışmada, Atatürk, İnönü ve Demokrat Parti Dönemlerinde Türkiye'ye gelen çok sayıda devlet başkanına sunulan hediyelere ve bunların taşıdıkları anlamlara dair hazırlanan bu çalışma ile 1923-1960 yılları arasındaki Türk diplomasi tarihine farklı bir pencereden bakılmaya çalışılmıştır. Söz konusu yıllarda ilk olarak genel Türkiye dış politikası ile Türkiye'nin daha yakın siyasi ilişki içerisinde olduğu ülkeler ele alınmıştır. Buna göre 1928'den 1938'e kadar uzanan yaklaşık 10 yıllık sürede Afganistan, Irak, Yunanistan, Macaristan, Japonya, Bulgaristan, Hicaz, İran, İsveç, Yugoslavya, İngiltere, Suriye, Ürdün ve Romanya gibi çeşitli ülkelerden çok sayıda üst düzey devlet lideri Türkiye'ye gelmiştir. Çoğu hem Ortadoğu hem de Balkanlara yönelik barış ve güvenlik politikalarının bir sonucu da olan bu ziyaretler oldukça samimi bir atmosferde gerçekleşmiştir. İngiltere, İsveç, Macaristan ve Japonya gibi ülkelerden olan ziyaretler ise Atatürk Dönemi'nde takip edilen çok yönlü dış politikanın bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Döneminde tespit edilen ziyaret sayısı sadece dört olmuştur. İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında uluslararası gelişmelerinden etkilenen bu azlık Demokrat Parti iktidarı yıllarında oldukça artmıştır. Artık bölgesel ortaklıklar yanında Batı Bloğunun bir temsilcisi ve NATO üyesi olarak çok daha fazla ülke ile dostane ilişkiler geliştirilen bu dönem askeri bir darbe ile sona ermiştir.

1928-1960 yılları arasındaki tüm yabancı ziyaretlerin incelendiği bu çalışmada ilk olarak Afganistan Kralı Amânullah Han ile başlayan hediyeleşme geleneği sergilenmeye çalışılmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Döneminde sınırlı dış ziyaretler içerisinde hediye takdimleri de basına ve kamuoyuna çok az yansımıştır. Demokrat Parti Döneminde ise on ziyaret içerisinde hediyeleşme örneğine daha net bir şekilde rastlanmıştır.

Çalışmada görülebileceği üzere Türkiye'ye gelen devlet adamlarının Türkiye'ye ayak bastıkları andan itibaren gördükleri teveccüh Ankara'da artarak devam etmiştir. Ankara'da geçirilen ilk günde bilindik ziyaret ve törenler yapıldıktan sonra diğer günler içinde şehir gezisi yapılmış ve yabancı konuklara hediyeleri sunulmuştur. Türk devlet adamlarının yabancı ülkelere yaptıkları gezilere karşın yabancı devlet başkanlarının yaptığı iade-i ziyaretler durumunda hediyeleşmelerin buna bağlı olarak arttığı görülmüştür.

Ankara'da bulunan konuklara hediyeleri genellikle Ankara Palas, Hariciye Köşkü veya Marmara Köşkü'nde verilen ziyafetlerde sunulmuştur. Bu ziyafetlerde her iki ülke devlet adamları birer konuşma yapmış ve ardından Türkiye'ye özgü hediyeler takdim edilmiştir. Ankara'da bulunan devlet liderlerine bazen Ankara belediye başkanı tarafından hemşehrilik berati verilmiş ve bu amaçla yapılan törenlerde konuklara Ankara'yı hatırlayacakları hediyeler sunulmuştur.

Verilen hediyelerin cinsi ve biçimi zaman zaman konuk devlet başkanının önemine veya aradaki samimi dostluk ilişkilerine göre şekillenmiştir. Bu noktada özellikle Afganistan Kralı Amânullah Han'a, İran Şahı Rıza Pehlevi'ye verilen hediyeler diğerlerine göre oldukça değerli olmuştur. Çalışmamızda hediye sunulan devlet başkanlarının yine de durumdan oldukça memnuniyet duydukları hediye bir fotoğraf albümü dahi olsa buna önem verdikleri de dikkati çekmiştir.

Yabancı konuklara sunulanların canlı hediyeler ile bunların dışında kalan diğer hediyelik eşyalar olmak üzere ikiye ayrıldığı tespit edilmiştir. Buna göre canlı hediyeler arasında Ankara kedisi, at gibi hayvanlar yer almıştır. Çoğunluğu oluşturan diğer hediyelik eşyalar arasında ise fotoğraf albümü, ipek seccade, kılıç, çay takımı, silah, altın tabaka, madalya, resimler, sigara kutusu, sanduka, rozet, puro takımı, çanta, şilt, iğne, bakır tepsi, nişan ve madalyalar yer almıştır.

Devlet başkanlarının Türk devlet adamları tarafından kabulleri sırasında konuk liderler tarafından ülkelerinden getirilen hediyelerinde sunulduğu görülmüştür. Ancak bu durum kaynaklarda daha az yer ettiği gibi ayrı bir araştırma konusu olarak görülmüştür. Çalışmamızda Türk devlet adamlarının Türkiye'de bulunmayan devlet liderlerine de çeşitli hediyeler gönderildiği tespit edilmiştir. Bu durum özellikle Atatürk Döneminde karşımıza çıkmış olup bizzat onun tarafından hediyeler gönderdiği kişiler arasında Almanya, İtalya, Yugoslavya, ABD devlet adamları yer almıştır.

Kaynakça

TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

BCA, 030.010/260.748.13.

BCA, 030.010/758.17.

BCA, 030.18.01/028.23.7.

BCA, 030.18.01/028.25.19.

BCA, 030.18.01/028.28.20.

BCA, 030.18/45.35.5.

CBA, Yer No: 3/3-30, Fihrist No: 1500.

CBA, Yer No: 3/7-2, Fihrist No: 3617.

CBA, Yer No: 3/7-2, Fihrist No: 3617-13.

Gazeteler

Akşam, Cumhuriyet, Hâkimiyeti Millîye, Milliyet, Tan, Ulus, Vatan, Yeni Sabah, Zafer.

Makaleler ve Araştırma Eserleri

Akbaş, İ. (2008). Afgan Kralı Emanullah Han'ın Türkiye gezisi. *ÇTTAD*, 7(16-17), 311-333.

Atatürk'ün millî dış politikası (Cumhuriyet dönemine ait 100 belge) 1923-1938. (II. Cilt) (1981). Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ayhan, İ. (2014). *Demokrat Parti Dönemi'nde Türkiye'yi ziyaret eden devlet başkanları ve bu ziyaretlerin Türk basınına yansımaları* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bardakoğlu, A. (1998). Hediye. *İslam Ansiklopedisi*, (c. 17, ss. 151-155). Türk Diyanet Vakfı Yayınları.

Belen, A. (2011). *Türk basınına göre Türkiye-İrak ilişkilerinde Türkmenler (1926-2001)* [Doktora Tezi]. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bostancı, M. (2013). *Suudi Arabistan Devleti'nin kuruluşu ve Türkiye Suudi Arabistan ilişkileri (1926-1990)* (Tez No. 348177) [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Çakmak, Z. (2007). Yunanistan Başbakanı Panagis Tsaldaris'in Türkiye'yi ziyareti (10-17 Eylül 1933). *Turkish Studies*, 2(4), 1271-1282.

Çelebi, M. (2015). Atatürk Dönemi ve sonrasında Türkiye-İtalya ilişkilerini etkileyen faktörler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 31(91), 93-130.

Erhan, Ç. (2002). ABD ve NATO'yla ilişkiler, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt: 1. İletişim Yayınları.

Erdoğan, T. (2006). *Modern Suudi Arabistan Devleti'nin doğuşu (1914-1932)* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ertan, T. F., Demirtaş, B. (2021). Demokrat Parti Dönemi'nde Türk diplomasi araçlarına iki örnek: yabancı devlet adamlarına verilen fahri hemşehrilik ve fahri doktora payeleri. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8(4), 1709-1729.

Ertan, T. F., Demirtaş, B. (2022). *Türkiye'yi ziyaret eden yabancı devlet adamlarının Ankara günleri (1923-1960)*. Koç Üniversitesi VEKAM Yayınları.

Gönlübol, M., Sar, C. (1995). *Olaylarla Türk dış politikası (1919-1973)*. Cilt: 1. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Kitabevi.

Granda, C. (2008). *Atatürk'ün uşağının gizli defteri*. Kent Kitap.

Grew, J. C. (1952). *Gazi ve İsmet Paşa çalkantılı dönem 1922-1932*. (M. Aşkın ve N. Uğurlu, Çev.). Örgün Yayınevi.

Karpat, K. (1996). *Türk demokrasi tarihi, sosyal, ekonomik, kültürel temeller*. Afa Yayınları.

Kinross, L. (1990). *Atatürk*. (N. Sander, Çev.). Altın Kitaplar Basımevi.

- Kocatürk, U. (1999). *Doğumundan ölümüne kadar kaynakçalı Atatürk günlüğü*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Oğul, B. (2018). *Türkiye ve Yunanistan arasındaki karşılıklı ziyaretler (1950-1955)* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Okur, M. (2004). Atatürk tarafından yabancı devlet başkanlarına verilen hediyeler. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 9(33), 79-88.
- Özer, İ. (2013). Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk resmi konuğu Afgan Kralı Amânullah Han'ın Türkiye ziyaretinin Türk basınındaki yansımaları (1928). *Turkish Studies*, 8(11), 279-291.
- Özyürek, M. (2016). Cumhuriyet dönemi Türkiye-Japonya ilişkileri çerçevesinde Japon prensi Takamatsu'nun Türkiye ziyareti. *Atatürk Dergisi*, 5(2), 15-28.
- Sarınay, Y. (1988). *Türkiye'nin Batı İttifakı'na yönelişi ve Nato'ya girişi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Soysal, İ. (1991). *Türkiye'nin siyasal andlaşmaları (1920-1945)*. Cilt: 1. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şahbaz, M. (2018). Eski Türklerde hediyeleşme. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 3(2), 141-155.
- Şimşir, B. (1981). Atatürk'ün devlet adamlarıyla görüşmeleri. *Bellekten*, XLV(177), 179-196.
- Şimşir, B. (2002). *Atatürk ve Afganistan*. ASAM Yayınları.
- Şişman, A. (2000). Atatürk Döneminde Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerinin başlaması ve ilk diplomatik temaslar. *Atatürk IV. Uluslararası Kongresi (25-29 Ekim 1999) Türkistan- Kazakistan, C I*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Tulça, E. (2003). *Atatürk Venizelos ve bir diplomat Enis Bey*. Simurg Kitapçılık.
- Tuncer, H. (2012). *İsmet İnönü'nün dış politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*. Kaynak Yayınları.
- Ulus, M. K. (2008). *Atatürk'ün yanı başında*. Doğan Yayıncılık.
- Umar, Ö. O. (2010). Cumhuriyet Döneminde Atatürk'ün Orta Doğu politikası (1923-1938). *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 47-83.
- Ünal, E. (2007). Cumhuriyet'in ilk resmi konuğu. *Popüler Tarih Dergisi*, (78), 47.
- Yılmaz: (2019). *1950-1960 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti-Yugoslavya ilişkileri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kadın Eğitimi Odağında Bir Film Analizi: *Mona Lisa'nın Gülüşü*

A Film Analysis with a Focus on Women's Education: Mona Lisa Smile

Celal ASLAN

Assoc. Prof., Van Yuzuncu Yil University, Department of Turkish Language and Literature, Van, Türkiye
Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0001-6729-4531 | e-posta: celalaslann@gmail.com

Şayla YILDIRIM

Ph. D. Student., Inonu University, Institute of Educational Sciences, Department of Social Studies Education, Malatya, Türkiye
Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü, Malatya, Türkiye
Orcid: 0000-0002-5993-8605 | e-posta: sailayildirim@gmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Aslan, C. and Yıldırım, Ş. (2023). A film analysis with a focus on women's education: *Mona Lisa Smile*. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 62, 31-40

Aslan, C. ve Yıldırım, Ş. (2023). Kadın eğitimi odağında bir film analizi: *Mona Lisa'nın Gülüşü*. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 62, 31-40

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 06 May / Mayıs 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 05 September / Eylül 2023

Published/Yayın Tarihi: 31 December/Aralık 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Issue/Sayı: 62 **Pages/Sayfa:** 31-40

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Celal ASLAN & Şayla YILDIRIM).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Mona Lisa'nın Gülüşü, okul-öğrenci-öğretmen ilişkisi bağlamında kadın eğitimi işleyen bir filmidir. Eğitim konusunun sinemaya yansıtıldığı örnek yapımların sayısı oldukça fazla olmakla birlikte bu filmde 1950'ler Amerikasının kadın eğitimi anlayışı, kadınların eğitimi konusunda köklü bir kurum olan Wellesley Koleji örneğinden hareketle işlenir. Wellesley Koleji, kuruluşundan günümüze dek kadın eğitimi konusunda çok önemli faaliyetler gerçekleştirmiştir. Bu açıdan kolejin tarihsel gerçekliğinin yanı sıra eğitim ilkeleri de konservatist ve liberalist eğitim anlayışlarının filmin senaryosunda en önemli çatışma unsuru olarak işlenmesine olanak sağlar. Filmin olay örgüsü ve tematik yapısı, söz konusu karşıt eğitim anlayışlarının çatışması üzerine inşa edilen fiktif evrenin analizi çerçevesinde tahlil edilmiştir. Filmde özgürlükçü eğitim anlayışı özellikle kadın eğitimi konusunda feminist bir karakter göstermektedir. Mona Lisa'nın Gülüşü, ilk bakışta kadın haklarına odaklanan bir film olarak görülebilir. Ancak filmde örtük olarak işlenen başka izlekler de vardır. Bu çalışmanın amacı, Mona Lisa'nın Gülüşü filmine dair yapılan çalışmalarda feminist yöntemle yapılan söylem analizlerine, eğitim odağında içerik çözümlemesi yaparak katkı sağlamaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Konservatist Eğitim, Liberal Eğitim, Kadın Eğitimi, Sinema, *Mona Lisa'nın Gülüşü*, Edmund Burke

Abstract

The film *Mona Lisa Smile* explores the dynamics between female students and their educators. There are several great movies that deal with the topic of education, but this one is particularly noteworthy because it uses Wellesley College, a historically significant women's college, as a case study for illuminating the state of women's education in the United States in the 1950s. The film's central conflict stems not just from the historical reality of the university, but also from the divergent pedagogical tenets held by conservatives and liberals. Within the framework of the analysis of the fictional universe, which is founded on the tension between these divergent pedagogical perspectives, we examine the film's plot and thematic structure. The feminist aspect of libertarian education is on full display throughout the film, especially as it pertains to women's education. This research aims to add to the feminist discourse analyses of the film *Mona Lisa Smile* by shifting the emphasis of teaching toward content analysis.

Keywords: Education, Conservative Education, Liberal Education, Women Education, Cinema, *Mona Lisa Smile*, Edmund Burke

Giriş

Geleneksel eğitimin ve kurumlarının sorgulanmaya başlanması her toplumda aynı tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkmamıştır. Avrupa kıtasında Fransız Aydınlanması düşünürleri, mevcut eğitim kurumlarını öğrencilerin zihinlerini tutsak etmekle eleştirir; onlara göre soru-cevaplı dinî öğretim, ilerletici bir bilimsel bakışın öğretilmesinden ziyade Ortaçağdaki zihinsel durgunluğun tekrarı ve dayatması niteliği taşır (Gutek, 2017, s. 187). Fransız Aydınlanmasıyla liberalizm, eğitimde kişinin bireyselliğini öne çıkarır. Bunu, 'düşünmenin özgürleştirilmesi' takip eder. Akademik özgürlük ve öğrenme-öğretme özgürlüğü, liberal eğitim anlayışının önemli kavramlarıdır. Liberalizm, akademik özgürlüğün üç alanda gerçekleştirilmesini öne sürer: Kurumsal baskıdan kurtulma özgürlüğü, kurumsal özgürlüğün ifadesi ve yöntemsel-metodolojik verimliliğin bir unsuru olarak özgürlük. Bir eğitim kurumunda kurumsal baskı; kurullar, mütevelli heyetleri ve yöneticiler eliyle ortaya çıkar. Bunun yanı sıra eğitim kurumları daha üst hiyerarşik aktörler tarafından da baskı altına alınabilir. Son olarak eğitim, yöntemsel açıdan da kısıtlamalara tabi kalabilir (Gutek, 2017, s. 212-213). Liberal eğitime göre tüm bu kısıtlama ve baskılardan kurtulmak şarttır. Öte taraftan Aydınlanma düşüncesi, monarkın bireyler üzerinde inşa edilen ve ilahi otoriteyi araç olarak kullanan yönetme erkini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Aydınlanma düşünürlerinin öngördüğü toplum sözleşmesinde bireye özgürlük, eşitlik ve mülkiyet gibi haklar tanınmıştır. Bu noktada karşıt düşünür olarak -aynı zamanda bir Aydınlanma dönemi düşünürü olan- Edmund Burke (1729-1797), bireylerin her yerde ve her zaman aynı düzeyde hakları olamayacağını, Aydınlanma düşünürlerince ileri sürülen doğal ve toplumsal ayrımlarının yanlış yaklaşımlardan kaynaklandığını iddia ederek konuya oldukça radikal bir perspektiften bakar. Ona göre birey, doğduğu andan itibaren tarihsel sürecin neticesi olan bir toplumsal sözleşmeyle tesis edilmiş bir ortama doğar ve söz konusu toplumsal sözleşmeye iradeleri dışında kendiliğinden katılmak durumunda kalır (Akkaş, 2000, s. 110).

Bu çatışma içerisinde şekillenen liberal eğitim ve karşıtı olarak konservatist (muhafazakâr) eğitim, mevcut kurum ve yöntemleri koruma konusunda farklı görüşlere sahiptir. Tarihsel süreçte deneyimlenen ve gelenekleşerek sağlamlaşan kurum, yöntem ve uygulamalardan vazgeçilmemesi gereğine inanan muhafazakâr eğitimin savunucusu Burke, eğitimde değişime ve yeniliğe direnç göstermenin yanı sıra değişimin uygun ortam ve zamanın gözetilerek gerçekleştirilmesi gerektiğinin altını da çizer. Burke'ye göre kültürel mirasın aktarımı ve korunması ancak geleneğe sadık eğitim ve eğitim kurumlarıyla mümkündür. Aile, devlet, kilise, okul gibi kurumlara saygı duymak gelenekçi eğitim açısından korunması gereken bir duyarlılık alanıdır. Bu duyarlılığa karşı çıkan her türlü değişim hareketini, bir tehdit olarak tanımlar. Edmund Burke muhafazakârlığın oluşumunda önemli bir isim olmuştur. Hatta muhafazakâr eğitim konusunda önemli bir otorite olduğu rahatlıkla söylenebilir. Burke, muhafazakâr eğitimde bir referans niteliği taşır; muhafazakâr düşüncenin başat ismi sayılabilir (Karadeniz, 2003, s. 17-18). Burke, muhafazakâr eğitimin zorunluluk yasalarını şu ilkelere dayandırır:

- 1) Kurumlar; geleneksel uygulamalar tarihsel süreçte ortaya çıkmış haklar ve görevlerin karmaşık bir bütününden ibarettir.
- 2) İnsan davranışı, belirli bir kurumsal sistem içinde şartlama yoluyla gelişir ve kültürel miras bir kuşaktan diğerine aktarılır;
- 3) İnsan kültürü ve kurumlar denenmiş insan yaşantısındaki sürekliliği yansıtır; bu yaşantı denenmemiş yeni veya devrimsel bir eylemle ortadan kaldırılmamalıdır;
- 4) Gelenek; kolektif, sosyal zekanın bir hazinesidir (Gutek, 2017, s. 219). Özetle Burke'ye göre eğitimde geleneksel yaklaşım, ebeveyn ve çocukları arasında değerlerin ve kültürel mirasın sürekliliğini sağlar.

Bu çerçevede liberal eğitim ve muhafazakâr eğitim arasındaki karşıtlık ve çatışmanın oldukça derin olduğu görülmektedir. Liberal eğitimi başıbozuklukla suçlayan muhafazakâr eğitim, bu noktada elitist bir tutum sergiler. Özellikle eğitim politikalarında karar vericilerin geleneğe bağlı olmalarını şart koşar. Eğitim kurumlarında sosyal değişim ve yeniden yapılanmaya karşı çıkar. Kurumların sosyal denge ve süreklilik bilincini inşa etmesinden yanadır. Muhafazakâr eğitimciler, geleneksel müfredatı korurlar ve eğitimde yeni yaklaşımlara şiddetle karşı çıkarlar. Dolayısıyla keşif yöntemi, grup öğretimi, yeteneğe ve ilgiye dayalı öğretim gibi modern eğitim yöntemlerinin önemsiz ve geçici olduğuna inanırlar. İnsan doğasının ancak geleneklerle düzenli ve dengede tutulabileceği düşüncesi muhafazakâr eğitimin en önemli tezlerinden biridir. Otorite ve disiplin, eğitimde düzensizliğe yol açan her türlü keyfiliğin önünü kesebilecek önemli olgulardır. Bu noktada liberalizmin; bireysel davranan, tarihsel açıdan gelişmiş kültürel gelenekleri göz önünde bulundurmeyen kişilerden oluşan atomistik bir topluma yol açacağını ileri sürerler (Gutek, 2017, s. 226).

Gutek'ten ana hatlarıyla özetlediğimiz liberal ve muhafazakâr eğitim yaklaşımlarının çatışmasını sinemada temsil eden *Mona Lisa'nın Gülüşü* (Mona Lisa Smile) adlı film, 1950'ler Amerikası'nın kadın-erkek ilişkilerini okul/egitim odağında işleyen ve bu yönüyle dönemin eğitim sistemini Wellesley Kolejinin öğretim yaklaşımları merkezinde eleştiriye tabi tutan bir filmidir.

Wellesley Koleji, 1870'te kadınların yüksek öğrenim görmelerini tutkuyla önemseyen Henry ve Pauline Durant çifti tarafından açılmıştır. Kadınların eğitim fırsatlarına ateşli bir şekilde inanan Henry Durant, kadınları "büyük çatışmalara, sosyal yaşamda geniş reformlara" hazırlamak ister ve "İşleri kadınlar yapabilir. Onlara şans veriyorum." amacıyla kolejin eğitim hedefini açıklar. İkinci Dünya Savaşı, Wellesley Koleji'ne bazı değişiklikler getirir. Wellesley'in yedinci başkanı Mildred McAfee, WAVES'e (ABD Donanması Kadın Yedek Birliği) liderlik etmek için 1942'den 1946'ya kadar vazife alır ve 1945'te Üstün Hizmet Madalyası ile ödüllendirilir. Savaş sonrasında yeni ihtiyaçlar ve zorunluluklar modern Wellesley eğitimini şekillendirmeye başlar. Wellesley'in birçok ünlü mezunu vardır ve bunlardan ikisi -Madeleine Korbel Albright '59 ve Hillary Rodham Clinton '69- ABD Dışişleri Bakanı olarak görev yapmışlardır (URL1, URL2).

Yukarıda kısaca değinilen eğitim yaklaşımları bağlamında değerlendirildiğinde *Mona Lisa'nın Gülüşü*'nün muhafazakâr ve liberal perspektifin çatışması üzerine kurulu olduğu söylenebilir: Bir tarafta tüm kadrosu ile Wellesley Koleji, öte tarafta liberalist bir öğretmen; bir tarafta aristokratik bir kurum ve eğitim anlayışı öte tarafta modernist ve liberal bir öğretmenin idealist eğitim anlayışı. Wellesley Kolejinin temsil ettiği gelenekçi ve aristokratik eğitim ile Katherine Watson'ın özgürlükçü ve bireyi (özelde kadını) merkeze alan feminist eğitim anlayışı çatışır. Değişim, bu çatışmanın en önemli unsurudur. Wellesley Koleji değişime kapalıdır ve geleneksel yapının korunmasından yanadır. Filmde rol verilen kolejin öğrencileri de -başlangıçta- değişime kapalıdır ve kendileri için hem kolej hem de sosyal çevre tarafından öngörülen yaşamı benimsemiş görünürler. Ancak filmin odaklandığı asıl hedef bireysel ve toplumsal değişimdir ve söz konusu değişim hem aksiyonlarla hem de senaryo kişilerinin eylemleriyle gerçekleştirilir. Bu açıdan bakıldığında *Mona Lisa'nın Gülüşü*, eğitim konulu bir film olmakla birlikte doğrudan eğitsel bir amaç güden bir yapım olarak görülemez.

Sinemanın, eğitim ile ilişkisi nerdeyse sinemanın 19. yy'da ortaya çıkması ile başlar ve yüzyılın başından itibaren özellikle Amerika'da sinema-egitim ilişkisine dair yoğun bir akademik çalışma ortaya konur. Ayrıca sinemanın ortaya çıkışından itibaren eğitim kurumlarında sinemadan eğitsel olarak yararlanmaya başlanır (Yakar, 2013). Sinemada eğitim konusu genellikle çift yönlü olarak işlenegelmiştir: sinemanın eğitim aracı olarak kullanımı veya eğitim olgusunun sinema aracılığıyla ele alınması (Yurdigül, 2014). Bu açıdan 1950'ler Amerikan toplumunun okul ve eğitim anlayışının kadın olgusu merkezinde eleştiriye tabi tutulduğu *Mona Lisa'nın Gülüşü* filminin eğitsel amaç gütmeyeceği, eğitim olgusunu dönem panoraması içerisinde yansıtan bir yapım olduğu söylenebilir.

1. Amaç ve Yöntem

Bu çalışmada Wellesley Koleji'nde uygulanan eğitim modelinin işlendiği *Mona Lisa'nın Gülüşü* filminin; eğitim ve özelde kadın eğitimi bağlamında incelenmesi amaçlandığından yöntem olarak doküman analizi yöntemi tercih edilmiştir. Araştırılması hedeflenen basılı ve elektronik materyalleri titizlik ile incelemek ve değerlendirmek için geliştirilmiş, nitel bir araştırma yöntemi olan doküman analizi, araştırılacak olgular hakkında bilgi içeren yazılı veya görsel materyallerin analizini içerir. Bu yöntem, kesin yargılara varmayan esnek yapısı ile karmaşık konuların özetlenmesinde araştırmacıların sıklıkla tercih ettiği bir yöntemdir. Doküman analizinde yazılı kaynakların yanı sıra fotoğraf, video ve film gibi malzemeler de kullanılabilir. Bu bağlamda doküman analizi araştırmacının müdahalesi olmadan kaydedilmiş ve niteliklerine göre yazı temelli, görüntü temelli, ses temelli ve görsel-işitsel temelli olarak ayırabileceğimiz materyalleri analiz etmek amacıyla kullanılabilir (Şimşek ve Yıldırım, 2016; Büyüköztürk vd., 2016). *Mona Lisa'nın Gülüşü* filmi, eğitim olgusunun kadın eğitimi odağında ve bir dönem panoraması içerisinde toplumsal gerçekliği yansıtan bir yapım olması bağlamında araştırma konusu ile ilgili temsiller içerdiği düşünüldüğünden amaçlı örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Bu örnekleme yönteminde araştırmacı konu ile ilgili bilgilendirici, benzersiz örnek olayları seçerek derinlemesine inceleme yapabilir (Neuman, 2010). Amaçsal örnekleme (purposive/purposeful sampling) çalışmanın amacına bağlı olarak bilgi açısından zengin durumların (information-rich cases) seçilerek derinlemesine araştırma yapılmasına olanak tanır. Belli ölçütleri karşılayan veya belli özelliklere sahip olan bir veya birden fazla özel durumlarda çalışılmak istendiğinde tercih edilir. Araştırmacı, seçilen durumlar bağlamında doğa ve toplum olaylarını ya da olgularını anlamaya ve bunlar arasındaki ilişkileri keşfetmeye ve açıklamaya çalışır. (Büyüköztürk vd., 2016, s. 90).

Filmin; amaçlı analizine yönelik olarak alan yazın incelendiğinde Türkçe literatürde herhangi bir çalışmaya rastlanmadığı gibi İngilizce çalışmalarda feminist yöntem ve cinsiyet söylemi açısından incelendiği tespit edilmiştir. Chao, Pei-Yu & Wang, Ya-huei (2021), 1950'ler geleneksel Amerikan toplumunda kadınların toplumsal cinsiyet kalıplarının nasıl inşa edildiğini ve maliyet-fayda analizi göz önünde bulundurularak evliliklerinin toplumsal normlarla nasıl gerçekleştirildiğini *Mona Lisa Smile*

filminden incelemeyi amaçlamışlardır. Makalede Becker'in yan bahis teorisi ve Homan'ın sosyal mübadele teorisi kullanılarak kadınların evlilik konusunda sosyolojik olarak nasıl bir ilişki içinde oldukları film üzerinden incelenmiştir. Faradila (2008) tarafından hazırlanan tez çalışmasında ise filmde toplumsal cinsiyet yargısı ifade eden dil kullanımı Teun Van Dijk tarafından üretilen söylem analizi teorisi ile çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu makalede ise filmin; eğitim, kadın eğitimi, liberalist ve muhafazakâr eğitim izlekleri açısından incelenmiş olması özgün olarak görülebilir. Bununla birlikte eğitim ve sinema ilişkisi bağlamında filmin özellikle kadın eğitimi ve liberalist eğitim konularında eğitsel olarak kullanımına katkı sağlayabileceği düşünülebilir. Bu amaçla filmin kadın eğitiminin yanı sıra liberal ve muhafazakâr eğitim çatışmasını içeren her sahnesi titizlikle incelenmiş ve konu ile alakalı diyaloglar transkript edilmiştir.

2. *Mona Lisa'nın Gülüğü: Olay Örgüsü ve İçerik Analizi*

2.1. *Olay Örgüsü*

Film genelde 1950-55 dönemini anlatsa da olay zamanı 1953-1954 yıllarını kapsar. Columbia Pictures tarafından yapılan *Mona Lisa Smile*, 2003'te Amerika'da vizyona girer. Filmin yönetmeni Mike Newell'dir, senaristleri Lawrence Konnor ve Mark Rosenthal'dır (Newell, 2003). Başrollerinde ise Julia Roberts, Maggie Gyllenhaal, Julia Stiles ve Kirsten Dunst rol almaktadır. Filmin "Mona Lisa Smile" başlığı, Leonardo da Vinci'nin Mona Lisa adlı ünlü tablosundan mülhemdir ve filmde geleceklere ile ilgili mutlu gözükken ancak yaşayacakları hayatın istedikleri hayat olup olmadığından emin ol(a)mayan kadınları temsilen kullanılmıştır.

Filmde hikâye edilen olaylar, Pearl Harbor saldırısı sonrası İkinci Dünya savaşının yol açtığı toplumsal olayların etkilerini hissettiren 1953 yılı Amerika'sında geçer. Sanat tarihi öğretmeni Katherine Watson'ın (Julia Roberts), Massachusetts'teki Wellesley Kolejinde öğretmenliğe başlamasıyla filmin olay örgüsü hızlı bir biçimde ilerler.

Filmde anlatıcı, liderlik niteliğine sahip bir öğrenci olan Betty Warren (Kirsten Dunst) karakteridir. 1953'te Wellesley Kolejindeki kadınların toplumsal statüleri -liberal öğretmen Katherine'nin gerçekleştireceği dönüşüme dek- yapacakları iyi bir evlilikle ölçülür. Katherine Watson, Atlanta Üniversitesinden yeni mezun bir sanat tarihi öğretmenidir. Asil bir aileden gelmediği söylenen ancak çok zeki olduğu bilinen bir kadındır. California'lı bohem bir kadın olan bu öğretmen ülkedeki en tutucu kolejlerden biri olan Wellesley'de öğretmenlik yapacaktır. Katherine, Wellesley Kolejine uyum sağlamaya değil fark yaratmaya gelmiştir.

Wellesley Kolejinde kadın öğrencilerin disiplinli ve bilgi yüklü birer 'evkadını' olarak yetiştirilmesine çalışılır. Egemen toplumsal normlara uyum, geleneksel çekirdek ailede ideal bir anne ve disipline edilmiş bir eş modeli üzerine kurulu bu eğitimin yegâne amacı; öğrencilerin, evlilik piyasasında rekabet edebilir bir donanıma sahip olmalarını sağlamaktır. Wellesley Koleji aslında informal evlilik eğitimi veren bir tür mesleki okuldur. Kolej; öğretim programı her ne kadar lisans eğitimi veren bir yapıda ise de yazılı olmayan kuralları vardır. Wellesley Kolejinin müfredatı, kentli (metropolitan deneyim) bir eğitim modeliyle tasarlanmıştır. Kadın öğrencilerin, 'kentli' birer kadın olarak yetiştirilmesi amaçlanır.

Filmin hikâyesi, Katherine ile kolejin değerlerinin çatışması üzerine kurgulanır. Sanat eğitimi sınıfında birçok kadın öğrenci bulunmasına karşılık senaryo sadece birkaç öğrenci üzerine odaklanır. Bu öğrencilerin ilki Joan (Julia Stiles), yeni nişanlıdır ve evlilik hazırlığı yapmaktadır. Katherine, Joan'ı Yale Hukuk Fakültesinde okuma hayalini gerçekleştirmesi yolunda teşvik eder. Connie (Ginnifer Goodwin) aşkta başarısız bir karakter, Giselle (Maggie Gyllenhaal) İtalyanca hocası Bill Dunbar (Dominic West) ile flörtleşen bir öğrencidir. İtalyanca hocası Dunbar, sahtekâr bir kişilik olmasına karşın filmin başkarakteri Katherine'nin ilgisini çekmeyi başarır. Ancak Katherine, Dunbar'ın uyduruk geçmişinin aslını öğrendiğinde onunla ilişkisini bitirir. Başrol Katherine'ye sınıftan rakip olarak seçilen karakter Betty Warren; sınıfın dahi, zekasıyla alaycılığı öne çıkarılan lider karakterli kişisidir. Evli olduğundan kolej eğitimini evliliğini tamamlayan ikincil önemde bir uğraş olarak görmektedir. Betty, kolejin idealize ettiği kadın karakterini yansıtıyor gibi gözükse de evliliği pek de yolunda gitmemekte ve evliliğinde yaşamakta olduğu olumsuz deneyim Katherine'nin liberal ve bağımsız kadın modelinin haklılığını yansıtıcı figür işleviyle senaryoya eklenmiş gibidir.

Filmin giriş sahnesindeki şu diyalog Wellesley Kolejinin idealist ve köklü bir kurum olduğuna dikkat çeker:

"Jocelyn Carr (Wellesley Koleji Başkanı): Eğitimin kapısını çalan kim?

Joan Brandwyn: Bütün kadınlar adına ben.

Kolej Başkanı: Ne istiyorsun?

Joan: Çok çalışarak ruhumu geliştirmek ve hayatımı bilime adanmak.

Kolej Başkanı: O halde hoş geldin. Senin izinden giden bütün kadınlar buraya girebilir.” (01:55:47-01:55:28).¹

Ancak ilk sahnenin aksine film boyunca kadın öğrencilerin, bilime adanmış bir hayat yerine geleneklere ve evliliğe/kocaya adanmış bir hayata hazırlanmalarına odaklanan bir eğitimin kutsandığı görülür. Toplumsal faydanın; bilim ve sanatın yüceltiriciliğinin ardında saklı tutulması, Wellesley Koleji'nin muhafazakâr eğitim anlayışının liberal eğitimle çatışmasını başlangıçta görünür kılmaktan uzak tutar. Zaten Burke örneğinin temsil ettiği muhafazakâr eğitim anlayışında da bilim, sanat, erdem ve mükemmeliyet toplumsal ortaklığı ve faydayı inşa eden değerlerdir. Toplumsal var oluşu bu değerler sağlar. Böyle bir toplumda bireylerin iradesine ihtiyaç yoktur (Akkaş, 2000: 109), zira toplumsal olanın ideal düzeyde belirlenmiş olduğu bir sosyal yapıda her bireyin, “*ruhunu geliştirmek ve hayatını bilime adamak*” biricik vazifesidir. Wellesley Koleji'nin vadettiği eğitimin, her ne kadar aşkın değerleri barındırıyor görünse de bu sahneden sonra filmin hızla gelişen aksiyonu içerisinde bireyi yadsayan, özellikle kadın kimliğini yok sayan ve kadını evlilik aracılığıyla toplumsal faydanın en önemli aygıtı olarak gördüğü gösterilmeye başlanır.

Katherine, ilk dersine girmeden önce sınıf kapısının camından içeriyi süzerken okulun öğretmenlerinden biri olan Amanda Armstrong tarafından “*dikkat et öğrenciler, korkunun kokusunu alırlar*” (01:53:04-01:53:00) diye uyarılır. Katherine ilk dersine sanat tarihiyle ilgili görsellerle başlar. Öğrenciler slaytta yer alan her resmin künye bilgilerini eksiksiz bir biçimde aktarırlar. Öğrencilerin derse hazırbulunuşluk düzeyi Katherine'yi oldukça tedirgin eder. Katherine'nin Kolejdeki ilk dersini izleyen gözlemci bir kişi vardır. Gözlemci şahsın rolü, yeni öğretmenin nasıl ders anlattığını veya yeterlilik becerilerini gözlemlemekten ziyade yeni öğretmenin kolejin kurallarına/müfredatına sadık olup olmadığını denetlemektir. İlk dersin sonunda Katherine daha kontrollü olması gerektiği noktasında ikaz edilir.

Katherine'nin ilk dersi kendisi açısından tam bir hayal kırıklığı ile biter. Sınıftaki öğrencilerin tüm müfredatı ezberlemeleri ve sorulan sorulara eksiksiz yanıtlar vermeleri Katherine'yi sınıfı karşısında zayıf duruma düşürür. Karşısındaki sınıfın ortalamasının üstünde olduğunu fark eden Katherine, mevcut müfredat ile onlarla baş edemeyeceğini anlar. Sanat eğitiminin nakledilen ve ezberlenen bir olgu olmadığının bilincinde olan Katherine, sınıfına yönelik yeni bir yaklaşım sergilemesi gerektiğini fark eder. Eğitimin bireyleri özgürleştirici gücü, ancak liberal bir bakış açısıyla gerçekleştirilebilir. Muhafazakâr eğitimin; genel kabul gören bilginin nakledilmesi ve tekrarını değerli görmesi bireysel yaratıcılığa ve özgürce düşünmeye ket vurur. “*Aydınlanmanın en büyük sonuçlarından biri olan insan aklının doğmatik düşüncelerden sıyrılarak problem çözme, toplumsal yaşama yön verme gibi yetilere sahip olduğu düşüncesi, eğitim alanında da kendini göstermiş ve bireyin zihinsel yönde gelişme ve değişmeye dair büyük bir yatınlığa sahip olduğu yargısı benimsenmiş ve bireysel yaratıcılığı da ön plana çıkartmıştır. Liberalizme göre, toplum, siyaset, eğitim yaşamla birlikte değişebilir, bu yüzden bireyler, mutlak doğrular, kökleşmiş gelenekler yerine rölativist yöntemler ile geleceklerini değiştirip kontrol edebilirler.*” (Uğurlu, 2015, s. 32-33). Tam da bu noktada Katherine'nin temsil ettiği liberal eğitim perspektifi *Mona Lisa'nın Gülüşü* filminde itici ve değiştirici rol kazanır. Kolejın sarsılmaz gibi görünen eğitim geleneğinin öğrenciler üzerinde kurduğu baskı ve hakimiyetin aslında ne kadar da kırılğan olduğu Katherine'nin ikinci dersinde apaçık ortaya çıkar.

Katherine ikinci dersine yeni görsellerle (daha basit ve ders müfredatıyla alakasız günlük resimler, kendi çocukluğunda çizmiş olduğu bir resim ve annesinin fotoğrafı) gelir ve öğrencilerine görsellere dair fikirlerini sorar:

Betty: Bu nedir?

Katherine: Siz Söyleyin

Bir başka öğrenci: Bu kitapta yok.

Katherine: Biliyorum. Sizce Güzel mi?

Katherine: Hadi bayanlar yanlış cevap yoktur. Hiçbir kitap size ne düşünmeniz gerektiğini söyleyemez. (1:43:30-1:42:56).

Öğrenciler, gösterilen resimlerin kitapta/müfredatta bulunmadığını söylerler. Bu sahne/diyalog, öğrencilerin müfredatın dışına çık(a)mama veya dayatılmış, ezberci eğitim ile Katherine'nin eleştirel düşünme eğitimi arasındaki gerilime vurgu yapması açısından önemlidir. Aynı zamanda Katherine'nin; öğrencilerinin özgürce düşünmelerini isteme arzusu, sonraki kesitlerde yapacaklarının bir öngönderimi olarak okunabilir. Öğrencilerin, kendi aralarında resim hakkında fikir beyan etmeye başlamaları Katherine'nin örtük hedefi bakımından başarılı bir adım olarak belirir. Öğrenci Betty'nin, Katherine'ye “*Standartlar, teknik, kompozisyon, renkler ve hatta konu var. Eğer çürümüş bir leşin sanat olduğunu hatta iyi olduğunu söylüyorsanız biz ne öğrenecez?*” sorusuna Katherine'nin verdiği “*Tam da bunu!*” (1:42:24-1:42:10) cevabı değişimin ilk kıvılcımı olarak görülebilir: “*Zihnimizi yeni fikirlere açık tutmaya çalışalım/öğrenelim.*” (1:41:10-1:41:05).

Filmde öğrencilerin klasik sanat tarihine -bilgisel/ezberci- vukufiyetlerinin sahnelendiği ilk ders, her ne kadar şartıcı ve hayranlık verici olsa da kolejın öğretim felsefesinin analitik bir eğitimden yoksunluğuna imada bulunan bir yansıma olarak da

¹ Filmden yapılan alıntılar, sitede (URL3) yayınlanan filmin kalan süresi dikkate alınarak yapılmıştır.

yorumlanabilir. Zira ilerleyen sahnelerde “bilgi küpü” öğrencilerin modern tarzdaki -öğret(n)ilmemiş olan- sanat ürünleri ile karşılaştıklarında yorum ve analiz yapamayışları, özne olarak değil birer bilgi aktaranı olarak terbiye edildiklerine işaret eder. Katherine'nin, sınıfın her dersten AA almaya alışkın, başarılı öğrencilerinden biri olan Joan'a hazırladığı ödev için CC notu verme nedenini “*Şayet [Strauss'un] ne düşündüğünü bilmek isteseydim, onun kitabını satın alırdım.*” (1:26:24-1:26:12) şeklindeki açıklaması, söz konusu pasif öğrenmeye yöneltilen eleştiriye farklı bir perspektiften destek sağlar. Zira konservatist eğitim yeni bilgiyi değil, kabul görmüş ve mevcut bilgiyi esas alır. Akademik gelenek tarafından teyit edilmiş bilgi dışına çıkmak bu anlayış tarafından hoş görülmez. Oysa Katherine'nin eğitim yaklaşımı temsiline liberal eğitimin yaratıcı ve öznel yorumlama becerileri, söz konusu statükocu anlayışın alternatifi/karşıtı olarak sunulur.

Diğer taraftan söz konusu diyalogun ardından Katherine'nin masasının üzerinde Joan'ın öğrenci dosyası olduğu gösterilir ve Joan'ın “O benim dosyam mı? Ne yazıyor?” demesi üzerine Katherine dosyayı incelerken notlarının çok yüksek olduğunu (AA) ve hukuk fakültesine hazırlandığını belirtir.

Katherine: Hangi hukuk fakültesine gitmeyi düşünüyorsun?

Joan: Aslında bunu pek düşünmedim. Çünkü mezun olduktan sonra evlenmeyi planlıyorum.

Katherine: Ya sonra?

Joan: Sonra...sonra evlenmiş olacağım.

Katherine: İkisini de yapabilirsin (1:25:50-1:25:05).

Filmin öne çıkarılan karakterlerinden biri olan Joan'ın cevabı, öğrencilerin hedeflerinin okulun temel amacıyla uyumlu olduğunu veya kendilerine biçilen rolü ne kadar benimsediklerini gösterir. Katherine'nin öğrencisine başka bir seçeneğinin de olduğunu aktarması açısından bu sahnenin, öğrencilerde gerçekleştirmek istediği perspektif değişimini temsil ettiği söylenebilir.

Kolejin klasik müfredatının sınırlarını ihlal etmeye başlayan Katherine, modern ve liberal eğitimci bir karakter olarak belirginleşmeye başlar. Kolejin eğitim hedefinin, geleceğin eğitimli kadınlarını birer evkadını ve başarılı olması beklenen erkeklerin evdeki gölgeleri olarak yetiştirmek olduğunun ayırdına varan Katherine için bu durum tam bir trajediye dönüşür. Öğrencilerinin de kendilerine biçilen hedef kimliği benimsediklerini gören Katherine “*Burası kolej gibi görünen bir görgü okulu. Beni kandırdılar. Burada geleceğin liderleri yetişiyor sanıyordum; ev kadınları değil.*” (46:33 – 46:25) sözü ile kolejin vizyonuna dair eleştirisini dile getirir. Kolejde nezaket kuralları dersini veren öğretmenin, öğrencilerine “*Kocanız kariyerinizde bir dönüm noktası...birkaç sene sonra tek sorumluluğunuz kocanız ve çocuklarınızla ilgilenmek olacak...en önemli not kocalarınızın verdiği nottur, benimki değil.*” (1:31:17-1:29:50) cümlesi kolejdeki eğitimin erkek egemen toplumun yararına vurgu yapar, oysa eğitimin kadını bireysel olarak var etme amacı taşıması gerektiğini düşünen Katherine, kendisini klasik eğitim sınırları içerisinde kalmaya zorlayan idare tarafından baskı görmeye başlar. Kolej müdürü Jocelyn Carr'ın, Katherine'yle “*Ders işleme yöntemlerin hakkında bazı telefonlar alıyorum Katherine. Yöntemlerin Wellesley için biraz alışılmışın dışında. Biz gelenekçiyiz Katherine. Burada kalmak istiyorsan...modern sanatı biraz azalt.*” (1:10:50-1:10:24) diyalogu, filmde Katherine'nin eğitim anlayışının kurum tarafından nasıl algılandığını göstermesi bakımından önemlidir. Liberalist eğitim anlayışının akademik özgürlüğün üç alanda gerçekleştirilmesini amaçladığına değinmiştik. *Mona Lisa'nın Gülüşü*'nde, özellikle kurumsal baskı ile yönetsel/metodolojik özgürlüğün kısıtlanmasının temsil edildiği söylenebilir. Filmin bu kesitinde Wellesley Kolejinin akademik kurulu ve yöneticilerinin sözü edilen akademik baskıyı nasıl uyguladıkları sahnelenir. Kolejin söz konusu baskıcı ve tutucu yönünü yansıtan olay zinciri, bir çalışanın kovulması ile somutlaştırılır. Kolejin geleneğini koruyan, bozulmasına izin vermeyen bir komite vardır ve mevcut düzeni bozan veya bozacağı var sayılan çalışanlar bu komite tarafından değerlendirilir. Öğrencilere doğum kontrol yöntemi salık veren kolejlin öğretmenlerinden Amanda Armstrong, komitenin sert ve katı yüzüyle karşılaşır. Aslında bu personelin işten çıkarılma hadisesi, bir anlamda Katherine için de verilmiş bir gözdağı olarak okunmaya/izlenmeye müsaittir.

Filmde liberal ve tutucu öğretmen tiplerini Katherine ile Wellesley Koleji Başkanı Jocelyn Carr arasındaki karşıtlık üzerinden yansıtılır. Wellesley Kolejinde Katherine'ye göre birçok doğru vardır: “*doğru aile, doğru okul, doğru sanat, doğru düşünme*”. Bu noktada kolejlin muhafazakâr idaresi ve geleneksel eğitim perspektifi Katherine'ya özgürce hareket etme olanağı vermemeye çalışsa da idealist öğretmen karakteri ile Katherine Watson, kendi doğrularını öğretmekten geri durmaz.

Katherine'nin oldukça etkileyici bir dersi Amerikan medyasında boy gösteren reklam afişlerinde kadın figürünün nasıl işlendiğine dairdir. Amfide geçen bu sahnede Katherine, reklamlarla dayatılan ve benimsetilmeye çalışılan kadın modelini öfke dolu bir tonda eleştiriye tabi tutar. “*Bir Wellesley mezununun mükemmel tasviri*” olarak nitelediği reklam afişlerinin cümleleri, Katherine'nin feminist tutumunun dolaysız aktarımını sağlar: “*Bir evkadını olarak iş bulabilir misin? Old Dutch temizleyiciyi kullanın!*”, “*Ütü masası için karınızı nasıl ölçersiniz!*”, “*Kusursuz tabak. Kusursuz aşk. Hayatınızı Del Monte ile tatlandırın.*” ve “*Sizi özgür bırakacak bir korse!*”. Bütün bu reklam afişlerinde Amerikan endüstrisi ve toplumunun kadına bakış açısı bir çarpıda gösterilir.

Özellikle korse reklam afişinde geçen “Özgür olmak için daha iyi bir yol seçemezsiniz! ‘Hex-Form’ Korseleri” sloganına Katherine’in verdiği tepki öfke doludur: “Ne demek bu? Bu ne demek? Vazgeçiyorum. Siz kazandınız. Ülkedeki en zeki kadınlar. Sizden mükemmellik isterken...şeyi zora sokacağımı... Ne diyordu? Ne diyordu? ‘Doğuştan gelen rollerinizi’. Doğru mu bu? Doğuştan gelen rolleriniz mi? Benim hatam. Ders bitmiştir.” (50:05-47:40).

Bu sahnede eleştirilen sadece reklamlar değildir. Katherine’in eleştirisi bütüncül değerlendirildiğinde Burke'nin “birey, toplumsal sözleşmeye iradesi dışında kendiliğinden katılmak zorundadır” görüşü akla gelir. Filmde söz konusu gelenekçi bakış açısı özellikle kadınların “doğuştan gelen rolleri” olarak tasvir edilir. Aslında Katherine’in ‘bitirdiği’ bu ders sınıf üzerinde asıl etki bırakan ders olacaktır. Çünkü tek tırnak işareti içinde gösterilen ‘doğuştan gelen rolleriniz’ sözüyle Betty’in okul gazetesinde çıkan yazısında geçen “...bizim görevimiz, hatta zorunluluğumuz evlerimize tekrar dönmek ve geleneklerimizi geleceğe taşıyacak çocuklar dünyaya getirmektir.” (51:17-51:00) sözlerine gönderme yapar ki bu konuşma sınıfın en sert karakteri üzerinde dahi kalıcı bir tesir yaratır. Katherine’in ilk girdiği ders haricindeki tüm dersleri kolejin formel ders yöntemine aykırı düşer. Buna rağmen izleyici, başta kurallara sadık olduğu sezdirilen sınıfın Katherine’in ders yöntemine itirazı ile karşılaşmaz. Bunun yanı sıra Wellesley Koleji yönetiminin akademik kadroyu senelik değerlendirme toplantısında Katherine’in gelecek yılki sınıfına öğrencilerce oldukça talep olduğu konuşulur.

Katherine’in koleje sözleşmesinin uzatılması için ona koşulan şartlar Wellesley eğitiminin sınırlarını yansıtmaları açısından dikkate değerdir:

“Sadece bölüm başkanlığınca belirlenen ders programını işleyeceksiniz.

Ders planı her dönemin başında kurula/onaya sunulacak ve incelenecek.

Hiçbir zaman ve hiçbir koşulda öğrencilere alanınız dışında danışmanlık yapmayacak, tavsiye vermeyeceksiniz.

Öğretim üyeleriyle olan ilişkilerinizde profesyonel çerçevenin dışına çıkmamayı kabul edeceksiniz. Yukarıda belirtilen koşulları kabul ettiğiniz takdirde Wellesley geleneğinin bir parçası olabilirsiniz.” (15:45-14:57).

Giriş bölümünde değinildiği üzere liberal eğitimin en temel kavramları olan “akademik özgürlük ve öğrenme/öğretme özgürlüğü”nün ihlali olan bu şartnameye filmin liberalist öğretmeni Katherine Watson’ın yanıtı elbette olumsuz olur. Zira Katherine Watson’ın tek amacı fark yaratmak, duvarları yıkmak ve yeni fikirler oluşturmaktır. Bu sözleşmeyi kabul etmeyip Wellesley’den ayrılır. Katherine’in kolejden taksitle ayrılış sahnesinde öğrencilerin bisikletle öğretmenlerini sessiz ancak anlamlı bir biçimde takip ederek ona veda etmeleri Wellesley Koleji’nde değişimin başladığını örtük bir biçimde sezdirir.

2.2. İçerik Analizi

Filmin mikro düzlemde örneksediği Wellesley Koleji, kadın eğitimini evlilik ve ideal eş modeli yaratma temelinde kurgulanmıştır. Bu tür bir evliliğin iki temel ölçütü vardır: azami yarar ve asgari maliyet (Chao & Wang, 2021, s. 295-296). Kadınların beklenti ufku; iyi bir eş, çatışmadan uzak mükemmel bir aile, çocuklu bir yuva, gelecek ve para kaygısı olmayan bir ev modeli olarak çizilmiştir. Söz konusu aile modeli radyo programları ve reklamlarla idealize edilir. Filmin hem senaryosunda sahne olarak hem de filmin sonuna pastiş edilen o döneme ait sözü edilen reklamlar uysal, toplumsal normlara sadık ve kendilerine yüklenen iyi bir evkadını misyonunu eksiksiz yerine getiren kadın modelini tasvir eder. Hem erkek hem de kadın eş adaylarının seçimlerini böylesi bir fayda odaklı tercihle yapmaları dayatması, 1950’ler Amerikasında gelişen feminist hareketle kırılmaya yüz tutar. Filmde Katherine’ye söylenen “*Pearl Harbour oldu ve her şey değişti, herkes değişti*” (54:30-54:20) tespiti, dolaylı olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişen feminist hareketlere bir gönderim niteliğindedir. Filmin bu sahnesinde Pearl Harbour’a yapılan atıf, yaşanan değişimin başlangıç noktası olarak betimlenir. II. Dünya Savaşı’nın aile ve kadın-erkek ilişkileri üzerindeki görece etkisi Katherine’in özel yaşamı üzerinden somutlaştırılır. Aynı sahnede bir başka öğrencinin Pearl Harbour sonrasında anne ve babasının birbirlerine yabancılaşmaları ve nihayetinde boşanmalarını anlatması, toplumsal olayların aile ve bireyler üzerindeki değişimlerin etkisine vurgu yapar. Söz konusu değişim aynı zamanda toplumsal yaşamda deneyimlenen travmanın bir sonucudur. Artık hiçbir şey eskisi gibi değildir. Filmde sahnelenen Adem’in Kaburgası adlı itiraf partisinde Katherine’in nişanlısından ayrılmasına dair sarf ettiği sözler onun liberal perspektifinin yansımasıdır: “*Ayrıldık. Evet, çok hızlı oldu. Her ilişki evliliğe doğru gitmiyor.*” (53:08-52:55). Bu toplumsal değişimler özellikle kadınların toplumsal cinsiyet farkındalıklarının ortaya çıkması, kendi potansiyellerini ve öznelliklerini keşfetmelerine zemin hazırlar. Böylece kadınlar, psikolojik özgürlükleri ile kariyer ve aşka dayalı eş seçimi konusunda egemen sosyal normlardan uzaklaşmaya başlarlar.

Katherine’in liberal eğitim anlayışı sanatın özgürleştirici gücünden beslenir. Kadın rolü üzerinde Wellesley öğrencileri örneğinde gerçekleştirdiği değişim/dönüşüm sanat eğitiminin olanakları ile sağlanır. Katherine’in dersleri klasik/öngörülen bir eğitimin ötesinde sıra dışı bir nitelik gösterir. Bunu örnekleyen bir sahnede, Van Gogh’un ünlü Ayçiçekleri adlı sanat eserinin basit talimatlarla çizilebileceği bir örnek çalışma kutusu gösterilir. Kutunun üzerindeki yazıyı okuyan Giselle ve Katherine arasında geçen;

“Giselle: Kopyalayarak Van Gogh mu?”

Katherine: İronik değil mi? İdeallerini insanların beğenisine uydurmayı reddeden ve dürüstlüğünden ödün vermeyen adama ne yaptığımıza bakın. Onu küçük bir kutuya koyup eserlerini kopyalamanızı istedik. Seçim sizin hanımlar. Diğer insanların beklentilerine uyabilir ya da kendiniz olabilirsiniz.” (59:25-58-40).

diyalogu, hem Katherine’yi hem de öğrencileri baskılayan hiyerarşik beklentiye gönderme yapar: Kolejin Katherine’yi baskı altına almak istemesi ve öğrencilerin aynen kutunun üzerinde yazıldığı gibi basit/belli talimatlara itaat etmeleri zorunluluğu. Oysa öğrencilerine Van Gogh resmini teorik olarak öğretmek yerine onları Van Gogh resmini bizzat yapmaya yönelten pratiğe dayalı bir eğitim modelini benimseyen Katherine, öğrencilerinin potansiyellerini ortaya çıkarmaya ve dolaylı olarak onların değişimlerini inşa etmeye çalışır. Sanatın öznelleştirici ve özgürleştirici gücü, öğrencilerin kolektivist ve tutucu düşünme ve yaşamdan uzaklaşmalarına zemin hazırlar. Filmin evlilik izleği odağında biçimlendirilen kurgusu; öğrencilerin yaşamlarına ait seçimlerini, sosyal statü ya da toplumsal faydaya dayalı yapma zorunluluğundan kurtarıcı bir mesajı merkeze alır. Bu yönüyle Katherine’nin sergilediği bireysel tutum, kolej çevresince yadırgansa da öğrenciler tarafından içten içe kabullenme potansiyeli gösterir. Böylece geleneksel kararlardan liberal seçimlere doğru gerçekleşen değişim öncelikle evlilik anlayışının ters yüz olmasıyla başlar. Filmde sinik bir karakter olarak betimlenen Connie’nin sevdiği erkeğin, yasak olmasına rağmen erkekler yurdundaki odasına gitme cesareti göstermesi ve ona aşkı ilan etmesi, Betty’nin ‘kutsal evlilik’ algısını yıkan boşanma davası ve Joan’ın Hukuk Fakültesine başvuru yapması geleneksel normların sarsılışına ve Katherine’nin kolejde gerçekleştirmek istediklerini başardığına işaret eder. Ayrıca Hukuk Fakültesine gitmek yerine kendisini evliliğine adanmış olan Joan da fakülteye başvurusunu yapar. Böylece Katherine’nin temsil ettiği liberalist eğitim, öğrencilerin “itaatkâr kadın” kimliğinden “iddialı/talepkâr kadın” kimliğine dönüşümlerini başlatır. Bu açıdan *Mona Lisa’nın Gülüşü*, Wellesley Koleji kadın öğrencilerinin mükemmel bir eş ve anne olma uğruna kendi düşünce ve özelliklerinden feragat etmekten vazgeçmelerinin temsili olarak görülebilir.

Sonuç

Mona Lisa’nın Gülüşü filmi; içeriğinde baskın bir biçimde feminist mesaj içermesinin yanı sıra öğretmen, öğrenci ve okul üçlemesini liberalist-muhafazakâr eğitim çatışması içerisinde oldukça başarılı bir şekilde betimleyen bir yapıdır. Filmde Wellesley Kolejinin, kadın öğrencileri iyi bir eş ve evkadını olarak yetiştirmeye odaklanan eğitim yaklaşımında eleştiriye açık feminist öğeler baskın bir biçimde yansıtılır. Bununla birlikte 1945 sonrası Amerikan toplumunun kadına yüklediği misyonun eğitim odağında sorgulandığı filmde dönemin kadın eğitimine dair yansıtılan örtük mesajlar da önemlidir. Özellikle senaryonun derin yapısında var olan karşıt eğitim anlayışları, filmin diyaloglarında nadiren sözel olarak ifade edilmiştir. Filmin hem olay örgüsünün hem de karakterlerinin, söz konusu karşıtlık düzleminde biçimlendirildiği görülür. Filme konu olan Wellesley Kolejinin muhafazakâr eğitim anlayışı, Katherine Watson’ın temsil ettiği özgürlükçü eğitim anlayışıyla çatıştırılarak görünür kılınır. Zira filmde, Wellesley Kolejinin temsil ettiği anlayışın Katherine’den önce hiç sorgulanmamış olduğu sezdirilir. Kadın eğitiminde egemen olan geleneksel anlayışın tekil bir örnekle sarsılışının hikâye edildiği *Mona Lisa’nın Gülüşü*’nde, aynı zamanda geleneksel ve güçlü kökleri olan bir eğitim kurumunda yaşanan değişim ve dönüşümün başlangıç evresine ayna tutulur. *Mona Lisa’nın Gülüşü* filminin, muhafazakâr ve liberalist eğitim çatışmasına dair barındırdığı öğeler nedeniyle özellikle kadın eğitiminin 1950’ler Amerikasını başarılı bir biçimde yansıttığı; ayrıca içerdiği örtük ve doğrudan mesajları ile liberalist eğitimi idealize eden ve bu yönüyle kadın eğitimi olgusunun sinematografik bir temsili olduğu söylenebilir.

Geleneksel Diplomasiden Kamu Diplomasisine: Karabağ Savaşının Televizyon Üzerinden Sunumuna İlişkin Bir Araştırma

From Traditional Diplomacy to Public Diplomacy: A Study on the Presentation of the Karabakh War on Television

Mustafa C. Sadakaoğlu

Assoc. Prof., Haliç University, Department of Fine Arts, İstanbul, Türkiye
Doç. Dr., Haliç Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Dijital Oyun Tasarımı Bölümü, İstanbul, Türkiye
Orcid: 0000-0002-4359-4828 | e-posta: mustafasadakaoglu@halic.edu.tr

Tülin Alkan

Master's Student, İstanbul Aydın University, Department of Public Relations, İstanbul, Türkiye
İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler Ana Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye
Orcid: 0000-0002-5620-7516 | e-posta: tulinalkan@aydin.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Sadakaoğlu, M. C. (2023). From Traditional Diplomacy to Public Diplomacy: A Study on the Presentation of the Karabakh War on Television. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 62, 41-53

Sadakaoğlu, M. C. (2023). Geleneksel Diplomasiden Kamu Diplomasisine: Karabağ Savaşının Televizyon Üzerinden Sunumuna İlişkin Bir Araştırma *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 62, 41-53

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 18 September /Eylül 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 20 December/Aralık 2023

Published/Yayın Tarihi: 31 December/Aralık 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Issue/Sayı: 62 **Pages/Sayfa:** 41-53

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (Mustafa C. SADAKOĞLU & Tülin ALKAN).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Kitle iletişim araçlarının sahip olduğu nüfuz edici güç sayesinde kaynak ile hedef kitle arasındaki mesafe silinmiş ve geniş kitlelere ulaşmak kolaylaşmıştır. Diğer yandan kitle iletişim araçlarının sunduğu olanaklar doğrultusunda öteki pek çok şeyin yanı sıra kamu diplomasisi faaliyetleri yoğunluk kazanmıştır. Bu çerçevede Türkiye'nin siyasi sınırları dışında kalan ancak Türkçe konuşan topluluklara yönelik televizyon yayınları yapmak ve kamu diplomasisi faaliyetleri yürütmek amacıyla 21 Mart 2009 tarihinde TRT Avaz televizyon kanalı kurulmuştur. Çalışma kapsamında TRT Avaz televizyon kanalından yayınlanan Avrasya Gündemi adlı haber programı araştırma evreni olarak belirlenmiş ve Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan Karabağ Savaşı (27 Eylül-10 Kasım 2020) esnasında yayınlanan program içerikleri araştırma örneklemini oluşturmuştur. Buna göre; haber, yorum ve uzman görüşlerinden oluşan toplam otuz yedi program içeriğinde Azerbaycan'a yönelik olumlu ifadeler ile Ermenistan'a yönelik eleştirel ifadeler tespit edilmiş ve kamu diplomasisi perspektifinden içerik analizine tabii tutulmuştur. Çalışma neticesinde araştırma örneklemini oluşturulan içeriklerin genel manada Türkiye ile Azerbaycan devletleri arasındaki dış politik söylemle uyumlu, Ermenistan devletinin söylemlerine karşı ise çeşitli argümanlarla desteklenen eleştirel unsurlar içerdiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Diplomasi, Kamu Diplomasisi, Azerbaycan, Ermenistan ve Karabağ Savaşı

Abstract

Thanks to the penetrating power of the mass media, the distance between the source and the target audience has decreased and it has become easier to reach large masses. On the other hand, in line with the possibilities offered by the mass media, among many other things, public diplomacy activities have intensified. In this context, the TRT Avaz television channel was established on March 21, 2009 in order to broadcast television broadcasts for Turkish-speaking communities outside the political borders of Turkey and to carry out public diplomacy activities. Within the scope of the study, the news program Eurasia Agenda broadcast on TRT Avaz television channel was determined as the research universe and the program contents broadcast during the Karabakh War between Azerbaijan and Armenia (27 September-10 November 2020) were examined as a research sample. According to this; In the content of a total of thirty-seven programs consisting of news, comments and expert opinions, positive statements towards Azerbaijan and critical statements towards Armenia were identified and subjected to content analysis from a public diplomacy perspective. As a result of the study, it was concluded that the contents analyzed as a research sample, in general terms, are compatible with the foreign political discourse between the states of Turkey and Azerbaijan, and contain critical elements supported by various arguments against the discourse of the Armenian state.

Keywords: Traditional Diplomacy, Public Diplomacy, Azerbaijan, Armenia and Karabakh War

Giriş

Modern dünyada diplomasi, devletlerarası ilişkilerin yürütülmesinde diyaloga dayalı iletişim olanaklarının yaratılması, devam ettirilmesi ve karşılıklı faydaya dayalı kalıcı ilişkilerin tesis edilmesinin temel araçlarından biri olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar iletişim becerilerinin odağında yer aldığı bir uğraş olarak biliniyor olsa da, diplomasi faaliyetlerinin icrası geleneksel olarak ilgili devletler tarafından yetkilendirilen memurlar tarafından yerine getirilmektedir. Ancak geçtiğimiz yüzyılın başından itibaren kitle iletişim araçlarında kaydedilen ilerlemelerin de etkisiyle diplomasi faaliyetlerinin icra ve uygulamalarında bir dizi dönüşüm meydana gelmiştir. Bu çerçevede ortaya atılan bir kavram ve uygulama alanı olarak üzerinde çokça tartışılan kamu diplomasisi, egemen devletler tarafından önceden belirlenen dış politik hedeflerin gerçekleştirilmesi amacıyla kimi özel topluluklara yönelik icra edilen iletişim faaliyetleri ya da bilgi aktarma süreçleri şeklinde tarif edilebilir. Dolayısıyla kamu diplomasisinin geleneksel diplomasi faaliyetlerinin genişlemesi ve sıradan yurttaşların da hedef kitle olarak sürece dâhil edilmesi neticesinde ortaya çıktığı söylenebilir. Bu minvalde kamu diplomasisinin geleneksel diplomasi faaliyetlerinden farklı olarak diplomasi icracıları olarak bilinen siyasal aktörlerin ya da yetkilendirilmiş devlet görevlilerinin dışında kalan kimi yeni özneleri de sürece dâhil ettiği görülmektedir. Bu gelişmeler neticesinde geleneksel diplomasiye özgü iletişim süreçleri dönüşmüş, daha sivil ve yatay bir düzlemde gerçekleşen melez bir iletişim karması ortaya çıkmıştır. Buna göre, kamu diplomasisi aracılığıyla elde edilmesi beklenen taraflar arasında sürdürülebilir iletişim ve etkileşim hedefleri, sürece dâhil edilen yeni öznelerle birlikte genişleyerek “sosyal diplomasi” (Hayden, 2013, s. 28) olarak nitelendirilen yeni bir yöne doğru evrilmiştir.

Geçtiğimiz yüzyılın son çeyreğinden itibaren gelişmiş pek çok ülke gibi Türkiye’nin de kamu diplomasisi başlığı altında değerlendirilen bir dizi faaliyet içerisinde olduğu söylenebilir. Ancak bu faaliyetler 29 Mart 2009 tarihinde Kafkasya’dan Asya içlerine uzanan oldukça geniş bir coğrafyada yaşayan halklara yönelik fikri, iktisadi ve kültürel düzlemde bir dizi ortaklığa vurgu yapmak üzere TRT Avaz televizyon kanalının kurulmasıyla somutlaşmıştır. Buna göre, anılan tarihten itibaren başta Azerbaycan olmak üzere Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan gibi farklı ülkelerde yaşayan ve Türkçe’nin çeşitli lehçelerini konuşan halklara yönelik olarak kültür-sanat, eğitim-bilim, çocuk-aile, tarih-coğrafya ve haber-aktüalite gibi temalarda hazırlanan program içerikleri yayınlanmaya başlamıştır. Bu çerçevede TRT Avaz televizyon kanalından yayınlanan Avrasya Gündemi adlı dış politika meselelerinin ele alındığı haber programı çalışmanın araştırma evreninde bulunmakta olup, anılan programın Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışmaların ele alındığı 27 Eylül ile 10 Kasım 2020 tarihleri arasında yayınlanan bölümleri araştırma örneklemini olarak incelenmektedir.

Nitel bir araştırma olarak kurgulanan çalışmanın araştırma bölümünde program içeriklerinden elde edilen veriler öncelikle tablolar halinde sınıflandırılmakta ve içerik analizi tekniği kullanılarak yorumlanmaktadır. Bu maksatla çalışmanın girişini takip eden bölümde, diyalog ve müzakere kavramları üzerinden tanımlanan geleneksel diplomasi anlayışına değinilmekte ve kitle iletişim araçlarının etkinlik alanlarını genişlettiği günümüzde medya mecralarının modern birer diplomasi aracı haline gelmesiyle değişen diplomasi kavrayışı ve kamu diplomasisi başlığı altında gösterilen iletişim faaliyetleri irdelenmektedir. Buna göre, “Geleneksel Diplomasiden Kamu Diplomasisine: Fırsatlar ve Tehditler” başlığı altında kavram, kapsam ve faaliyetler çerçevesinde iki kategori açıklanmaktadır. Bu sayede ulus devletlere özgü yüz yüze iletişim kurmak suretiyle yetkilendirilmiş resmi görevliler tarafından yürütülen korumacı iletişim politikaları yerine, olanak tanıyan hemen her medya mecrasının kullanıldığı çok özneli, şeffaf ve etkileşime açık iletişim politikalarının benimsenmesinin doğal sonucu olarak ortaya çıkan kamu diplomasisi faaliyetlerine dikkat çekilmektedir. Çalışmanın analiz bölümünde, örneklem olarak belirlenen programın Azerbaycan ile Ermenistan arasında gerçekleşen Karabağ Savaşının ele alındığı 27 Eylül ile 10 Kasım 2020 tarihleri arasında yayınlanan toplam 37 (otuz yedi) bölümü incelenmektedir. Çatışmaya taraf iki ülkeye yönelik yayınlanan program içeriklerinden elde edilen olumlu ya da olumsuz ifadelerin tespit edilmesi ardından aşağıda gösterilen araştırma sorularına yanıt aranmıştır.

Soru 1: TRT Avaz televizyon kanalından yayınlanan programlar genel manada Türkiye’nin siyasi sınırları dışında kalan ancak Türkçe konuşan topluluklara yönelik yürütülen kamu diplomasisi faaliyetleri olarak kabul edilebilir mi?

Soru 2: TRT Avaz kanalından yayınlanan Avrasya Gündemi adlı haber programında 21 Eylül ile 10 Kasım 2020 tarihleri arasında yayınlanan haber, durum değerlendirmesi ve yorum içeren haber programlarında Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan savaşa ilişkin içerikler Azerbaycan ve Ermenistan’ın söylemlerine karşı nasıl bir tutum içindedir?

Soru 3: TRT Avaz kanalından yayınlanan Avrasya Gündemi haber programının araştırmaya esas teşkil eden 21 Eylül ile 10 Kasım 2020 tarihleri arasında yayınlanan içerikleriyle Türkiye’nin Karabağ Savaşına ilişkin benimsemiş olduğu dış politik öncelikleriyle uyumlu mudur?

1. Geleneksel Diplomasiden Kamu Diplomasisine: Fırsatlar ve Tehditler

Sosyal bilimlerin birden farklı disiplinine temas eden bir kavramın temas ettiği disiplinlerin tümü tarafından kabul görmüş, genel-geçer bir tanımına ulaşmak çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Bu nedenle sosyal bilimler dâhilinde kalan bir kavramın tarifini yapmadan önce ne zaman ve hangi amaçlarla kullanıldığına dikkat etmek gerekmektedir. Dolayısıyla görece yeni bir kavram olmakla birlikte uygulama örnekleri bakımından geçmişte olduğuna eskilere¹ dayanan diplomasi kavramının tarihsel süreç içerisinde uluslararası anlaşmalar, uluslararası temsil görevleri, temsil görevinde ortaya konan beceriler ve uluslararası temsille görevlendirilen kimselerin zaman içinde oluşturmuş olduğu topluluklar gibi birbirinden farklı bir dizi kategori öne çıkmaktadır. Bu nedenle diplomasi kavramının gerek biçim, gerekse içerik bakımından geçmişten günümüze pek çok değişikliğe uğradığı söylenebilir. Bu minvalde en yalın tanımıyla diplomasi kavramı, devletlerarası ilişkilerin müzakere yoluyla çözülmesi maksadıyla ulusal çıkarları ilgilendiren uluslararası sorunlar karşısında bir devletin ulusal gücünü meydana getiren farklı unsurları en güçlü etkiyi ortaya koyacak şekilde koordine edebilme becerisi şeklinde tarif edilebilir (Etzold, 1977, s. 125; Arı, 2017, s. 147). Günümüzde kullanıldığı anlamıyla diplomasi kavramını devletlerarası ilişkilerin icrasında uygulanan beceri ve taktikler şeklinde ilk kez tarif eden Edmund Burke sayesinde kavram, modern anlamda uluslararası ilişkilerin yürütülebilmesi sanatı şeklinde tanımlanmaya başlamıştır (Kınlı, 2006, s. 60). Diğer yandan diplomasi faaliyetlerine ilişkin farklı tanımlar yapılması ya da diplomasi kavramına farklı anlamlar yüklenmesi büyük oranda dış politika ile diplomasi arasındaki birbirine temas eden karmaşık ilişkiden kaynaklanmaktadır. Buna göre diplomasi, her şeyden önce dış politikanın icrası için kullanılan bir araç ya da dış politik hedeflere ulaşmakta kullanılan bir yöntemdir. Dolayısıyla diplomasi ile dış politikanın kesiştiği uğrakta, iki kavram işbirliği içinde birbirini tamamlar. Bu çerçevede diplomasi ile dış politika arasındaki ilişki; uzak hedeflere dayalı stratejilerle icrası mümkün olan dış politik hedeflere ulaşmakta diplomasinin kısa vadeli taktikler önermesinden kaynaklanmaktadır (İskit, 2007, s. 2). Bu yönüyle diplomasi, uluslararası ilişkilerin icrasında kavramsal bir ayrımı olmaktan ziyade uygulamaya yönelik bir tür çözüm yöntemi önermesi dolayısıyla önemli bir aktör olarak kabul edilmektedir.

Günümüzde savaş ve çatışmanın geleneksel işlevlerine eklenen uluslararası politikanın yeni bir boyutu olarak kabul gören diplomasi, savaşın her zaman mümkün olduğu bir siyasal sistemi içinde barış hedeflerine ulaşmak için kullanılan müzakere sanatıdır (Wright, 1955, s. 55; Morgenthau, 1970, s. 16). Dolayısıyla müzakere sanatı olarak tarif edilen diplomasinin yegâne amacı, dış politikaya ilişkin konularda ortaya çıkan sorunların görüşme ve pazarlık gibi barışçıl yöntemlerle çözüme kavuşturulmasıdır (Giddens, 2005, s. 15-18). Dış politika sorunlarıyla uluslararası meselelerin barış yoluyla çözümüne yönelik bir tür yöntem arayışından doğan diplomasi, günümüzde anlamsal bakımdan genişlemiş ve ilgilendiği meseleler çeşitlenmiştir. Bu minvalde sadece devletler tarafından icra edilen bir müzakere süreci olarak kavranan geleneksel diplomasi anlayışı dönüşmekte ve devlet dışı aktörlerin de içinde yer alacağı çok daha geniş bir iletişim faaliyeti olarak yeniden tarif edilmektedir. Özellikle geçtiğimiz yüzyılın ilk yarısında yaşanan iki büyük savaş ve ikinci yarısından itibaren etkili olan soğuk savaş nedeniyle uluslararası düzlemde meydana gelen köklü değişimler ve kitle iletişim teknolojilerinde kaydedilen ilerlemelerin bir sonucu olan küreselleşme neticesinde dış politik önceliklere ulaşmakta kullanılan en önemli araçlardan biri olan geleneksel diplomasi anlayışı değişmiştir. Bir başka deyişle genellikle ulus devletlerin sıkı kontrolü altında hareket eden devlet görevlilerince yürütülen müzakere faaliyetlerini tanımlamakta kullanılan geleneksel diplomasi anlayışının yerini daha sivil, daha katılımcı ve çok daha karşılıklı iletişim ve etkileşime dayalı yeni bir diplomasi anlayışı almaktadır. Dolayısıyla günümüzde diplomasi faaliyetleri siyasal aktörler ya da meslekten diplomatlar eliyle gerçekleştirilen faaliyetler olmaktan çıkmış; endüstri, ticaret ya da finans kurumları, her seviyeden eğitim kurumları, kültür, sanat faaliyetleri, eğlence endüstrisi ve popüler kültürü kapsayan pek çok devlet dışı aktörün dâhil olduğu son derece geniş yelpazede icrası mümkün hale gelmiştir. Böylece diplomasi, devletlerarası ilişkilerin yanı sıra iklim değişikliğiyle mücadeleden, uluslararası göç ve mülteci sorunlarına, küresel sağlık politikalarından küresel ısınma meselesine ilişkin çözüm önerilerine kadar pek çok meseleye ilişkin çözüm önerileri üreten çok paydaşlı bir yapı haline gelmiştir. Diplomasi faaliyetleri günümüzde uluslararası konferansları, zirve toplantılarını, parlamenter diplomasiyi, ulusal ya da uluslararası faaliyetleri, hükümet dışı unsurlar tarafından yapılan resmi olmayan diplomasiyi kapsayacak şekilde genişlemiş, diplomasi anlayışı bir tür niteliksel ve niceliksel değişim geçirmiştir. Dolayısıyla geleneksel diplomasi anlayışından modern diplomasiye geçiş uğrağında ortaya çıkan gelişmeler “kamu diplomasisi” adı verilen görece yeni bir diplomasi anlayışını ortaya çıkarmıştır.

Günümüzde yoğun bir şekilde üzerinde tartışılan kamu diplomasisi kavramının kapsam ve çerçevesi soğuk savaş sonrası küresel düzlemde etkili olan bir dizi siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel gelişmeler tarafından belirlenmiştir. Sivil toplumun gerek

¹ Mısır ile Hitit arasında M.Ö.1278 yılında imzalanan Kadeş Antlaşması'nın diplomasi bakımından taşıdığı önem, anlaşma sonrası tarafların yaklaşık yarım yüzyıla yakın bir süre barış ve istikrar içinde kalmış olmalarından kaynaklanmaktadır (Wood, 1998, s. 174). Benzer şekilde göçebe kabileler arasındaki çatışma ve anlaşmazlıklara son vermek için görevlendirilen haberciler aracılığıyla yürütülen müzakereler birer erken dönem diplomasi örneği olarak kabul edilmektedir. Habercilerin özel konumları nedeniyle hiç kimseye tanınmayan bir dizi ayrıcalığa sahip olmaları, “kutsal kimseler” oldukları şeklinde tarif edilmelerine neden olmuştur (Holsti, 1972, s. 175-176).

ulusal gerek uluslararası konularda geçmişe nazaran çok daha aktif hale gelmesi, diplomasinin kapsam ve uygulama şekli değişirmiş ve geleneksel diplomasiden kamu diplomasisine evrilmesine cevaz vermiştir. Buna göre (Cull, 2009, s. 19; Tuch, 1990, s. 3-8); ilk kez soğuk savaş yıllarında kullanılan bir kavram olarak kamu diplomasisi; hükümetlerin, yabancı kamularla fikir, ideal ve çıkarlarına hizmet edecek şekilde duygudaşlık oluşturmak amacıyla girişmiş oldukları iletişim çabalarını kapsamaktadır. Diğer yandan hükümetlerle yabancı halklar arasında kurulması arzu edilen ilişki temel olarak ilişkiyi planlayan hükümetlerin genellikle uluslararası arenada olumlu bir imaj inşa edebilme ihtiyaçlarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla yabancı kamular nezdinde güçlü etkiler yaratmak suretiyle etkileşim kurmak amacıyla icra edilen kamu diplomasisi faaliyetlerinden hükümet, kurum ya da örgütlerin temel amacı yabancı kamuları etkilemek ve bu etkileşimi kalıcı kılarak; uluslararası düzlemde destek sağlamaya yönelik süreçler oluşturmaktır. Zira kamu diplomasisi aynı zamanda ulusların sahip oldukları fikir ve idealler, kültür ve yaşam tarzları ya da hedef ve amaçların karşılıklı müzakereye dayalı ilişkiler aracılığıyla oluşturulacak etkileşim sayesinde inşa çabalarını da kapsamaktadır. Ancak yabancı uluslar nezdinde inşası amaçlanan bu etkileşim sempati yoluyla mümkün olabileceğinden kamu diplomasisi devlet dışı kimi özel gruplar aracılığıyla yürütülen faaliyetleri de kapsamaktadır.² Dolayısıyla kamu diplomasisi başlığı altında yürütülen iletişim faaliyetleriyle öncelikle iletişim sürecini başlatan kaynağın hedef kitle nezdinde olumlu bir imaj inşa etme gayesine dayanmakta ve netice olarak taraflar arasında şeffaflığın esas alındığı geniş kitlelere yönelik büyük hacimli iletişim çabalarına işaret edilmektedir.

Geleneksel diplomasi faaliyetleri, uluslararası arenada temsil yetkisine sahip genellikle resmi kurumlar ve görevliler eliyle yürütülmektedir. Ancak kamu diplomasisi iş insanları, yazarlar, sporcular, sanatçılar, sivil toplum liderleri ya da akademisyenler tarafından yürütülebilmektedir. Sözelimi uluslararası edebiyat ödülü kazanan bir yazar, katıldığı müsabaka neticesinde madalya almaya hak kazanan bir sporcu, müzik ya da sinema alanlarında dünyaca ünlü bir sanatçı ülkesinin kamu diplomasisi çabalarına katkıda bulunabilmektedir (Jan, 2005, s. 5). Dolayısıyla kamu diplomasi bir tür “yumuşak güç” (Nye, 2005, s. 15) şeklinde tarif etmek şaşırtıcı olmamalıdır. Buna göre, modern devletler sahip oldukları askeri ya da ekonomik imkânlarla ölçülen yaptırım güçleri yanı sıra uluslararası düzlemde spor, kültür, eğitim ya da sanat gibi farklı alanlarda öncü olabilmeleri halinde arzu ettikleri hedeflere ulaşabilmeleri kolaylaşmaktadır. Bu nedenle geleneksel diplomasi daha çok devletlerarası ilişkilerin icrasına işaret ederken; sivil alana odaklanan kamu diplomasisi gayri resmi aktörlerin de yardımıyla diplomasi faaliyetlerini yürütmektedir. Dolayısıyla dış politik hedeflere ulaşmak amacıyla başta diğer devlet ve toplumlar üzerinde nüfuz oluşturmak için amacıyla başta kitle iletişim araçları olmak üzere uluslararası şirketler, sivil toplum kuruluşları, yazarlar, sanatçılar ve sporcuları da diplomasi sürecinin önemli birer bileşeni olarak sürece dâhil etmektedir (Zamorano, 2016, s. 167).

2. Araştırmanın Tanımı ve Önemi

Araştırmanın amacı, gerek geleneksel ve gerekse dijital kitle iletişim araçlarının etkinlik alanlarını genişleterek, ulus devletlerin siyasi sınırlarını enine kestiği modern dünyada, kamu diplomasisi faaliyetlerinin erişmiş olduğu yoğunluğa dikkat çekmektir. Bu maksatla öncelikle 1990'lı yılların başından itibaren Azerbaycan ile Ermenistan arasında gerginliğin kaynağı olarak gösterilen “Özerk ya da Dağlık Karabağ” şeklinde nitelendirilen bölge nedeniyle yaşanan çatışmaların 27 Eylül 2020 günü sıcak çatışmaya dönmesiyle başlayan ve 10 Kasım 2020 günü taraflar arasında yapılan ateşkesle sona eren toplam 44 (kırk dört) gününe odaklanılmaktadır. Buna göre, Azerbaycan ile Ermenistan arasında baş gösteren çatışmalar, TRT Avaz televizyon kanalından yayınlanan Avrasya Gündemi adlı program üzerinden incelenmektedir. Avrasya Gündemi adlı haber programının sadece hafta içi yayın yapması nedeniyle bahse konu süreçte yayınlanan toplam 37 (otuz yedi) günlük program içeriği analiz edilmiştir.

Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışma sürecini kamu diplomasisi perspektifinden odağa alınması dolayısıyla çalışmanın özgül öneme sahip olduğu söylenebilir. Buna göre, savaş gibi uluslararası düzeyde önem taşıyan bir meselede, çatışmaya taraf olmasa da üçüncü bir ülkenin taraflarca öne sürülen iddiaların meşruiyetine dair iletişim çabalarının ölçülmesi bakımından önem taşımaktadır. Dolayısıyla bir televizyon kanalından yayınlanan haber programına ait içeriklerin kamu diplomasisi perspektifinden detaylı olarak incelenmesi, araştırmanın ilgili alana katkıda bulunma ihtimalini arttırmaktadır.

² Kamu diplomasisinde ana hedef kuşkusuz insandır. Zira yaşam tarzının, kültürün, değer ya da geleneklerin uluslararası arenada tanıtılarak, güçlü ve olumlu bir etkileşim uyandırılması esas amaçtır. Yabancı kamuları, sivil toplum gruplarını hatta tekil bireyleri hedefleyen iletişim ve etkileşim çabası olarak kamu diplomasisinin en iyi örneklerinden biri de zaman ve mekândan bağımsız olarak eğitim alanında yürütülen faaliyetlerdir. Sözelimi uluslararası değişim programları, burslar ve kültürel özendirme programları; güçlü etkileri bilinen sinema ve televizyon filmleri; güçlü markalar tarafından üretilen ve küresel düzlemde bilinen ürünler, tüm dünyada tanınan popüler sinema oyuncularını, müzisyenleri; küresel güçlü etkileriyle tarihi eserler, müze ya da kültür ürünleri kamu diplomasisi bakımından oldukça uygun varlıklardır. Bu çerçevede Türkiye tarafından üretilen yerli dizilerin ihracıyla başlayan etkileşim bağlamında gerçekleştirilen değer aktarımı kamu diplomasisi uygulamalarına bir diğer örnek olarak gösterilebilir.

2.1. Araştırma Evreni ve Örneklem

Çalışma; Azerbaycan ile Ermenistan arasında 1990'lı yıllardan itibaren çeşitli yoğunlukta gerçekleşen bir dizi çatışmaya neden olan Dağlık Karabağ bölgesi nedeniyle yaşanan gerginliğin, 27 Eylül 2020 günü sıcak çatışmaya evrilmesiyle başlayan ve 10 Kasım 2020 günü taraflar arasında yapılan ateşkesle sona eren 44 (kırk dört) gününe odaklanmaktadır. Bu maksatla iki devlet arasında patlak veren savaş TRT Avaz televizyon kanalından yayınlanan Avrasya Gündemi adlı haber programı üzerinden incelenmektedir. Diğer yandan anılan haber programının sadece hafta içi yayınlanıyor olması nedeniyle anılan süreçte yayınlanan toplam 37 (otuz yedi) program içeriğinden elde edilen nicel veriler, içerik analizi tekniği kullanılarak yorumlanmak üzere tablolar halinde sınıflandırılmaktadır.

2.2. Araştırma Yöntemi

Bilimsel araştırma projelerinde özellikle sosyoloji ve iletişim bilimleri araştırmalarında kullanılan içerik analizi, her şeyden önce nesnel, ölçülebilir, doğruluğu ya da yanlışlığı kontrol edilebilir bilgilere erişmek maksadıyla metin, ses ya da video kaydı gibi pek çok farklı veriyi çeşitli kurallar çerçevesinde analiz etmek maksadıyla kullanılmaktadır. Bu minvalde ABD'li araştırmacı Harold D. Lasswell tarafından yapılan çalışmalarda kullanılan içerik analizi tekniği, ikna maksadıyla başlatılan iletişim çabalarında öne çıkan söylem (içerik) ile politik propaganda faaliyetlerini açıklamaya yönelik olarak kullanılmıştır (Fiske, 1996, s. 176; Aziz, 2015, s. 131-132). Çalışma kapsamında benimsenen içerik analizi tekniği her şeyden önce açık iletilerin nesnel, ölçülebilir ve doğrulanabilir açıklamasını yapmak maksadıyla kullanılmıştır. Diğer yandan bilimsel araştırmalarda kullanılan bir diğer yöntem olarak literatür taraması, belirli bir konuda önceden yayınlanmış çalışmaları "hatırlama, anlama, değerlendirme ve yeniden üretme" (Shields ve Rangarjan, 2013) bağlamında araştırma konusuna ilişkin metinlerin ele alındığı bir tür özet şeklinde tarif edilebilir. Bu maksatla daha önce yayınlanmış ve araştırmacının üzerinde çalıştığı araştırma konusuyla alakalı bir makaleye, kitaba ya da kitap ve makalenin bir bölümünden faydalanılabilmekte ve böylece meseleye ilişkin genel bir çerçeve oluşturulabilmektedir.

3. Araştırma Neticesinde Elde Edilen Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde Avrasya Gündemi adlı haber programının 21 Eylül 2020 ila 10 Kasım 2020 tarihleri arasında yayınlanan Karabağ Sorununa Bakış adlı bölüm içeriklerinden süzülen nicel veriler tablolar halinde sınıflandırılmaktadır. Bu maksatla haftalık periyodlar halinde programda dile getirilen kelime, tamlama ya da söz öbeklerinden elde edilen verilerin, içerik analizleri yapılmaktadır. Netice olarak program içeriklerinden elde edilen veriler "Azerbaycan Devletine Yönelik Destekleyici" ya da "Ermenistan Devletine Yönelik Eleştirel" ifade öbekleri şeklinde sınıflandırılmaktadır.

3.1. 21 Eylül-25 Eylül 2020 Tarihli Program İçeriklerine Ait Bulgular

Araştırmanın bu kısmında 21 Eylül-25 Eylül 2020 haftasında yayınlanan program içeriklerinden elde edilen nicel veriler Tablo-1'de sunulmaktadır.

Tablo-1: 21 Eylül-25 Eylül 2020 Tarihleri Arasında Kaydedilen Söylem Dizisine Ait Nicel Veriler

Azerbaycan'a Yönelik Destekleyici İfade Öbekleri	(n)	(%)	Ermenistan'a Yönelik Eleştirel İfade Öbekleri	(n)	(%)	
Azerbaycan'ın Şehitleri	75	%29	İşgalci Ermenistan Ordusu	109	%43	Araştırma örnekle mi olarak belirlenen Avrasya Gündemi adlı haber program ının
Karabağ Toprağıdır	64	%24	Mütecaviz Faaliyetler İçinde	60	%25	
Türkiye'den Destek	59	%23	Terör Örgütleriyle İşbirliği Yapan	35	%14	
Barış Yanlısı Azerbaycan	56	%21	Gerilim Kaynağı	26	%10	
İmha Edilen Ermeni Hedefleri	8	%3	Maksatlı Enformasyon Yayan	22	%8	
Toplam	275	%100	Toplam	260	%100	

Karabağ Sorununa Bakış adlı 21 Eylül - 25 Eylül 2020 haftasına ait içeriklerinden tespit edilen toplam 535 (beş yüz otuz beş) adet kelime, tamlama ya da söz öbeği Tablo-1’de gösterilmektedir. Buna göre, 275 (iki yüz yetmiş beş) adet kelime, tamlama ya da söz öbeğinin Azerbaycan’a yönelik destekleyici; 260 (iki yüz altmış) adet kelime, tamlama ya da söz öbeğinin ise Ermenistan’a yönelik eleştirel söylem içeren ifadeler şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Program içeriklerinden elde edilen söylem dizilerine ilişkin tercihlere bakıldığında; Azerbaycan’a yönelik destekleyici mahiyetteki “Azerbaycan’ın Şehitleri” ifade öbeği ile Ermenistan’a yönelik eleştirel mahiyetteki “İşgalci Ermenistan Ordusu” ifade öbeğinin en çok tekrarlanan söylem dizileri olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan iki ülke arasında savaş halinin henüz başlamadığı çatışmaların ilk haftasında yayınlanan program içeriklerinden elde edilen verilere göre; yaklaşık yarım asra dayanan geçmişle Karabağ meselesi nedeniyle hayatını kaybeden asker ya da siviller anılmaktadır. Bu minvalde Azerbaycan’ın söylem düzeyinde haklılığı tescil edilirken; uluslararası hukuku ihlal eden ordusunun işgalci ve mütecaviz eğilimleri nedeniyle Ermenistan mahkûm edilmektedir. Benzer şekilde oldukça yüksek tekrarlanma sıklığıyla dikkat çeken Ermenistan’ı terör örgütleriyle işbirliği içinde gösteren ifade dizilerinin iç kamuoyuna yönelik oldukça etkili olduğu söylenebilir. Buna karşın Ermenistan devletinin uluslararası kamuoyunu etkilemek ve yanına çekmek maksadıyla yoğun olarak “Maksatlı Enformasyon” yaymakta olduğu vurgulanmaktadır. Netice olarak Azerbaycan’a yönelik açık destek veren “Karabağ Azerbaycan Toprağıdır” ya da “Kahraman Azeri Ordusu” şeklindeki ifade öbekleri, iki devlet arasındaki çatışmaya ilişkin söylem düzeyinde verilen desteğin göstergeleri olarak öne çıkmaktadır.

3.2. 28 Eylül-02 Ekim 2020 Tarihli Program İçeriklerine Ait Bulgular

Araştırmanın bu kısmında 28 Eylül-02 Ekim 2020 haftasında yayınlanan program içeriklerinden elde edilen nicel veriler Tablo-2’de sunulmaktadır.

Tablo-2: 28 Eylül-02 Ekim 2020 Tarihleri Arasında Kaydedilen Söylem Dizisine Ait Nicel Veriler

Azerbaycan’a Destekleyici İfade Öbekleri	Yönelik (n)	(%)	Ermenistan’a Eleştirel İfade Öbekleri	Yönelik (n)	(%)	Araştırma örneklemleri olarak belirlenen Avrasya gündemi adlı haber programının
Kurtarılan Topraklar	302	%46	İşgalci Ermenistan Ordusu	373	%37	
Türkiye’den Destek	198	%30	Firar Eden Ermeni Askerler	319	%30	
Azerbaycan’dan Çağrısı	112	%17	Terör Örgütleriyle İşbirliği Yapan	132	%12	
Azerbaycan’ın Şehitleri	30	%4	Maksatlı Enformasyon Yayan	110	%10	
Haklı Dava, Meşru Müdafaa	28	%3	Paşinyan’a Ağır Eleştiri	127	%13	
Toplam	670	%100	Toplam	1061	%100	

ın Karabağ Sorununa Bakış adlı 28 Eylül - 02 Ekim 2020 haftasına ait içeriklerden süzülen toplam 1731 (bin yedi yüz otuz bir) adet kelime, tamlama ya da söz öbeği tespit edilmiştir. Buna göre, 670 (altı yüz yetmiş) adet kelime, tamlama ya da söz öbeğinin Azerbaycan’a yönelik destekleyici; 1061 (bin altmış bir) adet kelime, tamlama ya da söz öbeğinin ise Ermenistan’a yönelik eleştirel söylem içeren ifadeler şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Program içeriklerinden elde edilen söylem dizilerine ilişkin tercihlere bakıldığında; Azerbaycan’a yönelik destekleyici mahiyetteki “Kurtarılan Topraklar” şeklindeki ifade öbeği ile Ermenistan’a yönelik eleştirel mahiyetteki “İşgalci Ermenistan Ordusu” şeklindeki ifade öbeğinin en çok tekrarlanan söylem dizileri oldukları tespit edilmiştir. İki devlet arasında çatışma halinin yoğunlaştığı ikinci haftada Azerbaycan ilerleyişini olumlayan “İmha Edilen Ermeni Hedefleri” ve “Karabağ Azerbaycan Toprağıdır” şeklindeki söz dizileri aracılığıyla söylem düzeyinde Azerbaycan’ın haklılığı tescil edilirken; uluslararası hukuku ihlal eden ordusunun işgalci ve mütecaviz eğilimleri nedeniyle Ermenistan’a karşı açık bir tavır göze çarpmaktadır. Diğer yandan “Firar Eden Ermeni Askerler” şeklindeki ifade öbeği aracılığıyla Ermenistan ordusunun cephe hattında Azerbaycan ordusu karşısında gerileyişinin altı çizilmektedir. Ermenistan’a yönelik eleştirel ifade öbekleri arasında bir diğer dikkat çeken ifadeyse Ermenistan kamuoyunda Başbakan Nikol Paşinyan’a yönelik artan tepkilerin haber, yorum ve değerlendirme içeriklerine dâhil edilmesidir. Buna göre,

yoğun çatışmalar nedeniyle kayıpların artması üzerine Paşinyan'a yönelik artan muhalefet "Paşinyan'a Ağır Eleştiri" şeklinde tekrarlanmaktadır.

3.3. 05 Ekim - 09 Ekim 2020 Tarihli Program İçeriklerine Ait Bulgular

Araştırmanın bu kısmında 05 Ekim - 09 Ekim 2020 haftasında yayınlanan program içeriklerinden elde edilen nicel veriler Tablo-3'te sunulmaktadır.

Tablo-3: 05 Ekim-09 Ekim 2020 Tarihleri Arasında Kaydedilen Söylem Dizisine Ait Nicel Veriler

Azerbaycan'a Destekleyici İfade Öbekleri	Yönelik (n)	(%)	Ermenistan'a Eleştirel İfade Öbekleri	Yönelik (n)	(%)	Araştırma örnekleme olarak belirlenen Avrasya Gündemi adlı haber programının
Haklı Dava, Meşru Müdafaa	2 73	%41	İşgalci Ermenistan Ordusu	36 6	%47	
İşgalden Kurtarılan Topraklar	1 43	%22	Maksatlı Enformasyon Yayan	20 1	%26	
Türkiye'den SİHA Desteği	1 38	%21	Ermenistan Ordusu Çekiliyor	89	%11	
Azerbaycan'dan Çağrısı	Müzakere 9 4	%14	Paşinyan'a Ağır Eleştiriler	68	%9	
Azerbaycan'ın Şehitleri	1 3	%2	Terör Örgütleriyle İşbirliği Yapan	52	%8	
Toplam	6 61	%100	Toplam	77 60	%100	

ın Karabağ Sorununa Bakış adlı 05 Ekim - 09 Ekim 2020 haftasına ait içeriklerinden süzülen toplam 1437 (bin dört yüz otuz yedi) adet kelime, tamlama ya da söz öbeği Tablo-3'te gösterilmektedir. Buna göre, toplam 661 (altı yüz altmış bir) adet kelime, tamlama ya da söz öbeğinin Azerbaycan'a yönelik destekleyici; 776 (yedi yüz yetmiş altı) adet kelime, tamlama ya da söz öbeğinin ise Ermenistan'a yönelik eleştirel söylem içerdiği görülmektedir. Program içeriklerinden süzülen söylem dizilerine ilişkin tercihlere bakıldığında, Azerbaycan'a yönelik destekleyici mahiyetteki "Haklı Dava, Meşru Müdafaa" şeklindeki ifade öbeği ile Ermenistan'a yönelik eleştirel mahiyetteki "İşgalci Ermenistan Ordusu" şeklindeki ifade öbeğinin en çok tekrarlanan söylem dizileri oldukları tespit edilmiştir. İki ülke arasında yaygın savaş halinin doruğa ulaştığı çatışmaların üçüncü haftasında yayınlanan program içeriklerinden elde edilen verilere göre, Azerbaycan'ın söylem düzeyinde haklılığı ve Azerbaycan hükümetine Türkiye'nin desteği "Silahlı İnsansız Hava Araçları-SİHA" üzerinden somutlaştırılmaktadır. Bu çerçevede Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik açık desteğini gösteren "Karabağ Azerbaycan Toprağıdır" ve "Kahraman Azeri Ordusu" benzeri ifade öbekleri iki devlet arasındaki çatışmaya ilişkin söylem düzeyinde verilen desteği tekrarlamaktadır. Diğer yandan oldukça yüksek tekrarlanma sıklığıyla dikkat çeken Ermenistan hükümetini terör örgütleriyle işbirliği içinde gösteren ifade dizisinin Türkiye'de iç kamuoyuna yönelik oldukça etkili olduğu söylenebilir. Buna karşın Ermenistan devletinin uluslararası kamuoyunu etkilemek ve yanına çekmek maksadıyla yoğun olarak "Maksatlı Enformasyon" yaymakta olduğu vurgulanmaktadır.

3.4. 12 Ekim - 16 Ekim 2020 Tarihli Program İçeriklerine Ait Bulgular

Araştırmanın bu kısmında 12 Ekim - 16 Ekim 2020 haftasında yayınlanan program içeriklerinden elde edilen nicel veriler Tablo-4'te sunulmaktadır.

Tablo-4: 12 Ekim-16 Ekim 2020 Tarihleri Arasında Kaydedilen Söylem Dizisine Ait Nicel Veriler

Azerbaycan'a Destekleyici İfade Öbekleri	Yönelik (n)	(%)	Ermenistan'a Eleştirel İfade Öbekleri	Yönelik (n)	(%)
Türkiye'den Destek	2 42	%54	İşgalci Ermenistan Ordusu	2 71	%61

	1	%25	Ermeni Ordusunun Direnci Kırıldı	1	%26	Ar
İşgalden Kurtarılan Bölgenin İmarı	10			19		aştırma
Azerbaycan'dan Müzakere Çağrısı	4	%11	Maksatlı Enformasyon Yayan	3	%8	örnekl
TB-2: Teknolojik Üstünlük	4	%10	Ermenistan'da Halk Ayaklandı	2	%5	emi
	5			1		Avras
Toplam	4	%1	Toplam	4	%1	ya
	45	00		43	00	Günde
						mi
						adlı

haber programının Karabağ Sorununa Bakış adlı 12 Ekim – 16 Ekim 2020 haftasına ait içeriklerinden süzülün toplam 888 (sekiz yüz seksen sekiz) kelime, tamlama ya da söz öbeği Tablo-4'te gösterilmektedir. Buna göre, 445 (dört yüz kırk beş) kelime, tamlama ya da söz öbeğinin Azerbaycan'a yönelik destekleyici; 443 (dört yüz kırk üç) kelime, tamlama ya da söz öbeğinin Ermenistan'a yönelik eleştirel söylem içeren ifadeler olduğu görülmektedir. Azerbaycan'a yönelik destekleyici mahiyetteki "Karabağ Azerbaycan Toprağıdır, Haklı Dava, Meşru Müdafaa ve Kahraman Azeri Ordusu" şeklindeki ifade öbekleriyle Ermenistan'a yönelik eleştirel mahiyetteki "İnsanlık ve Savaş Suçu İşleyen, Uluslararası Hukuku İhlal Eden, Ev ve Okulları Yakan" şeklindeki söz dizilerinin en çok tekrarlandığı görülmektedir. İki ülke arasında yaygın savaş halinin yoğun olarak devam ettiği ve çatışmaların dördüncü haftasında yayınlanan içeriklerden elde edilen verilere göre, Azerbaycan'ın söylem düzeyinde ifade edilen haklılığı ve Azerbaycan hükümetine yönelik Türkiye'nin desteğinin silahlı insansız hava araçları (TB-2) üzerinden somutlaştırılmaya devam edildiği görülmektedir. Diğer yandan çatışmaların dördüncü haftasında "Ermenistan Ordusunun Direncinin Kırıldığı" ve "Hükümete Karşı Halkın Ayaklandığı" şeklindeki ifade öbekleri oldukça yüksek tekrarlanma sıklığıyla dikkat çekmektedir. Ancak tüm bu gelişmelere karşısında Ermenistan'ın gerek Azerbaycan'a gerekse Türkiye'ye yönelik özellikle Avrupa ülkeleri nezdinde "Maksatlı Enformasyon" yaymaya devam ettiği vurgulanmaktadır. İki ülke arasındaki savaş halinin yavaş yavaş nihayete ermesi ihtimalinin belirdiği ve bu çerçevede ticari birer potansiyel olarak gösterilen "İşgalden Kurtarılan Bölgelerin İmarı" konusunun ifade edilmesi dikkat çekmektedir.

3.5. 19 Ekim – 23 Ekim 2020 Tarihli Program İçeriklerine Ait Bulgular

Araştırmanın bu kısmında 19 Ekim – 23 Ekim 2020 haftasında yayınlanan program içeriklerinden elde edilen nicel veriler Tablo-5'te sunulmaktadır.

Tablo-5: 19 Ekim - 23 Ekim 2020 Tarihleri Arasında Kaydedilen Söylem Dizisine Ait Nicel Veriler

Azerbaycan'a Destekleyici İfade Öbekleri	Yönelik (n)	(%)	Ermenistan'a Eleştirel İfade Öbekleri	Yönelik (n)	(%)	Ar
Türkiye'den Destek	2	%43	İşgalci Ermenistan Ordusu	2	%61	aştırma
Zengilan Alındı, Suşa Kuşatıldı	2	%32	Ermenistan Ordusu Çökertildi	7	%15	örnekl
Kahraman Azeri Ordusu	7	%13	Firar Eden Ermeni Askerler	3	%8	emi
Karabağ'da Ezan Sesleri	4	%7	Ermenistan'da Halk Ayaklandı	3	%9	Avras
TB-2: Teknolojik Üstünlük	2	%5	Terör Devleti Ermenistan	3	%7	ya
	9			5		Günde
Toplam	6	%100	Toplam	4	%10	mi
	21			56	0	adlı
						haber
						programını
						n
						Karab
						ağ
						Sorun
						una

Bakış adlı 19 Ekim – 23 Ekim 2020 haftasına ait içeriklerinden süzülün toplam 1077 (bin yetmiş yedi) kelime, tamlama ya da söz öbeği Tablo-5'te gösterilmektedir. Buna göre, 621 (altı yüz yirmi bir) kelime, tamlama ya da söz öbeğinin Azerbaycan'a yönelik destekleyici; 456 (dört yüz elli altı) kelime, tamlama ya da söz öbeğinin ise Ermenistan'a yönelik eleştirel söylem içeren ifadeler

şeklinde sıralandığı görülmektedir. Diğer yandan Azerbaycan'a yönelik destekleyici mahiyetteki "İki Devlet Bir Millet ve Kahraman Azeri Ordusu" şeklindeki ifade öbekleriyle Ermenistan'a yönelik eleştirel mahiyetteki "Ateşkes İhlali Yapan, İnsanlık Suçu İşleyen, Terör Örgütleriyle İşbirliği Yapan ve Bir Terör Devleti" şeklindeki nitelemelerin en çok tekrarlanan ifade öbekleri olduğu görülmektedir. Bu çerçevede iki ülke arasında yaygın savaş halinin yoğun olarak devam ettiği çatışmaların beşinci haftasında yayınlanan program içeriklerinde Azerbaycan devletinin söylem düzeyindeki haklılığı ile Azerbaycan hükümetine yönelik Türkiye'nin desteği "Kahraman Azeri Ordusu ve Karabağ'da Ezan Sesleri" şeklindeki ifade öbekleriyle vurgulanmaktadır. Diğer yandan Türkiye'nin Azerbaycan'a desteği silahlı insansız hava araçları (TB-2) üzerinden somutlaştırılmaya devam edilirken; Azerbaycan ordusunun ilerleyişi karşısında çaresiz kalan "Ermenistan Ordusunun Çökertildiği, Askerlerin Firar Ettiği ve Halkın Hükümete Karşı Ayaklandığı" sıkça vurgulanmaktadır.

3.6. 26 Ekim – 30 Ekim 2020 Tarihli Program İçeriklerine Ait Bulgular

Araştırmanın bu kısmında 26 Ekim – 30 Ekim 2020 haftasında yayınlanan program içeriklerinden elde edilen nicel veriler Tablo-6'da sunulmaktadır.

Tablo-6: 26 Ekim - 30 Ekim 2020 Tarihleri Arasında Kaydedilen Söylem Dizisine Ait Nicel Veriler

Azerbaycan'a Destekleyici İfade Öbekleri	Yönelik (n)	(%)	Ermenistan'a Eleştirel İfade Öbekleri	Yönelik (n)	(%)	Araştırma Örneklemi
İşgalden Kurtarılan Bölgeler	282	%44	İşgalci Ermenistan Ordusu	250	%43	Avrasya
Türkiye'den Destek	205	%33	Karabağ'da Kasıtlı Tahribat	103	%18	Günde
İşgalden Kurtarılan Bölgenin İmarı	63	%10	Ermenistan Ordusu Çökertildi	89	%16	mi
Azerbaycan'dan Çağrısı	48	%8	Ermenistan'da Halk Ayaklandı	69	%12	adlı
TB-2: Teknolojik Üstünlük	42	%7	Firar Eden Ermeni Askerler	59	%11	haber
Toplam	640	%100	Toplam	570	%100	programını

Bakış adlı 26 Ekim – 30 Ekim 2020 haftasına ait içeriklerinden süzülen toplam 1210 (bin iki yüz on) adet kelime, tamlama ya da söz öbeği Tablo-6'da gösterilmektedir. Buna göre, 640 (altı yüz kırk) adet kelime, tamlama ya da söz öbeğinin Azerbaycan'a yönelik destekleyici; toplam 570 (beş yüz yetmiş) adet kelime, tamlama ya da söz öbeğinin ise Ermenistan'a yönelik eleştirel söylem içeren ifadeler şeklinde sıralandığı görülmektedir. Azerbaycan'a yönelik destekleyici mahiyetteki "Azerbaycan'ın Şehitleri, Karabağ Azerbaycan Toprağıdır ve Tek Millet, İki Devlet" şeklindeki ifade öbekleri ile Ermenistan'a yönelik eleştirel mahiyetteki "Ateşkes İhlali Yapan, İnsanlık Suçu İşleyen ve Terör Örgütleriyle İşbirliği Yapan" nitelemelerinin en çok tekrarlanan ifade öbekleri olduğu görülmektedir. İki ülke arasında yaygın savaş halinin sonuna geldiği çatışmaların altıncı haftasında yayınlanan içeriklerde Azerbaycan'ın söylem düzeyinde haklılığı ile Azerbaycan hükümetine yönelik Türkiye'den verilen destek "İşgalden Kurtarılan Bölgenin İmarı ve Silahlı İnsansız Hava Araçları" üzerinden somutlaştırılmaya devam etmektedir. Diğer yandan çatışmaların dördüncü haftasında Azerbaycan ordusunun ilerleyişi karşısında çaresiz kalan Ermenistan'ın "Ordusunun Çökertildiği, Askerlerinin Firar Ettiği ve Halkın Hükümete Karşı Ayaklandığı" şeklindeki ifade öbekleri aracılığıyla vurgulanmaktadır.

3.7. 02 Kasım – 10 Kasım 2020 Tarihli Program İçeriklerine Ait Bulgular

Araştırmanın bu kısmında 02 Kasım – 10 Kasım 2020 haftasında yayınlanan program içeriklerinden elde edilen nicel veriler Tablo-7'de sunulmaktadır.

Azerbaycan'a Destekleyici İfade Öbekleri	Yönelik	Ermenistan'a Eleştirel İfade Öbekleri	Yönelik
--	---------	---------------------------------------	---------

	(n)	(%)		(n)	(%)	Tablo
Azerbaycan Bölgede Kontrolü Ele Aldı	44	%41	İşgalci Ermenistan Ordusu	4	%51	-7: 02
Haklı Dava, Meşru Müdafaa	23	%21	Ermenistan Ordusu Çökertildi	2	%24	Kası
Türkiye'den Destek	20	%19	Parlamento Binası Basıldı	1	%13	m-10
İşgalden Kurtarılan Bölgenin İmarı	14	%13	Karabağ'da Kasıtlı Tahribat	5	%6	2020
Tek Millet, İki Devlet	74	%7	Paşinyan'a Ağır Eleştiriler	4	%5	Tarih
Toplam	1103	%100	Toplam	917	%100	leri
						Arası
						nda
						Kayd
						edile
						n
						Söyle
						m
						Dizisi

ne Ait Nicel Veriler

Araştırma örneklemini *Avrasya Gündemi* adlı haber programının 02 Kasım-10 Kasım 2020 haftasına ait içerikler arasından tespit edilen toplam 2020 (iki bin yirmi) adet kelime, tamlama ya da söz öbeği Tablo-7'te gösterilmektedir. Buna göre, 1103 (bin yüz üç) adet kelime, tamlama ya da söz öbeğinin Azerbaycan'a yönelik destekleyici; toplam 917 (dokuz yüz on yedi) adet kelime, tamlama ya da söz öbeğinin ise Ermenistan'a yönelik eleştirel söylem içeren ifadeler şeklinde sıralandığı görülmektedir. Azerbaycan'a yönelik destekleyici mahiyetteki "Karabağ Azerbaycan Toprağıdır, Haklı Dava, Meşru Müdafaa ve Tek Millet, İki Devlet" şeklindeki ifade öbekleriyle Ermenistan'a yönelik eleştirel mahiyetteki "İnsanlık ve Savaş Suçu İşleyen, Uluslararası Hukuku İhlal Eden, Ev ve Okulları Yakan, Karabağ'da Kasıtlı Tahribat Yapan" ifadelerinin en çok tekrarlanmış oldukları görülmektedir. İki ülke arasında yaygın savaş halinin sona erdiği çatışmaların yedinci haftasında yayımlanan program içeriklerinden elde edilen verilere göre, Azerbaycan devletinin söylem düzeyindeki haklılığı ve Azerbaycan hükümetine yönelik Türkiye'den verilen destek "İşgalden Kurtarılan Bölgenin İmarı" üzerinden somutlaştırıldığı görülmektedir. Diğer yandan "Parlamento Binası Basıldığı, Ordunun Direncinin Kırıldığı ve Hükümete Karşı Ayaklanma Çıktığı" şeklindeki oldukça yüksek tekrarlanma sıklığıyla dikkat çeken ifadeler aracılığıyla Ermenistan ordusunun Azerbaycan ordusu karşısında kesin mağlubiyeti vurgulanmaktadır. Diğer yandan iki ülke arasında çatışma halinin yavaş yavaş nihayete erme ihtimalinin belirdiği günlerde savaş nedeniyle yıkıma uğrayan bölgenin yeniden imar edilmesi konusunda kullanılan ifadelerin yerli inşaat şirketleri için birer yatırım potansiyeli olarak tarif edilmesi dikkat çekicidir.

Değerlendirme ve Sonuç

Modern dünyada diplomasi çalışmalarının genellikle siyasal özne tarafından yürütülen stratejik iletişim faaliyetleriyle desteklendiği görülmektedir. Bu minvalde sivil unsurların da birer özne olarak diplomasi sürecine eklendiği günümüzde geleneksel ya da dijital kitle iletişim araçlarına büyük önem verilmektedir. Buna göre, geleneksel diplomasi anlayışına özgü siyasal aktörler ile siyasal aktörler tarafından yetkilendirilmiş devlet görevlilerine ilave olarak kitle iletişim araçları, sivil toplum kuruluşları, ticari işletmeler, eğitim, kültür ve sanat kurumları da diplomasi sürecine dâhil edilen aktif birer özne olarak öne çıkmaktadır. Bu yönüyle kitle iletişim araçları, kamu diplomasisi maksadıyla icra edilen iletişim ve etkileşim faaliyetlerine verilen desteğin somutlaştığı en önemli mecralar arasında yer almaktadır. Zira kitle iletişim araçlarının ulaştığı güç ve yaygınlık bir yandan ulus devletlere ait sınırları enine keserken; kaynak ile hedef kitle arasındaki mesafeyi kolayca silebilmektedir. Özellikle dijital kitle iletişim araçlarının anlık etkileşime olanak veren nüfuz edici doğası sayesinde geniş kitlelere ulaşmak kolaylaşmış, gelişmiş ülkelerin dış politik öncelikleri doğrultusunda küresel düzlemde icra ettikleri kamu diplomasisi faaliyetleri yoğunluk kazanmıştır. Bu minvalde pek çok ülke gibi Türkiye de siyasi sınırları dışında yaşayan ancak Türkçe konuşan topluluklara yönelik bir program dâhilinde belirlemiş olduğu politik öncelikler çerçevesinde bütçe ayırmakta ve etkileşim olanakları yaratarak, çeşitli kurumlar üzerinden kamu diplomasisi faaliyetleri yürütmektedir. Bu çerçevede Türk kültürüne içkin özellikler gösteren ya da Türkçe konuşan toplulukların yaşadıkları coğrafyalara yönelik yayınlar yapmak maksadıyla 21 Mart 2009 tarihinde TRT Avaz televizyon kanalı kurulmuş ve Türkiye'nin siyasi sınırları dışında yaşayan ancak Türkçe konuşan topluluklara yönelik televizyon yayınları başlamıştır.

Türkiye'nin siyasi sınırları dışında yaşayan ancak Türkçe konuşan topluluklara yönelik yayınlar gerçekleştiren Avrasya Gündemi adlı haber programı çalışmanın araştırma evreni olarak belirlenmiş ve Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki "Karabağ" nedeniyle ortaya çıkan savaş hali odağa alınarak, anılan program içerikleri incelenmiştir. Buna göre anılan haber programının Karabağ meselesiyle ilgili 21 Eylül ile 10 Kasım 2020 tarihleri arasında yayınlanan toplam 37 (otuz yedi) bölümü odağa alınarak, Türkiye'nin kamu diplomasisi çabaları değerlendirilmiştir. Bu maksatla çalışmanın analiz bölümünde Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki sınır ihtilaflarının 27 Eylül 2020 günü sıcak çatışmaya evrilmesiyle başlayan ve 10 Kasım 2020 günü taraflar arasında yapılan ateşkesle sona eren Karabağ Savaşının 44 (kırk dört) günü incelenmiştir. Anılan haber programının 21 Eylül ile 10 Kasım 2021 tarihleri arasında Karabağ Savaşını ele alan içerikleri incelendiğinde; Türkiye'nin dış politik öncelikleriyle uyumlu olacak şekilde Azerbaycan Devletine yönelik kimi zaman doğrudan, kimi zamansa dolaylı destek verildiği görülmüştür. Program içeriklerinden elde edilen haber, yorum ve değerlendirmelerde Ermenistan ordusunun çatışmalar süresince sivil hedeflere yönelik saldırılarından bahisle neden olduğu uluslararası hukuk ve ateşkes ihlalleri sıkça tekrarlanmış, sivil hedeflere yönelik saldırılar ya da bölgede üstlendiği işgalci politikalar nedeniyle kınanmıştır. Diğer yandan Ermenistan hükümetinin Türkiye'yi hedef alan düşmanca tutumları, ordusunun sivil uzantılarına dâhil ettiği terör örgütleri kanıt gösterilerek, gerekçelendirilmiştir.

Netice olarak araştırma örneklemini olarak belirlenen "Avrasya Gündemi" adlı haber programının Karabağ meselesini ele alan içeriklerinde kullanılan dil, söylem, meşrulaştırma ve yergilerin bir bütün olarak Türkiye'nin dış politik öncelikleriyle uyumlu olduğu ve bu öncelikleri kamu diplomasisi perspektifinden tamamlamaya yönelik yoğun çaba içerdiği sonucuna varılmıştır. İncelenen program içeriklerinde, 1992 yılından itibaren uluslararası düzlemde dile getirilen; "Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik saldırgan politikaları" güçlü bir şekilde vurgulanmıştır. Dolayısıyla Ermenistan'a yönelik sıkça tekrarlanan "Terör Devleti ya da Haydut Devlet" şeklindeki ifadeler, dış politik önceliklerle büyük oranda uyum içinde olduğu tespit edilen haber programının Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki meseleye ilişkin pozisyonunu göstermektedir. Bahse konu pozisyon, iki ülke arasında sıcak çatışmaların devam ettiği süreçte gerçekleştirilen Azerbaycan'a destek mahiyetindeki ziyaretler ile ziyaretlerde ele alınan konulara ilişkin yayınlanan haber içeriklerinde kullanılan "Tek Millet İki Devlet", "Can Azerbaycan, Dost Azerbaycan ve Kardeş Azerbaycan" şeklinde ifadelerle doruğa ulaşmaktadır.

Bu çerçevede çalışmanın giriş bölümünde ifade edilen üç araştırma sorusu, yanıtlanmıştır. Buna göre; TRT Avaz televizyon kanalından yayınlanan programların Türkçe konuşan ancak Türkiye'nin siyasi sınırları dışında kalan topluluklara yönelik kamu diplomasisi faaliyetleri şeklinde değerlendirilmesi gerektiği, anılan televizyon programında yayınlanan yorum, haber ve değerlendirmelerden elde edilen içeriklerin Azerbaycan'ın dış politik söylemleriyle uyumlu, Ermenistan'ın söylemlerine karşı eleştirel bir tutum içinde olduğu ve program içeriklerinin Türkiye'nin dış politik öncelikleriyle büyük oranda uyumlu olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Arı, T. (2017). *Siyaset, savaş ve diplomasi* (1. Baskı). Alfa Yayınları.
- Aziz, A. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri ve teknikleri*. Nobel Yayınları.
- Cull, J. (2009). *Public diplomacy before gullion*. Routledge.
- Etzold, T. H. (1977). *The conduct of american foreign relations*. Franklin Watts.
- Fiske, J. (1996). *İletişim çalışmalarına giriş*. (S. İrvan, Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Giddens, A. (2005). *Ulus devlet ve şiddet* (1. Baskı). (C. Atay, Çev.). Devin Yayınları.
- Hayden, C. (2013). *Social diplomacy, public diplomacy and network power*. S. Kalathil (Ed.), *Diplomacy development and security in the information age* (pp. 17-35). Georgetown University Press.
- Holsti, K. (1974). *International politics*. Open University Press.
- İskit, T. (2007). *Diplomasi: Tarihi, teorisi, kurumları ve uygulaması*. İBÜ Yayınları.
- Jan, M. (2005). *The new public diplomacy*. Palgrave Macmillan.
- Kınlı, O. (2006). *Osmanlı'da modernleşme ve diplomasi* (1. Baskı). İmge Kitabevi.
- Morgenthau, H. (1970). *Uluslararası politika*. (B. Oran ve Ü. Oskay, Çev.). SİD Yayınları.
- Nye, J. S. (2005). *Yumuşak güç: dünya siyasetinde başarının yolu*. (R. Aydın, Çev.). Elips Kitap.
- Tuch, H. (1990). *U.S. public diplomacy overseas*. St. Martin's Press.
- Wood, M. (1998). *In search of the trojan war*. University of California Press.
- Wright, Q. (1955). *The study of international relations*. Appleton Century Crofts.
- Zamorano, M. (2016). Reframing cultural diplomacy: the instrumentalization of culture under the soft power theory. *Culture Unbound Journal of Current Cultural Research*, 8 (2), pp. 165-186.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Türk İslam Mezar Geleneğinde Gevaş Selçuklu Mezarlığı Gevas Seljuk Cemetery In Turkish Islamic Grave Tradition

Ercan ÇALIŞ

Associate Professor, Van Yüzüncü Yıl University, faculty of Literature, Van, Türkiye
Doçent Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0003-1359-4533 | e-posta: ercancalis@yyu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Çalış, E. (2023). Gevas Seljuk Cemetery in Turkish Islamic grave tradition. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 62, 54-73

Çalış, E. (2023). Türk İslam mezar geleneğinde Gevaş Selçuklu Mezarlığı. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 62, 54-73

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 07 June / Haziran 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 31 August / Ağustos 2023

Published/Yayın Tarihi: 31 December / Aralık 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December / Aralık

Issue/Sayı: 62 **Pages/Sayfa:** 54-73

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Ercan ÇALIŞ).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Tarih boyunca Doğu Anadolu'nun önde gelen merkezlerinden biri olan Van ve dolayısıyla Gevaş, Türk İslam dönemine ait tarihi dokusuyla dikkati üzerine çekmektedir. Özellikle de Gevaş ilçesinin önemli simgelerden biri olan ve içinde Halime Hatun Kümbeti'nin de olduğu Gevaş Selçuklu Mezarlığı, şahide ve sandukaları ile Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı'ndan sonra Anadolu'nun en büyük İslam mezarlığıdır. Türk ve Anadolu İslam tarihi ile sanatı açısından büyük bir öneme sahip olan bu mezarlıkta bulunan şahide ve sandukaların tüm yönleriyle gün yüzüne çıkarılması büyük önem taşımaktadır. Alanda yapılan incelemelerde her biri ayrı bir tarihi değere sahip olan çok sayıda taşın kırıldığı, ayakta duranların eğildiği ve kırılmaya yüz tuttuğu gözlemlenmiştir. Yabani otlar içinde kaybolan sanduka ve şahidelerin tekrar ayağa kaldırılmaları ve belgelendirilmeleri, Türk ve Dünya kültür tarihi açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmada tarihi mezarlığın Türk mezar sanatı geleneği içinde konumu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu itibarla mezarlıkta bulunan taşları, form, malzeme ve süsleme açısından büyük oranda yansıtabilen 6 adet mezar, detaylı bir şekilde analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam sanatı, Türk mezar geleneği, Gevaş, Selçuklu mezarlığı

Abstract

Van and therefore Gevaş, one of the leading centers of Eastern Anatolia throughout history, attracts attention with its historical texture belonging to the Turkish Islamic period. Gevaş Islamic Cemetery, which is one of the important symbols of Gevaş district and which also includes the Halime Hatun Vault, is the largest Islamic cemetery in Anatolia after the Ahlat Seljuk Square Cemetery with its witness and coffins. It is of great importance that the witnesses and sarcophagi found in this cemetery, which has a great importance in terms of Turkish and Anatolian Islamic history and art, are brought to light with all their aspects. During the examinations made in the area, it was observed that a large number of stones, each of which has a separate historical value, were broken, and the standing ones were bent and tended to break. It is very important for Turkish and World cultural history to resurrect and document the sarcophagi and witnesses lost in the weeds. In this study, the position of the historical cemetery in the tradition of Turkish burial art will be tried to be revealed. In this respect, six graves that can reflect the stones found in the cemetery in terms of form, material and decoration have been tried to be analyzed in detail.

Keywords: Turkish Islamic art, Turkish burial tradition, Gevaş, Seljuk cemetery

Giriş

Artos dağlarının eteğinde kurulan Gevaş, Van ilinin önemli ilçelerinden birisidir. Verimli bir vadide kurulan Gevaş, Urartular döneminden beri yoğun bir yerleşmeye ev sahipliği yapmıştır. Gevaş çevresinde yer alan Artos Dağı, Van Gölü ve Akdamar Adası ilçeyi daha da önemli kılmaktadır. Gevaş özellikle bölge coğrafyası içinde elverişli toprakları ve konumu itibarıyla çağlar boyunca hep ilgi odağı olan bir merkez olmuştur. Bölge yaşam koşulları açısından oldukça elverişli imkanlara sahip olduğundan dolayı, tarih öncesinden günümüze dek yoğun bir iskana ev sahipliği yapmıştır (Ayaz Başak, 2008, 8). Bölge aynı zamanda Doğu Anadolu'nun da önemli bir ticaret merkezi olmasından dolayı, Türk dönemine ait tarihi dokusuyla öne çıkmaktadır. Gevaş Müslüman Mezarlığı, Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı ile beraber bölgenin Türk/Müslüman nüfusunu göstermesi açısından önemlidir. Nihayetinde mezarlığı bu kadar önemli kılan en önemli husus, asırlar önce taşlara nakşedilen kültür, sanat ve tarihtir. "Büyük oranda Selçuklu üslubunu yansıtan mezarlar kültürel miras açısından da oldukça önemlidir.

İran'da ikâmet eden Büyük Selçuklu sultanına bağlı olan ve Anadolu'da çeşitli bölgeleri fetheden Türk sülaleleri bu bölgeleri yönetmekteydi. Mezar taşlarının üzerinde, bölgede İlhanlı, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmen devletlerinin yanı sıra, Hakkâri (İrisan) Beylerine ait izler de açıkça görülmektedir. Kaldı ki XIV. ve XV. yüzyıllarda bölge Karakoyunlu ve Akkoyunlu hâkimiyeti altındaydı. Ayrıca bu dönemde Hakkâri Beyliği'nin önemli bir kolu olarak görülen İzzeddini Beyliği, bölgenin en etkin beyliklerinden birisiydi (Ayaz Başak, 2008, s. 94). İncelenen mezarlıkta Orta Çağ dönemine ait en erken tarihli örnek H.710 / M.1310, en geç tarihli mezar taşı ise H. 778 / M. 1376 tarihli olarak tespit edilmesi, mezarlığın ağırlıklı olarak bu tarihler arasında kullanıldığını göstermektedir (Başak, 2020, s. 94). Mezarlıkta belirgin bir üslupları hissedilen Selçuklular, Oğuzların Kınık boyundan gelen bir Türk Hanedanıdır. Selçuklu devleti, adını hanedanın kurucusu olan Selçuk Bey'den almıştır. Maverâünnehir bölgesinde ortaya çıkan Selçuklular, 11 ve 14. yüzyıllarda Orta Asya ve Orta Doğu'nun bazı bölümlerinde hüküm sürmüşlerdir (Tekin, 2018, s. 61). Selçukluların Anadolu'yu fethetmeye başlamasıyla birlikte bölge Türk hâkimiyeti altına girmiştir. Gevaş Selçuklu Mezarlığı'ndan da anlaşıldığı üzere, Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Türk tarihine yeni bir sayfa açılmasında, Selçukluların büyük katkıları olmuştur.

Gevaş ilçesi, Karşıyaka Mahallesi, Hişet mevkiindeki mezarlık 1988 yılında birinci derecede sit alanı olarak tescillenmiştir (Başak, 2009, s. 179). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 12.08.2022 tarihinde, Van Müzesi Müdürlüğü Başkanlığı'nda ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Ercan Çalış'ın bilimsel danışmanlığında yürütülen proje kapsamında Gevaş Selçuklu İslam Mezarlığı'nda yapılan ön çalışmalarda, 670 adet tarihi ve 31 adet de yeni mezarın tespiti yapılmıştır.

Selçuklu Celi-sülüs hattı ile "Ayet-el Kürsü" ve Kur-an-ı Kerim'den ayetler ve "Hadis-i Şerifler" kullanılmıştır. Gevaş Selçuklu mezarlığını süsleme ve görkemlilik açısından tamamladığı düşünülen Halime Hatun Kümbeti de Selçuklu anıtsal mezar geleneğine bağlı olarak inşa edilmiş önemli bir yapıdır (Başak, 2018, s. 139). Tarihi Gevaş ilçesinde bulunan Selçuklu Mezarlığı'nın doğu tarafında yer alan Kümbet, Melik İzzeddin tarafından 1335 tarihinde kendi kızı olan Halime Hatun için yapıldığı, yapının giriş kapısı üzerindeki kitabesinden anlaşılmaktadır. Güney cephesindeki kitabeden de mimarının Ahlatlı Pehlivan Havendoğlu Esed olduğu anlaşılmaktadır. Bölgenin önemli sembollerinden biri olan Kümbet, Tarihi Türk Mezarlığı'nın doğu tarafında yer almaktadır. Erciş, Ahlat ve Kayseri gibi Anadolu'nun farklı bölgelerinde görülen Kümbetlerle benzer özellikler gösteren Halime Hatun Kümbeti, Selçuklu döneminin kümbetleriyle pek çok açıdan benzerlikler taşımaktadır. Halime Hatun Kümbeti hem mimari yapısındaki süslemeleriyle hem de tipolojisiyle dikkat çekmektedir. İki katlı olarak tasarlanan kümbetin alt katı mezar odasıdır. Alt kata bir merdivenle inilir (Top, 2006, s. 304-305).

İklim ve coğrafi şartlardan kaynaklı toplumların gerek el sanatları gerekse de mimari yapı tarzları, çok farklı biçim ve özellikte ortaya çıktığı görülmektedir. Medeniyetlerin Mezar kültürü geleneği de farklı biçim ve şartlarda ortaya çıksa da inanç eksenli olarak büyük oranda ortak bir paydada birleşmektedir. Eski Mısır başta olmak üzere Mezopotamya gibi eskikağ uygarlıklarında, Mezar kültürü geleneklerine bağlı olarak inşa edilen mezarlıklar abidevi tarzda oldukları bilinmektedir. Türk mezar geleneğindeki mezarlıklar da İslam öncesi dönemden beri abidevi bir biçimde tarihte kendine yer bulmuştur. Tarihi Orhun Anıtları bu anlamda verilebilecek önemli örneklerin başında gelmektedir. Mezar taşları, gerek yapımlarında kullanılan malzeme ile tipolojik olarak çeşitlilikleri, gerekse de üzerlerine işlenmiş bezemeleriyle geçmişten günümüze doğru kültürel bir birikimin iz düşümünü aktarırlar. Bunun yanı sıra, antik dönemlere ait Mısır ve Mezopotamya gibi uygarlıklar ile İslam öncesi Türklere, gelenekleri gereği yeniden dirilme inancı anlayışı ile yapılan ölü gömme adetleri sayesinde çok sayıda özel ve kişisel eşya mezara bırakılırdı (Çalış, 2019, s. 187). Nitekim Hunlara ait kurganlarda hem motif zenginliği hem de inanılmaz inceliği ve yüksek kalitesiyle bulunan halı, hem Türk hem de dünya dokuma tarihi açısından büyük bir ses getirmiştir. Pazırık halısı olarak adlandırılan bu eşsiz sanat harikası ile birlikte aynı kurganda çeşitli eşyalar da bulunmuştur. Yukarıda kısaca özetlenen bu mezar geleneği sayesinde toplumumuzu ana kaynağına götürmesi açısından oldukça önemlidir.

Türk İslam mezar geleneği serüveni, İslam Öncesi Türk Mezar geleneğine kadar gitmektedir. Türklerin İslâmiyet öncesine ait bu gelenekleri, İslâmiyet'in kabulüyle yeni inanç ve düşünce sistemi içinde yeniden biçimlenmiştir (Karamağaralı, 1992, s.

1; Kındıçlı, 2009, s. 2169-2170; Çalış, 2019, s. 187). Van Gölü havzasında bulunan Gevaş Selçuklu Mezarlığı dışında bu havzada yer alan bölgenin ve Anadolu'nun en büyük mezarlığı olan Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığının yanı sıra, Erciş (Çelebibağı) ve Güroymak gibi yerleşim birimlerinde benzer özelliklere sahip mezarlıklar da bulunmaktadır (Ayaz Başak, 2008, s. 113-114). Dolayısıyla Van Gölü Havzası, Türk dönemi mezar taşları açısından Anadolu'nun en önemli yerlerinden birisi konumundadır (Yelen-Bekmez, 2020, s. 93). Ancak Gevaş mezarlığında bulunan mezarlar, malzeme özelliği ve yerel ustaların üslupları nedeniyle Van Gölü havzasına has bir mezar üslubuna sahip olduklarından bahsetmek mümkündür.

Gevaş Selçuklu Mezarlığı, Türk İslam mezarlıkları içerisinde Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı'ndan sonra en görkemli ve büyük mezarlığı oluşturduğu dile getirilmiştir. Bezeme ve görkemlilik açısından mezarlığı tamamlayan Halime Hatun Kümbeti de mezarlığa ayrı ve farklı bir önem atfetmiştir. Tipoloji açısından sanduka ve şahidelerin zengin bir çeşitliliğe sahip olduğu hemen göze çarpmaktadır. Bunun yanı sıra, özellikle süsleme programı açısından da şahide ve sandukalarda zengin bir bezemenin hâkim olması, bu mezarlığı bu yönüyle çağdaşlarından ayırmaktadır. Çeşitlilik açısından oldukça zengin bir grubu oluşturan tipoloji ve süsleme programları dışında, mezar taşlarını önemli kılan bir diğer husus da mezar taşlarında yer alan kitabelerdir. Sanatkâr adını veren yazıtlar ile taşlar üzerinde bulunan kitabeler, tarihin aydınlatılmasında önemli birer belge niteliği taşımaktadır. Kitabelerin dili Arapça ve Farsça'dır. Bu iki dilden Arapça daha yoğun bir biçimde kullanılmıştır.

1. Örnekler:

Örnek 1:

Fotoğraf 1a
Başucu Şahidesi İç (Ön) Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

Fotoğraf 1b
Başucu Şahidesi Dış (Arka) Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

Kitabesinde Allâhüme ta'tif bi'rahmetike alâ sâkin hâzâ yazılı mezar, sanduka ve baş ile ayak ucu şahidesinden meydana gelmektedir. Kırık olan başucu şahidede yoğun olarak oluşmuş liken tabakası esere ciddi zarar vermiştir. Bunun yanı sıra, üst tarafının bir parçası da eksiktir.

Başucu şahidenin dış yüzü iki bölüme ayrılmıştır. Alt kısımlarında örüntü halinde çokgenlerden oluşan geometrik şekillere yer verilirken, oluşan boşluklarda 6 kollu yıldız motifleri meydana gelmiştir. Alttaki süslemenin üst kısmın ortalarında zikzaklı şeritlerden oluşan geometrik bir süsleme ve kenarlarında da tahribattan dolayı okunamayan bir yazı şeridi dolanmaktadır (Fot. 1b).

Başucu Şahidesi: Şahidenin iç yüzünde sağ alt köşesinden başlayarak sol alt köşeye kadar devam eden bir bordür içerisinde sülüs karakteri ile yazılmış kitabe mevcuttur. Ancak büyük bölümü kırık ve deforme olmuştur. Okunabilen kısmı;

Kitabenin Orijinal Metni:

... هذا ساكن علي برحمتك تعطف اللهم

Kitabenin Okunuşu: Allâhüme ta'tif bi'rahmetike alâ sâkin hâzâ...

Kitabenin Türkçe Anlamı: Allah'ım! Burada yatana rahmetin ve şefkatle muamele eyle ...

Şahidenin yan yüzlerinde başlayıp arka cephesine kadar devam eden kısma Bakara Suresi 255. Ayet (Ayete'l-Kürsi) yazılmıştır.

Fotoğraf 1c
Ayakucu Şahidesi İç Taraf (Yüz)
(Ercan Çalış arşivinden)

Fotoğraf 1d
Ayakucu Şahidesi Arka Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

Ayakucu Şahidesi: Şahidenin iç yüzünün sağ alt köşesinden başlayarak sol alt köşesine ve şahidenin yan yüzlerine kadar devam eden sülüs karakteri ile hakkedilmiş Bakara Suresi 255. Ayet (Ayete'l-Kürsi) mevcuttur. Ancak Ayete'l-Kürsi'nin bazı kısımları deforme olmuştur (Fot. 1c).

Ayakucu şahidesinin arka yüzünün tamamı belli bir örüntü düzlemi içinde yıldız ve altıgenlerden oluşan geometrik bir süsleme repertuarına sahiptir. Oyma tekniğinde yapılmış olan geometrik bezemeler kabartma görünümündedir (Fot. 1d)

Fotoğraf 1f / Sanduka
(Ercan Çalış arşivinden)

Sandukası: Sandukanın üzerindeki muhtemelen Farsça olan yazı, fazla deforme olduğu için okunamamıştır.

Dikdörtgen prizmal kaideli sandukanın yüzey kısmı üçgen prizmatik formudur. Sandukanın iki yan yüzeyinde ince silmeyle ayrılan prizmatik gövdenin altındaki kısım rumi kıvrım ve tomurcuklarından meydana getirilmiş sarmaşık şekilli bir bezemeye sahiptir. Orta kısımda da iç içe geçmiş dairesel şekiller ve aralardaki boşluklarda palmet ve kıvrık dal ile rumilerle hareketlilik sağlanmıştır. Ayrıca Sandukayı alttan dolanan bant içinde zencerek motifi yer almaktadır (Fot. 1f).

Mezar XIV. yüzyıla tarihlenmektedir.

Örnek 2:

Fotoğraf 2a
Başucu Şahidesi İç Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

Fotoğraf 2b
Başucu Şahidesi Arka Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

Tamamen gri renkteki kalker taşından yapılmış olan mezar, başucu şahide ile ortadan ikiye ayrılmış bir sandukadan oluşmaktadır.

Başucu şahidesi ön yüzü iki bölüme ayrılmıştır. En üstte alınlık olarak da tabir edilen bölümde mukarnas dizileri, altında da dıştan dikdörtgen içine yazı istiflenmiş sivri kemerli bir niş mevcuttur. Niş içerisinde alt alta altı sıra halindeki kartuşlara celi sülüs hatla yazılmış yazı bulunmaktadır. Sivri kemerli nişin dıştan iki köşesine dönemin üslup özelliğini simgeleyen stilize birer çiçek yer almaktadır. İki çiçek arasında yer alan boşlukta ise kıvrık dal ve yapraklardan oluşan bitkisel motiflerle bezelidir (Fot. 2a; Çizim 1).

Başucu Şahidesi: Şahidenin iç yüzünde 6 satır halinde yazılmış kitabe yer almaktadır.

Kitabenin Orijinal Metni:

روضة هذه
الشهيدة السعيدة
المغفورة المرحومة
شجاع بنت خاتون زهرا
المرحوم بن جلال ابن
ابوبكر الدر ابو

Kitabenin Okunuşu: Hazihi ravzati es'saide eş-şehide el-merhume el-mağfure Zehra hatun binti Şuca' ibn Celal bin el-merhum abu'l-Durri Ebubekir

Kitabenin Türkçe anlamı: Bu mezar saadete ve şehadete erişmiş, Allah'ın rahmetine kavuşmuş ve günahları bağışlanmış Ebu'l Durri Ebubekir'in oğlu Celal'in oğlu Şuca'nın kızı Zahide hatunun kabridir.

Şahidenin dış yüzünün sağ kenarında başlayıp sol kenara devam ederek arka yüzünde son bulan Bakara Suresi'nin 255. ayeti olan Ayete'l-Kürsi'nin "... vesî'a kürsi..." kelimesine kadar olan kısmı yazılmıştır (Fot. 2b; Çizim 2).

Fotoğraf 2c / Sanduka Güney Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

Fotoğraf 2d / Sanduka Kuzey Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

Fotoğraf 2e / Sanduka
(Ercan Çalış arşivinden)

Sanduka: Sandukasının yan yüzeylerinde yazı yer almamaktadır. Ancak üst kısmı deforme olmasından dolayı yazının olup olmadığı tespit edilememiştir. Sanduka dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Üzerinde de üçgen prizmal formlu bir yüzeyi bulunmaktadır. Üçgen prizmatik yüzeyde olası yazı ve motifler, deformelerden dolayı tespiti yapılamamıştır. Dikdörtgen şekilli bir gövdeye sahip olan sandukanın yan yüzeyleri oyma tekniğinde geometrik kabartmalarla bezelidir. Sandukanın güney yüzeyinde altıgenlerden oluşan yıldız ve aralarında da baklava dilimi motifi ile aralardaki boşluklarda oluşan üçgenlerden meydana gelmektedir. Sandukanın üçgen prizmatik yüzeyinde de belli bir örüntü dâhilinde altı kollu yıldız ile altıgenlerden oluşan bir süsleme yer almaktadır (Fot.2c). Sandukanın kuzey yüzeyinde oluşan aşırı likenlerden dolayı bu kısımdaki süsleme anlaşılammıştır. Ancak kalan izlerden hareketle bu kısma uygulanan süsleme programı, sandukanın güney yüzeyi ile aynı olduğu düşünülmektedir.

Mezar XIV. yüzyıla tarihlenmektedir.

Örnek 3:

Fotoğraf 3a
Başucu Şahidesi İç Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

Fotoğraf 3b
Başucu Şahidesi Dış Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

Baş ve ayak ucu şahidesi ile sandukadan oluşan mezar üzerinde orijinalinde oldukça ince ve zengin bir işçilik mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Başucu şahidenin dış yüzünde bir kandil motifi kabartması yer almaktadır. Şahidenin orta kısmına aşağıdan yukarıya doğru uzanan kandilin tepe noktası bir lale motifıyla sonlanmaktadır. Kandil motifinin kapladığı alanın köşe ve kenar kısımları lale, rumi ve kıvrık dalları gibi bitkisel motiflerle bezenmiştir. Kandil motifinin üst kısmında stilize edilmiş palmet ve askıları boyunca da rumi ve kıvrık dallardan meydana gelen bitkisel bir süsleme yer almaktadır. Kandil motifinin göbeğinde de çok net olmasa da kalan kısımlarından anlaşıldığı kadarıyla bir gülbezek motifi mevcuttur. Kandil motifi, taşın aşırı derecede likenle kaplı olmasından dolayı büyük bir ihtimalle bir kemerli niş içinde tasvir edildiği düşünülmektedir. Mezarlıktaki diğer kandil motiflerinin de genellikle birer kemerli niş içinde verildiği düşünüldüğünden dolayı böyle bir sonuç çıkarılmıştır (Fot.3b). Başucu şahidenin ön (iç) yüzeyi iki bölüme ayrılmıştır. Alınlık bölümünde bir sıra mukarnas dizisi varken, alt bölümlerde ise yazı kuşakları yer almaktadır. Bu mukarnaslı alınlığı şahidenin devamına bağlayan kısmında yedi dilimli bir dış sırası mevcuttur (Fot. 3a).

Başucu Şahidesi: Şahidenin iç yüzünde sülüs karakteri ile 5 satır halinde yazılmış kitabe mevcuttur. Ancak şahidenin 5. satırındaki kısım sandukaya denk geldiğinden dolayı okunamamıştır.

Kitabenin Orijinal Metni:

السعيدة روضة هذه
المرحومة الشهيدة
تركان المغفورة
شجاع بنت خاتون
...

Kitabenin Okunuşu: Hazihî ravzati es'saide eş-şehide el-merhume el-mağfure Türkân hatun binti Şuca'...

Kitabenin Türkçe Anlamı: Bu mezar saadete ve şehadete erişmiş, Allah'ın rahmetine kavuşmuş ve günahları bağışlanmış Şuca' kızı Türkân hatun...

Fotoğraf 3c
Ayakucu Şahidesi İç Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

Fotoğraf 3d
Ayakucu Şahidesi Arka Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

Ayakucu Şahidesi: Şahidenin ön (iç) yüzünde sülüs karakteri ile alt alta sıralanmış beş kartuş içerisinde kitabe yazılmıştır. Vefat tarihinin birler basamağının yer aldığı 4. satırın sonu 4 olarak okunmaktadır. Ancak 5. satırda yer alan onlar ve yüzler basamağı kırık olduğu için okunamamaktadır. Fakat onlar basamağının bulunduğu yerin üzerinde şedde(َ) , yüzler basamağının bulunduğu yerde de sadece ‘ayın (ع) harfi görülmektedir. Bu bilgiden hareketle onlar basamağı sayılarının içinde sadece 60 (ستون) rakamının yazımında şedde kullanılır. Haziredeki mezar taşlarının büyük çoğunluğu Hicri 700’lü yıllara ait olduğu için bu mezar taşının da yüzler basamağındaki ‘ayın harfinin 700 (سبعمائة) sayısını ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu şekilde kitabedeki tarihin 764/1362-1363 olduğu kanaatine varılmıştır.

Kitabenin Orijinal Metni:

ترکان المرحومة
رحمها الله خاتون
ربع شهر في تعالی
اربع سن الأول
سبعمانه و ستون

Kitabenin Okunuşu: El-merhume Türkân hatun rahimehallahu te’âlâ fi şehri rebî’ulevvel sene erba’ sittine ve seb’amiete.

Kitabenin Türkçe Anlamı: Merhume Türkân hatun, yüce Allah ona rahmet etsin, Rebbiülevvel ayı yedi yüz altmış dört senesi.

Ayakucu şahidesinin arka yüzünde oluşan aşırı likenlerden dolayı, olası herhangi bir yazı ile motif tespit edilememiştir (Fot. 3d).

Fotoğraf 3e / Sanduka
(Ercan Çalış arşivinden)

Sanduka, üçgen prizmatik formludur. Dikdörtgen kaideli sandukanın yan yüzeylerinde, yatay şekilde devam eden girift zikzaklardan oluşan örgü şekilli geometrik süslemeler mevcuttur (Fot. 3e).

Sanduka: Sandukanın üst kısmının her iki yüzünde sülüs karakteri ile yazılmış bir hadis yer almaktadır.

Hadisin Orijinal Metni:

والآخرة الآخرة اهل على حرام الدنيا وسلم عليه الله صلى النبي قال
تعالى الله اهل على حرام والآخرة والدنيا الدنيا اهل على حرام

Hadisin Okunuşu: Kâle'n-nebiyyu sallallâhû aleyhi ve sellem ed-dünya haramü'n alâ ehli'l-âhire ve'l-âhîretü haramün alâ ehli'd-dünya ve'd-dünya ve'l-âhire haramün alâ ehlillahi te'ala.

Hadisin Türkçe Anlamı: Nebi Allah'ın selamı O'nun üzerine olsun dedi ki: Dünya, ahiret ehline haramdır; ahiret de dünya ehline haramdır. Yüce Allah ehline ise hem dünya hem de ahiret haramdır.

Mezar XIV. yüzyıla tarihlenmektedir.

Örnek 4:

Fotoğraf 4a

Başucu Şahidesi İç Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

Fotoğraf 4b

Başucu Şahidesi Arka Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

Fotoğraf 4c

Yan Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

Tamamen gri renkteki kalker taşından yapılmış olan bu kabir, başucu şahide ile sandukadan meydana gelmektedir. Dikdörtgen forma sahip olan şahidenin arka yüzünün pullanıp dökülmesinden dolayı üzerindeki olası yazı ve süslemeler yok olmuştur. Şahidenin iç yüzeyi ise yukarıdan aşağıya doğru 3 bölüme ayrılmıştır. Alınlık kısmının tepesinde bir sıra yazı ve altında da mukarnas dizisi yer almaktadır. Mukarnaslı alınlığı şahidenin devamına bağlayan kısmında ise yan yana sıralı bir örüntü oluşturacak şekilde dilimli düz diş sıraları ile hareketlendirilmiş dişler sıralı bir dizi oluşturmaktadır (Fot. 4a; Çizim 3).

Başucu Şahidesi: Şahidenin alınlık kısmında Mü'min Suresi 12. Ayet yer almaktadır.

Mü'min Suresi 12. Ayetin Orijinal Metni:

الكبير العلي لله الحكم

Mü'min Suresi 12. Ayetin Okunuşu:

El-hukmu lillâhi-l'aliyyi'l-kebîr

Mü'min Suresi 12. Ayetin Meali:

Hüküm yüce ve büyük Allah'a aittir

Şahidenin iç yüzünde sağ alt köşeden başlayıp alınlık panosunun altından sol alt köşeye ulaşan bir bordür içerisinde kitabe yer almaktadır. Kitabenin devamı çerçevenin içerisinde 8 satır halinde yazılarak tamamlanmıştır.

Kitabenin Orijinal Metni:

...
المغفور المرحوم الشهيد السعيد
الحاج ابن الحافظ الزاهد الصالح
... الحاج عثمان
احمد الحاج
عثمان بن
الله رحمه
في توفى
رمضان شهر
و خمسة سن
عشرون
سبعمائة

Kitabenin Okunuşu: ... es'said eş'şehid el-merhum el-mağfur el-salih el-zahid el-hafız ibn el-hac Osman el-hac ... el-hac Ahmed bin Osman rahimehullahu teveffa fi şehr-i Ramazan sene hemsete ve 'işruna seb'amiete.

Kitabenin Türkçe Anlamı: ... saadete ve şehadete erişmiş, Allah'ın rahmetine kavuşmuş ve günahları bağışlanmış, salih, zahid, hafız Hacı Osman oğlu ... Hacı Ahmet, yüce Allah ona rahmet etsin, Ramazan ayı 725 senesinde vefat etti.

Başucu şahidesinin arka yüzünde bir kandil motifi oyma tekniğinde kabartma olarak merkeze oturtulmuştur. Aşırı likenlerin verdiği tahribattan dolayı oluşan kavlamalar, olası diğer yazı ve/veya motifleri yok etmiştir (Fot. 4b; Çizim 4).

Şahidenin sağ yan yüzünde Ayete'l-Kürsi'nin "... ellezî yeşe'u 'indehû illâ bi'iznih, ya'lemü mâ beyne eydihim ve mâ halfehüm" lafzına kadar olan kısmı yazılmıştır. Ancak sol yan yüzünün deforme olmasından dolayı üzerindeki yazı okunamamaktadır. Bu kısımda Ayete'l-Kürsi'nin baş veya son kısmının yazılmış olması muhtemeldir (Fot. 4c)

Fotoğraf 4d / Sanduka
(Ercan Çalış arşivinden)

Sandukası: Yekpare bir gövdeye sahip olan sanduka dikdörtgen formudur. Sandukanın üzerinde birkaç harfin kazıma tekniğiyle yazıldığı görülmektedir. Ancak sandukanın yüzeyi deformeye uğradığından dolayı olası olan herhangi bir yazı çözümlenememiştir. Sandukanın yan yüzleri dilimli kemer motifleriyle süslenmiştir (Fot. 4d; Çizim 5).

Mezar XIV. yüzyıla tarihlenmektedir.

Örnek 5:

Fotoğraf 5a
Başucu Şahidesi İç Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

Fotoğraf 5b
Başucu Şahidesi Arka Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)

**Fotoğraf 5c, Sanduka, Kuzey Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)**

Alandaki diğer mezarlarda olduğu gibi yukarıda gösterilen eserde de oldukça özgün ve zengin bir işçilik göze çarpmaktadır. Sanduka ve baş şahideden oluşan mezar, tipoloji bakımından alanda en fazla karşılaşılan örnekleri yansıtmaktadır.

Başucu Şahidesi: Şahidenin iç yüzünde sağ alt bordürden sol alt bordüre kadar devam eden sülüs karakteri ile yazılmış kitabe mevcuttur.

Kitabenin Orijinal Metni:

تعالی رحمہ اللہ ... شیخ ... الشاب المرحوم الامیر قبر هذه

Kitabenin Okunuşu: Hazihi kabir el-emir el-merhum ... eş-şâb ... şeyh ... rahimehullahu te'âlâ

Kitabenin Türkçe Anlamı: Bu kabir, Allah'ın rahmetine kavuşmuş, genç ... şeyh ... yüce Allah ona rahmet etsin.

Başucu şahidenin iç yüzü oldukça bezelidir. Merkezde teşkil edecek şekilde dikey gelişen bir çerçeve içinde zencerek motifleri ve ortasında da dairesel kesitli bitkisel bir motif yerleştirilmiştir. Etrafında da celi sülüs karakterli bir kitabe dolanmaktadır. Alınlık kısmında da en üstte bir mukarnas sırası altında da yarım daireli kemerler içinde kandil motifleri yer almaktadır (Fot. 5a; Çizim 7).

Başucu şahidenin arka yüzünde oyma tekniğinde bitkisel süslemeli kabartmalar oldukça dikkat çekicidir. Şahidenin arka yüzünde bir at nalı kemer içinde düğüm motifi, palmet, kıvrık dal ve rumilerden oluşan grift süslemeler ile kenarda devam eden yazılar mevcuttur. Alınlık kısmında kemerin sağ ve sol köşelikleri kıvrık dal ve tomurcuklu rumi kıvrımları ile doldurulmuştur. En alt bölümde de iki sıra halinde düz bırakılmış sekiz ayrı dilimin oluşturduğu bir sivri kemerli niş sırası, süslemeleri nihayetlendirilmiştir (Fot. 5b; Çizim 6).

Sandukası: Sandukanın üst kısmı kırık ve deforme olduğu için herhangi bir yazıya rastlanılmamıştır.

Mezarın düz bir kaideye oturan prizmatik kapak taşı formundaki yekpare sandukası dikdörtgen bir forma sahiptir. Sandukanın hem güney hem de kuzey cephelerinde ortada baklava dilimi etrafında şekillenen geometrik bir örgü motifi sanduka yüzeyinin tamamına uygulanmıştır (Fot. 5c).

Mezar XIV. yüzyıla tarihlenmektedir.

Örnek 6:

**Fotoğraf 6a, Sanduka, Güney Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)**

**Fotoğraf 6b, Sanduka, Kuzey Yüzü
(Ercan Çalış arşivinden)**

**Fotoğraf 6c, Sanduka, Kademeli Görüntüsünden detay
(Ercan Çalış arşivinden)**

Gevaş Selçuklu Mezarlığı'nda günümüze sadece sandukasıyla ulaşabilmiş mezarlardan birisidir. Dikdörtgen bir kaideye sahip olan sanduka, dikdörtgen bir platform üzerine oturtulmuş ve aynı zamanda dıştan taş örmeye dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Sanduka alttan üste doğru kademeli bir şekilde daraltılarak toplamda 4 bölüme ayrıldığı görülür. En üstteki bölüm üçgen prizmatik bir yüzeye sahiptir. Süsleme konusunda alandaki neredeyse tüm mezarlarda olduğu gibi bu sandukada da olabildiğince ince işçilikle zengin bir süsleme görülmektedir. Öyle ki sandukanın yatay yönlerine farklı süsleme programları uygulanmıştır. Güney yüzünde en altta zikzaklardan oluşan geometrik bir anlayışla düğüm motifinden oluşan bir kuşak mevcuttur. Toplamda beş frize ayrılmış bu cephede, şeritlerin kesişmesiyle oluşan geometrik süslemeler ile boşlukları palmet ve rumi gibi dönemin bitkisel motifleri tamamlamaktadır. Aşırı likenlerden dolayı oluşan tabaka, süslemelerin üzerine örtmüştür. Sandukanın en üstünde yer alan prizmatik yüzeydeki celi sülüs yazı, likenlerin yarattığı tahribattan dolayı okunamamıştır. Sandukanın kuzey tarafı da oldukça grift bir bezemeye sahiptir. Beş frize ayrılmış sandukadaki süslemelerde geometrik ve bitkisel süslemeler iç içe kullanılmıştır.

Sanduka kütle anlamında günümüze sağlam olarak ulaşmış olsa da yüzeyindeki üçgen prizmatik kısmındaki yazılar zamanla oluşmuş hasardan dolayı okunamamıştır. Bunun yanı sıra, cephelerdeki kimi geometrik ve bitkisel süslemelerde de oldukça önemli tahribatlar oluşmuştur.

Mezar XIV. yüzyıla tarihlenmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Anadolu Selçuklu mimari üslubunu ve bezeme öğelerini en iyi temsil eden Halime Hatun Kümbeti ile kümbetin de içinde yer aldığı Gevaş Selçuklu İslam Mezarlığı, Orta Çağ dönemine tarihlenen Anadolu'nun 2. (ikinci) büyük Türk İslam mezarlığıdır. Tarihi mezarlık ana hatlarıyla incelendiğinde, Osmanlı dönemi öncesi Türk mezar sanatı geleneğini yansıtan en güzel örneklerini içinde barındırır. Ait olduğu döneme dair kendine özgü yapısı ve tezyinatı gibi zengin sanatsal faaliyetleri, bu mezarlıkta görmek mümkündür. Türk kültürünün Orta Asya kökenli mirasının bir devamı olarak gelen bitkisel ve geometrik süslemelerden oluşan desen ve şekiller, tarihi Gevaş Selçuklu İslam mezarlığında da önemli bir yer tutmaktadır. Mezarlıkta bulunan 700'ü aşkın şahide ve sandukalardan bir kısmı anıtsal nitelik taşımaktadır. Mezarlıktaki şahide ve sandukalar tarihi geçmişleriyle dikkat çektiği kadar, kuşkusuz karakteristik özellikleri ve farklı temalarıyla da göz doldurmaktadır.

Çalışmaya konu olan 6 adet kabri meydana getiren şahide ve sandukalardan oluşan taşlar, form malzeme ve süsleme açısından geriye kalan taşların büyük kısmının genel özelliklerini taşıdığından dolayı örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Ele alınan mezarlar üzerindeki yazılı kitabelerden yola çıkarak bu altı kabir arasındaki kişilerin birbirleriyle bir akrabalık ilişkilerinin olmadığı anlaşılabilir. İlerleyen süreçte diğer taşların kitabeleri çözümlendiklerinde, bazıları arasında akrabalık ilişkisinin yüksek ihtimal olabileceği öngörülmektedir. Çalışmaya dâhil edilen mezarların kısmen birbirinden uzak mesafede oluşları akrabalık bağı ilişkisinin olmamasının bir diğer nedeni olarak da düşünülebilir.

İncelenen altı adet kabirden örnek no 2, 3 birer kadın; örnek no 4 ise bir erkek mezarı oldukları tespit edilmiştir. Geriye kalan diğer 3 mezar taşları üzerindeki kitabelerdeki yazıların bir kısmı tahribattan dolayı okunamadığından dolayı, mezarların kadın veya erkeğe ait oldukları bilgisi tespit edilememiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda şimdiye dek mezarlık içinde yer alan kabirlerden kaçının kadın ve erkek olduklarına dair bir bilgiye ulaşamamıştır. Ancak ilerleyen dönemlerde bu yönde bir çalışma yapılarak bir veri tablosu hazırlanması planlanmaktadır.

Araştırmaya dâhil edilen 6 adet mezara ait kitabelerden örnek no 1'deki sandukanın yüzeyindeki yazı, çok fazla deformeye uğradığından dolayı anlaşılabilirlikla beraber muhtemelen Farsça, geriye kalan şahide ve sandukalarda yer alan yazının tamamı Arapça oldukları tespit edilmiştir. Daha önceki araştırmalardan da kitabelerin çoğunun Arapça oldukları, çok az sayıda Farsça yazının kullanıldığı anlaşılmaktadır (Ayaz Başak, 2008, s. 103). Bu konuda tüm mezarlığa ait net bir veri tablosuna rastlanılmamıştır. İleriki dönemde mezarlıkta bulunan tüm taşlara ait kitabeler çözümlenerek, bu yönde de bir veri tablosunun hazırlanması planlanmaktadır.

İslam öncesi Türk Mezar geleneği, İslamiyetle birlikte daha da zengin içerikli bir yapıya bürünmüştür. İslamiyetle beraber ölüm ve ahiret anlayışı, mezar teşkilatlanmasını etkilemiştir (Tüfekçioğlu ve Gündoğdu, 2016, s. 175). Gevaş Selçuklu Mezarlığındaki mezarların tipolojisi, oldukça zengin bir çeşitlilik göstermesinin yanı sıra, özellikle taşlar üzerindeki süsleme programları dönemin sanatsal, sosyal, ekonomik hatta siyasi yapısı hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Gevaş Selçuklu mezarlığındaki taşlarda, neredeyse her biri için özel bir süsleme programı oluşturulmuştur. Bitkisel ve geometrik süslemelerin en güzel örneklerini bu taşlarda görmek mümkündür. Bitkisel motiflerden rumiler, palmetler, kıvrık dal ve yapraklar ile çiçek motifleri; Geometrik motiflerden ise geometrik örgü ve geçmeler ile yıldız örnekleri sıklıkla kullanılmıştır. Bunların yanı sıra kabaralar, rozetler, gülbezek ve çarkıfelek motifleri, şamdan ve özellikle neredeyse kandil motifinin her bir biçimini bu mezarlıkta görmek mümkündür. Kullanılan motifler taşları süslemekle beraber sembolik bir anlamla da ilişkilidir. Örneğin çarkıfelek motifi, "gelinen noktaya geri dönüş olarak algılanan ölümlerle de ilişkilendirilebilir" (Baş, 2012, s. 35).

Gevaş Selçuklu Mezarlığı, bu çalışmada ele alınan örneklerden de anlaşıldığı üzere mezar taşlarını süsleyen ve belgeleyen bezeme ve yazılarıyla, sadece ait oldukları dönemin değil sayısız medeniyete ev sahipliği yapmış Anadolu kültürü ve sanatının da izlerini taşırlar. Çalışmaya konu olan anıtsal nitelikteki bu mezar taşları, bir taraftan ait oldukları medeniyetin sanatsal bakış açısını ortaya koyarken, bir diğer taraftan da vefat edenlere verilen değerlerin bir göstergesidir. Kuşkusuz vefat edenlerin maddi ve siyasi gücü gibi durumları da göz önüne alındığında, mezar taşlarının gerek büyüklükleri gerekse de bezeme öğeleri arasında bir farklılık olması normaldir. Dolayısıyla bölgenin bir Türk İslam merkezlerinden biri olduğunu belgelemeleri açısından mezarlık oldukça önemlidir.

Yukarıda değerlendirilmeye alınan mezar taşlarından anlaşıldığı üzere, üzerinde yer alan yazıtlar, ait oldukları dönemi belgelemeleri açısından oldukça kıymetlidirler. Gevaş Selçuklu Mezarlığı'nda kullanılan hâkim dil Arapça'dır. Metfunlara dair bilgiler ile çeşitli Hadis-i Şerifler ve Ayet-i Kerimelerin Arapça olarak taşla işlendikleri anlaşılmaktadır. Çalışmaya dâhil edilen mezar taşlarında olduğu gibi, alandaki diğer mezar taşlarında da mezarda yatan kişilere ait çeşitli bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler arasında bazıları şöyledir. Kadın ya da erkek ile genç olma durumları ve hüviyetleriyle ilgili bazı bilgiler sunulmaktadır. Kitabeler ve diğer birtakım yazıtları, hem şahidelerde hem de sandukalarda görmek mümkündür. Gevaş Selçuklu İslam Mezarlığı'ndaki kitabe ve yazıtlar dikkatlice incelendiklerinde, bunların kazıma tekniği ile oyma tekniğinde kabartma görünümünde yapıldıkları anlaşılmaktadır. Araştırmaya konu edinilen örnek taşların yanı sıra, alandaki diğer taşlarda da yapılan tespite göre, kabartma biçiminde oluşturulan süslemeler ağırlıklı olarak şahidelerin ön cephelelerinde mevcuttur. Mukarnaslar başta olmak üzere bitkisel ve geometrik motiflerin başarılı bir şekilde kabartma biçiminde yapıldıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Anadolu anıtsal mezar geleneğine bağlı olarak inşa edilmiş kümbetle birlikte mezarlık, Ortaçağ Türk mezar tipolojisinin hâkim olduğu açık bir hava müzesi olarak asırlardır süregelmiştir.

✓ Tipoloji

Tipoloji açısından mezarlar incelendiğinde, çalışmada ele alınan örneklerden de anlaşıldığı üzere Gevaş Selçuklu İslam Mezarlığı çeşitlilik görmektedir. Bunlardan birisi sadece şahideli olan mezarlardır. Çalışmada böyle bir örnek ele alınmamıştır. Ayrıca alanda yapılan tespit çalışmalarında görünürde sadece şahideden oluşan mezarlara ait sandukaların var olduğu ve zamanla statik dengelerinin bozularak tamamıyla toprak altında kaldıkları gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra, sadece sandukadan oluşan örneklerin olduğu da tespit edilmiştir (Fot. 6a-b-c). Ancak bu sandukaların da başucunda bulunması gereken şahidelerinin eksik olduğu görülmektedir. Bu tespit şahidelerin sabitlenmesi için bırakılan şahide bileziği taşlarından anlaşılmaktadır. Ancak yine de sadece sandukadan oluşan mezarların da olabileceği düşünülmektedir. Bunların dışında baş şahidesi ve sandukadan oluşanlar (Örn. No: 1,2,3) ile baş ve ayak şahidesine sahip sandukalı olanlar da çokça mevcuttur (Örn. No. 4,5). Değerlendirmeye alınan örneklerden ve alandaki mezarlardan da anlaşıldığı üzere sayıca en fazla olanlar şahideli sandukalı olanlardır. Bunların dışında çalışmada yer verilmeyen ve sayıca çok az olduğu tespit edilen koç, koyun tipolojisinde olan mezar taşları da bulunmaktadır.

Şahideler genel olarak dikdörtgen formlu ve yüzeylerinde yazının yanı sıra bitkisel, geometrik ve çeşitli motiflerle bezeli oldukları, bu çalışmada yer alan örneklerden de anlaşılmaktadır (Örn. No. 1,2,3,4,5). Bunların dışında Gevaş Selçuklu Mezarlığı'nda bulunup da bu çalışmada yer verilmeyen prizmatik dikdörtgen tipolojiye sahip dört yüzlü olan şahideler de mevcuttur. Bunların sayısı nispeten dikdörtgen biçimli olanlara oranla çok daha azdır. Sanduka tipolojisinde de bir çeşitlilik söz konusudur. Kademeli olarak dikdörtgen şekilli ve yüzeyi üçgen prizmatik olanlardan bu çalışmaya 5 adet mezar dâhil edilmiştir (Örn. No. 1,2,3,5,6). Bunların dışında yüzeyleri düz ve kademesiz olan prizmatik dikdörtgen formlu sandukalar da mevcuttur (Örn. No. 4). Bunların dışında çalışmada yer verilmeyen ancak mezarlıkta saptanan çok az sayıda sütun ve silindirik formlu olan sandukalar da bulunmaktadır.

Bunların yanı sıra tipoloji açısından ele alınan 6 adet mezardan yola çıkarak, kadın ve erkek mezarlarında farklılığa dair belirgin bir ayrıma rastlanılmamıştır. İleriki dönemlerde mezarlıkta bulunan şahide ve sandukalardan büyük bir kısmının analiz edilmesiyle beraber bu konuda çok daha net bilgilere ulaşacağı düşünülmektedir.

✓ Malzeme

Gevaş Selçuklu mezarlığında taşların cinsi incelendiğinde, ağırlıklı olarak beyaz olmak üzere gri renkteki kalker taşından yapıldıkları görülmektedir. Çalışmaya dâhil edilen örneklerde beyaz kalker taşı kullanılmıştır. Mezarlığın bulunduğu coğrafyaya ait olan bu taşları, büyük olasılıkla çok yakın bir yerden getirildikleri düşünülmektedir. Çünkü taşlar, özelliğinden ötürü oldukça ağır gelmektedir. Van Gölü havzasının içinde çeşitli yerlerde anıtsal mezar taşları olduğundan bahsedilmiştir. Zira bunlar arasında da en abidevi olanlar ise Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı'ndaki taşlardır. Ancak boy olarak Gevaş Selçuklu mezarlığında bulunan taşların, Ahlat'takilere oranla daha az yüksekliğe sahip olmalarında, sahada yapılan analizler şöyle bir sonuç ortaya koymuştur. Andezit tüf taşından yapılan Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı'ndaki taşlar türünden dolayı, kalker taşından üretilmiş olan Gevaş Selçuklu Mezarlığı'ndaki taşlara nazaran daha hafif oldukları saptanmıştır. Zira daha ağır

bir yapıya sahip olan Gevaş Selçuklu Mezarlığı'nda kullanılan taşların, alana taşımada yaşanabilecek zorluklardan dolayı, boylarının nispeten biraz daha kısa tutuldukları düşünülmektedir. Bunun yanı sıra, şahide ve sandukaların sorunsuz, simetrik ve daha kolay bir şekilde vefat eden için oturtulmasında da taşın ağırlığından dolayı, boylarının daha kısa tutulması göz önünde bulundurulduğu düşünülmektedir. Keza alanda, yapılan gözlemlerde şöyle bir durum tespiti yapıldı. Belli bir oranda şahidelerde ve özellikle kütle olarak da ağırlıklarından dolayı çok sayıda sandukanın zamanla toprağın altına gömüldükleri ve tamamıyla kayboldukları gözlemlendi. Vefat eden kişi için hazırlanan mezarda, kazınan toprağın tekrar dolgulanmasıyla yeterli düzeyde toprağın sıkıştırılmaması ve gevşek zeminin de etkisiyle ağır bir kütleyle sahip olan başta sandukalar olmak üzere az sayıda şahidelerin de kısmen veya tamamen gömüldükleri saptandı. Ayrıca düşen şahidelerden anlaşıldığı kadarıyla taşların ayakta tutulmasını sağlayan bilezik taşlarının her taşa kullanılmaması ile kar ve yağmur sularının da etkisiyle oluşan gevşek zeminden dolayı taşların toprağa gömüldükleri anlaşılmaktadır. Bunlarla birlikte bu tür olumsuzluklara ortam hazırlayan en büyük etmenin ise alanda kullanılan kalker taşının ağır bir kütleyle sahip olmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Gelinen nokta itibarıyla şimdiye dek alanda ciddi ve geniş bir restorasyon çalışmasının yapılmamış olmasının yanında, bakım ve koruma anlamında da eksikliklerin olması, sonucun bu derece kötü olmasına sebep verdiği düşünülmektedir. Tam da bu konuda sevindirici olan bir gelişme yaşanmıştır. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Doç. Dr. Ercan ÇALIŞ'ın bilimsel danışmanlığında ve Van Müze Müdürlüğü başkanlığında 2022 yılında alınan izinlerle restorasyon çalışmalarına başlanmıştır.

✓ Süsleme

Bezeme açısından Gevaş Selçuklu Mezarlığı oldukça zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Türk süsleme sanatında sıklıkla kullanılan bitkisel ve geometrik süslemelerin yanı sıra, bir yandan açıklayıcı bilgiler sunarken diğer yandan süsleme olarak da kullanılan yazı ile kandil ve şamdan gibi motiflerin de kullanıldığı gözlemlenmiştir. Mezar taşlarında ayrıca çarkifelek, rozet ve kabara gibi motifler de kullanılmıştır.

Gevaş Selçuklu Mezarlığı süsleme açısından oldukça geniş bir repertuar sunmaktadır. Neredeyse her mezar taşı ayrı bir süsleme programına sahiptir. Değerlendirilmeye alınan örneklerden de anlaşıldığı üzere bitkisel süsleme grubu içinde, palmet ve rumi grubu, kıvrık dal, yaprak, çiçek motiflerini görmek mümkündür. Geometrik süsleme grubu içinde de çokgenler, köşeli yıldızlar, rozet ve madalyonlar, zencerek ve zikzaklar gibi oldukça zengin bir bezeme ögesi bulunmaktadır. Bunların yanı sıra, geometrik geçmeler, örgüler, çarkifelek, rozet ve kabara gibi motifler de kullanılmıştır. Değerlendirilmeye alınan mezarlardan örnek no 1'de sandukada zencerek motifi, ile palmet ve kıvrık dal ve rumilerle; başucu şahidesinin dış yüzeyi ise çokgenlerden oluşan geometrik süslemelerle bezenmiştir. Örnek no 2'de başucu şahidesinde mukarnas ve stilize çiçek motifi; sandukasında ise altıgenlerden oluşan yıldız ve aralarda baklava dilimi motifleriyle bezelidir. Örnek no 3'te kandil motifi ile beraber bitkisel ve geometrik süslemeler uygulanmıştır. Geriye kalan diğer şahide ve sandukalarda da benzer motifler kullanılmıştır. Ayrıca çalışmada yer alan örnek no 3'teki mezarın başucu şahidenin dış yüzünde de görülen kandil motifi kabartması, mezarlıkta oldukça yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Özellikle şahidelerin arka yüzeyinde yer alan palmet, rumi, kıvrık dal gibi bitkisel süslemeler Ahlat mezarlığı ile Erciş Çelebi Bağ Mezarlığında da sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. (Karahana vd., 2019, s. 61-80; Karahana & Kulaz, 2021, s. 25; Kulaz, Daniş, 2022, s. 293).

Kitabelerle ve diğer yazıtlarla bir yandan açıklayıcı bilgiler sunan yazı, mezarlarda ayrıca bir süsleme unsuru olarak da durmaktadır. Selçuklular döneminde sıklıkla kullanılmış olan Celi-Sülüs hattı neredeyse tüm şahide ve sandukaları süslemiştir. Yazılar içerik olarak metfuna ait bilgiler, ahirette başlanma ve ödüllendirme gibi dualar ile ayetlerin yanı sıra, hadisler gibi metinlerden oluşmaktadır (Başak, 2009, s. 179). Dolayısıyla mezar taşları, inanç ve geleneklere ait izleri, ölümle ilgili dua ve edebi sözlerin yanı sıra, süsleme ile taş işçiliği ve tekniği gibi farklı pek çok konunun tespitini Türk-İslam sanatı alanına sunmaktadır (Tüfekçioğlu, 2013, s. 550).

Sonuç olarak Ortaçağ Anadolu Türk İslam mezar geleneğini yansıtan bu tarihi kültürel mirasın korunması ve bir sonraki nesillere aktarılması Türk tarihi, kültürü ve sanatı açısından ayrıcalıklı bir önem taşımaktadır. Ayrıca çalışmaları devam eden Ahlat, Gevaş mezarlıkları ile diğer bölgelerde başlayan çalışmaların nihayetlenmesiyle birlikte, bölgeye pek çok yönden katkı sağlayacağı da şimdiden görülmektedir. Bu vesileyle tarihe yolculuk yapmak isteyen tüm vatandaşları Gevaş Selçuklu Mezarlığını ziyaret etmeleri önerilir.

Kaynakça

- Ayaz Başak, M. (2008). *Gevaş mezar taşları* [Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi]. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Üniversitesi.
- Baş, G. (2012). Mardin’de Türk dönemine ait bilinmeyen bir mezar ve mezar taşları. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 61 (Bahar), 31-46.
- Başak O. (2009). *Gevaş Kümbet Mezarlığı’nda bulunan mezar taşlarındaki bezemelerden örnekler* [Sözlü sunum]. V. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu. Van-Türkiye.
- Başak O. (2020). Kümbet mezarlığı ve içerdiği kültür varlıkları, E. Çalış, R.Yelen (Ed.), *Sanat ve Kültür Tarihi Araştırmaları*. (252-293). Hiper Yayın.
- Başak O. (2018). Halime Hatun Kümbeti ışığında tarihi eser restorasyonlarında yapılan bazı hatalar ve nedenlerine dair bir gözlem. *Social Science Development Journal, SSDjournal*, 3(9), 137-145.
- Çalış E. (2019). Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı’nda bulunan Babacan bin Toman imzalı bir mezar taşı. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 177-192.
- Karahan, R. Tekin, R., Kulaz, M., Reisoğlu, S., İgit, İ., Oral, M. ve Alp, A. (2019). *Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı ve mezar taşları: Uzun Dijital Baskı Merkezi*.
- Karahan, R. Kulaz, M., (2021). Ahlat Meydan Mezarlığı’nda bulunan bir grup mezar taşının liken temizliği ve epigrafik çözümlenmeleri üzerine bir değerlendirme, *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 1-25.
- Karamağaralı, B. (1992). *Ahlat mezar taşları*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kındıgılı, M. L. (2019). Kemah mezar anıtları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23 (Özel Sayı) , 2169-2192.
- Kulaz, M., Daniş, D. (2022). Ahlat’ta kazı ve restorasyon çalışmaları, M. Kulaz, E. Çalış (Ed.) *Recai Karahan Armağanı*. Berikan Yayınevi.
- Top, M. (2006). *Hakkari Beylerinden kalma mimari ve sanat eserleri üzerine bir değerlendirme*. II. Van Gölü Havzası Sempozyumu, Ankara-Türkiye.
- Tekin, R. (2018). *Türk tarihinde Ahlat*. Ankara.
- Tüfekçioğlu. A. (2013). Siirt mezar taşlarında imzası bulunan sanatkarlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(25), 550-564.
- Tüfekçioğlu, A. ve Gündoğdu, O. (2016). Üsküdar-Ahmediye Külliyesi haziresi meyve tasvirli mezar taşları. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 36, 173-191.
- Yelen, R. ve Bekmez, A. (2020). Van Mollakâsım Köyü’nde bulunan İslami Dönem mezar taşları. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, 22, 93-110.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

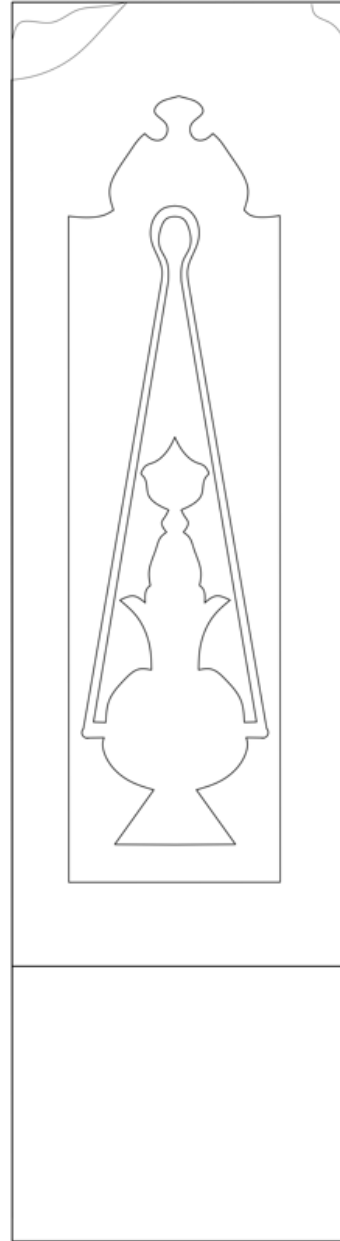
Çizim 1
(E.ÇALIŞ;L.APSUR)

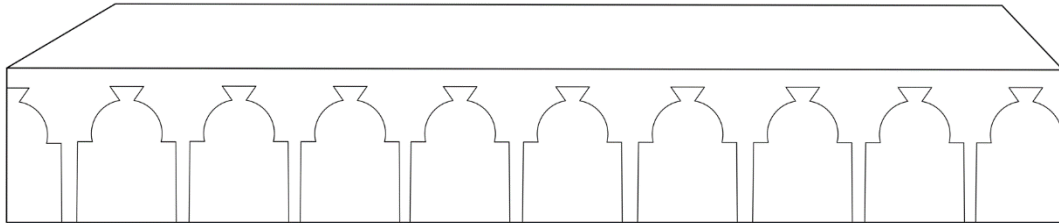
Çizim 2
(E.ÇALIŞ;L.APSUR)

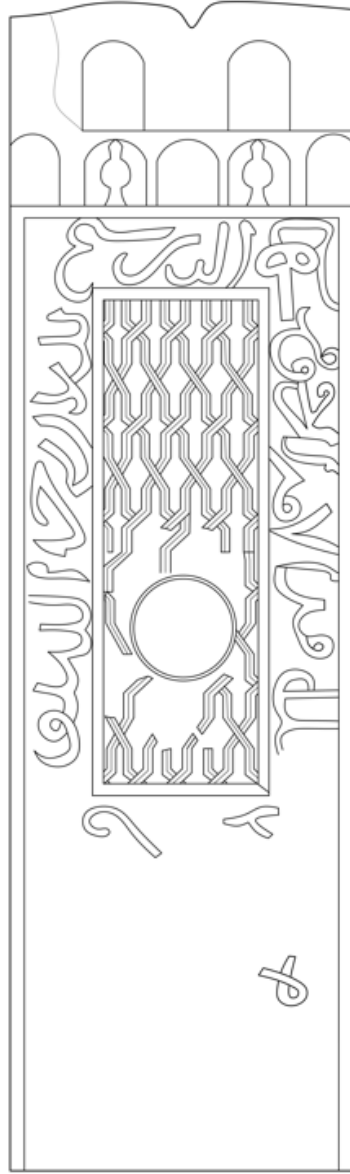
Çizim 3
(E.ÇALIŞ;L.APSUR)

Çizim 4
(E.ÇALIŞ;L.APSUR)

Çizim 5
(E.ÇALIŞ;L.APSUR)

Çizim 6
(E.ÇALIŞ;L.APSUR)

Çizim 7
(E.ÇALIŞ;L.APSUR)

Düldül Dağı'nın (Osmaniye/Düziçi) Alternatif Turizm Potansiyeli Üzerine Nitel Bir Araştırma^{12*}

A Qualitative Research on the Alternative Tourism Potential of Düldül Mountain (Osmaniye/Düziçi)

Yusuf Çağrı TÜRKSEVEN

Araş. Gör, Mersin Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, Mersin, Türkiye

Res. Asst., Mersin University, Tourism Faculty, Department of Tourism Guidance, Mersin, Türkiye

Orcid: 0000-0002-8491-3899 | e-posta: turksevecagri@mersin.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Türkseven, Y. Ç. (2023). A qualitative research on the alternative tourism potential of Düldül Mountain (Osmaniye/Düziçi). *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 62, 74-95

Türkseven, Y. Ç. (2023). Düldül Dağı'nın (Osmaniye/Düziçi) alternatif turizm potansiyeli üzerine nitel bir araştırma. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 62, 74-95

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 25 July/ Temmuz 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 23 October/ Ekim 2023

Published/Yayın Tarihi: 31 December/ Aralık 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/ Aralık

Issue/Sayı: 62 **Pages/Sayfa:** 74-95

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Yusuf Çağrı TÜRKSEVEN).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

¹ This article is an extended version of the paper titled "Can Düldül Mountain be the Winter Tourism Centre of Çukurova?" presented at the "7th International Congress of West Asian Tourism Research" held in North Macedonia on 8-10 June 2023.

² Bu makale 8-10 Haziran 2023 tarihinde Kuzey Makedonya'da gerçekleştirilen "7. Uluslararası Batı Asya Turizm Araştırmaları Kongresi"nde sunulan "Düldül Dağı Çukurova'nın Kış Turizmi Merkezi Olabilir mi?" başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

* Mersin Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 02/06/2023-112 sayılı etik yönden uygundur belgesi alınmıştır.

Öz

Nitel araştırma desenlerinden keşfedici-bütüncül tek durum deseni olarak tasarlanan bu araştırmanın temel amacı, Düldül Dağı'nın alternatif turizm potansiyelini yerel paydaşların perspektifinden ortaya koymaktır. Ayrıca, Düldül Dağı'nda alternatif turizmin geliştirilebilmesine yönelik öneriler sunmak araştırmanın alt amacı olarak belirlenmiştir. Araştırmada amaçlı örneklem tekniği uygulanarak 10 yerel paydaş ile görüşülmüştür. Belirlenen amaçlara yönelik olarak yerel paydaşlarla yarı yapılandırılmış mülakat formu aracılığıyla 2023 yılı Haziran-Temmuz aylarında derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca, mevcut durumu ortaya koyabilmek amacıyla saha araştırması kapsamında gözlemler yapılmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler, betimleyici içerik analizi ve güçlü-zayıf-fırsat-tehdit (SWOT) analizi yöntemiyle incelenmiştir. Araştırmanın bulgularına göre, Düldül Dağı ekoturizm ve termal turizm başta olmak üzere alternatif turizm kaynakları bakımından oldukça zengindir. Ancak ekonomik sorunlar, Covid-19, deprem gibi unsurlar nedeniyle alternatif turizme yönelik planlamalar faaliyete geçirilememiştir. SWOT analizi sonuçlarına göre; Düldül Dağı'nın en güçlü yanı doğal turizm kaynakları bakımından zengin olmasıdır. En zayıf yönleri ise altyapı ve üstyapı olanaklarının yetersiz oluşu ve tanıtım eksikliği olarak tespit edilmiştir. Diğer taraftan, Düldül Dağı'na yapılan teleferik tesisi ve alternatif turizme yönelik talep artışı en büyük fırsatlar olarak değerlendirilirken; planlanan projeler için finansal destek bulunamaması, bölgenin zamanla kitle turizmi etkisi altında kalabilme ihtimali ve deprem en büyük tehdit unsurları olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Düldül Dağı, Alternatif turizm, Sürdürülebilir turizm, SWOT analizi

Abstract

The main purpose of this research, which was designed as an exploratory-integrative single case design from qualitative research designs, is to reveal the alternative tourism potential of Düldül Mountain from the perspective of local stakeholders. In addition, the sub-objective of the research is to provide suggestions for the development of alternative tourism in Düldül Mountain. The research sample consists of ten local stakeholders selected through purposive sampling technique. In-depth interviews were conducted with the local stakeholders in June-July 2023 using a semi-structured questionnaire to address the specified objectives. Furthermore, field trips were conducted to observe and assess the current situation in order to present a comprehensive perspective. The data obtained from the interviews were subjected to descriptive content analysis and strengths, weaknesses, opportunities, and threats (SWOT) analysis. According to the findings of the research, Düldül Mountain is rich in alternative tourism resources, particularly in ecotourism and thermal tourism. However, due to economic challenges, Covid-19, and other factors such as earthquakes, the implementation of alternative tourism plans has been hindered. According to the results of the SWOT analysis, Düldül Mountain's greatest strength lies in its rich natural tourism resources. The weakest aspects are identified as the inadequate infrastructure and facilities, as well as the lack of promotional activities for Düldül Mountain. On the other hand, the construction of a cable car facility to Düldül Mountain and the increasing demand for alternative tourism are considered the most significant opportunities. However, the lack of financial support for planned projects, the possibility of the region falling under the influence of mass tourism over time, and the threat of earthquakes are identified as the major threats.

Keywords: Düldül Mountain, Alternative tourism, Sustainable tourism, SWOT analysis

Giriş

Turizm faaliyetlerinin en belirgin özelliği, seyahat etmeyi zorunlu kılmasıdır. Bu çerçeveden bakıldığında, turizm olgusunun kökleri M.Ö. 4000'li yıllara kadar uzanmaktadır (Avcıkurt ve Yıldız, 2018). Günümüzde turizm faaliyetleri, ticari bir amaç gözetmeden gerçekleştirilen; (Leiper, 1979) ekonomik, sosyal ve çevresel etkileri olan çok boyutlu bir olgu olarak görülmektedir. Sanayi devriminden sonra toplumların ekonomik ve sosyal yaşamlarındaki gelişmeler, tüm dünyada turizm faaliyetlerinin hızlanmasına neden olmuştur. Dünya genelinde olduğu gibi, Türkiye'de de ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler, küreselleşme, artan boş zaman ve bireylerin harcanabilir kişisel gelirlerindeki artışlar, uluslararası turizm hareketlerinin gelişmesine etki etmiştir (Kozak ve Bahçe, 2009). Bu bağlamda, bir sosyal olgu olarak karşımıza çıkan turizm, dünyanın en hızlı büyüyen endüstrilerinin başında gelmektedir. Turizm endüstrisinin hızlı büyümesinde etkili olan en önemli faktörlerden bir tanesi, turizm faaliyetlerinin sağladığı ekonomik faydalardır. Turizm faaliyetleri sonucunda elde edilen gelirler; dış ticaret açığının kapatılmasına, ödemeler bilançosuna ve milli gelire katkı yapmaktadır (Bahar, 2020). Özellikle, bölgesel ve ulusal düzeyde döviz sıkıntılarının giderilmesi ve yeni istihdam fırsatlarının yaratılması açısından turizm faaliyetleri önemli bir rol oynamaktadır (Ghali, 1976). Ayrıca, turizm faaliyetleri, bölgesel kalkınma farklılıklarını azaltarak ve yerel halkın refahını arttırarak, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde önemli bir yer tutmaktadır (Kozak ve Bahçe, 2009). Bu olumlu ekonomik etkiler nedeniyle turizm kavramı devlet politikalarında yer almaya başlamıştır. Böylece, Türkiye'de turizm talebi 1950'li yıllardan itibaren artmaya başlamış ve 1982 yılında çıkarılan 2634 sayılı Turizm Teşvik Kanunu ile turizm faaliyetleri iyice ivme kazanmıştır (Kandır vd., 2007). Planlı dönemin başlangıcı kabul edilen 1963 yılından itibaren, turizm istatistikleri tutulmaya başlanmıştır. Verilere göre turizm faaliyetleri; ekonomik krizler, küresel salgınlar ve terör olaylarının yaşandığı tarihler hariç olmak üzere, sürekli artarak devam etmiştir (Kuvan, 2005). Bu çerçevede, turizm talebinin dış unsurlardan kolaylıkla etkilenebilen kırılgan bir yapıya sahip olduğunu belirtmek gerekmektedir (Duro, vd., 2020). Örneğin, Türkiye 2019 yılında 51,8 milyon turist ağırlamış ve 34,5 milyar dolar turizm geliri elde etmiştir. Ancak 2019 yılı Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan Covid-19 salgını nedeniyle, 2020 yılında turizm faaliyetleri durma noktasına gelmiştir. Kapanmaların kalktığı ve seyahatlerin yapılabildiği dönemi kapsayan verilere göre; bu dönemde Türkiye'ye sadece 15,8 milyon turist seyahat etmiştir. Covid-19 salgınından sonra tekrar turist sayılarında ve turizm gelirlerinde artış yaşanmıştır. 2022 yılında Türkiye 51,3 milyon turist ağırlamış ve 46,2 milyar dolar turizm geliri elde etmiştir (TUIK, 2023). Dünyanın yaşadığı bu gelişmeler bireysel turizm hareketlerinin yaygınlaşmasına neden olmuş ve alternatif turizm türlerine yönelik ilgi artış göstermiştir (Yenişehirlioğlu ve Salha, 2020). Bu çerçevede son yıllarda, kitle turizmi yerine alternatif turizm türlerinin talep görmeye başladığı söylenebilir.

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de modern turizm hareketleri kitle turizmi şeklinde gelişim göstermiştir (Kozak ve Bahçe, 2009, s. 9). Kitle turizmi, büyük gruplar şeklinde gerçekleşen seyahatlerden oluşmaktadır. Kitle turizminin doğal ve kültürel kaynakları olumsuz etkilediği alanyazında sıklıkla vurgulanmaktadır (Dinç ve Karekök, 2021). Deniz-kum-güneş ekseninde gelişim gösteren kitle turizmi faaliyetleri, Türkiye'nin istenilen turist sayısı ve turizm gelirlerine ulaşmasını engelleyen mevsimsel ve mekânsal yoğunlaşmalara sebep olmaktadır. Bu nedenlerden dolayı, turizm faaliyetleri ekonomik, sosyal ve çevresel olarak ele alınmaya başlanmış ve deniz-kum-güneş anlayışının ötesinde, yeni bir yön arayışı başlamıştır. Böylece, alternatif turizm kavramı ortaya çıkmıştır. Bu kavramın oluşumunda turist ihtiyaçlarının farklılaşması, turizmin mevsimsel yoğunluğunu azaltarak yılın 12 ayına yayılması isteği ve doğal kaynakların korunması düşüncesi etkili olmuştur. Bu kapsamda, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kitle turizmi olarak da adlandırılan deniz-kum-güneş turizminin yerini daha küçük bireysel gruplarla yapılan alternatif turizm türleri almaya başlamıştır. Turizmin doğal kaynaklarının sürdürülebilir kullanımını hedefleyen alternatif turizm türleri, turizmde sürdürülebilirliği sağlamak için geliştirilmiştir (Avcıkurt, 2007). Öte yandan, günümüz turist davranışları da değişim göstermeye başlamıştır. Bugünün turisti artık sadece seyahat etmek ya da dinlenmek için değil, dinlenirken de farklı faaliyetlerle boş zamanını değerlendirmek istemektedir (Ryan, 2002). Bu bağlamda, ekoturizm, termal turizm, mağara turizmi, macera turizmi, kış turizmi, yat turizmi, golf turizmi, av turizmi ve su altı dalış turizmi gibi sportif faaliyetlere dayanan alternatif turizm türleri turistler tarafından talep edilmeye başlanmıştır. Bu tür turizm faaliyetleri, turistlerin doğal kaynakları daha sürdürülebilir bir şekilde kullanmalarını sağlayarak turizmin sürdürülebilirliğini de desteklemektedir (Albayrak, 2013). Turistlerin deniz-kum-güneş turizmi dışında farklı turistik deneyimler arayışı, ülkeleri alternatif turizm türlerine yönelik yeni turizm merkezleri geliştirmeye yöneltmiştir. Türkiye'nin iklim koşulları, doğal ve kültürel kaynakları, deniz-kum-güneş turizminin yanı sıra alternatif turizm türleri için de uygun durumdadır. Ülkemizde geliştirilebilecek turizm türleri arasında, alternatif turizm türleri ve bu kapsamında ekoturizm faaliyetleri birçok aktivite sunması nedeniyle öne çıkmaktadır. Bu sayede, kitle turizmi hareketlerinin kısa süreli ve mevsimsel olmasının aksine, turizm faaliyetleri tüm yıl boyunca (12 ay) sürdürülebilir hale getirilebilir. Türkiye'de alternatif turizmin geliştirilebileceği önemli destinasyonlarından birisi de Döldül Dağı'dır. Bu çerçevede, Döldül Dağı alternatif turizm açısından oldukça zengin doğal kaynaklara sahip olmakla birlikte henüz keşfedilmemiş destinasyonlardan birisi olarak değerlendirilmektedir (Ege, 2017; Tıraş, 2004).

Osmaniye'nin Düziçi ilçesinde bulunan Düldül dağı 2246 m yüksekliği ile Çukurova'nın zirvesidir. Düldül Dağı, yükseltisi ve doğal ortam koşullarından dolayı birçok alternatif turizm türü için elverişli ortam özellikleri sunmaktadır. Bu durum, yazılı ve görsel basında yer almıştır (AA, 2017; CNN, 2022; IHA, 2022; TRT, 2020). Bu bağlamda, Düziçi Belediyesi bölgenin alternatif turizm potansiyelini geliştirmek amacıyla "Düldül Dağı Doğa ve Kış Sporları Teleferik Tesisi" projesine başlamıştır. Projenin ikinci aşamasında alternatif turizm türleri için altyapı planlamaları ve kış turizminin bölgede geliştirilebilmesi için kayak merkezi yapımının planlandığından bahsedilmektedir (Düziçi Belediyesi, 2014). Diğer taraftan, Düldül Dağı'nın alternatif turizm potansiyeli üzerine yapılan bilimsel çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu kapsamda yapılan çalışmalar coğrafya literatüründe yer almaktadır. Tıraş ve Besnek (2017) Osmaniye ilinin ve ilçelerinin turizm potansiyelini; Tıraş (2004) Düldül Dağı'nın eteklerinde bulunan Haruniye Kaplıcaları'nın termal turizm açısından potansiyelini; Ege (2017) Düldül Dağı'nın doğal ortam özelliklerini ve turizm potansiyelini ortaya koymuştur. Araştırma sonuçları incelendiğinde, bölgenin turistik çekiciliğinin yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca, Düldül Dağı'na yapılacak teleferik sistemiyle birlikte zirveye iniş çıkışların kolaylaşacak olmasının, bölgenin alternatif turizminin geliştirilmesinde önemli olduğu vurgulanmaktadır. Eker ve Özcan (2014) yapmış oldukları çalışmada, Düldül Dağı'nın ekoturizm olanakları bakımından zengin bir potansiyele sahip olduğunu tespit etmiştir. Bu çalışmaların haricinde, Düldül Dağı'nın alternatif turizm potansiyelinin derinlemesine olarak araştırıldığı bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Bu nedenle, bu çalışmanın alanyazına ve sunulacak önerilerle uygulayıcılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı Düldül Dağı'nın alternatif turizm potansiyelini yerel paydaşların bakış açısıyla ortaya koymak ve bölgenin alternatif turizminin gelişimi için önerilerde bulunmaktır.

1. Kavramsal Çerçeve ve Literatür

Bu başlık altında, alternatif turizm kavramı ve gelişim süreci ele alınmıştır. Ulusal ve uluslararası literatürde alternatif turizme yönelik yapılmış çalışmalara yer verilmiştir. Ayrıca, araştırma sahası olan Düldül Dağı'na ilişkin bilgiler sunulmuştur.

1.1. Alternatif Turizm

Turizm faaliyetlerinin hammaddesi doğal ve kültürel kaynaklardır. Dolayısıyla, turizm potansiyeli bir bölgenin doğal ve kültürel kaynakları aracılığıyla ziyaretçi çekebilme gücünü ifade etmektedir (Değirmencioğlu, 2021). Bu çerçevede, turistik bir bölgenin en temel çekicilik unsurunun doğal ve kültürel kaynakları olduğu söylenebilmektedir (Inskeep, 1991). Ancak 1980'li yıllardan itibaren, deniz-kum-güneş turizmi ekseninde gelişim gösteren turizm faaliyetleri, zamanla kendi hammaddesi olan doğal kaynakları hızlı ve kontrolsüz bir biçimde tüketmeye başlamıştır. Turizm kaynaklarının hızlı tüketilmesi, doğanın dengesinin bozulmasına neden olarak turizm faaliyetlerinin sürdürülebilirliğine zarar vermektedir (Sun ve Walsh, 1998). Bu bağlamda, genellikle kıyı bölgelerinde gelişim gösteren kitle turizmi faaliyetleri; çevresel, sosyal ve kültürel boyutlarda olumsuz etkilere neden olmaktadır. Kitle turizminin olumsuz etkileri, bir bölgeye gelen turistlerin tek bir yerde aşırı yoğunlaşmasıyla başlamaktadır (Sindiga, 1999). Kitle turizminin sonucu olan aşırı yoğunlaşma ise, turistik bir bölgenin çekiciliğini kaybetmesine neden olabilmektedir. Bu bağlamda turistlerin, yerel halkın ve diğer turizm paydaşlarının, kitle turizminin olumsuz etkileri konusunda artan farkındalıkları, alternatif turizm olarak bilinen yeni turizm türlerinin doğmasına zemin hazırlamıştır. Alternatif turizm, kitle turizminin karşıt özelliklerine sahip turizm türü olarak tanımlanabilir (Weaver, 1999). Bu eksende alternatif turizm, sürdürülebilir turizm anlayışı çerçevesinde kavramsallaşmıştır (Satrya, 2022). Dolayısıyla, alternatif turizm geleneksel kitle turizmi modellerinin yerine, doğal ve kültürel kaynakların korunmasını vurgulayan ve bölgede yaşayan yerel halkın refahını gözetken bir turizm modelidir (Weaver, 1995). Başka bir anlatımla, alternatif turizm yerel halkın turizme katılımını teşvik etmektedir. Diğer taraftan, turizm bölgelerinde turizm planlamasının sürdürülebilirlik çerçevesinde dikkatle yapılması gerektiği; aksi takdirde kitle turizmine benzer olumsuz sonuçlarla karşılaşılacağı vurgulanmaktadır (Cohen, 1987). Literatürde alternatif turizme ilişkin çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Conway ve Timms (2010) yapmış oldukları çalışmada, kitle turizminin olumsuz etkilerini ortaya koyarak; Karayipler'de kitle turizmi yerine daha sürdürülebilir bir turizm modeli olan alternatif turizm türlerinin geliştirilmesi gerektiğini belirlemişlerdir. Çalışma sonucunda, yavaş turizm yeni bir alternatif turizm türü olarak önerilmiştir. Karayipler'de yapılan bir diğer çalışmada Weaver (1995) küçük bir ada olan Montserrat'ta alternatif turizm türlerinin uygulanabilirliğini ele almıştır. Çalışma sonucunda, adanın doğal kaynaklarının ve biyolojik çeşitliliğinin zengin olması nedeniyle bölgede yapılabilecek en uygun alternatif turizm türünün ekoturizm olduğunu belirlenmiştir. Bu bağlamda Montserrat'ta ekoturizmin geliştirilmesi, adanın uzun vadeli ekonomik hedeflerini desteklemektedir. Satrya (2022) Wonosalam'da alternatif turizm uygulamalarını ortaya koyduğu çalışmada, bölgede ekoturizm köyleri oluşturularak alternatif turizmin geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymuşlardır. Boxill (2004) benzer şekilde, Jamerika'da alternatif turizm türlerinin geliştirilmesi gerektiğini yaptığı çalışmada vurgulamıştır. Çalışma sonucunda, Jamerika'nın kültürel kaynaklarıyla öne çıkabileceğini ortaya koymuştur. Diğer bir çalışmada, Deaden ve Harron, (1994) Tayland'da doğa yürüyüşlerine katılan turistlerin yerel halkın otantikliği üzerindeki etkisini ele almışlardır. Çalışma sonucunda, bölgede gerçekleştirilen alternatif turizm faaliyetlerinin yerel halkın refahı için öneme sahip olduğu; ancak kültürel bazı olumsuz değişikliklere yol açtığını vurgulanmıştır. Bu nedenle, bölgeye yapılan turlarda yerel halk ile

turistler arasına bazı sınırlar koymak gibi stratejiler uygulanmaktadır.

Dünyada ve Türkiye’de kitle turizminin olumsuz etkilerine bir tepki olarak alternatif turizm türlerine olan talep artmaktadır (Kozak ve Bahçe, 2009). Başka bir anlatımla, kitle turizminin dinamiklerinden memnun olmayan turistler ekonomik, çevresel ve sosyal anlayışı ile farklı bir tatil deneyimi sunan alternatif turizm türlerine ilgi göstermeye başlamışlardır (Cohen, 1987). Ayrıca, son yıllarda dünyada yaşanan gelişmeler ve değişimler nedeniyle de alternatif turizm türleri popülerlik kazanmaktadır (Demir ve Demir, 2004). Örneğin, 2019 yılında ortaya çıkan ve turizm hareketlerini durma noktasına getiren (Hall vd., 2020) Covid-19 salgını sonrasında turistler daha küçük gruplarla ya da bireysel olarak alternatif turizm anlayışıyla, kıyı bölgelerinin dışında kalan turistik bölgelere seyahat etmeye başlamıştır (Yenişehirlioğlu ve Salha, 2020). Alternatif turizm anlayışıyla birlikte; çevre üzerindeki baskıların azalması, yerel halkın refahının öne çıkması ve ekonomik sızıntıların önüne geçilmesi hükümetlerin alternatif turizm yatırımlarına yönelmesini sağlamıştır (Deaden ve Harron, 1994). Ayrıca, turizm gelirlerinin sürekliliğinin sağlanması ve işgücünün atıl kalmasının engellenmesi alternatif turizm türlerinin geliştirilmesi ile yakından ilişkilidir. Bu bağlamda, Türkiye’nin deniz-kum güneş dışında zengin bir turizm potansiyeli bulunmaktadır. Türkiye’de ekoturizm (trekking, dağcılık, kuş gözlemciliği, yaban hayat gözlemciliği, kanyon geçişi, kano, rafting, yamaç paraşütü...), termal turizm, kış turizmi, yayla turizmi, mağara turizmi gibi alternatif turizm türlerinin geliştirilebileceği henüz keşfedilmemiş ve turizme kazandırılmamış çok sayıda destinasyon bulunmaktadır. Bu bağlamda yerli alanyazında Türkiye’de alternatif turizmin geliştirilmesine yönelik çalışmalar yer almaktadır. Bu çalışmalara göre, Zengin, Koç ve Ulama (2019) alternatif turizm kapsamında Kastamonu’nun doğa turizmi potansiyelini; Mercan, Sünnetçioğlu ve Uşak (2021) Çanakkale’nin sualtı dalış turizmi potansiyelini; Şeyhanlıoğlu ve Kınır (2021) Ağrı ilinin alternatif turizm potansiyelini; Kızılaslan ve Ünal (2014) Tokat ilinin ekoturizm potansiyelini; Sevindi (2013) Arpaçay Kars bölgesinin kuş gözlemciliği aktivitelerindeki zengin potansiyelini; Ongun ve Türkoğlu (2016) Isparta’nın turizm potansiyelini; Eşitti (2018) Sarıkamış’ın Kış turizmi potansiyelini ele almışlardır. Yapılan çalışmalarda incelenen destinasyonların alternatif turizm açısından zengin kaynaklara sahip olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu destinasyonların çoğunun istenilen şekilde turizm faaliyetlerinden faydalanamadıkları belirlenmiştir. Bu destinasyonlardan birisi de zengin turizm hammaddesiyle Akdeniz Bölgesi’nin popüler alternatif turizm destinasyonu olmaya aday Düldül Dağı’dır.

1.2. Düldül Dağı

Osmaniye ilinin Düziçi ilçesinde yer alan Düldül Dağı, 2246 metre yüksekliğiyle Amanos (Nur) Dağlarının zirvesidir. Bölgenin coğrafi yapısı ve yüksekliğine bağlı olarak değişen hava koşullarıyla birlikte birçok farklı alternatif turizm aktivitesi için uygun bir ortam bulunmaktadır. Düldül Dağı’nın güneydoğu konumunda Sabun Çayı; güneybatı kesiminde Düziçi Ovası ve kuzey kesiminde Ceyhan Nehri bulunmaktadır. Düldül Dağı genelinde Akdeniz iklimine özgü bitki örtüsü yer alsa da; yükseklerle çıkıldıkça yağışa bağlı olarak bitki çeşitliliği artmaktadır. Düldül Dağı, Haruniye platosundan başlayarak hızlı bir yükseliş göstermektedir. Bu nedenle, Düldül Dağı’nın eğim derecesi yüksektir. Bölgenin kış turizmi, ekoturizm gibi birçok alternatif turizm türlerine uygun olduğu belirtilmektedir (Ege, 2017). Bölgeye yapılan yatırımlar bu durumu kanıtlamaktadır. Örneğin, Düldül Dağı’nda yapılan Düziçi Düldül Dağı Teleferik Tesisi Projesi, Kuşçu köyünden başlayarak zirveye ulaşımı kolaylaştıracaktır. Yakın zamanda faaliyete geçmesi beklenen Düziçi Düldül Dağı teleferik tesisi (İHA, 2022) 5500 metre uzunluğuyla, Bolivya teleferik hattından sonra Avrupa’nın birinci dünyanın ikinci en uzun teleferik hattı olma özelliği taşımaktadır (Düziçi Belediyesi, 2014). Teleferik Tesisi projesi ile bölgenin alternatif turizm potansiyelinin daha görünür hale geleceği söylenebilir. Düldül Dağı’nın Düziçi Ovası’ndan ve zirvesinden genel bir görünümü fotoğraf 1’de sunulmaktadır.

Fotoğraf 1. Düldül Dağı

Kaynak: Saha araştırmaları kapsamında yazar tarafından çekilmiştir.

Yerel turizm destinasyonlarının doğal ve kültürel kaynaklarının belirlenerek ülke turizmine kazandırılması, turizm faaliyetlerinden elde edilen faydanın en üst seviyeye çıkarılabilmesi için büyük önem taşımaktadır. Bu sayede, turizm sezonu uzatılabilecek, destinasyonların farklılıkları sayesinde turizm çeşitliliği arttırılabilecektir. Ege (2017) Osmaniye'nin Düziçi ilçesinde bulunan Düldül Dağı'nın turizm potansiyelini belirlemek amacıyla alan araştırmaları ve coğrafi bilgi sistemleri (CBS) teknolojileri yöntemiyle toplanan verileri analiz etmiştir. Düldül Dağı'nın kış turizmi destinasyonu olarak önemli bir potansiyel barındırdığı, doğu ve batı kesimlerinin yamaç paraşütüne uygun olduğunu tespit etmiştir. Bu bağlamda, teleferik sisteminin varlığının zirveye çıkışlar için çok büyük önem arz ettiği belirtilmiştir. Araştırma bulgularına göre, Düldül Dağı'nda dağ ve doğa yürüyüşü (trekking), seyir tepelerinden manzara izleme (Berke Barajı), endemik bitki türleri zenginliği nedeniyle botanik gözlemciliği yapılacak aktiviteler arasındadır. Dolayısıyla bölge, ekoturizm, botanik turizmi, mağara turizmi, termal turizm (Haruniye Kaplıcaları), kırsal turizm ve kış turizmi kaynaklarına sahiptir. Araştırma sonucunda, trekking parkur rotası ve kamp alanları belirlenmiştir. Daha sonra, Düldül Dağı'nın turistik çekicilikleri harita üzerine aktarılarak görselleştirilmiştir. Yapılan bu kapsamlı çalışmada, Düldül Dağı'nın alternatif turizm çekicilikleri şu şekilde sıralanmıştır: Başkonuş Yaylası ve zirveden izlenebilen Arslantaş ve Berke Barajları, Haruniye kaplıcaları, Deve Mağarası Kanyonu, dağın eteklerinde bulunan Sabun Çayı Şelalesi, kamp alanları ve yamaç paraşütü bölgeleridir. Düldül dağı özelinde yapılan bir başka çalışmada, Düldül dağının ekoturizm potansiyeli ele alınmıştır. Benzer şekilde, Düziçi sınırları içerisinde bulunan Düldül Dağı'nın doğal çekicilikler açısından zengin olup olmadığı SWOT analizi ile ortaya konmuştur. Zirveye hızlı ulaşım sistemlerinin faal olarak kullanılmaması, bilgilendirici işaret ve levhaların olmayışı, uzman rehber eksiliği Düldül Dağı'nın zayıf yönleri olarak bulunmuştur (Eker ve Özcan, 2014). Fotoğraf 2'de Düldül Dağı'nın eteklerinde bulunan ve turizm açısından bölgenin önemli doğal çekiciliklerinden birisi olan Sabun Çayı şelalesi yer almaktadır.

Fotoğraf 2. Sabun Çayı Şelalesi

Kaynak: Saha araştırmaları kapsamında yazar tarafından çekilmiştir.

2. Yöntem

Bu araştırma, Düldül Dağı'nın alternatif turizm potansiyelini yerel paydaşların perspektifinden derinlemesine olarak ele aldığından dolayı nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Nitel araştırma yöntemi, sosyal olguları kendi çevrelerinde derinlemesine ve bütüncül bir şekilde anlamayı öne çıkaran bir yaklaşımdır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu nedenle, nitel araştırmacı olay ve olguları kendi doğal ortamları içerisinde bütüncül bir çerçevede incelemektedir.

2.1. Araştırma Modeli

Araştırmada nitel araştırma desenlerinden keşfedici bütüncül tek durum çalışması deseni (Merriam, 2018) benimsenmiştir. Örnek olay çalışması ya da vaka çalışması olarak da adlandırılan durum çalışması, gerçek hayattaki olayları bütüncül olarak inceleyip anlamlandırarak sosyal olayların anlaşılmasını sağlamaktadır (Yin, 2002, s. 3). Nitel durum desenlerinin en temel özelliği bir veya birden fazla durumu derinlemesine incelemesidir. Bu bağlamda, durum çalışmalarında ele alınan konuyu bütünsel olarak betimleyerek açıklamaktadır (Gall vd., 1995). Bu araştırmada, Düldül Dağı'nın alternatif turizm potansiyeli bir durum olarak ele alınmış ve bu durum üzerine bilgi sunmak amacıyla derinlemesine incelemeler ve betimlemeler yapılmıştır.

2.2. Evren-Örneklem

Evren, araştırma sonuçlarının genellenmek istendiği kümenin tümünü ifade ederken; çalışma evreni araştırmacının ulaşabildiği kümedir (Karasar, 2014). Bu araştırmanın çalışma evrenini, Düziçi ilçesinde yaşayan yerel turizm paydaşları oluşturmaktadır. Nitel araştırmalarda örneklem az sayıda bireylerden oluşmaktadır. Durum çalışmalarında ise örneklem sayısı daha küçük gruplardan oluşabilir. Dworkin'e (2012: 1379) göre, görüşme yöntemiyle veri toplanan araştırmalarda 5-15 arası katılımcı araştırma kapsamında yeterli olmaktadır. Çalışma evreni içerisinde 10 katılımcı tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme yöntemiyle araştırma kapsamına alınmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemi nitel araştırma geleneği içerisinde ortaya çıkmış bir yöntemdir. Bu yöntem araştırmanın amacına yönelik olarak en yetkin kişilerin seçilmesine olanak tanıyan bir yöntemdir. Bu sayede, araştırma probleminin derinlemesine ele alınmasına olanak tanınır (Altunışık, vd., 2019; Patton, 2002; Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu araştırmada, örneklem belirleme aşamasında kesin bir katılımcı sayısı belirlenmemiştir. Bunun nedeni, nitel araştırmalarda örneklem sayısı, katılımcıdan elde edilen verilerin zenginliği ve tekrar edilme sıklığına göre değişim göstermektedir (Kozak, 2017).

2.3. Veri Toplama Aracı ve Süreci

Araştırmanın verileri saha araştırması sırasında yapılan gözlemler ve literatürden yararlanılarak (Akyürek vd., 2018; Eşitti, 2018; Şeyhanlıoğlu ve Kingir, 2021; Tekeli vd., 2023; Zengin vd., 2019) oluşturulan yarı yapılandırılmış bir mülakat formu aracılığıyla toplanmıştır. Düldül Dağı'nın alternatif turizm bağlamında mevcut durumunu ortaya koymak ve öneriler geliştirebilmek amacıyla Mayıs 2023-Haziran 2023 aylarında saha araştırmaları kapsamında gözlemler yapılmıştır. Sahayı bilen bir rehber eşliğinde yapılan saha araştırmalarında saha notları alınarak ve fotoğraflar çekilerek Düldül Dağı'nın mevcut durumu hakkında veri toplanmıştır. Daha sonra yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılarak katılımcılarla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakat formları, araştırmacıya daha esnek bir hareket alanı sağlamaktadır. Bu bağlamda, soru sayısı görüşme sırasında değişebilir ya da duruma göre yeni sorular ilave edilebilir (Kozak, 2017). Oluşturulan mülakat formunun birinci bölümünde, demografik verileri elde etmeye yönelik beş adet kapalı uçlu soru yer almaktadır. İkinci bölümünde ise, Düldül Dağı'nın alternatif turizm potansiyelini yerel paydaşlar perspektifinden derinlemesine ortaya koymayı

amaçlayan dört adet açık uçlu soru bulunmaktadır. Amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilen yerel paydaşlar öncelikle telefonla aranmış ve randevu alınmıştır. Ulaşılan yerel paydaşlara araştırma hakkında bilgi verilmiştir. Araştırmaya katılmayı kabul eden yerel paydaşlarla 35-50 dakika arasında değişen sürelerle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Yıldırım ve Şimşek'in (2018) vurguladığı gibi, araştırmanın iç güvenilirliğinin sağlanması için görüşmeler samimi bir ortamda uzun sürelerde gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sırasında yerel paydaşlardan ses kaydı yapabilmek için izin istenmiştir. İzin verilmesi durumunda, görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Verilerin doygunluğa ulaştığı ve birbirini tekrar etmeye başladığı noktadan sonra veri toplama işlemi sonlandırılmıştır. Diğer taraftan, durum çalışmalarında birden fazla veri toplama yöntemi kullanılabilir. Buradaki temel amaç, birbirini doğrulayabilecek veri çeşitliliğine ulaşabilmektir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu çalışmada, veriler saha araştırmaları kapsamında yapılan gözlemler ve derinlemesine görüşme yöntemiyle elde edilmiştir.

Mülakat formunda yer alan sorulara son halini vermek ve anlaşılabilirliğini kontrol etmek amacıyla Mayıs 2023 tarihinde pilot görüşmeler yapılmıştır. Daha sonra, oluşturulan sorulara alanında uzman akademisyenlerin görüşleriyle son hali verilmiştir. Yerel yöneticiler telefonla aranarak randevu alınmıştır. Araştırmanın veri toplama sürecinden önce Mersin Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 02/06/2023-112 sayılı etik yönden uygundur belgesi alınmıştır. Araştırma kapsamında sorulan açık uçlu sorular aşağıdaki gibidir:

- Düldül Dağı'nın alternatif turizm potansiyelini nasıl değerlendirirsiniz?
- Düldül Dağı'nda hangi alternatif turizm türleri ön plana çıkmaktadır?
- Düldül Dağı'nın alternatif turizm açısından güçlü ve zayıf yönleri nelerdir?
- Düldül Dağı'nın alternatif turizm açısından sahip olduğu fırsatlar ve tehditler nelerdir?

2.4. Verilerin Analizi

Yerel turizm paydaşlarıyla yapılan görüşmeler sonucu elde edilen veriler öncelikle olduğu gibi bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Daha sonra, elde edilen veriler betimleyici içerik analizi ve SWOT analizine tabi tutulmuştur. SWOT analizi, mevcut durumun güçlü (s) ve zayıf (w) yönlerinin ayrıntılı incelenmesini sağlayarak, gelecekteki fırsat (o) ve tehditlere karşı stratejiler geliştirilmesini sağlayan bir yöntemdir (Dinçer, 1998). Bu çerçevede, Düldül Dağı'nın SWOT analizi yapılarak bölgenin alternatif turizm bağlamında geliştirilebilmesi için öneriler sunulması amaçlanmıştır. İçerik analizi ise özünde, veri seti içerisinde bulunan anlamlı bölümleri isimlendirme çalışmasıdır. Görüşme, gözlem, doküman analizi yoluyla elde edilen nitel veriler dört adımda içerik analizine tabi tutulmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak elde edilen verilerin kodlaması yapılmaktadır. Daha sonra temaların oluşturulması, kod ve temaların düzenlenmesi ve bulguların tanımlanarak yorumlanmasıyla süreç sonlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018).

Araştırma kapsamında katılımcılardan elde edilen nitel verilerin analizinde betimsel analiz yaklaşımı benimsenmiştir. Bir diğer adıyla tümdengelimci (betimleyici) içerik analizinden faydalanılmıştır. Bu yaklaşıma göre, elde edilen veriler önceden belirlenen temalara göre özetlenerek ilgili kategorinin ne sıklıkla ve hangi yüzdeyle tekrar edildiğini ortaya koyar (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 40). Bu çerçevede tümdengelimci içerik analizi teorilerin ya da kuramların test edilmesinde ya da önceden var olan kod (kavram) ve temaların da dikkate alınarak analiz yapılmasına olanak sağlar (Güçlü, 2019). Bu çalışmada, görüşmelerden elde edilen ham veriler bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Daha sonra betimsel analiz için kod ve tema çerçevesi belirlenmiştir. Bu kapsamda, bir adet ana tema ve altı adet alt tema tespit edilmiştir. Belirlenen kod ve tema çerçevesine göre veriler işlenmiştir. Tespit edilen ana tema ve alt temalar katılımcıların görüşlerinden hareketle doğrudan alıntılar yoluyla desteklenerek araştırmanın aktarılabirliği güçlendirilmiştir (Creswell, 2013, s. 182-187).

3. Bulgular

Bu bölümde yerel paydaşlarla yapılan mülakatlar sonucunda elde edilen demografik özellikler, Düldül Dağı'nın alternatif turizm potansiyeli ve SWOT analizine ilişkin bulgular gizlilik ilkeleri gözetilerek aşağıda sunulmuştur.

3.1. Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan yerel turizm paydaşlarının demografik özellikleri Tablo 1'de yer almaktadır. Buna göre katılımcılar; yerel yöneticiler, çiftçi, kamu görevlisi, işletmeci, turist rehberi, emekli/arkeolog, at antrenörü gibi çeşitli yerel paydaşlardan oluşmaktadır. Araştırma kapsamında toplam 10 katılımcı ile görüşülmüştür. Katılımcılar sırasıyla K1,K2,K3...K10 olarak kodlanmıştır. Demografik bulgulara göre, katılımcıların 3'ü kadın 7'si erkek, 5'i bekar 5'i evli, yaşları 22-55 arasında değişmekte olup; eğitim seviyeleri lise-lisansüstü aralığında değişmektedir.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Tanımlayıcı Bilgiler (n=10)

#	Yaş	Cinsiyet	Eğitim Seviyesi	Medeni Durumu	Meslek/Görev Durumu
K1	40	Erkek	Lisansüstü	Evli	Proje Sorumlusu/Düziçi Belediyesi
K2	29	Erkek	Lisans	Bekar	İnşaat Mühendisi/Düziçi Belediyesi
K3	27	Erkek	Lisans	Bekar	Enerji Mühendisi/Düziçi Belediyesi
K4	41	Erkek	Lisans	Evli	Turist Rehberi
K5	36	Kadın	Lisans	Bekar	Memur/Kamu Görevlisi
K6	33	Kadın	Lisansüstü	Evli	Gelir Uzmanı/Kamu Görevlisi
K7	40	Kadın	Lise	Evli	Çiftçi
K8	45	Erkek	Lise	Bekar	Restoran İşletmecisi
K9	55	Erkek	Lisans	Evli	Arkeolog/Emekli
K10	22	Erkek	Önlisans	Bekar	At Antrenörü

3.2. Düldül Dağı'nın Alternatif Turizm Potansiyeline İlişkin Bulgular

Düziçi'nde yaşayan yerel turizm paydaşlarına araştırmanın amacı kapsamında Düldül Dağı'nın alternatif turizm potansiyeli üzerine açık uçlu sorular sorulmuştur. Bu bağlamda, Düldül Dağı'nda yapılabilecek alternatif turizm türlerinin neler olduğu öğrenilmeye çalışılmıştır. Bulgular incelendiğinde, katılımcıların tamamı (n=10) Düldül Dağı'nın zengin alternatif turizm kaynaklarına sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca, katılımcılar Düldül Dağı'na yapılan teleferik tesisi nedeniyle Düziçi ve Düldül Dağı'nın Çukurova'nın en önemli alternatif turizm merkezi olabileceği konusunda görüş belirtmişlerdir. Buradan hareketle, Düldül Dağı'nın alternatif turizm potansiyelinin yerel yöneticiler tarafından önemsendiği ve bu doğrultuda planlamalar yapıldığı söylenebilir. Konuya ilişkin katılımcıların görüşleri aşağıda sunulmuştur.

"...Düldül Dağı'nda özellikle sonbaharda rengin her tonunu görebilmeniz mümkün. Burası Amanoslar'ın zirvesidir. Çevre illerden bakıldığında tüm ihtişamıyla kendini gösterir ve dağ çok sivri bir uçla son bulur. Zirveye tırmandığınızda bulutların üstünde olma hissini yaşıyorsunuz. Havanın açık olduğu günlerde Adana, Maraş, Aslantaş Barajı, Berke Barajı dahil olmak üzere tüm Çukurova'yı görebiliyorsunuz. Doğa yürüyüşleri, doğa fotoğrafçılığı, mağara turizmi, kanyon yürüyüşleri, termal turizm, yamaç paraşütü gibi faaliyetler için çok uygun bir ortam var..." (K4)

"...Sonbaharda, özellikle ekim kasım aylarında Dumanlı yaylası size muhteşem bir görüntü sunar. Burası fotoğrafçılar, trekkingciler için çok güzel parkurlar sunmaktadır. Zorluk derecesi farklı parkurlarda kekik kokuları arasında doğa yürüyüşü yapmak tarifsiz bir his..." (K7)

"...Düziçi, Osmaniye'de en nitelikli turizm potansiyeline sahip bir yerdir. Buraya bir turist geldiği zaman çok rahat bir şekilde tüm güne yayararak gezebileceği potansiyel vardır. Ve bu potansiyel dört mevsime de yayılabilir. Kışın Düldül Dağı, ilkbahar ve sonbahar aylarında yaylalar, yazın kaplıcalar, kültür turizmi için arkeolojik alanları ve 785 yılında Faraç Bey tarafından Harun Reşit Kalesi vardır..." (K9)

K4 kodlu katılımcının ifadelerinden de anlaşılacağı gibi Düldül Dağı'nın manzarası ve seyir alanının turistik çekiciliği bulunmaktadır. Havanın açık olduğu günlerde Berke ve Aslantaş barajları ile Çukurova'nın önemli bir kısmı izlenebilmektedir. Katılımcının da belirttiği gibi, Düldül Dağı zirveye çıktığında bulutların üstünde olma hissini yaşanabildiği bir ortam sunmaktadır. 2246 metre rakımdan çekilmiş olan fotoğraf 3'te bu durum görülmektedir.

Fotoğraf 3. Düldül Dağı Zirve ve Cam Teras

Kaynak: Saha araştırmaları kapsamında yazar tarafından çekilmiştir.

Ayrıca, fotoğraf 3'te zirveye yapılması planlanan ancak henüz altyapı çalışmaları yapılmamış cam terasın mevcut durumu görülmektedir. Bu alanda havanın açık olduğu günlerde manzara izlemek mümkündür. Öte yandan zirveye çıkışı hızlandıracak olan teleferik tesisinin varlığının bölge turizmi açısından büyük öneme sahip olduğu katılımcı görüşleri ve saha gözlemleriyle tespit edilmiştir. Düldül Dağı'nda yapılan teleferik tesisinin yapılma nedeninin, bölgede alternatif turizmi geliştirmek ve yerel halkın refahına katkıda bulunma düşüncesi olduğu K1 kodlu katılımcı tarafından şu şekilde belirtilmiştir:

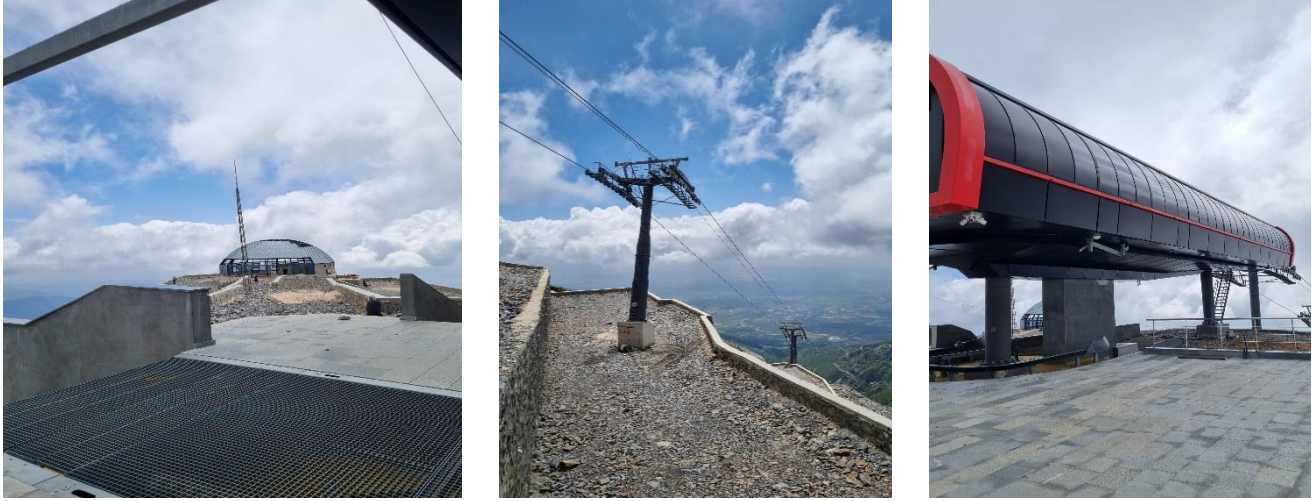
...Burada teleferik tesisinin yapılmasının temel amacı; turizm yoluyla burada istihdamı sağlamak ve bölge insanının başka şehirlere iş için gitmesine engel olacak bir turizm gelişimini sağlamaktır. Yani bölgenin turizminin gelişimi amaçlanmaktadır. Teleferik tesisine Düziçi'nin turizmden hakkettiği payı alabileceğini düşünüyorum. 2016 yılında yaklaşık 57 milyonluk bir teleferik tesisi ihalesi gerçekleştirildi. Bunu İsviçreli ve Türk firmalar ortak olarak bu ihaleyi aldılar. %95'lik bir kısmı tamamen bitti. Proje 5,5 km uzunluğuyla Çitli köyünden insanları Düldül Dağı'na taşımak ve oradaki turizmi canlandırmak amacıyla gerçekleştirildi... (K1)

K1 kodlu katılımcının da belirttiği gibi Düldül Dağı'nda faaliyete geçecek teleferik tesisinin bölge ekonomisine katkı sağlayacağı, istihdamı arttıracığı ve bölgeler arası gelişmişlik düzeyleri arasındaki farkın kapatılmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Düziçi Düldül Dağı Teleferik Tesisi Projesi'nin iki istasyon arası dünyada en uzun ikinci hat olduğu ve iç turizmi canlandıracağı K9 kodlu katılımcı tarafından aşağıdaki gibi dile getirilmiştir. Ayrıca tesisin taşıma kapasitesinin yüksek olduğu ve hızlı hizmet verebileceği K2 kodlu katılımcı tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

...Bu teleferik bölgede tek olma ünvanına sahip. Dünyada Bolivya'dan sonra ikinci Avrupa'da ise birinci sırada yer alıyor. En uzun tek istasyon arası geçiş özellikleriyle 5,5 kilometre. Siz alt istasyonda binyorsunuz yukarı kadar duraksama yaşamaksızın 2246 metre rakıma çıkıyorsunuz. Bolivya'da bunun çok daha fazlası ama ulaşım amaçlı kullanılıyor. Turizm maksatlı değil. Diğer Avrupa'da hat olarak daha uzunları vardır ama bunlarda farklı istasyonlarda durup bekleme yapıyor. Bir şekilde aktarma yapıyor. Bu anlamda Düziçi Düldül Dağı Teleferik Tesisi iki istasyon arası en uzun hat olma özelliğini elinde bulunduruyor. Adana, Mersin, Antep, Maraş bu bölgelerde teleferik olmadığı için insanlar merak edip gelecekler ve burada iç turizm canlanacak... (K9)

...43 tane kabinimiz var 8'er kişilik. Tesis eğer faaliyete geçirilebilirse Türkiye'deki en aktif tesis olabilir. Şu açıdan olabilir: mesela Kayseri'ye Babadağ'a, Antalya'ya gittiğinizde, Alanya'ya gittiğinizde vs. gittiğinizde bu tesislerde hep yoğunlaşma sorunu oluyor. Ama bizim tesisimizde böyle bir sorun olmayacak çünkü çok fazla sayıda kabinimiz var...(K2)

K9 ve K2 kodlu katılımcıların da belirttiği gibi araştırma sahasında yapılan teleferik tesisi Türkiye'de bir ilk olma özelliği taşımaktadır. Bu nedenle, Çukurova bölgesinin iç turizm ekseninde hareketlilik kazanmasına yardımcı olabileceği katılımcılar tarafından ifade edilmektedir. Düldül Dağı'nda yer alan teleferik tesisinin zirve istasyonu ve çevresinin mevcut durumu fotoğraf 4'te gösterilmektedir. Buna göre, teleferik tesisinin fiziki kısmının bitmiş olduğu ancak çevre düzenlemeleri ve altyapı çalışmalarının yapılması gerektiği tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan saha gözlemlerinde teleferik tesisinin zirve iniş istasyonunda tesisin atıl bekletildiği sürelerde bakımlar için bir teknisyen ve koruma için güvenlik görevlisinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Fotoğraf 4: Düldül Dağı Teleferik Tesisi Zirve İstasyonu

Kaynak: Saha araştırmaları kapsamında yazar tarafından çekilmiştir.

Düldül Dağı'nda farklı alternatif turizm türlerinin yapılabildiği katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Bu bağlamda, tablo 2 üzerinde Düldül Dağı'nın alternatif turizm potansiyeline ilişkin betimleyici bulgular yer almaktadır. Buna göre, Düldül Dağı'nda en yüksek potansiyeli bulunan alternatif turizm türlerinin sırasıyla; ekoturizm, termal turizm, mağara turizmi, yayla turizmi, kış turizmi ve macera turizmi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Tablo 2. Düldül Dağı'nın Alternatif Turizm Potansiyeline İlişkin Betimleyici Bulgular

Ana Tema	Alt Tema	Kodlar (Frekans)	Cevaplar
Alternatif Turizm	Ekoturizm	Trekking (10)	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10
		Dağcılık ve kampçılık/ Eşeksirtti bölgesi (10)	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10
		Dumanlı yaylası ve Düldül zirve / Yamaç Paraşütü (10)	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10
		Devemağarası Kanyonu / Kanyon yürüyüşü (8)	K1, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10
		Doğa Fotoğrafçılığı (7)	K1,K2,K4,K5,K6,K9,K10
		Atlı Safari (4)	K4, K7, K9, K10
	Termal Turizm	Haruniye Kaplıcaları (10)	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10
	Mağara Turizmi	Astım Mağarası (Cin Mağarası) ve Devemağarası Kanyonu (8)	K1, K2, K3, K4, K7, K8, K9, K10
	Yayla Turizmi	Dumanlı Yaylası ve Başkonuş Yaylası (7)	K1,K2,K4,K5,K6,K9,K10
	Kış Turizmi	Snowboard ve kayak (4)	K1, K2, K4, K3
Macer Turizmi	Çotlu Köyü/Bungee Jumping (2)	K1,K3	
	Sabun Çayı/ Zipline (2)	K1,K3	

Tablo 2 üzerinde yer alan bulgular incelendiğinde K1, K2, K4 ve K3 kodlu katılımcıların Düldül Dağı'nın kısmen kış turizmi faaliyetleri için uygun olduğunu belirtmişlerdir. Bunun için, telesiyej ve kayak pisti yapılması gerektiğini vurgulamışlardır. K1 kodlu katılımcı, Düldül Dağı'nın kış turizmine kazandırılmasının çok maliyetli olacağını söylemiştir. İlgili görüşlerin yer aldığı ifadeler aşağıda sunulmuştur.

...Zirvede bir doğal kayak alanı yok. Kayak tesisi kurulması bence çok ekstrem bir durum. Milyonlarca liralık bir bütçeye rağmen oradaki engebeden dolayı bölgeye bir kayak tesisi kuramazsınız. 80 dereceye yakın bir eğim var ve kar çok fazla tutmuyor. Daha çok kuzey tarafında tutuyor. Oranın da eğimi çok yüksek. Orada kış turizmi için bir kayak tesisi yapımı çok zor görünüyor. Belki altyapı hazırlırsa bir snowboard pisti yapılabilir... (K1)

...Bölgede kış turizmi anlamında kayak için projeler düşündük ama elverişli zemin yok eğim çok yüksek. Burayı pist haline getirebilmek çok maliyetli olacağı için şuan projede askıda beklemektedir. Bölge kış turizmi için uygun... (K2)

... Kar kalitesi istediğimiz gibi değil. Karın yüzeye yapışması için gerekli işlemlerin yapılması gerekiyor, belki suni kar ile istenilen seviyede olabilir. Bununla ilgili bir alan yapılması gerekiyor, eğim çok fazla. İlerleyen süreçlerde altyapı çalışmalarıyla kış turizmi için uygun alanlar oluşturulabilir. Bu bizim projemizin ikinci aşamasını oluşturuyor. Ama çok maliyetli... (K3)

Yukarıda yer alan katılımcı görüşlerine göre, Döldül Dağı'nın kış turizmi için değerlendirilebileceği ancak pist yapımının ve telesiyej gibi altyapıların yapılmasının maliyetli olacağı belirtilmektedir. Ayrıca K3 kodlu katılımcının da belirttiği gibi kış turizmi için kar kalitesinin iyileştirilmesi ve suni kar yapma makinelerinin bulunması gerekmektedir. Bu yönüyle de ayrıca bir maliyet oluşacağı tespit edilmiştir. Fotoğraf 5'te Döldül Dağı yamaçlarından bir görünüm sunulmaktadır.

Fotoğraf 5. Döldül Dağı Yamaçları

Kaynak: Saha araştırmaları kapsamında yazar tarafından çekilmiştir.

Döldül Dağı'nın diğer alternatif turizm türlerine uygunluğu incelendiğinde; K4, K8, K9 ve K10 kodlu katılımcılar Döldül Dağı'nın ekoturizm kapsamında yamaç paraşütü, trekking, kampçılık, kanyon yürüyüşü, yayla turizmi ve mağara turizmi açısından uygun olduğu ve bu turizm türlerinin geliştirilmesi gerektiği belirtmişlerdir. Yamaç paraşütü aktiviteleri için K1 kodlu katılımcının görüşleri; mağara turizmi ve termal turizm için K1, K3, K4, K6, K9 kodlu katılımcıların görüşleri aşağıda sunulmuştur.

...Ankara'dan Türk Hava Kurumu'ndan temsilciler geldiler. Ellerindeki ölçüm aletleriyle rüzgarın yönünü, şiddetini, ne bileyim atmosferik olayları ve aynı zamanda term dedikleri paraşütlerin biraz daha yükselerek daha çok havada kalmalarını sağlayacak hava akımlarının ölçümlerini yaptılar ve pist alanını belirlediler. Burası teleferik tesisine entegre olarak yamaç paraşütü yapmaya gayet uygun bir bölge... (K1)

...Dumanlı yaylasına çıkarken 1400 metre rakımlı bir paraşüt kalkış pistimiz var. Çeşitli kademelerde pistler var. Dağın zirvesinde de güzel bir atlayış pisti var. Geçen yıl biz burada festivalle 200 paraşütlü atlayış yaptık... (K3)

...Deve Mağarası Kanyonu var. Kanyon girişinde üç adet mağara bulunuyor. Burası mağara turizmi, kanyon geçişi gibi aktiviteler için oldukça uygun bir alan. Burada hali hazırda turizm turları düzenleniyor ancak bilinirliği çok az maalesef. Dağın eteklerinden yukarılara doğru bir rota dahilinde güzel yürüyüşler yapmak mümkündür. Buraya gelenler sabah saat 6'dan 7'den başlayarak tüm güne yayılarak buranın turistik çekiciliklerini görebilirler... (K4)

...Biniş istasyonuna yakın bir yerde astım mağarası, literatürdeki adıyla Cin Mağarası. 1989 yılında MAD (Mağara Araştırmaları Derneği) gelmiş burada bir araştırma yapmışlar. Çok da güzel bir mağara. İçerisindeki sarkıtların dikitlerin olduğu ziyaret edilme potansiyeli olan bir yer. Biz, alt istasyondan karşıya bir zipline ile geçiş sağlanacak ve insanlar burada o mağarayı da gezebilecekler. Bu da aslında teleferik tesisine entegre bir tesis olacak. Konaklama alanı, oturma alanı, seyir alanı gibi altyapı çalışmaları planladık. Bu da teleferik tesisine entegre olarak mağara turizminin yapılabileceğini göstermektedir...(K9)

Yukarıdaki katılımcı ifadelerinden hareketle Düldül Dağı'nda geniş bir yelpazede alternatif turizm aktivitelerinin yapılabileceği tespit edilmiştir. Bu bağlamda ekoturizm aktiviteleri ve termal turizm faaliyetleri bölgede önem kazanmaktadır. K6 kodlu katılımcı Haruniye Kaplıcaları'nın termal turizm açısından çok önemli bir potansiyel barındırdığını ancak işletmesinin kaliteli hizmet üretmediğini şu şekilde belirtmiştir:

...Düldül Dağı eteklerinde bulunan Haruniye Kaplıcaları oldukça kıymetli bir kaplıcadır. Düziçi'nde en çok bilinen yerdir bu kaplıcalar. Aktif halde şuan çalışıyor. Ancak, içerisinde çok nitelikli bir hizmet sağlanamıyor. Profesyonelce yapılamıyor maalesef. Burası, belediye tarafından bir işletmeye kiralandı. 29 derece sıcaklığa varan sağlık için oldukça faydalı içilebilir bir termal suya sahip. Burada konaklama üniteleri var ancak işletmesinin kaliteli olduğu söylemek çok güç... (K6)

K6 kodlu katılımcının ifadeleri ve saha araştırmaları sırasında Haruniye Kaplıcaları'nın önemli bir termal turizm merkezi olabilecek potansiyele sahip olduğu ancak profesyonel hizmet sağlanamadığı belirlenmiştir. Ayrıca altyapı çalışmalarının yapılması ve konaklama ünitelerinin iyileştirilmesi gerektiği tespit edilmiştir. Diğer taraftan, Düziçi Düldül Dağı Teleferik Projesi'nden hemen sonra, zirvede alternatif turizme yönelik alt yapı çalışmaları planlamalarının olduğu; ancak farklı nedenlerle altyapı çalışmalarının teleferik projesinin fiziki kısmının bitmiş olmasına rağmen faaliyete geçirilemediği yerel yöneticiler tarafından ifade edilmiştir. Bu bağlamda, katılımcılardan teleferik tesisi ve altyapı yatırımlarının faaliyete geçirilememesinin nedenleri sorulmuştur. Bu çerçevede, katılımcıların görüşleri aşağıda sunulmuştur. Tablo 3'te Düldül Dağı'nda alternatif turizm altyapı ve üstyapı yatırımlarının ve teleferik tesisi projesinin gerçekleştirilememesinin nedenleri yer almaktadır.

Tablo 3. Teleferik Tesisinin ve Alternatif Turizm Projelerinin Hayata Geçirilememesinin Nedenleri

İfadeler	f	Yüzde %
(1) Ekonomik sorunlar (hibe alınmaması, döviz kurundaki oynaklıklar)	10	21,7
(2) Covid-19 Salgını	10	21,7
(3) Genel ve yerel seçimler	8	17,4
(4) 6 Şubat Depremleri	8	17,4
(5) Personel Yetersizliği	6	13,1
(6) Turizm bilgisi olmayan yerel yöneticiler	4	8,7
Toplam	46	100

Tablo 3 incelendiğinde, Düziçi Düldül Dağı Teleferik tesisinin faaliyete geçirilememesinin ve alternatif turizm faaliyetleri için gerekli altyapı planlamalarının yapılamamasının temel nedenlerinin ekonomik sorunlar kapsamında; finansal destek sağlanamaması ve Covid-19 salgınından dolayı yapılan ertelemelerdir. Bu kapsamda bazı katılımcıların görüşleri aşağıda sunulmuştur.

“...Düldül Dağı'nda ormanda kiraladığımız bu yerde etkinlik ve konserlerin verilebileceği bir antik tiyatro yapmayı da planladık. 8 tane hediyelik eşya dükkanı yapmayı planlıyoruz. Burada satılacak eşyalar Düziçi'ni ve Düldül Dağı'nı daha sonra hatırlatacak ürünler olacak. Üç adet restoran, bir adet köy kahvesi olacaktı ancak şu aşamada maalesef Covid-19 krizi, döviz kurundaki oynaklık, deprem buradaki bazı alt yapı çalışmalarını sekteye uğrattı. Şuan biz teleferik tesisinin fiziki olarak %100'ünü gerçekleştirmiş olsak da halen yukarıya insan taşıyamıyoruz. Çünkü hem alt istasyonda hem de üst istasyonda gerekli hazırlıklar tam olarak yapılamadı. Bu bağlamda teleferik tesisinin faaliyete geçmesi askıya alınmış durumda...” (K2)

“...Trekking, yamaç paraşütü alanı, kamping alanı, konaklama tesisi ve kayak pisti ile ilgili bir hibe alınmadı. Yine buradaki mağaraların altyapı, yürüyüş parkuru, levhalar gibi altyapı çalışmaları için ödenek bulamadık Dolayısıyla yapımı ikinci etaba kaldı. Maalesef, covid-19, pandemi, ekonomik kriz vs derken bu planlamalar şu aşamada askıda kaldı. Bu nedenle hali hazırda turizme yönelik bir işletme yok bölgede. Rusya'dan gelen ekiple bambi jumping gibi ekstrem macera sporları turizmi için ekip kurduk burada. Ancak, yine finansal bir destek bulamadık. Altyapı hazırlamadık” (K3)

“...Bu tesis çok zorlu arazi şartlarında yapıldı. Teleferik direklerinin bazılarının helikopterle dikilmesi gerekirken, izinler alarak, patlatmalar yaparak yollar açarak yaptık bunları. Bu anlamda izinleri zor aldık. Bunların hepsini toplayıp bir çuvala koyduğunuzda biz işin en zor kısmını bitirdik. En zor kısmı imalat kısmıdır. Bu kadar büyük bir

projenin fiziksel halini sonlandırmayı başardık. Ancak, turizm için gerekli olan altyapı yatırımlarını yapamadığımız için faaliyete geçiremiyoruz. Buradaki en büyük neden ekonomik nedenlerdir...” (K3)

K2 ve K3 kodlu katılımcıların ifadeleri incelendiğinde; yerel yönetimin bölgenin alternatif turizm potansiyeli konusunda bilgi sahibi olduğu ve bu doğrultuda planlamalar ve yatırımlar yaptıkları; ancak ekonomik nedenlerden kaynaklı olarak planlamalarını uygulamaya koyamadıkları belirlenmiştir.

3.2. Düldül Dağı’nda Alternatif Turizme Yönelik SWOT Analizi Bulguları

Düziçi’nde yaşayan yerel turizm paydaşlarına, Düldül Dağı’nın alternatif turizminin geliştirilebilmesi ve mevcut durumunun belirlenerek öneriler sunabilmek amacıyla katılımcılara dört adet açık uçlu soru sorulmuştur. Ayrıca saha gözlemlerinden veriler elde edilmiştir. Bu kapsamda katılımcılardan ve saha gezilerinden elde edilen verilere SWOT analizi uygulanarak Düldül Dağı’nın güçlü ve zayıf yönlerinin yanı sıra alternatif turizm açısından gelecekteki fırsat ve tehditler ortaya konulmuştur. Bu kapsamda Düldül Dağı’nın Güçlü ve zayıf yönleri tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4. Düldül Dağı’nın Alternatif Turizm Bağlamında Güçlü ve Zayıf Yönleri

Güçlü Yönler	f	Yüz de %	Zayıf Yönler	f	Yüz de %
(1) Doğal turizm kaynakları ve flora/fauna çeşitliliği bakımından zengin olması	10	18,8	(1) Turizm faaliyetleri için üstyapı ve altyapının yetersiz oluşu ve bu nedenle, teleferik tesisinin faaliyete geçirilememesi.	10	23,2
(2) Alternatif turizm kaynaklarının tüketilmemiş/keşfedilmemiş olması	10	18,8	(2) Alternatif turizm kaynaklarının tanıtımının ve pazarlama faaliyetlerinin yapılmaması	10	23,2
(3) Avrupa’nın en uzun teleferik tesisi projesi ve Amanoslar’ın zirvesi olması	10	18,8	(3) Haruniye Kaplıcaları’nın yönetiminin amatörce yapılması	10	23,2
(4) Yerel halkın misafirperver olması ve kültürel zenginlikleri	9	16,9	(4) Trekking parkurlarının ve yamaç paraşütü pistinin güvensiz oluşu ve zirveye sıklıkla yıldırım düşmesi	5	11,6
(5) Dört mevsim alternatif turizm faaliyetlerine uygunluğu	8	15,2	(5) İlçeye giriş ve çıkışın tek bir yoldan yapılması ve havaalanına uzak oluşu	4	9,3
(6) Kültürel turizm kaynaklarına (Kastabala antik kentine ve Karatepe Aslantaş açık hava müzesi) yakın konumu	6	11,3	(6) Bölgenin turist rehberleri tarafından bilinmemesi ve yerel halkın turizm konusunda bilinçsiz oluşu	4	9,3
Toplam*	53	100		43	100

Tablo 3’te görüldüğü üzere, Düldül Dağı’nın doğal turizm kaynaklarının alternatif turizm türleri açısından uygunluğu ve zenginliği en güçlü özellikleridir. Diğer taraftan, turizm faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için gerekli olan üstyapı ve altyapı imkanlarının yetersiz oluşu, tanıtım ve pazarlama eksiklikleri, Haruniye Kaplıcaları’nın profesyonel olarak işletilmemesi Düldül Dağı’nın zayıf yönleri olarak belirlenmiştir. Düziçi ilçesinin üstyapı eksikliği ve diğer zayıf yönleri ile ilgili olarak K4 kodlu katılımcının görüşleri şu şekildedir.

...Buraya turistik ziyaretler gerçekleştiğinde, burada onlara hizmet edebilecek bir restoran bile yok. Kahvaltı verebilecek bir yer bile yok. Öğretmenevi ve kaplıcadaki yer dışındaki yer dışında kalabilecekleri bir konaklama tesisi yok. Turizm kaynakları var ancak buna yönelik yapılan şeyler çok az... (K4)

...Termal kaplıca tesisi daha önce yukarıdan kaya düştüğü için valilik tarafından kapatılmıştı. Önlemler alındı. 1,5 yıla

yakın bir süre buranın tekrardan açılması için, turizme hizmet edebilmesi için işletme ruhsatı alınarak açıldı. Ama maalesef hakkaniyetli bir işletmeci olmadığı için buranında hakkı verilemiyor... (K6)

...Bizim ilçemizin tren yolundan sonra bir tek girişi var. Çıkarken de aynı yoldan geri dönüyorsunuz. Yol yapılması gerekiyor. Maraş Andırın tarafına giden kötü bir yol var ama arabanızı o yolda sürmezsiniz. En kötü bu yol yapılsa girişi ve çıkışı kara yoluyla kolaylıkla yapılabileceği için turizm açısından çok önemli olur... (K10)

Katılımcılardan elde edilen veriler doğrultusunda Düldül Dağı'nın alternatif turizm bağlamında sahip olduğu fırsatlar ve tehditler tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Düldül Dağı'nın Alternatif Turizm Bağlamında Sahip Olduğu Fırsatlar ve Tehditler

Fırsatlar	f	Yüzde %	Tehditler	f	Yüzde %
(1) Teleferik tesisi ve üstyapının yapılmasıyla Çukurova bölgesinin alternatif turizm merkezi olmaya aday olması	10	22,7	(1) Hazırlanan plan ve projeler için finansal destek bulunamaması	10	37,1
(2) Covid- 19 sonrası Alternatif turizm türlerine yönelik talep artışı	10	22,7	(2) Düldül Dağı'nın zamanla popüler hale gelmesiyle kitle turizminin zararlarının görülebilme ihtimali	5	18,5
(3) Yamaç paraşütü ve termal turizm açısından tam uygunluk	10	22,7	(3) Deprem bölgesinde konumlanması	5	18,5
(4) Yapımı devam eden hızlı tren projesi	9	20,5	(4) küresel ısınma sonucu iklim değişikliği ve bilinçsiz orman kesimi	4	14,8
(5) Festival ve etkinliklere uygun alanların tespit edilmiş olması	5	11,4	(5) Terör tehlikesi	3	11,1
Toplam*	44	100		27	100

Tablo 5'te yer alan betimleyici bulgular incelendiğinde; Düldül Dağı'nda planlanan teleferik ve diğer alternatif turizm yatırımları bölgenin gelecekte bir turizm merkezi olabilmesi için en büyük fırsat olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca Covid-19 salgını sonrasında dünyada alternatif turizme yönelik talep artışı önemli bir fırsat olarak görülmektedir. Diğer taraftan planlanan alternatif turizm yatırımları için finansal destek bulunamaması, bölgenin popüler hale gelmesiyle kitle turizminin olumsuz etkilerinin görülebilme ihtimali, küresel ısınma ve deprem en önemli tehdit unsurları olarak değerlendirilmektedir. Konuyla ilgili K6 kodlu katılımcının düşüncelerini aşağıdaki gibi ifade etmiştir.

"...bana göre en büyük tehdit bölgenin fazla popülerleşmesi sonucu doğal kaynakların plansız tüketilebilme sorunudur. Bunun için mutlaka planlı turizm yapılmalı ve Düldül Dağı'nın doğal kaynakları korunabilmelidir. Yani kitle turizminde olduğu gibi bölge kaderine terk edilmemelidir..." (K6)

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Akdeniz Havzası'nda yer alan ülkelerden bir tanesi olan Türkiye, eşsiz kıyılarıyla ağırlıklı olarak sunduğu mevcut ürününden (deniz-kum-güneş) çok daha fazlasını sunabilecek alternatif turizm kaynaklarına sahiptir. Ancak Türk turizm tarihi incelendiğinde, Türkiye'de turizm faaliyetlerinin 1982 yılında yürürlüğe giren Turizm Teşvik Yasası ile beraber kitle turizmi ekseninde gelişim gösterdiği görülmektedir. Bu duruma paralel olarak turizm yatırımları da çoğunlukla bu doğrultuda gerçekleşmiştir. Güncel gelişmelerle birlikte, son yıllarda bu durum değişme eğilimi göstermektedir. Bu bağlamda Dünya'da ve Türkiye'de alternatif turizm destinasyonları önem kazanmaya başlamış; hükümetler turizm yatırımlarını alternatif turizm kaynakları bakımından zengin olan alanlara yöneltmişlerdir. Bilimsel alanyazında alternatif turizmin sosyo-kültürel, ekonomik ve çevresel olarak sürdürülebilir olması ve yerel halkın refahını gözetmesi nedeniyle geliştirilmesi gerektiği sıklıkla vurgulanmıştır (Boxill, 2004; Convey ve Tims, 2010; Satrya, 2022). Türkiye genelinde yapılan bilimsel çalışmalarda ise, Türkiye'nin alternatif turizm anlamında eşsiz doğal ve kültürel kaynaklara sahip olduğu ortaya konulmuştur (Eşitti, 2018;

Kızılarlan ve Ünal, 2014; Şeyhanlıoğlu ve Kingır; Zengin vd., 2019). Bu potansiyelin değerlendirilmesi, Türkiye'nin hedeflediği turizm gelirlerine ulaşılmasını hızlandıracak ve turizm faaliyetlerinden elde edilen olumlu ekonomik faydaların devamlılığını sağlayacaktır. Bu bağlamda, bu araştırma Çukurova'nın alternatif turizm merkezi olmaya aday Osmaniye'nin Düziçi ilçesinde bulunan Düldül Dağı'nın alternatif turizm potansiyelini yerel paydaşların bakış açısıyla ortaya koymayı amaçlamıştır. Ayrıca Düldül Dağı'nda alternatif turizmin geliştirilebilmesi için yapılması gerekenlere ilişkin öneriler sunmak araştırmanın alt amacı olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda 10 yerel turizm paydaşı ile derinlemesine görüşmeler yapılmış; saha gezileri ile gözlemler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Nitel yöntemle tasarlanan bu araştırma hem uygulayıcılar hem de alanyazın açısından önemli bulgular ortaya koymuştur.

Araştırmaya katılan yerel paydaşların tamamı (n=10) Düldül Dağı'nın alternatif turizm potansiyeli bakımından zengin olduğunu dile getirmişlerdir. Bu bulgu, literatürde yer alan diğer çalışmaları destekler niteliktedir (Ege, 2017; İzgi, 2007; Tıraş ve Besnek, 2017; Solak ve Eren 2020). Katılımcılara göre, ekoturizm (trekking, yamaç paraşütü, dağcılık ve kampçılık) ve termal turizm (Düldül Dağı eteklerinde yer alan Haruniye Kaplıcaları) geliştirilmesi gereken alternatif turizm türlerinin başında gelmektedir. 1993 yılında turizm merkezi ilan edilen Haruniye Kaplıcalarından yeterince faydalanılmamaktadır. Araştırma bulgularına göre bu durumun temel nedeni Kaplıcaların işletmesinin profesyonelce yapılmadığı ve konaklama ünitelerinde iyileştirmelerin yapılmamasıdır. Tıraş (2004) yapmış olduğu çalışmada, benzer şekilde kaplıcaların bölgenin en önemli alternatif turizm ürünlerinden birisi olduğunu belirtmiştir. Tanıtım faaliyetlerine önem verilmesi ve konaklama tesislerinin modernleştirilmesi gerektiğini çalışma sonucunda öneri olarak sunmuştur. Diğer bir çalışmada, Eker ve Özcan (2014) Düldül Dağı'nın ekoturizm yönünden birçok aktivitenin yapılabileceği bir ortam sunduğunu ortaya koymuşlardır. Katılımcıların tamamı Düldül Dağı'nın trekking, dağcılık, kampçılık, fotoğrafçılık ve yamaç paraşütü aktiviteleri için uygun ortam özellikleri gösterdiğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda, zirveye hızlı ulaşım için teleferik sisteminin faaliyete geçmesi, bilgilendirici levhaların konulması ve diğer altyapı çalışmalarının tamamlanması gerekliliği yazarlar tarafından vurgulanmıştır. Ege (2017) Düldül Dağı'nın doğal ortam özellikleri ve turizm potansiyelini ortaya koymak amacıyla yapmış olduğu çalışmada benzer şekilde yamaç paraşütü, doğa yürüyüşü, botanik ve yaban hayat gözlemciliği gibi ekoturizm faaliyetleri ile kış turizmi aktivitelerinin bölgede yapılabileceğini ortaya koymuştur.

Kış turizmi, snowboard ve kayak gibi sportif aktiviteleri içeren bir alternatif turizm türüdür (Tervo, 2008). Kış turizminin Düldül Dağı'nda yapılabilmesine ilişkin olarak katılımcılar ancak maliyetli işlemler sonucunda yapılabileceğini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, Düldül Dağının eğim derecesinin yüksek olması (Ege, 2017) ve yılın büyük bölümünün karlı geçmesi nedeniyle snowboard aktivitesi için uygun özellik gösterdiği söylenebilir. Düziçi Belediyesi (2014) tarafından yayınlanan Düldül Dağı'na ilişkin fizibilite raporunda, bölgeye inşa edilecek teleferik tesisinden sonra kış turizmi için bir kayak pisti yapılmasının planlandığı belirtilmektedir. Bu kapsamda yerel yöneticilerin kış turizminin büyük ölçüde iklim koşullarına bağlı olduğunu ve küresel ısınma gibi tehditlerden olumsuz etkileneceğini (Scott vd., 2007) göz ardı etmemeleri gerekmektedir. Diğer taraftan, katılımcılar Düldül Dağı'nda kış turizmini geliştirmenin kar kalitesi ve eğim gibi nedenlerle çok maliyetli olacağını söylemişlerdir. K3 kodlu katılımcının da ifade ettiği gibi kış turizmi için pistlerin yapılması ve kar kalitesi için de yapay kar makinalarına ihtiyaç vardır. Dolayısıyla kış turizminin bölgede geliştirilebilmesi için maliyetli sayılabilecek altyapı ve üstyapı (otel işletmeleri, yiyecek içecek tesisleri) yatırımlarına ihtiyaç duyulduğu tespit edilmiştir. Son olarak kış turizmi ile ilgili planlamalar yapılırken küresel ısınma ve iklim değişikliği konularının dikkate alınarak planlamaların buna göre yapılması gerektiği unutulmamalıdır. Nitekim, Bozdemir ve Şengül (2021) yapmış olduğu çalışmada, iklim değişikliğinin kış turizmi üzerinde büyük bir tehdit oluşturduğunu vurgulamıştır. Dünyanın önemli kış turizmi merkezlerinde yapılan bilimsel çalışmalar incelendiğinde, kış turizminin küresel ısınma ve iklim değişikliğine karşı savunmasız olduğu ortaya konmuştur. Bu nedenle, kış turizmi sezonunun kısalması, turist sayısının azalması öngörülen olumsuz durumlardan bazılarıdır (Breiling ve Charamza 1999; Damm vd., 2017; Unbehaun vd., 2008) sonuç olarak kış turizminin sürdürülebilirliği konusunda planlamalar yapılması ve önlemlerin alınması gerekliliği vurgulanmaktadır (Scott vd., 2007).

2246 metre yüksekliği ile Amanoslar'ın zirvesi olan Düldül Dağı'nda planlanan Düziçi Düldül Dağı Teleferik Tesis Projesi ile bölgenin alternatif turizm potansiyelinin öne çıkarılması amaçlanmıştır (Osmaniye Valiliği, 2022). Teleferik tesisi faaliyete geçtiğinde Düldül Dağı'nın teleferik tesisine entegre olarak birçok alternatif turizm türüne ev sahipliği yapacağı söylenebilir. Özellikle yamaç paraşütü, trekking, mağara turizmi ve termal turizm faaliyetleri teleferik tesisi ile entegre bir şekilde yapılması planlanmaktadır. Araştırmaya katılan yerel paydaşlar projenin zor olan fiziki kısmının bitmiş olduğu ama faaliyete henüz geçirilemediğini belirtmektedir. Bunun nedeni olarak ekonomik sorunlar, Covid-19 salgını, seçimler, deprem, personel yetersizliği ve turizm bilgisi olmayan yerel yöneticiler gösterilmektedir. Araştırma sonucunda elde edilen bulguların literatürde yer alan diğer alternatif turizm araştırmalarıyla (Altan, 2006; Tutçu, 2021) benzerlik gösterdiği söylenebilir. Örneğin, Kızılarlan ve Ünal (2014) Tokat ilinin alternatif turizm potansiyelini ortaya koyduğu çalışmasında; bütçe eksikliği, tanıtım gibi konularda yetersiz kalındığını belirlemiştir.

Düldül Dağı'nda alternatif turizmin geliştirilebilmesi, öneriler sunmak ve bu bağlamda yapılması gerekenleri belirlemek amacıyla saha gözlemleri ve yerel paydaşların görüşleri doğrultusunda elde edilen verilere SWOT analizi uygulanmıştır. Buna göre, Düldül Dağı'nın en güçlü yönleri; zengin ve keşfedilmemiş doğal alternatif turizm kaynakları ve Avrupa'nın en uzun teleferik tesisinin bu bölgede inşa ediliyor olmasıdır. Zayıf yönleri ise Düziçi ilçesinde ve Düldül Dağı'nda turizm faaliyetleri için üstyapı (konaklama işletmeler, diğer turizm işletmeleri, alışveriş merkezleri) ve altyapı (yol, su, enerji, etkinlik alanları, ulaşım) imkanlarının oldukça kısıtlı oluşu ve tanıtım eksikliği olarak tespit edilmiştir. Düldül Dağı'nın sahip olduğu fırsatlar incelendiğinde; teleferik tesisinin faaliyete geçmesiyle bölgenin bir alternatif turizm merkezi olma potansiyeli ve Covid-19 sonrası alternatif turizm türlerine yönelik talep artışı gösterilmiştir. Satrya (2022) yapmış olduğu çalışmada Covid-19 salgını sonrasında turistik seyahatlerin daha küçük ölçekli alternatif turizm merkezlerine doğru gerçekleşmeye başladığını ortaya koymuştur. Bu çalışma, alternatif turizm merkezlerine yönelik talep artışını desteklemektedir. Düldül Dağı'nın en büyük tehdit unsurları ise projeler için finansal destek bulunamaması, deprem bölgesi olması ve zamanla bölgenin popülerleşerek kitle turizmi etkisi altında kalabilme ihtimali olarak bulunmuştur. Dolayısıyla alternatif turizm faaliyetleri doğru planlanmadığında kitle turizmine özgü olumsuz özellikler görülmeye başlanabilir. Örneğin, Deaden ve Harron (1994) yoğun ziyaret edilen alternatif turizm merkezlerinde kültürel dokunun zarar görmeye başladığını yaptığı çalışmayla ortaya koymuştur. Conway ve Timms (2010) kitle turizminin hakim olduğu turizm merkezlerine akın eden çok uluslu yabancı şirketler nedeniyle ekonomik sızıntı problemi olabileceğini ve yerel halkın bu bağlamda daha az turizm faaliyetlerine katılacağını belirtmektedir. Buradan hareketle, alternatif turizm destinasyonlarının yerel yönetimler ve yerel paydaşlarla birlikte dikkatli bir şekilde planlanması gerekliliği söylenebilir. Turizm planlamaları yerel halkın refahı ve doğanın dokusunun korunarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu çalışma kapsamında elde edilen bulguların ışığında bazı öneriler geliştirilmiştir. Bu öneriler şu şekildedir:

- Bölgenin alternatif turizm türlerine yönelik altyapı (yol, enerji, ulaşım) ve üstyapı (konaklama işletmeleri, diğer turizm işletmeleri, alışveriş merkezleri) çalışmalarının planlamalar doğrultusunda tamamlanması gerekmektedir. Böylece, teleferik tesisinin faaliyete geçirilmesi sağlanmalıdır.
- Teleferik tesisine entegre yapılabilecek mağara turizmi, yamaç paraşütü, doğa yürüyüşleri gibi alternatif turizm aktivitelerinin altyapı yatırımlarına öncelik verilmelidir.
- Düldül zirvede bulunan iniş istasyonunun atıl beklediği dönemde gerekli korumaları ve bakımları sağlayacak önlemler alınmalıdır. Bu bağlamda zirve istasyonu için bir güvenlik görevlisi ve teknisyen istihdam edilmelidir.
- Düziçi ilçesine turizm işletmelerinin kapasitesi depreme dayanıklı olarak yapılacak yapılarla arttırılmalıdır.
- Düziçi ilçesinde, hatırlanabilir turizm deneyimi oluşturabilmek amacıyla hediyelik eşya dükkanları ve diğer turizm işletmeleri açılmalıdır.
- Bölgenin tanıtım, reklam ve pazarlama çalışmaları yapıp bilinirliği arttırılmalıdır. Bu bağlamda, sosyal medyada yüksek takipçisi olan seyahat gezginlerinin bölgede konaklama yapması sağlanabilir.
- Yerel halkın turizm konusunda bilinçlendirilmesi sağlanmalıdır.
- Bölgenin alternatif turizm planlaması akademisyenler, yerel yöneticiler ve yerel halk ile birlikte yapılmalıdır.
- Haruniye Kaplıcalarının işletilmesi profesyonel ekiplerce yapılmalı; kaplıcaların konaklama tesisleri yenilenmeli ve termal su kapasitesi yeni sondajlarla arttırılmalıdır.
- Turizm yatırımları için sağlanan finansal destekler arttırılmalıdır.
- Eşeksirtı bölgesine bungalov konaklama tesisleri, konser ve festival alanları inşa edilmelidir.
- Yamaç paraşütü pistleri ve yürüyüş parkurlarının altyapı çalışmaları yapıp güvenli hale getirilmelidir.
- Alt istasyonun bulunduğu Çotlu Köyü'ne kır düğün alanı yapılarak bölgenin düğün turizmine hizmet etmesi sağlanmalıdır.
- Düldül Dağı'nda kış turizmi sporları yapılabilirliği yeniden gözden geçirilmelidir. Fayda-maliyet durumuna göre projenin ikinci kısmında yapılması planlanan kayak pisti yapılmalıdır.

- Turizm işletmelerinde yerel halkın istihdamına önem verilmelidir.
- Bölgenin taşıma kapasitesine göre turist ağırlanmalıdır.

Sonuç olarak Düldül Dağı henüz keşfedilmemiş önemli bir alternatif turizm destinasyonudur. Bölgeye yapılması planlanan projeler hayata geçirildiğinde; Düldül Dağı'nın Çukurova'nın ve Türkiye'nin önemli alternatif turizm merkezi olabileceği düşünülmektedir. Bölgenin turizm potansiyeli yerel yöneticiler tarafından dikkate alınmış ve buna yönelik planlamalar yapılmıştır. Ancak planlamalar istenildiği düzeyde gerçekleştirilememektedir. Düldül Dağı'nın alternatif turizm potansiyelini yerel paydaşların perspektifinden ele alınan bu araştırmanın sınırlılıklarından hareketle gelecek araştırmalar için bazı önerilerde bulunulmuştur. Bu araştırma nitel araştırma desenlerinden tek durum çalışması olarak ele alınmıştır. Gelecekteki araştırmacılar nicel araştırma modellerinden tekil taramayı kullanarak yerel halkın turizm gelişimini destekleyip desteklemediğini alternatif turizm bağlamında ortaya koyabilirler. Bu araştırma 2023 yılı Mayıs-Temmuz ayları arasında yürütülmüştür. Bu nedenle gelecek araştırmacılar zamansal açıdan farklı dönemlerde araştırmayı yürütebilirler. Bununla birlikte, örnekleme bölgeye gelen turistleri de dahil ederek, daha geniş bir perspektifte araştırma yapabilirler. Ayrıca benzer süreçlerden geçen farklı alternatif turizm destinasyonlarıyla kıyaslamalar yapılarak bölgenin turizm anlamında gelişimi için çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Akyürek, S., Özdemir, Ö. ve Çeken, H. (2018). Gümüşhane ilinin kırsal turizm potansiyeli ve yerel halkın kırsal turizm hakkındaki görüşleri (Zigana köyü örneği). *International Rural Tourism and Development Journal (IRTAD)*, 2(2), 10-19.
- Anadolu Ajansı (2017, 8 Mayıs). Amanoslar 'Çukurova'nın Uludağı' olmaya aday <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/-amoslar-cukurovanin-uludagi-olmaya-aday/813625>
- Albayrak, A. (2013). *Alternatif turizm*. Detay Yayıncılık.
- Altan, Ş. (2006). *Türkiye'de ekoturizm uygulamaları ve ekonomiye katkıları* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Niğde Üniversitesi.
- Avcıkurt, C. (2007). *Turizm sosyolojisi*. Detay Yayıncılık.
- Avcıkurt, C. ve Yıldız, S. (2018). Turizmin tarihsel gelişme süreci ve turizmin gelişmesine etki eden faktörler. O. Emir (Ed.), *Genel turizm* (s. 56-65) içinde. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Bahar, O. (2020). Turizmin ekonomik etkileri. E. Esen ve P. G. Çakır (Ed.), *Turizm ekonomisi* içinde (s. 150-174). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Bozdemir, E., & Şengül, S. (2021). Kış turizmi üzerine bir literatür incelemesi. *Journal of New Tourism Trends (JOINNTT)*, 2(1), 35-74.
- Breiling, M., & Charamza, P. (1999). The impact of global warming on winter tourism and skiing: a regionalised model for Austrian snow conditions. *Regional Environmental Change*, 1, 4-14. doi:<https://doi.org/10.1007/s101130050003>.
- Boxill, I. (2004). Towards an alternative tourism for Jamaica. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 16(4), 269-272. <https://doi.org/10.1108/09596110410537432>
- CNN (2022, 4 Ağustos). Vali Yılmaz: Türkiye'nin en uzun teleferiği Osmaniye'de olacak <https://www.cnnturk.com/yerel-haberler/osmaniye/duzici/vali-yilmaz-turkiyenin-en-uzun-teleferigi-osmaniyede-olacak-1821700>
- Cohen, E. (1987). "Alternative tourism"-a critique. *tourism recreation research*, 12(2), 13-18. <https://doi.org/10.1080/02508281.1987.11014508>
- Conway, D., & Timms, B. F. (2010). Re-branding alternative tourism in the Caribbean: The case for 'slow tourism. *Tourism and Hospitality Research*, 10(4), 329-344. <https://doi.org/10.1057/thr.2010.12>
- Coşkun, R., Altunışık, R. ve Yıldırım, E. (2019). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Sakarya Yayıncılık.
- Creswell, J.W. (2013) *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. (4th Ed.) SAGE Publications.
- Damm, A., Wouter, Landgren, O., & Pretenthaler, F. (2017). Impacts of +2 °C global warming on winter tourism demand in Europe. *Climate Services*, 7, 31-46. doi:<https://doi.org/10.1016/j.cliser.2016.07.003>.
- Deaden, P. & Harron, S. (1994). Alternative tourism and adaptive change. *Annals of Tourism Research*, 21(1), 81-102. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(94\)90006-X](https://doi.org/10.1016/0160-7383(94)90006-X)
- Değirmencioglu, A. Ö. (2021). Kaman ilçesinin turizm potansiyelinin farklı paydaşlar tarafından değerlendirilmesi. *Turizm Akademik Dergisi*, 8(1), 281-296.
- Demir, M. ve Demir, Ş. Ş. (2004). Turistik ürün çeşitlendirmesi kapsamında futbol turizmi: Antalya Bölgesinde bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 94-116.
- Diñç, A. ve Karekök, H. (2021). Türkiye'de ekoturizm alanında yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi (2000-2020). *Journal of Humanities and Tourism Research*, 11(1), 241-255.
- Diñçer, Ö. (1998). *Stratejik yönetim ve işletme politikası* (4. baskı). Beta Basım.
- Duro, J. A., Laborda, A. P., Prats, J. T., & Fernandez, M. (2020). Covid-19 and tourism vulnerability. *Tourism Management Perspectives*, 38(100819), 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2021.100819>
- Düziçi Belediyesi (2014, 19 Mayıs). *Düziçi Duldül Dağı teleferik tesisi fizibilite çalışması nihai raporu* (Proje No: TR63/13/DFD/0025). <https://www.dogaka.gov.tr/dokuman-merkezi/arastirma-ve-planlama/duzici-duldul-dagi-teleferik-tesisi-fizibilite-calismasi/>
- Dworkin, S. L. (2012). Sample size policy for qualitative studies using in-depth interviews. *Archives of Sexual Behavior*, 41,

1319-1320. <https://doi.org/10.1007/s10508-012-0016-6>.

Eker, Ö. ve Özcan, K. (2014, Mayıs 08-10). *Osmaniye - Düldül Dağı ve çevresinin Sürdürülebilir ekoturizm olanakları bakımından sosyo - ekonomik değerlendirilmesi*. [Sözlü sunum]. III. Uluslararası Odun Dışı Orman Ürünleri Sempozyumu, Kahramanmaraş, Türkiye.

Ege, İ. (2017). Düldül dağı'nın doğal ortam özellikleri ve turizm potansiyeli (kuzey amanoslar), düziçi/osmaniye. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi/UUSBD*, 10(4), 586-617.

Eşitti, B. (2018). Sürdürülebilir kış sporları turizmi: Sarıkamış'ın potansiyelinin SWOT analizi ile değerlendirilmesi. *Turizm Akademik Dergisi*, 5(1), 205-220.

Gall, M. G., Borg, W. R., & Gall, J. P. (1995). *Educational research and introduction*. Longman Publishing Group.

Ghali, M. (1976). Tourism and economic growth: An empirical study. *Economic Development and Cultural Change*, 24(3), 527-538.

Güçlü, İ. (2019). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri teknik-yaklaşım-uygulama*. Nobel Akademik Yayıncılık.

Hall, C. M., Scott, D., & Gössling, S. (2020). Pandemics, transformations and tourism: Be careful what you wish for. *Tourism Geographies*, 22(3), 577-598. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1759131>

Inskeep, E. (1991). *Tourism planning an integrated and sustainable development approach*. Van Nostrand Reinhold.

İhlas Haber Ajansı (2022, 3 Ağustos). Vali Yılmaz: "Düldül Dağı'na yapılan teleferik 1 ay sonra yolcu taşımaya başlayacak" <https://www.iha.com.tr/osmaniye-haberleri/-3842266>

İzgi, M. T. (2007). *Osmaniye ilinin turizm potansiyelinin bölgesel kalkınma politikaları açısından değerlendirilmesi ve sürdürülebilir turizmin gelişimi için bir model önerisi*. [Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Kandır, S. Y. Önal, Y. B. ve Karadeniz, E. (2007). *Turizm yatırım projelerinin yönetimi değerlendirilmesi ve finansmanı*. (1. Baskı). Detay Yayıncılık.

Karasar, N. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemi*. (35. baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.

Kızılaslan, N. ve Ünal, T. (2014). Tokat ilinin ekoturizm/kırsal turizm potansiyeli ve SWOT analizi. *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, 9, 45-61.

Kozak, M. (2017). *Bilimsel araştırma: Tasarım, yazım ve yayım teknikleri*. (3. Baskı). Detay Yayıncılık.

Kozak, M. A. ve Bahçe, A. S. (2009). *Özel ilgi turizmi*. Detay Yayıncılık.

Kuvan, Y. (2005). The use of forests for the purpose of tourism: the case of Belek Tourism Center in Turkey. *Journal of Environmental Management*, 75, 263-274. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2005.01.003>

Leiper, N. (1979). The framework of tourism: Towards a definition of tourism, tourist, and the tourist industry. *Annals of tourism research*, 6(4), 390-407.

Mercan, Ş. O., Sünnetçioğlu, A. ve Uşak, E. C. (2021). Çanakkale ili dalış turizmi potansiyelinin incelenmesi. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(3), 723-734.

Merriam, S. B. (2018). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber* (3. baskı). (S. Turan, Çev.). Nobel Yayıncılık.

Ongun, U. ve Türkoğlu, M. (2016). Isparta ili turizm potansiyelinin değerlendirilmesine yönelik teorik bir çalışma. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 145-161.

Osmaniye Valiliği (2022, 3 Ağustos). Vali Dr. Erdinc Yılmaz Düldül Dağının Zirvesine Çıkararak, Teleferik Çalışmalarını Yerinde İnceledi. <http://www.osmaniye.gov.tr/vali-dr-erdinc-yilmaz-duldul-daginin-zirvesine-cikarak-teleferik-calismalarini-yerinde-inceledi>

Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & Evaluation methods*. (3rd ed.) Sage Publications, Inc.

Ryan, C. (2002). Equity, management, power sharing and sustainability—issues of the 'new tourism'. *Tourism management*, 23(1), 17-26. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(01\)00064-4](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(01)00064-4)

Satrya, I. D. (2022). Alternative tourism in Wonosalam. *PUSAKA (Journal of Tourism Hospitality Travel and Business Event)*, 4(2), 109-118. <https://doi.org/10.33649/pusaka.v4i2.175>

- Scott, D., Dawson, J., & Jones, B. (2007). Climate change vulnerability of the US Northeast winter recreation- tourism sector. *Mitigation and Adaptation Strategies for Global Change*, 13, 577-596. <https://doi.org/10.1007/s11027-007->
- Sevindi, C. (2013). Ekoturizm ve kuş gözlemciliği açısından Kuyucuk Gölü kuş cenneti (Arpaçay-Kars). *Türk Coğrafya Dergisi*, 61, 63-76.
- Sindiga, I. (1999). Alternative tourism and sustainable development in Kenya. *Journal of Sustainable Tourism*, 7(2), 108-127. <https://doi.org/10.1080/09669589908667330>
- Sun, D., & Walsh, D. (1998). Review of studies on environmental impacts of recreation and tourism in Australia. *Journal of Environmental Management*, 53(4), 323-338. <https://doi.org/10.1006/jema.1998.0200>
- Şeyhanlıoğlu, H. Ö. ve Kınır, S. (2021). Ağrı destinasyonunun alternatif turizm potansiyeline ilişkin yerel paydaşların bakış açısı. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 619-634.
- Solak, E. A. ve Eren, A. S. (2020- Aralık 16-18). *Osmaniye ilinin kültür turizm potansiyelinin incelenmesi*. [Sözlü sunum]. II. Uluslararası Kapadokya Sosyal Bilimler Öğrenci Kongresi, Nevşehir, Türkiye.
- Tekeli, M., Tekeli, E. K. ve Değerli, Y. (2023). Sürdürülebilir turizm perspektifinden ermenek'in alternatif turizm potansiyeli: nitel bir araştırma. *GSI Journals Serie A: Advancements in Tourism, Recreation and Sports Sciences*, 6(1), 106-128. <https://doi.org/10.53353/atrss.1119694>
- Tervo, K. (2008). The operational and regional vulnerability of winter tourism to climatevariability and change: The case of the Finnish nature-based tourism entrepreneurs. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 8(4), 317-332. <https://doi.org/10.1080/15022250802553696>
- Tıraş, M. (2004). Haruniye kaplıcası. *Türk Coğrafya Dergisi*, 43, 97-107.
- Tıraş, M. ve Besnek, F. (2017). Osmaniye ili'nin turizm potansiyeli. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 757-777.
- Tutcu, A. (2021). Ekoturizm ve Türkiye'nin ekoturizm potansiyelinin değerlendirmesi. *Atlas Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(6), 68-82.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2023, Ocak 31). *Turizm İstatistikleri, IV.Çeyrek: Ekim-Aralık ve Yıllık, 2022*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2022-49606&dil=1>
- TRT Haber (2020, 5 Şubat). Düldül Dağı zirvesinde dağcılık ve kış eğitimi verildi. <https://www.trthaber.com/haber/guncel/duldul-dagi-zirvesinde-dagcilik-ve-kis-egitimi-verildi-458883.html>
- Unbehaun, W., Pröbstl, U., & Haider, W. (2008). Trends in winter sport tourism: challenges for the future. *Tourism Rewiev*, 63(1), 36-47. doi:<https://doi.org/10.1108/16605370810861035>
- Weaver, D. B. (1995). Alternative tourism in Montserrat. *Tourism Management*, 16(8), 593-604. [https://doi.org/10.1016/0261-5177\(95\)00082-8](https://doi.org/10.1016/0261-5177(95)00082-8)
- Weaver, D. B. (1999). Magnitude of ecotourism in Costa Rica and Kenya. *Annals of Tourism Research*, 26(4), 792-816. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(99\)00044-4](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(99)00044-4)
- Yenişehirlioğlu, E. ve Salha, H. (2020). Covid 19 pandemisinin türkiye iç turizmine yansımaları: değişen talep üzerine bir araştırma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Covid 19 Özel Ek, 355-368.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Yin, R. K. (2002). *Case study research design and methods* (3rd ed.). Sage.
- Zengin, B., Koç, D. E. ve Ulama, Ş. (2019). Kastamonu ilinin doğa turizmi potansiyelinin alternatif turizm kapsamında değerlendirilmesi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 251-274.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu araştırmaya ilişkin verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterilmiştir

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar beyanı bulunmamaktadır.

İşletmelerin Sermaye Yapısı Üzerinde Firma Yaşam Döngüsünün Etkisi: Borsa İstanbul Üzerine Bir İnceleme¹

The Effect of Firm Life Cycle on the Capital Structure of Companies: An Investigation on Borsa Istanbul

Servet ÖZKAN

Lecturer Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Van Vocational School, Department of Accounting and Taxation, Van, Türkiye
Öğr. Gör. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0001-8101-9173 | e-posta: servetozkan@yyu.edu.tr

Mehmet AYGÜN

Prof. Dr. Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Economics and Business Administration,
Department of Business Administration, Van, Türkiye
Prof. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0003-2782-3093 | e-posta: maygun@yyu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Özkan, S. and Aygün, M. (2023). The Effect Of Firm Life Cycle On The Capital Structure Of Companies: An Investigation On Borsa Istanbul. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 62, 96-110

Özkan, S. and Aygün, M. (2023). İşletmelerin Sermaye Yapısı Üzerinde Firma Yaşam Döngüsünün Etkisi: Borsa İstanbul Üzerine Bir İnceleme. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 62, 96-110

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 01 February / Şubat 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 18 October / Ekim 2023

Published/Yayın Tarihi: 31 December/Aralık 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Issue/Sayı: 62 **Pages/Sayfa:** 96-110

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Servet ÖZKAN, Mehmet AYGÜN).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

¹ This article is extracted from my doctorate dissertation entitled "The effect of firm life cycle on the capital structure of businesses: An investigation on Borsa Istanbul", supervised by Prof. Dr. Mehmet AYGÜN (Doctoral Thesis, Van Yüzüncü Yıl University, Van/Türkiye, 2022).

Bu çalışma Prof. Dr. Mehmet AYGÜN danışmanlığında 2022 tarihinde tamamladığımız " İşletmelerin sermaye yapısı üzerinde firma yaşam döngüsünün etkisi: Borsa İstanbul üzerine bir inceleme " başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır

Öz

Firma yaşam döngüsü teorisi, ürün yaşam eğrisinden türetilen ve firmanın belirli yaşam evrelerine sahip olduğu anlayışına dayanan, deterministik olmayan bir kavramdır. Bu çalışmada işletmenin sermaye yapısı üzerinde firma yaşam döngüsünün etkisi incelenmiştir. Çalışmada Borsa İstanbul'da işlem gören 294 şirketin 2013-2020 yılları arasındaki verilerinden ve firma yaşam döngüsü göstergesi olarak Dickinson (2011) tarafından geliştirilmiş modelden yararlanılmıştır. Sermaye yapısı göstergeleri olarak da Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar (KVYK), Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar (UVYK) ve Öz Kaynaklar (ÖK) kullanılmıştır. Ampirik analizlerde korelasyon ve regresyondan yararlanılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre firmaların sahiplik yapısı ile yaşam döngüsü aşamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler gözlemlenmiştir. Firmaların özellikle giriş aşamasında daha çok KVYK kullandığını, olgunluk aşamasında ise ÖK kullanımının daha fazla olduğu sonucu tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca firma yaşam döngüsü ile firma karakteristikleri arasındaki ilişki de incelenmiş ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Giriş ve düşme aşamalarında firmaların maliyetlerinin yüksek olması, karlılık ve satışlarının düşük olmasına yol açmaktadır. Yaşam döngüsünün diğer aşamalarında ise satışlardaki artışa bağlı olarak karlılığın arttığı ve maliyetlerin de azaldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Firma yaşam döngüsü, sermaye yapısı, ürün yaşam döngüsü

Abstract

Firm life cycle theory is a non-deterministic concept derived from the product life cycle and based on the understanding that a firm has certain life stages. In this study, the effect of firm life cycle on the capital structure of the enterprise was examined. The study utilizes the data of 294 companies traded on Borsa Istanbul between 2013 and 2020 and the model developed by Dickinson (2011) as a firm life cycle indicator. Short-Term Liabilities (STL), Long-Term Liabilities (LTL) and Shareholders' Equity (ROE) are used as capital structure indicators. Correlation and regression are used in the empirical analysis. According to the results of the analysis, statistically significant relationships are observed between the ownership structure of firms and the life cycle stages. It is concluded that firms use more STLs especially in the entry stage, while the use of ROEs is higher in the maturity stage. The study also examined the relationship between firm life cycle and firm characteristics and statistically significant results were obtained. The high costs of firms in the entry and decline stages lead to low profitability and sales. In the other stages of the life cycle, profitability increases and costs decrease due to the increase in sales.

Keywords: Firm life cycle, capital structure, product life cycle

Giriş

Firma varlıklarının finansmanında kullanılan öz kaynak ve borçların karışımı olarak ifade edilen sermaye yapısı kavramı finans literatüründe önemli bir çalışma alanı olmaya devam etmektedir. Modiglianni ve Miller'ın 1958 yılında konuya ilişkin çalışmaları öncü kabul edilmektedir. Söz konusu çalışma esas alınarak daha sonra literatürde birçok teorinin geliştirildiği görülmektedir. Bu teoriler arasında Finansal Hiyerarşi Teorisi, Dengeleme Teorisi, Sinyal Etkisi Teorisi sayılabilir. Geliştirilen bu teoriler esas itibarıyla firmalar için optimal bir sermaye yapısının oluşturulması ve sermaye yapısı ve firma değeri üzerindeki etkiyi açıklamaya odaklanmıştır.

Yaşam döngüsü kavramı; pazarlamada bireysel ürünler için kullanılmaya başlanan ve her bir ürünün bir hayat seyrine sahip olduğu düşüncesinden türetilmiş, ürün ve hizmetlerin hayat seyri boyunca nasıl hareket ettiği ve hangi süreçlerden geçtiği temeline dayanmaktadır. Bu hayat seyri insan yaşamındaki çeşitli evrelere benzetilmekte ve her bir evrenin kendine özgü özellikler gösterdiği varsayımından hareket edilerek, ürün hakkındaki stratejik kararların alınmasında kullanılmaktadır. Yaşam döngüsü 1960'lı yıllardan itibaren örgütsel bazda ele alınmış ve Firma Yaşam Döngüsü şeklinde incelenmeye başlanmıştır.

Firma yaşam döngüsü teorisi, firmaların bir dizi öngörülebilir gelişme aşamasından geçtiğini ve firmaların stratejileri ile yapısının firmanın yaşam döngüsü aşamalarındaki değişikliklerle önemli ölçüde farklılıklar gösterdiğini öne sürmektedir. Literatürde çok sayıda araştırma firma yaşam döngüsünün her bir evresini belirlemek için örgütsel durum, liderlik tarzı, stratejik yönelim, kritik gelişme bölgeleri, şirketin yaşı, temettü ödeme politikası ve sağlam nakit akışı modelleri gibi çeşitli ölçüleri uygulayarak farklı yaşam döngüsü modelleri geliştirerek ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu modeller arasında; Adizes (1979), Anthony ve Ramesh (1992), Black (1998a,b), Younpae ve Chen (2006), Aharony, Falk ve Yehuda (2006), Liu (2006), DeAngelo, H., DeAngelo, L. ve Stulz, R.M. (2006), Yan ve Zhao (2010), Dickinson (2011), Ivashkovskaya, I., Rukavishnikov, Y. ve Guschin, A. (2013), Won ve Ryu (2015), Jaafar ve Halim (2016) sayılabilir.

Firma yaşam döngüsü her ne kadar insanın yaşam döngüsüne benzetilse de, firmaların yaşam döngüsü insanlarınki gibi sıralı ve rutin aşamalar şeklinde görülmemelidir. Her bir firmanın içinde bulunduğu yaşam evresinden herhangi bir yaşam evresine atlaması veya önceki bir aşamaya geri dönmesi mümkün olabilmektedir. Henüz giriş aşamasına başlamış olan bir firma düşüş aşamasına geçebileceği gibi, düşüş aşamasındaki bir firmanın yeniden büyüme aşamasına geçmesi de mümkün olabilmektedir. Bu nedenle firmaların yaşam döngüsünün hangi aşamasında olduklarını bilmeleri ve alınacak kararları, planlamaları, hedefleri bu doğrultuda yeniden yapılandırılmaları firmanın yararına olacaktır. Aksi takdirde firmalar önem arz eden ve firmanın geleceğini ilgilendiren konularda rakiplerine göre geride kalacaktır. Bu durum firmanın öncelikle pazar payının düşmesine, rekabet gücünün azalmasına, faaliyetlerinin azalmasına veya rutin bir döngüye dönüşmesine, potansiyel yatırımcılar açısından önemsenmez olmasına ve nihayetinde firmanın uzun yıllar faaliyet gösterebileceği piyasadan çekilmesine sebebiyet verebilmektedir.

Firma yaşam döngüsü kavramının önemine paralel olarak son yıllarda konu özelinde farklı ülkeler üzerine daha fazla çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Literatür incelendiğinde ilk yapılan çalışmalarda genellikle firma yaşam döngüsünün tespiti üzerine odaklanıldığı ve daha sonra ise firma yaşam döngüsü ile performans ilişkisinin araştırıldığı tespit edilmiştir. Yapılan incelemelerde Türkiye özelinde firma yaşam döngüsü üzerine yapılan çalışmaların son derece sınırlı olduğu görülmüştür. Bu çalışmalar içerisinde Güleç ve Karacaer (2018) çalışması son derece önemlidir. Söz konusu çalışmalarında yazarlar firma yaşam döngüsü ile performans arasındaki ilişkiyi Borsa İstanbul'da işlem gören şirketler üzerine ampirik olarak incelemiştir.

Firma yaşam döngüsü evreleri boyunca sermaye yapısı politikalarının nasıl belirlendiğine dair tartışmalar son yıllarda artmıştır. Bu konuda tam bir fikir birliğinin olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte farklı ülkelerde konu üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında Pinkova ve Kaminkova (2012), Casto vd. (2014), Rehman vd (2016), Zafar vd (2016), Nidar ve Utomo (2017), Valente (2017), Walid (2019), Amin vd. (2020), Mutura (2020), Wasilewski ve Żurakowska-Sawa (2020) ve Zhanga ve Xu (2021) sayılabilir. Yaptığımız incelemelerde Türkiye özelinde bu ilişkiyi ampirik olarak inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu bağlamda çalışmanın temel motivasyonu, konuya ilişkin olarak daha sonra yapılacak çalışmalarda, bu çalışmadan elde edilen sonuçlar dikkate alınarak, Türkiye boyutunun da literatürde yer almasını sağlamaktır.

Yukarıdaki teorik tartışmalardan hareketle bu çalışmanın temel amacı; sermaye yapısı üzerinde firma yaşam döngüsünün etkisini incelemektir. Bu amacı gerçekleştirmek için Borsa İstanbul'da işlem gören farklı sektörlerden 294 firmanın 2013-2020 yıllarını kapsayan 2114 firma yılı verisinden faydalanılmıştır. Çalışmada, firma yaşam döngüsünün hesaplanmasında literatürde en çok yararlanılan Dickinson (2011) modelinden yararlanılmıştır. Sermaye yapısı göstergeleri olarak da Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar (KVYK), Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar (UVYK) ve Öz Kaynaklar (ÖZKYN) kullanılmıştır. Ampirik

analizlerde regresyon ve korelasyondan yararlanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda KVKY ile yaşam döngüsü evrelerinden giriş aşaması arasında pozitif, buna karşın olgunluk aşaması arasında negatif; OZKYN ile giriş ve olgunluk aşaması arasında ise pozitif bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Girişi takiben birinci bölümde literatür taramasına yer verilmiştir. İkinci bölümde ampirik analiz sonuçları yer almaktadır. Üçüncü ve son bölüm ise sonuç ve değerlendirmeye ayrılmıştır.

1. Literatür Taraması

Firma yaşam döngüsü ve sermaye yapısı arasındaki ilişkiyi ölçmeye yönelik birçok ülkede çalışma yapılmıştır. Tablo 1’de yapılan çalışmalardan bazıları özetlenmiştir.

Tablo 1. Literatür Taraması

Yazar/Yazarlar	Ülke/Ülkeler	Çalışılan Dönem ve Veri Seti	Firma Yaşam Döngüsü Göstergesi	Sermaye Yapısı Göstergesi	Yöntem	Sonuç
Pinkova ve Kaminkova (2012)	Çekya	200 2-2010, 50 firma	Dickinson Modeli	Borç Oranı ve Öz Kaynak Oranı	Tanım Yayıncı İstatistik	Giriş, büyüme ve düşüş evrelerinde yabancı kaynak düzeyinin, buna karşın olgunluk evresinde ise öz kaynak düzeyinin yüksek olduğu tespit edilmiştir.
Castro vd. (2014)	Birleşik Krallık, Almanya, Fransa ve İspanya	198 0-2011, 2124 firma	Dickinson Modeli	Borç Oranı	Korelasyon Analizi ve Regresyon Analizi	Durgunluk evresi dışındaki tüm evrelerde kısa vadeli yabancı kaynak düzeyinin yüksek olduğu tespit edilmiştir.
Rehman vd. (2016)	Çin	199 6-2014, 867 firma	Anthony ve Ramesh Modeli	Borç Oranı	Korelasyon Analizi, Regresyon Analizi ve Anova	Büyüme ve düşüş evrelerinde yabancı kaynak oranının düşük buna karşın olgunluk aşamasında yüksek olduğu sonucunu elde etmişlerdir.
Zafar vd. (2016)	Pakistan	201 3-2014, 107 firma	Firma Yaşı	Borç Oranı	Korelasyon Analizi ve Regresyon	Yabancı kaynak ile firma yaşı arasında negatif bir

					Analizi	ilişkinin olduğu ve bu negatif ilişkinin özellikle daha deneyimli firmalarda önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Nidar ve Utomo (2017)	Endonez ya	2012-2013, 26 firma	Dickinson Modeli	Borç Oranı	Regresyon Analizi	Giriş evresinde borçlanma oranının diğer evrelere göre daha yüksek buna karşın, olgunluk evresinde ise bu oranın en düşük seviyede olduğu tespit edilmiştir.
Valente (2017)	Portekiz ve İspanya	2001-2016, 117 firma	Anthony ve Ramesh Modeli	Borç Oranı	Korelasyon Analizi ve Regresyon Analizi	Yabancı kaynak ile yaşam döngüsü evreleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu ve bu anlamlılığın özellikle olgunluk aşamasında daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.
Walid (2019)	Tunus	2013-2016, 70 firma	Firma Yaşı	Borç Oranı	Regresyon Analizi	Firmaların daha çok kısa vadeli borçlanma yolunu seçtiğini ve olgunluk aşaması dışında borçlanmanın firma yaşam döngüsü aşamalarında önemli bir fon kaynağı olduğu sonucunu bulmuştur.
Amin vd. (2020)	Japonya, Pakistan,	2010-2018,	Dickinson	Borç Oranı	Regresyon	Yabancı Kaynak oranı ile

	Sri Lanka, Endonezya, Hindistan, Güney Kore, Singapur, Malezya, Türkiye, Tayland ve Filipinler	2835 firma	Modeli		Analizi	giriş ve büyüme yaşam döngüsü arasında pozitif ve anlamlı buna karşın düşüş yaşam döngüsü arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin varlığı belirlenmiştir.
Mutura (2020)	Kenya	2013-2018, 65 firma	Firma Yaşı	Borç Oranı	Regresyon Analizi	Yabancı Kaynak oranının düşüş evresinde diğer evrelere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.
Wasilewski ve Żurakowska-Sawa (2020)	Polonya	1999-2012, 24 firma	Dickinson Modeli	Borç Oranı	Anova	Giriş evresindeki firmalarda kısa vadeli borçların yüksek olduğu büyüme aşamasındaki firmalarda ise uzun vadeli borçların daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.
Zhanga ve Xu (2021)	Çin	2009-2016, 14834 firma yılı	Dickinson Modeli	Borç Oranı	Regresyon Analizi	Giriş ve durgunluk aşamalarında kısa vadeli borçların, büyüme aşamasında ise uzun vadeli borçların daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2. Uygulama

2.1. Çalışmanın Amacı ve Örneklem

Bu çalışmanın temel amacı, sermaye yapısı üzerinde firma yaşam döngüsünün etkisini incelemektir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere Borsa İstanbul'a kayıtlı farklı sektörlerde yer alan 294 şirket verisinden yararlanılmıştır. 2013-2020 yıllarını kapsayan çalışmada varlık yapılarının farklı olması nedeniyle bankacılık, finansal kuruluşlar ve aracı kurumlar kapsam dışı bırakılmıştır. Çalışmada kullanılan tüm veriler Kamuoyu Aydınlatma Platformu'nun resmi web sayfasından (kap.org.tr) elde edilmiştir.

2.2. Değişkenler ve Modeller

2.2.1. Bağımlı Değişkenler

Sermaye yapısı üzerinde firma yaşam döngüsünün etkisini inceleyen bu çalışmada bağımlı değişken olarak yukarıda özetlenen literatür çalışmaları ile tutarlı bir biçimde izleyen bölümde hesaplanma şekilleri gösterilen üç değişken kullanılmıştır. Bunlar:

KISA VADELİ YABANCI KAYNAK (KVYK) = Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar/Toplam Varlıklar

UZUN VADELİ YABANCI KAYNAK (UVYK) = Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar/Toplam Varlıklar

ÖZ KAYNAKLAR (ÖZKYN) = Öz Kaynaklar/Toplam Varlıklar

2.2.2. Bağımsız Değişkenler

Çalışmada temel bağımsız değişken olarak firma yaşam döngüsü evreleri esas alınmıştır. Kukla değişken olarak kullanılan firma yaşam döngüsü evrelerinin belirlenmesinde, konuya ilişkin daha önce yapılan çalışmalarda sıklıkla kullanılan Dickinson (2011) modelinden yararlanılmıştır. Nakit akımlarını esas alan Dickinson (2011) modeline göre yaşam döngüsü evreleri aşağıdaki Tablo 2'de gösterildiği gibi hesaplanmaktadır:

Tablo 2. Dickinson Firma Yaşam Döngüsü Modeli

	Giriş	Bü yüme	Olg unluk	Durg unluk	Düş üş
Faaliyetlerden Sağlanan Nakit Girişleri	-	+	+	+/-	-/-
Yatırımlardan Sağlanan Nakit Girişleri	-	-	-	+/-	+/+
Finansmandan Sağlanan Nakit Girişleri	+	+	-	+/-	+/-

2.2.3. Kontrol Değişkenleri

Çalışmada yaşam döngüsüne bağlı olarak firma sermaye yapısı üzerinde etkili olduğu düşünülen dört kontrol değişkeninden yararlanılmıştır. Bunlar; Karlılık, Büyüklük, Satışlar ve Satılan Malın Maliyeti'dir.

KARLILIK = Net Kar/Toplam Varlıklar

BÜYÜKLÜK = Toplam Varlıkların Doğal Logaritması

SATIŞ = Net Satışlar/Toplam Varlıklar

SATILAN MALIN MALİYETİ (SMM) = Satılan Malın Maliyeti/Net Satışlar

Sermaye yapısı üzerinde firma yaşam döngüsünün etkisini inceleyen bu çalışmada aşağıdaki modeller geliştirilmiştir:

KVYK = SABİT + GİRİŞ + KARLILIK + BÜYÜKLÜK + SATIŞ + SMM (Model 1)

$$KVYK = SABİT + BÜYÜME + KARLILIK + BÜYÜKLÜK + SATIŞ + SMM \text{ (Model 2)}$$

$$KVYK = SABİT + OLGUNLUK + KARLILIK + BÜYÜKLÜK + SATIŞ + SMM \text{ (Model 3)}$$

$$KVYK = SABİT + DURGUNLUK + KARLILIK + BÜYÜKLÜK + SATIŞ + SMM \text{ (Model 4)}$$

$$KVYK = SABİT + DÜŞME + KARLILIK + BÜYÜKLÜK + SATIŞ + SMM \text{ (Model 5)}$$

$$UVYK = SABİT + GİRİŞ + KARLILIK + BÜYÜKLÜK + SATIŞ + SMM \text{ (Model 6)}$$

$$UVYK = SABİT + BÜYÜME + KARLILIK + BÜYÜKLÜK + SATIŞ + SMM \text{ (Model 7)}$$

$$UVYK = SABİT + OLGUNLUK + KARLILIK + BÜYÜKLÜK + SATIŞ + SMM \text{ (Model 8)}$$

$$UVYK = SABİT + DURGUNLUK + KARLILIK + BÜYÜKLÜK + SATIŞ + SMM \text{ (Model 9)}$$

$$UVYK = SABİT + DÜŞME + KARLILIK + BÜYÜKLÜK + SATIŞ + SMM \text{ (Model 10)}$$

$$ÖZKYN = SABİT + GİRİŞ + KARLILIK + BÜYÜKLÜK + SATIŞ + SMM \text{ (Model 11)}$$

$$ÖZKYN = SABİT + BÜYÜME + KARLILIK + BÜYÜKLÜK + SATIŞ + SMM \text{ (Model 12)}$$

$$ÖZKYN = SABİT + OLGUNLUK + KARLILIK + BÜYÜKLÜK + SATIŞ + SMM \text{ (Model 13)}$$

$$ÖZKYN = SABİT + DURGUNLUK + KARLILIK + BÜYÜKLÜK + SATIŞ + SMM \text{ (Model 14)}$$

$$ÖZKYN = SABİT + DÜŞÜŞ + KARLILIK + BÜYÜKLÜK + SATIŞ + SMM \text{ (Model 15)}$$

2.3. Analiz Sonuçları

Çalışmanın bu kısmında yukarıda geliştirilen modelleri test etmek amacıyla yapılan ampirik analiz sonuçları yer almaktadır. Ampirik analizlerde tanımlayıcı istatistik, regresyon ve korelasyon analizlerinden yararlanılmıştır.

2.3.1. Tanımlayıcı İstatistik

Tablo 3. Tanımlayıcı istatistik

	Tüm Örneklem Ortanca	Tüm Örneklem Standart Sapma	Tüm Örneklem Ortalama	Giriş Ortalama	Büyüme Ortalama	Olgunluk Ortalama	Durgunluk Ortalama	Düşüş Ortalama
KVYK	,3462	,1986	,3587	,4070	,3490	,3478	,3457	,3448
UVYK	,1143	,1490	,1615	,1696	,1733	,1536	,1512	,1598
OZKYN	,4561	,2403	,4798	,4235	,4777	,4987	,5030	,4954
KARLILIK	,0317	,0998	,0389	,0009	,0440	,0578	,0404	,0189
BUYUKLUK	19,6666	1,9579	19,7631	19,1890	19,8602	20,1974	19,6663	18,8113
SATIS	,7467	,7328	,8959	,8432	,7892	1,0393	,8896	,6079
SMM	,7950	,1941	,7747	,8211	,7472	,7632	,7428	,8440
GÖZLEM	2114	2114	2114	401	472	837	238	166

Tablo 3'de çalışmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistik bilgileri yer almaktadır. Tablodan görüldüğü üzere çalışmada verilerinden yararlanılan şirketlerin sermaye yapısı göstergeleri olarak kullanılan KVYK, UVYK ve OZKYN ortalamaları sırasıyla % 36, % 16 ve % 48'dir. Yaşam döngüsü itibari ile bakıldığında KVYK ortalamasının en yüksek olduğu dönem Giriş dönemidir. Bu dönemde % 40 olan oran diğer dönemlerde % 34 civarındadır. UVYK ortalamasının % 15 ile % 17 arasında olduğu görülmekte olup, en yüksek oranın Büyüme döneminde olduğu daha sonra Giriş döneminin geldiği tespit edilmiştir. OZKYN ortalaması incelendiğinde en yüksek değer Durgunluk döneminde olduğu görülmektedir. Karlılık verileri incelendiğinde en yüksek oranın Olgunluk döneminde en düşük ise Giriş döneminde olduğu görülmektedir. Satışlara ait ortalama veriler incelendiğinde ise en yüksek oranın Olgunluk döneminde en düşük ortalamasının ise Düşüş döneminde olduğu görülmektedir.

2.3.2. Korelasyon Analizi

Tablo 4. Korelasyon Tablosu

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.KVYK	1										
2.UVYK	-,066(**)	1									
3.OZKYN	-,786(**)	-,566(**)	1								
4.GIRIS	,118(**)	,026	-,113(**)	1							
5.BUYUME	,026	,043	,005	,259(**)	1						
6.OLGUNLUK	-,045(*)	-,043(*)	,063(**)	-,391(**)	-,433(**)	1					
7.DURGUNLUK	,023	,024	,034	,172(**)	,191(**)	,288(**)	1				
8.DUSUS	-,020	-,003	,019	-,141(**)	-,156(**)	-,236(**)	-,104(**)	1			
9.KARLILIK	-,281(**)	-,279(**)	,405(**)	-,184(**)	,027	,153(**)	,005	-,059(**)	1		
10.BUYUKLUK	,069(**)	,288(**)	-,236(**)	-,145(**)	,027	,183(**)	-,018	-,145(**)	,053(*)	1	
11.SATIS	,407(**)	-,255(**)	-,179(**)	-,035	-,078(**)	,158(**)	-,003	-,115(**)	,143(**)	,064(**)	1
12.SMM	,199(**)	,039	-,189(**)	,116(**)	-,076(**)	-,048(*)	-,059(**)	,104(**)	-,300(**)	-,018	,198(**)

** ve * sırasıyla % 1 ve % 5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 4’de çalışmada kullanılan değişkenlere ait Korelasyon Tablosu yer almaktadır. Tablo sonuçları incelendiğinde sermaye yapısı göstergesi olarak kullanılan KVYK ile firma yaşam döngüsü dönemleri arasında giriş dönemi dışındaki tüm dönemlerde negatif bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Ancak bu negatif ilişki sadece Olgunluk döneminde anlamlı bulunmuştur. Giriş dönemi ile KVYK arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki söz konusudur. UVYK ile firma yaşam döngüsü dönemlerinden Giriş ve Büyüme arasında pozitif, buna karşın Olgunluk, Durgunluk ve Düşüş dönemleri arasında negatif bir ilişki vardır. Bu negatif ilişki sadece Olgunluk döneminde istatistiksel olarak anlamlıdır. Giriş ve Büyüme dönemi ile UVYK arasında pozitif ilişki istatistiksel olarak anlamlı değildir. Sahiplik yapısı göstergesi olarak kullanılan OZKYN ile yaşam döngüsü dönemleri arasındaki ilişki incelendiğinde Giriş ve Büyüme döneminde negatif, diğer dönemlerde ise pozitif bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Giriş dönemindeki negatif ilişki istatistiksel olarak anlamlıdır. Aynı şekilde Olgunluk dönemi ile OZKYN arasındaki pozitif ilişki de istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Firma karakteristiğine ilişkin sonuçlar incelendiğinde, Giriş aşamasında bulunan firmaların karlılık ve büyüklüğünün düşük, buna karşın SMM’nin yüksek olduğu görülmektedir. Firmaların Giriş dönemi için yaptıkları fizibilite, hazırlık, araştırma geliştirme ve pazarlama gibi yüksek harcamalardan dolayı maliyetlerinin yüksek olacağı kaçınılmaz bir sonuçtur. Buna karşılık giriş döneminin aynı zamanda rekabetin getirdiği dezavantajlardan kaynaklı maliyetlerin yüksek olması, satışların henüz yeni başlaması ve yeterli düzeyde olmaması nedeniyle karlılığın bu aşamada ya olmaması ya da çok düşük olmasına yol açabilir.

Büyüme aşamasındaki firmaların karlılık ve büyüklüğünün artmaya başladığı ancak bu artışın yeterli düzeyde olmadığı söylenebilir. Bu dönemde maliyetlerin yavaş yavaş düşmeye başladığı görülmektedir. Firmanın sahip olduğu varlıkların üretime katkısından ve verimli kullanımından dolayı maliyetlerin düştüğü gözlemlenir. Bu nedenle bu dönemde firma karlılığında artışlar gözlemlenebilmektedir. Büyüme aşamasının en belirgin özelliklerinden biri de firma performans göstergelerinden olan satışların büyümesi ve buna bağlı olarak firmanın karlılığının artmasıdır.

Olgunluk aşamasındaki firmaların karlılık, büyüklük ve satışların arttığı buna karşın SMM ise anlamlı bir şekilde azaldığı gözlemlenmektedir. Olgunluk döneminde firmaların nakit akışlarının, satışların ve karlılığın en yüksek olduğu dönem olduğu görülmektedir. Satışların diğer evrelere göre en yüksek düzeyde olması beraberinde karı da en yükseğe çıkarmaktadır. Aynı zamanda maliyetlerin en düşük düzeyde olduğu evre olgunluk evresidir.

Durgunluk aşamasındaki firmaların karlılık düzeylerinin halen arttığı buna karşın satışlar ve SMM’nin yükseldiği görülmektedir. Durgunluk döneminde, firmaların olgunluk döneminde elde ettikleri yüksek karlılığın, büyümenin ve satışların rahatlığı/rehaveti, yönetimde cesur yatırım kararlarının alınmamasına sebep olmaktadır. Özellikle yeni ve karlı yatırımların olgunluk aşamasında durması, ortakların elde ettiği karın olumsuz etkileri firmanın yeniden harcama gerektiren maliyetli yatırımlara kendini kapatması büyümenin durmasına, hatta küçülmesine neden olmaktadır. Bu durum büyümede negatif doğru bir eğilime sebep olmaktadır. Ancak durgunluk döneminde hala nakit akışlarında ve satışlarda azalma olmasına rağmen karlılığın bir nebze devam etmesi karlılığın hala pozitif sonuçlar vermesi anlamına gelmektedir. Piyasada meydana gelen değişimlere kapanan ve kendisini yenilemeyen firmaların satışlarında düşümlere aynı zamanda mevcut piyasanın kaybedilmesine neden olmaktadır. Bununla birlikte durgunluk aşamasında SMM hala düşüktür. Ancak gittikçe maliyet artışları yaşanmaktadır. Bunun nedeni nakit akışlarında meydana gelen azalmalar, yatırım fırsatlarının değerlendirilmemesi, piyasada meydana gelen değişimler, ürün çeşitliliğinin takip edilememesi ve firmanın pazar payının düşmesidir.

Düşüş aşamasındaki firmaların karakteristiği incelendiğinde, karlılık, büyüklük ve satışların oldukça azaldığı buna karşın SMM'nin ise arttığı görülmektedir. Firmaların durgunluk aşamasında farkında olsun veya olmasın yaptıkları hatalardan ve zamanında alınması gereken önlemlerden uzak olması düşüş aşamasına girmelerine sebebiyet verebilmektedir. Bu aşamada satışların ciddi bir düşüş göstermesi aynı zamanda karlılığın da düşmesine neden olabilmektedir. Sabit varlıkların verimliliğinde meydana gelen düşüşler ile aynı zamanda özellikle yıpranmadan kaynaklı maliyetlerin artması SMM'de artışlara neden olmaktadır. Bir taraftan üretim maliyetlerinin, diğer taraftan yönetim ve iş gören maliyetlerinin artması, firmanın artık düşüş aşamasına geldiğinin göstergesidir.

2.4. Regresyon Analizi

Çalışma amacına uygun olarak geliştirilen modelleri test etmek amacıyla, bu kısımda yapılan regresyon analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5. Regresyon Analizi Sonuçları 1

MODELLER	BAĞIMLI DEĞİŞKEN: KVKYK				
	1	2	3	4	5
SABİT	,123** *	,148** *	,135** *	,153** *	,145** *
GİRİŞ	,082** *				
BÜYÜME		,018			
OLGUNLUK			-,079***		
DURGUNLUK				-,019	
DÜŞÜŞ					,020
KARLILIK	-,335***	-,348***	-,339***	-,348***	-,348***
BÜYÜKLÜK	,070** *	,058** *	,072** *	,059** *	,062** *
SATIŞ	,454** *	,453** *	,463** *	,452** *	,455** *
SMM	,001	,007	,003	,005	,004
DURBIN WATSON	1,982	1,988	1,983	1,988	1,990
F DEĞERİ	175,44 2	170,41 6	175,03 1	170,44 6	170,47 1
DÜZ. R ²	0,292	0,286	0,291	0,286	0,286
GÖZLEM SAYISI	2114	2114	2114	2114	2114

***, ** ve * sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeyini göstermektedir

Tablo 5'de sermaye yapısı göstergesi olarak kullanılan KVKY'ya ilişkin regresyon analizi sonuçları yer almaktadır. Tablo sonuçları bir bütün olarak incelendiğinde KVKY ile Giriş dönemi arasında pozitif bir ilişkinin olduğu, buna karşın Olgunluk dönemi ile negatif ve istatistiksel olarak % 1 anlamlılık düzeyinin olduğu görülmektedir. Kısa vadeli yabancı kaynak ile giriş evresi arasındaki pozitif ilişki, firmaların yaşam aşamasının ilk yıllarında finansal ihtiyaçlarını daha fazla yabancı kaynaklardan elde etmelerinden kaynaklanabilmektedir. Giriş evresinde firmaların likidite açısından en düşük düzeyde olması, nakit akışlarını sağlayabilecek birimlerin azlığı, karlılığın düşük olması ve finansman ihtiyacının yüksek olmasından kaynaklanabilmektedir.

Yabancı kaynaklardan elde edilen finansal ihtiyaçların; firmanın ilk yıllarında daha çok kısa vadeli olmasının sebebi ise firmanın kuruluş ve/veya piyasaya ilk girişlerinde yüksek risk altında kalmalarından kaynaklanabilmektedir. Dickinson (2011) çalışmasında firmaların giriş ve büyüme evrelerinde daha az tanınmasından, daha az analist tarafından takip edilmesinden dolayı ortaya çıkan bilgi asimetrisi sorununun aynı zamanda sermaye maliyetlerini artıracaklarını vurgulamışlardır.

Giriş aşamasında bir firmanın henüz yeterli düzeyde varlıklarının olmaması uzun vadeli borçlanmasını zorlaştırmaktadır. Borç verenler açısından bakıldığında, giriş aşamasında olan firmaların ipotek edecek kadar yeterli varlıklarının olmaması, ya da yeterince piyasada tanınmaması, borcun geri ödenmesi bakımından büyük bir risk teşkil edeceği açıktır. KVKY ile olgunluk

dönemi arasındaki negatif ve anlamlı ilişki beklenen bir durumdur. Firmalar piyasada tanınmaya başlaması ile birlikte finansal ihtiyaçlarını karşılarken kısa vadeli kaynaklardan ziyade uzun vadeli veya öz kaynak nitelikli finansal araçlar kullanmaları söz konusu olabilir. Dickinson (2011)'na göre giriş aşamasındaki firmalar yavaş yavaş sabit varlıklarını biriktirmektedirler. Bu dönemde elde edilen varlıklar daha sonra ürünün üretimine, satışına ve pazarlamasına yönelik varlıklara dönüşebilmektedir. Dolayısıyla, işletmelerin yatırımlarını yeterli düzeye ulaştırmaları halinde artık maliyeti de yüksek olan KVKY'ya başvurmaları gerekmekte ya da kısa vadeli borçlanmaya nadiren başvurumaktadırlar.

Olgunluk aşaması; firmaların varlıklarını etkin bir şekilde kullandıkları, kazancın en yüksek olduğu ve faaliyetlerinden kaynaklanan nakit akışlarının önceki evrelere göre yüksek olduğu evredir. Bu aşamada, firmalar finansman ihtiyaçlarını daha çok öz kaynaklar ile karşılamaktadırlar. Bu durum finansal hiyerarşi teorisini desteklemektedir. Olgunluk evresinde giriş evresinden farklı olarak firma için asimetrik bilginin en aza indiği bir evre olması nedeniyle, firmaların daha çok hisse senedi çıkarma şekliyle finansal ihtiyaçlarını karşıladıkları yapılan çalışmalarda ortaya çıkmaktadır. KVKY ile olgunluk dönemi arasında ortaya çıkan negatif ilişkinin istatistiksel olarak %1 anlamlı olması ülkemizde Borsa İstanbul'da işlem gören firmaların finansal hiyerarşi teorisine uygun bir şekilde davrandığını göstermektedir.

Yaşam evresinin diğer dönemleri ile KVKY arasında istatistiksel bir anlamlılık söz konusu değildir. Tüm modellerde KVKY ile Karlılık arasında negatif, buna karşın Büyüklük ve Satış kontrol değişkenleri ile pozitif ve istatistiksel olarak oldukça anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6. Regresyon Analizi Sonuçları 2

	BAĞIMLI DEĞİŞKEN: UVKY				
MODELLER	6	7	8	9	10
SABİT	-,280***	-,278***	-,280***	-,274***	-,276***
GİRİŞ	,016				
BÜYÜME		,017			
OLGUNLUK			-,025		
DURGUNLUK				-,017	
DÜŞÜŞ					-,002
KARLILIK	-,254***	-,256***	-,253***	-,256***	-,256***
BÜYÜKLÜK	,319** *	,317** *	,321** *	,317** *	,317** *
SATIŞ	-,241***	-,240***	-,238***	-,241***	-,242***
SMM	,015	,017	,015	,015	,016
DURBİN WATSON	1,959	1,961	1,959	1,961	1,960
F DEĞERİ	122,52 5	122,74 4	122,75 2	122,56 7	122,36 2
DÜZ. R ²	0,223	0,223	0,223	0,223	0,223
GÖZLEM SAYISI	2114	2114	2114	2114	2114

***, ** ve * sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeyini göstermektedir

Tablo 6'da sermaye yapısı göstergesi olarak kullanılan UVKY'ya ilişkin regresyon analizi sonuçları yer almaktadır. Tablo sonuçları bir bütün olarak incelendiğinde UVKY ile Giriş ve Büyüme yaşam döngüsü evreleri arasında pozitif buna karşın Olgunluk, Durgunluk ve Düşüş Yaşam evreleri arasında negatif bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Ancak bu ilişkiler istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır. Tüm modellerde UVKY ile Karlılık ve Satış arasında negatif, buna karşın Büyüklük kontrol değişkeni ile pozitif ve istatistiksel olarak oldukça anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 7. Regresyon Analizi Sonuçları 3

	BAĞIMLI DEĞİŞKEN: OZKYN				
MODELLER	11	12	13	14	15
SABİT	1,157** *	1,130** *	1,145** *	1,121** *	1,131** *
GİRİŞ	,077***				
BÜYÜME		-,029			
OLGUNLUK			,081***		
DURGUNLUK				,026	
DÜŞÜŞ					-,015
KARLILIK	,434***	,446***	,437***	,446***	,446***
BÜYÜKLÜK	-,251***	-,245***	-,259***	-,245***	-,247***
SATIŞ	-,225***	-,226***	-,235***	-,224***	-,226***
SMM	-,010	-,017	-,012	-,013	-,013
DURBİN WATSON	2,019	2,025	2,018	2,026	2,026
F DEĞERİ	170,051	166,091	170,375	165,956	165,584
DÜZ. R ²	0,286	0,281	0,286	0,281	0,280
GÖZLEM SAYISI	2114	2114	2114	2114	2114

***, ** ve * sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeyini göstermektedir

Tablo 7'de sermaye yapısı göstergesi olarak kullanılan OZKYN'ye ilişkin regresyon analizi sonuçları yer almaktadır. Tablo sonuçları bir bütün olarak incelendiğinde OZKYN ile Giriş ve Olgunluk dönemi arasında pozitif ve istatistiksel olarak % 1 düzeyinde anlamlılığın olduğu görülmektedir. Bulgularda ortaya çıkan sonuçlara göre firmaların kuruluşlarında/ilk yıllarında öz kaynaklara ağırlık verdikleri yapılan tüm çalışmalarda ortaya çıkmaktadır. Özellikle öz kaynak kullanımı, giriş aşamasında önemli bir etken olarak firmanın yaşam döngüsündeki evreleri nasıl geçireceği konusunda belirleyici unsur olmaktadır. Firmaların giriş evresinde finansman kaynağı olarak öz kaynağa dayalı bir başlangıç/kuruluşu önemsendiği gözlemlenmektedir.

Firma yaşam döngüsünü üç aşamalı olarak inceleyen araştırmalarda, Anthony ve Ramesh (1992) çalışmalarında olduğu gibi (giriş ve büyüme aşamalarının tek aşama olarak ele alan çalışmalar) büyüme evresinde firmaların öz kaynaklarına daha çok önem verdikleri gözlemlenmektedir. Bu firmaların ilk yıllarında büyüme/yatırım fırsatlarından faydalanabilmek için ilk önce öz kaynaklarını kullandıkları, şayet öz kaynakları varlıkların oluşmasında ve arzu edilen yatırımlarını gerçekleştirmede yetersiz kalırsa kısa vadeli yabancı kaynaklara yöneldikleri iddia edilmektedir.

Olgunluk aşamasında; firmaların nispeten daha kapsamlı olduğu için büyüme odaklı yeni projelerden ziyade varlıkların korunmasına yönelik yatırım yapma olasılıkları daha yüksektir. Bu nedenle firmaların finansal ihtiyaçları için, olgunluk dönemlerinde özellikle kısa vadeli borçlanmaya (zaruri durumlar dışında) pek başvurmadıkları, uzun vadeli borçlanmaya ise nadiren başvurdukları gözlemlenir. Bunun en önemli sebebi firmanın finansal ihtiyaçlarını karşılayabilecek ölçülerde öz kaynağa sahip bir duruma gelmesidir.

Sonuç

Bu çalışmada sermaye yapısı üzerinde firma yaşam döngüsünün etkisi incelenmiştir. Borsa İstanbul'da işlem gören farklı sektörlerde faaliyet gösteren 294 şirketin 2013-2020 yıllarına ilişkin verilerinden yararlanılan çalışmada, firma yaşam döngüsü aşamalarına sınıflandırmak için Dickinson (2011) metodolojisi kullanılmıştır. Dickinson (2011) modelinin kullanılmasının temel nedeni, konuya ilişkin yapılan ve literatür taraması kısmında özetlenen çalışmaların önemli kısmında bu modelin benimsenmiş olmasıdır. Model, manipüle edilmesi nispeten daha zor olduğu kabul edilen nakit akımlarını esas almaktadır. Diğer modellerde kullanılan bazı değişkenler, örneğin: firmanın yaşı, temettü dağıtımı veya karlılık gibi, ölçü olarak alındığında objektif sonuçların alınmasında sorunlar olabileceği düşünülmektedir. Firma yaşam döngüsünde firma yaşı belirleyici olarak kullanıldığında, eskiden beri faaliyet gösteren bir firmanın hala dinamik ve genç bir firma gibi giriş veya büyüme aşamasında olan bir firma olabileceği gibi, henüz giriş aşamasında olmasına rağmen düşüş aşamasına geçip yok olmaya aday firmalarda olabilmektedir. Dolayısıyla firma yaşı yanıltıcı olabilmektedir. Aynı şekilde temettü dağıtımının esas

alınması durumunda, firmaların ilk yıllarında temettü dağıtmadığı, ihtiyaç duyulan finansmanın oto finansman yoluyla dağıtılmayan karlardan karşılandığı bilinen bir gerçektir. Diğer taraftan firmanın yönetim kurulunun teklifi ve genel kurulun kabul etmesi ile gerçekleşen temettü dağıtımında başka bir zorlayıcı unsur olmadığı için ortakların oy oranının çokluğu temettü dağıtımını kararlaştırmaktadır. Bu ise objektif sonuçlar vermeyebilmektedir. Karlılık ise tüm analizlerde özellikle firma performansının belirlenmesinde vazgeçilmez bir değişken olarak kullanılmaktadır. Ancak yüksek vergi yükünden dolayı karlılık manipülasyona açık bir değişkendir. Ayrıca yüksek karlar sağlayan bazı firmaların bir anda dağıldığını görmek mümkündür. Sadece karlılığın yeterli bir etken olmadığı, yüksek kar sağlayan ancak pazarda tutunamadığı için düşüşe sürüklenen birçok işletmenin olduğu açıktır. Nakit akışı değişkenlerinin sermaye yapısı üzerinde firma yaşından daha etkili sonuçlar verdiği, yaşam döngüsü aşamaları arasındaki geçişin sermaye yapısı üzerinde önemli bir rolünün olduğu tespit edilmiştir. Bütün bu nedenlerden dolayı firma yaşam döngüsü yöntemlerinden biri olan Dickinson (2011) tarafından geliştirilen ve nakit akım tablosu verilerine dayandırılan yöntem tercih edilmiştir.

Ampirik analizlerde regresyon ve korelasyondan yararlanılmıştır. Yapılan ampirik analiz sonucunda firma yaşam döngüsü ile sermaye yapısı göstergeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Analiz sonuçları incelendiğinde sermaye yapısı göstergesi olarak kullanılan KVKY ile Giriş dönemi arasında pozitif bir ilişkinin olduğu, buna karşın Olgunluk dönemi ile negatif ve istatistiksel olarak % 1 anlamlılık düzeyinin olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra OZKYN ile Giriş ve Olgunluk dönemi arasında pozitif ve istatistiksel olarak % 1 düzeyinde anlamlılığın olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar bir bütün içerisinde değerlendirildiğinde, literatürde özetlenen çalışmalar ile tutarlı olduğu görülmektedir.

Türkiye’de faaliyet gösteren ve Borsa İstanbul’da işlem gören firmaların yaşam döngüsü dönemleri açısından bakıldığında firma yılı olarak en fazla firmanın olgunluk döneminde olduğu gözlemlenmiştir. Yapılan araştırmada kullanılan 8 yıllık (2013-2020) 294 firma ve 2114 firma yılı verilerinden hareketle Türkiye’deki firmaların, 835 firma yılı ile olgunluk aşamasında, 472 ile büyüme, 403 ile giriş, 238 ile durgunluk ve 166 ile düşüş aşamasında olduğu anlaşılmaktadır.

Analizlerden elde edilen bir diğer sonuç ise Türkiye’de faaliyette bulunan firmaların, Myers ve Majluf (1984) tarafından geliştirilen ve birçok çalışmaya konu olan finansal hiyerarşi teorisine uyumlu davrandığı ortaya çıkmıştır. Bulgular, firmaların finansal ihtiyaçlarını özellikle öz kaynaklardan karşıladığı ancak ihtiyaç halinde dış kaynağa yöneldiği ortaya çıkmıştır. Bu durum finansal hiyerarşi teorisini destekler niteliktedir. Borçlanmanın, özellikle de dış borcun rekabet avantajlarından faydalanma noktasında yeterli bir çabanın harcanmadığı gözlemlenmiştir. Ekonomik çalkantıların ve piyasa koşullarının borçlanma üzerinde olumsuz etkisi olduğu düşünülmektedir. Oysaki iç veya dış borcun firmaya kazandıracığı olumlu etkiler ile sermaye yapısında daha esnek davranmayı sağlaması açısından borçlanmanın işletmeye ivme kazandıracığı da açıktır. Özellikle Türkiye’de faaliyet gösteren firmaların; dış borç elde etmeleri ve dış borç piyasasındaki rekabet avantajlarından faydalanmaları, giriş ve büyüme aşamasındaki firmalar için önemli bir kaynak teşkil edebilecektir. Firmaların Giriş ve düşüş aşamalarında finansman ihtiyacının daha çok olması sebebiyle düşük faiz ve uzun vadeli dış kredilerden faydalanmaları bir yandan firmaların piyasada tutunmasını sağlarken, diğer yandan dış finansmanın giriş aşamasındaki firmaların hayatta kalmasını ve sonraki aşamalarda da kendilerini yenileme şansı ve daha fazla gelişme potansiyeli sunacaktır.

Türk sermaye piyasasında faaliyet gösteren firmaların sermaye yapısı üzerinde firma yaşam döngüsünün etkisini araştırmada yapılan ilk çalışmalardan biri olması nedeniyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülen çalışmanın en önemli sınırlılığı firmaların sektörel bazda incelenmemesidir. Bundan sonraki firma yaşam döngüsünün sermaye yapısı üzerine etkisini ölçecek çalışmaların sektörel bazda ele alınması ve sektörlerle göre firma yaşam döngüsünün sermaye yapısı üzerinde nasıl bir etkisinin olabileceğinin tespit edilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Adizes, I. (1979). Organizational passages—diagnosing and treating lifecycle problems of organizations. *Organizational dynamics*, 8(1), 3-25.
- Aharony, J., Falk, H. & Yehuda, N. (2006). Corporate life cycle and the relative value-relevance of cash flow versus accrual financial information. *School of Economics and management Bolzano*.
- Amin, M. S., Khan, H., Jaddon, I. A. & Tahir, M. (2020). Capital Structure Theories and Speed of Capital Adjustment towards Target Capital Structure along Life Cycle Stages of Asian Manufacturing Firms. *Journal of Accounting and Finance in Emerging Economies*, 6(1), 53-62.
- Anthony, J. H. & Ramesh, K. (1992). Association between accounting performance measures and stock prices: A test of the life cycle hypothesis. *Journal of Accounting and economics*, 15(2-3), 203-227.
- Black, E. L. (1998). Which is More Value-Relevant: Earnings or Cash Flows?. Available at SSRN 118089.
- Black, E. L. (1998). Life-cycle impacts on the incremental value-relevance of earnings and cash flow measures. *Journal of Financial Statement Analysis*, 4, 40-57.
- Castro, P. C., Fernández, M. T. T. & Tapia, B. A. (2014). The role of life cycle on the firm's capital structure= El papel del ciclo de vida en la estructura de capital de la empresa. *Pecunia: revista de la Facultad de Ciencias Económicas y Empresariales*, (19), 131-155.
- DeAngelo, H., DeAngelo, L. & Stulz, R. M. (2006). Dividend policy and the earned/contributed capital mix: a test of the life-cycle theory. *Journal of Financial economics*, 81(2), 227-254.
- Dickinson, V. (2011). Cash flow patterns as a proxy for firm life cycle. *The accounting review*, 86(6), 1969-1994.
- Güleç, Ö. F. & Karacaer, S. (2018). Corporate Life Cycle Theory and Accounting Performance: Borsa Istanbul Case. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*.
- Ivashkovskaya, I., Rukavishnikov, Y. & Guschin, A. (2013). Capital structure choice at different life-cycle stages in turbulent environment: The evidence from Russian emerging capital market. *Economic and Social Development: Book of Proceedings*, 311.
- Jaafar, H. & Halim, H. A. (2016). Refining the firm life cycle classification method: A firm value perspective. *Journal of Economics, Business and Management*, 4(2), 112-119.
- Liu, M. M. (2006). *Accruals and managerial operating decisions over the firm life cycle* (Doctoral dissertation, Massachusetts Institute of Technology).
- Modigliani, F. & Miller, M. H. (1958). The cost of capital, corporation finance and the theory of investment. *The American economic review*, 48(3), 261-297.
- Mutura, E. (2020). *The relationship between business life cycle and capital structure of companies listed at the Nairobi securities exchange* (Doctoral dissertation, UoN).
- Myers, S. C. & Majluf, N. S. (1984). Corporate financing and investment decisions when firms have information that investors do not have. *Journal of financial economics*, 13(2), 187-221.
- Nidar, S. R. & Utomo, R. A. P. (2017). Company life cycle and capital structure of manufacturing sector in the consumer goods industry. *Jurnal Bisnis dan manajemen*, 18(1), 46-54.
- Pinková, P. & Kamínková, P. (2012). Corporate life cycle as determinant of capital structure in companies of Czech automotive industry. *Acta universitatis agriculturae et silviculturae mendelianae brunensis*, 60(2), 255-260.
- Rehman, A. U., Man, W. & Haoyang, Y. (2017). Dynamics of financial leverage across firm life cycle in Chinese firms: An empirical investigation using dynamic panel data model. *China Finance and Economic Review*, 6(1), 27-55.
- Valente, B. A. R. (2017). *Capital Structure and Firm's Life Cycle: An Iberian Study*.
- Walid, Y. (2019). Life cycle theory of the capital structure: Evidence from tunisian SMEs. *Asian Economic and Financial Review*, 9(4), 432.
- Wasilewski, M. & Żurakowska, J. (2020). The stages of firm life cycle and capital structure ratios for companies of industry. *Zeszyty Naukowe SGGW, Polityki Europejskie, Finanse i Marketing*, (23 (72), 256-267.

Won, J. & Ryu, S. L. (2015). Operational Efficiency and Firm Life Cycle in the Korean Manufacturing Sector. In *Current Research on Business VI. Proceedings of the 8th International Workshop, Jeju Island, Korea*.

Yan, Z. & Zhao, Y. (2009). A new methodology of measuring firm life-cycle stages. *International Journal of Economic Perspectives, Forthcoming*.

Park, Y. & Chen, K. H. (2006). The effect of accounting conservatism and life-cycle stages on firm valuation. *Journal of Applied Business Research (JABR)*, 22(3).

Zafar, S. (2016). Capital Structure Decision and Firm's Life Cycle-A Study on Non-Financial Sector of Pakistan. *NICE Research Journal*, 1-18.

Zhang, X. & Xu, L. (2021). Firm life cycle and debt maturity structure: Evidence from China. *Accounting & Finance*, 61(1), 937-976.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı, çalışmanın verilerinin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala gerekli dikkat ve özeni göstermiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Bir Expo Mirası Olarak Mimarlığın Kentler Üzerindeki Etkileri

The Effects of Architecture as an Expo Heritage on Cities

Bengi POLAT

Dr., İzmir Kâtip Çelebi University, İzmir, Türkiye
Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Rektörlük, İzmir, Türkiye
Orcid: 0000-0002-5901-0591 | e-posta: bengi.polat@ikc.edu.tr

Senem TEZCAN

Dr., İstanbul Metropolitan Municipality, İstanbul, Türkiye
Dr., İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, Türkiye
Orcid: 0000-0003-0532-8825 | e-posta: senem.tezcan@ibb.gov.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Polat, B. ve Tezcan, S. (2023). Bir Expo mirası olarak mimarlığın kentler üzerindeki etkileri. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 62, 111-127

Polat, B. ve Tezcan, S. (2023). Bir Expo mirası olarak mimarlığın kentler üzerindeki etkileri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 62, 111-127

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 06 August /Ağustos 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 14 October /Ekim 2023

Published/Yayın Tarihi: 31 December/Aralık 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Issue/Sayı: 62 **Pages/Sayfa:** 111-127

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Bengi POLAT & Senem TEZCAN).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Düzenlendikleri ilk günden itibaren Expo'lar, kentlerin tarihlerinde önemli izler bırakan etkinlikler olmuşlardır. İlk sergi 1851 Londra Dünya Sergisinden başlayarak düzenlenen Expo'ların çoğu miras niteliğinde vurgularla anılmaktadır. Sergiler, mimarlığın da içinde bulunduğu pek çok alan için arayışın yeri olmuştur. Günümüzde kentlerin ve ülkelerin sembolü haline gelen ikonik yapıların üretildiği sergiler, uluslararası arenada birer gösteri mekânı haline almışlardır. Expo'ların belki de en somut mirası kente bıraktığı mimari eserlerdir. Bu çalışma 1851 Büyük Sergiden günümüze kadar düzenlenmiş Expo etkinliklerinin kentlere ve uluslara sağladığı mimari katkıları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaçla Expo temalarında öne çıkan mimari yaklaşımlar dönemsel olarak kategorize edilmiştir. Etkinliklerin mimari etkileri Expo temalarında öne çıkan mimari yaklaşımlar, kentin simgesi haline gelen ikonik yapılar, Expo etkinlikleriyle kente kazandırılan konut çalışmaları ve ülke pavilyonları üzerinden anlatılmıştır. Bulgular göstermektedir ki, ikonik yapılar, ülke pavilyonları ve etkinlik alanlarının mimarisi ve etkinlik için üretilen konut alanları yapısal ve mimari yenilikleri de beraberinde getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: EXPO Mirası, Mimarlık, Dünya Fuarı, İkonik Yapılar, Sergi

Abstract

Beginning from the first day they were held on, EXPOs have been the events that have left important traces in the history of cities. Starting with the first exhibition, the 1851 London World Exhibition, most of the EXPOs, which are organized in four different categories, have been commemorated with the emphasis of heritage highlights. The exhibitions have been the places of research for many fields including architecture. The exhibitions, where the iconic structures that have been the symbols of the cities and the countries are produced, today have become the show venues in the international arena. Perhaps the most tangible legacy of EXPOs is the architectural works which they have contributed to the city. This study aims to reveal the architectural contributions of Expo events, organized from the 1851 Great Exhibition to the present, to the cities and the nations. For this purpose, architectural approaches prominent in Expo themes have been categorized periodically. The architectural effects of the events have been explained through the architectural approaches that stand out in Expo themes, the iconic buildings that have become the symbol of the city, the residential areas and pavilions brought to the city by Expo events. Findings show that the architecture of iconic buildings, pavilions and event areas, and the residential areas produced for events have brought structural and architectural innovations.

Keywords: EXPO Legacy, Architecture, World Fair, Landmarks, Exhibition

Giriş

Expo'lar mimari yeniliklerin, planlama yaklaşımlarının ve bunlara ilişkin ilk söylemlerin yer aldığı önemli sergilerdir. Günümüzde kentlerin simgesi haline gelmiş birçok yapı, landmark niteliğindeki mimari ürünler kendi döneminin sergisine özgü olarak üretilmişlerdir. Yenilikçi ve öncü fikirlerle birlikte tasarım ve yapı teknolojisinin önemli örneklerini oluşturan ikonik yapılar için mega etkinlikler, birer sergi alanı yaratmaktadır. Mimari yapılar aracılığıyla ev sahibi ülke ve katılımcı ülkeler bilim, teknoloji ve sanat alanında yenilikleri dünyaya tanıtmaktadır. Ayrıca her bir Expo'nun kendinden öncekilerden daha unutulmaz ve yapısal başarı bakımından daha gösterişli işler geliştirme isteği de bu anlamda etkili olmuştur. Yarışma içerisinde ev sahibi kentler yeni malzemelerle yeni deneyler ve araştırmalar içerisine girmişlerdir. Bu üretim alanında ülkeler, temalar altında yeni mimari yaklaşımlarını kendi ülke pavyonları üzerinden sunmuşlardır. Expo yapıları olan ülke pavyonlarının geçici ya da kalıcı olmakla birlikte bu eserler Expo tarihi içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Sergi sonrasındaki Expo mirasının somut tarafını da dönemin bilimsel, teknolojik gelişmelerin ve sanatın yansıması olan mimari yapılar oluşturmaktadır. Bu da sergilerin kentler üzerindeki tarihsel önemini bize göstermektedir. Birer mega proje olarak sadece altyapı yatırımlarının geliştirilmesi değil, yeni altyapı tekniklerinin serginin doğrudan konusunu oluşturması da serginin önemini göstermektedir. Mimari perspektiften bakıldığında çeliğin ve betonarmenin yapılarda kullanımı, lamine ahşap, kablo ağlarının ve gergi sistem membran örtülerin doğuşu, pnömomatik (şişme veya hava destekli) yapıların gelişimi ve uygulamalı bilgisayar bilimi alanındaki devrim gibi bizlere yenilikler üzerinden bir tarihsel bir görünüm sunmaktadır (Rawn, 2015; López-César, 2019; Linden ve Creighton, 2008).

Tüm bu etkiler, mega etkinliklerin miras kavramıyla ilişkilidir. İlk olarak olimpiyat etkinlikleri için üretilen yapıları ifade etmek için kullanılan kavram planlanmamış olumlu/olumsuz etkilere sahip soyut veya somut kavramları işaret etmektedir (Çayan ve Sat, 2022). Bu etkinliklerden Expo'lar düzenledikleri dönemler ve ev sahibi kentler için miras niteliğindeki bir etki bırakmıştır. Özellikle temanın bir sergi ve vitrin özelliği göstermesi ürünlerin de landmark olarak üretilmesini ortaya çıkarmıştır. Bu kimi zaman işlediği konularla serginin kendisi olmakla birlikte mimaride yeni teknik ve malzemelerin kullanılarak tanıtıldığı fuar yapıları ve ülke pavyonları, ikonik yapılar ve evrensel bir sorun olarak konut çalışmaları Expo'ların mimari miras niteliğindeki çıktılarını oluşturmaktadır. Çalışma düzenlenen ilk etkinlikten günümüze kadarki süreç içerisinde fuarlara bu gözle bakarak Expo Mirasına dair mimari öne çıkanları bulgulamayı amaçlamıştır.

Bu çalışma 1851 Büyük Sergiden günümüze kadar düzenlenmiş sergilerin kentlere ve uluslara sağladığı mimari katkıları ortaya koymayı ve bunu belirli başlıklar altında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Amaç doğrultusunda kavramsal çerçevenin ardından bulgular; Expo temalarında mimari yaklaşımlar, Expo etkinlikleri ve ikonik yapılar, Expo ve konut çalışmaları ve Expo etkinliklerinde ülke pavyonları ve etkinlik alanı başlıkları altında verilmiştir. Bu başlıklar altında ilk olarak, etkinliklerin mimari etkileri Expo temalarında öne çıkan mimari yaklaşımlar López-César'ın (2019), belirttiği Expo mimarisinin beş dönemi üzerinden ele alınmıştır. Ardından Kentin simgesi haline gelen ikonik yapılar, Expo etkinlikleriyle kente kazandırılan konut çalışmaları anlatılmıştır. Son bölümde ülke pavyonlarının ve etkinlik alanlarının dikkat çeken, farklılaşan tasarımlarının etkisiyle Expo etkinliklerinin getirdiği yapısal ve mimari yenilikleri anlatılmıştır. Çalışma "dünya sergisi" kategorisinde düzenlenen 1851 Londra Sergisi ile "uluslararası özellikli sergi" kategorisinde düzenlenen 2023 Buenos Aires Sergisi ile birlikte 2025 tarihinde düzenlenmesi kararlaştırılan Osaka sergisini de içine alacak biçimde toplam 124 sergiyi kapsamaktadır. Sonuç bölümünde değinildiği üzere, bulgular göstermektedir ki etkinliklerin temalardaki mimari yaklaşımların etkisiyle şekillenen Expo mimarisi Expo'nun somut mirasıdır. Kente kazandırılan yapılar etkinlikle anılmakta ve hatta bazı örneklerde etkinliğinde önüne geçerek kentin en önemli simgesi olmaktadır. Expo ile kente kalıcı izler bırakan mimari miras daha sonraki mega ölçekli etkinliklere kılavuz niteliği taşımaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. EXPO Etkinliklerinin Tanımı ve Kategorileri

On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren düzenlenen ve dünyadaki en eski ve büyük uluslararası etkinliklerinden biri olan Expo'lar, ürünlerin sergilenmesinin ötesinde kültürlerin, fikirlerin ve dünyanın tamamının geleceğini ilgilendiren projelerin sergilendiği ve daha iyi bir dünyanın yaratılmasına yönelik bilgi paylaşımının yapıldığı bir platformdur. Seçilen tema çerçevesinde insanlığın karşılaştığı temel zorluklara çözüm aramak için küresel ölçekte düzenlenmektedir ve hükümetlerce organize edilmektedir. Halka açık düzenlenen etkinliklerde ülkeler ve resmi katılımcılar bir araya gelmektedir. Sergiler, düzenledikleri kentlerin markalaşmasında ve anıtsal yapılara sahip olunmasında önemli bir etkiye sahip olmaktadır. Ayrıca sergilerde ortaya konan değerler, o bölgelerin ekonomik olarak kalkınmasında rol oynamakta, ev sahibi kentlerin değişimini tetiklemekte, milyonlarca ziyaretçiyi çekmekte ve yeni dinamikler yaratmaktadır. 1851 yılından itibaren düzenlenen etkinliklerde BIE, 1928 yılında Paris Sözleşmesi ile yetkili organizasyon haline gelmiştir (BIE, b.t.a; b.t.b; T.C. Dış

İşleri Bakanlığı, 2022; T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, b.t.). Türkiye'nin Expo etkinliklerine katılımı Paris'te düzenlenen Expo 1867'ye kadar uzanmaktadır. O tarihten bu yana Türkiye, Expo etkinliklerinde yer almaya devam ederek 2004 yılında BIE'ye katılmıştır (b.t.l). Türkiye, Antalya'da düzenlenen Uluslararası Bahçecilik Sergisi 2016'ya ev sahipliği yapmıştır. Antalya 2016, Türkiye'de gerçekleşen ilk Expo etkinliğidir ancak Türkiye daha önce farklı mega etkinliklere ev sahipliği yapmıştır. Düzenlenen mega etkinlikler arasında Habitat II Konferans (1996-İstanbul), Dünya Üniversite Yaz Oyunları (2005-İzmir), Formula 1 Türkiye (2007-İstanbul), G20 zirvesi (Antalya-2015) yer almaktadır. Türkiye'de gerçekleşen mega etkinliklere ilişkin 1863 Sergi-i Umumi-i Osmani (The Ottoman General Exposition)'ye de değinmek gerekir. Osmanlı'nın fuarcılıkla ilgilenmesi 1851 Londra Dünya Sergisine katılması ile başlamış, daha sonra 1855'de Paris ve 1862 yılında Londra Dünya Sergilerine katılmasıyla devam etmiştir. Bu etkinliklerden edindiği deneyimler, İstanbul'da 1863 Sergi-i Umumi-i Osmani'nin düzenlenmesinin yolunu açmıştır. Sergi yeri için ilk olarak Sultan Ahmet'te bulunan mevcut bazı binalar düşünüldü ancak yeterli gelmeyeceği kanaatiyle aynı semtte sergi için yeni bir bina inşa edilmesine karar verilmiştir (Önsoy, 1983). Günümüzde diğer BIE üyesi ülkeler gibi Türkiye'de etkinliğe katılım ve ev sahipliği konusunda yarış halindedir.

Küresel anlamda etki ve ilgiye sahip olan Expo'lar, beş temel özelliğe sahiptirler. Bunlardan ilki ilerleme ve işbirliği amaçlı uluslararası diyalog için bir platform olmasıdır. Bu ele alış belirlenen bir tema çerçevesinde olmakta, buna uygun olarak uluslararası katılımcılar fikirlerini ve iyi uygulamalarını çözüm ve işbirliği oluşturulması yönünde sergilemek şeklinde olmaktadır. Expo etkinliklerin ortaya koyduğu bu entelektüel miras etkinliğin kamu diplomasisindeki rolünü göstermektedir ve etkinlik esnasında sunulan ve ortaya konan diyalog bu eylem ve yeniliklerin bir sonucudur. İkinci özelliği etkinliğin önemli bir tema etrafında hem sürükleyici hem de ilgi çekici bir süreç sunmasıdır. Tema etrafında fikir ve projeler hem katılımcılara hem de ziyaretçilere bir deneyimle sunulmaktadır. Üçüncü özelliği tüm dünyadan ülkeleri bir araya getirerek kendi pavyonlarında teknolojik yenilikleri ve ulusal kültürleri sergileyerek ayırt edici yönlerini ortaya koymasına fırsat sunması açısından etkinliklerin kamu diplomasisi ve ulus markalaşması için bir platform olmasıdır. Dördüncüsü kentlerin değişimi için katalizör görevi görmesidir. Etkinlikler kalıcı dönüşümlerin yapılmasında itici bir güç olarak kentsel gelişimin ve projelerinin hızlandırılmasında ve kişisel farkındalığın yükseltilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Sonuncu özelliği ise ortaya koyduğu etkileşim nedeniyle etkinliklerin dünyaya açılan bir pencere gibi olmasıdır (BIE, b.t.a).

BIE tarafından düzenlenen Expo etkinlikleri dört farklı kategoride gerçekleşmektedir. Bunlar Dünya Sergisi, Uluslararası Özellikli Sergi, Uluslararası Bahçecilik Sergisi ve Milano Sergisidir. Bütün kategoriler içerisinde en yüksek düzenlenen sergi, geçmişinin eskiye dayanması bakımından dünya sergisidir. Düzenlenen tüm etkinlikler göz önüne alındığında ortalama 2.155.766 kişinin ziyaret ettiği fuarlar en fazla Avrupa ülkelerinde düzenlenmiştir. Sırasıyla Paris, Brüksel, Amsterdam, Osaka ve Viyana en fazla ev sahipliği yapan kentlerdir (Şekil 1).

Şekil 1.

Düzenlenmiş etkinliklerin genel bilgisi

Kaynak: BIE, b.t.c; b.t.d; b.t.e; b.t.f (BIE verilerine başvurularak yazarlar tarafından düzenlenmiştir)

İlki 1851 yılında düzenlenen Dünya Sergisi (resmi adıyla Uluslararası Kayıtlı Sergiler), evrensel bir tema içerisinde zamanının önemli ve acil sorunlarına çözüm bulmayı amaçlayan küresel bir etkinliktir. 1936 yılından itibaren düzenlenmeye başlayan uluslararası özellikli sergiler olan uzmanlaşmış sergiler, insanlığın karşı karşıya olduğu belirli bir zorluğa yanıt üretmek için tasarlanmıştır. 1960 yılında ilki düzenlenen uluslararası bahçecilik sergisi Uluslararası Bahçe Bitkileri Üreticileri Birliği (International Association of Horticultural Producers-AIPH) ile birlikte yeşil ekonomi, sağlık, sürdürülebilir yaşam, eğitim ve inovasyon gibi konularda bahçecilik ve tarım endüstrileri arasındaki işbirliğini sağlamak ve bilgi ve çözüm paylaşımını teşvik etmek için düzenlenmektedir. 1933 yılından itibaren düzenlenen Milano Sergisi (Milan Triennial Exhibition of Decorative Arts and Modern Architecture) ise Milano kentinde mimarlık, tasarım ve zanaatkarlık üzerine yinelenen bir uluslararası sergidir (BIE, b.t.c; b.t.d; b.t.e; b.t.f; T.C. Dış İşleri Bakanlığı, 2022). Etkinliğin organizatörü ev sahibi kent adına ülke düzeyinde olurken, resmi katılımcılar ülkeler ve uluslararası kuruluşlardır. Şehirler ve bölgeler ise Şirketler ve sivil toplum kuruluşları gibi etkinliğin resmi olmayan katılımcılarıdır. Tablo 1'de Expo'lara ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 1.

Dünya sergisi, uluslararası özellikli sergi ve uluslararası bahçecilik sergisi hakkında genel bilgi

	Dünya Sergisi	Uluslararası Özellikli Sergi	Uluslararası Bahçecilik Sergisi	Milano Sergisi
Organizatör	Ev sahibi ülke			
Tema	Zamanımızın evrensel zorlukları	Uluslararası ilginin özel bir konusu	-	Mimarlık, tasarım ve zanaatkarlık
Süre	6 aya kadar	3 aya kadar	6 aya kadar	6 aya kadar
Sıklık	Her 5 yılda bir	iki dünya sergisi arasında	İki dünya sergisi arasında ve her uluslararası bahçecilik sergisi arasında en az 2 yıl kalacak şekilde	Her 3 yılda bir
Alan	Azami büyüklük yok	Azami 25 hektar	Azami büyüklük yok	Azami büyüklük yok
Pavyonlar	Katılımcılar kendi pavyonlarını inşa edebilir veya özel bir alan kiralayabilir	Katılımcılar, organizatör tarafından sağlanan alanı özelleştirir	-	-
Resmi Katılımcılar	Ülkeler ve uluslararası kuruluşlar			
Resmi Olmayan Katılımcılar	Şehirler, Bölgeler, Şirketler, Sivil Toplum ve Sivil Toplum Kuruluşları (STK)			
İlk Expo	1851-Londra	1936-Stockholm	1960-Rotterdam	1933-Milano
Son Expo	2025-Osaka	2017-Astana	2023-Doha	2022-Milano

Kaynak: BIE, b.t.c; b.t.d; b.t.e; b.t.f (BIE verilerine başvurularak yazarlar tarafından düzenlenmiştir)

1.2. EXPO Mirası Kavramı

Expo'lar, "dünya-toplum" tasarımı açısından önemli birer mega etkinliktir. Mega etkinliklerin ekonomik büyüme, turizm gelişimi, altyapı yükseltme ve imaj geliştirme gibi olumlu fırsatlarından faydalanmak için kentler ev sahipliği yapmak ve etkinliklere katılmak için istekli hale gelmişlerdir. 1990'lardan sonra kentsel dönüşüm bu etkinliklerin yer seçimi ve yatırımları ile sıklıkla gündeme gelmiştir. Özellikle sanayi devriminden sonra kentler post-endüstriyel geçişte terk edilmiş alanları, bozulmuş alanları ve gerileyen kentsel alanları yeniden canlandırmak ve küreselleşmenin ihtiyaç duyduğu uluslararası düzeyde farklılaştırmayı sağlamada öne çıkmıştır. Belirlenen fonun aşılmadan belirli bir zaman diliminde eş zamanlı yürütülen bu çalışmalar söz konusu olumlu etkilerini dünyayı ilgilendiren bir tema üzerine küresel bir diyalogu teşvik ederek yapmaktadır. İlki Londra'da düzenlenen 1851 Büyük Sergi ile başlayan yeniliklerin paylaşımı ve tanıtılan buluşları sonrasında vazgeçilmez günlük araçlar haline gelmiştir. Buluşların tanıtıldığı sanayileşme dönemi, kültürel değişim dönemi ve 1990'lardan sonra ulus markalaşma dönemi olarak günümüze kadar gelmiştir. Fuarlarda ilk örnekleri sergilenen bu ürünlerle etkinliklerin prestiji artarken sergiler için üretilen ikonik yapılar kültürel değerleri ve sonraki yıllarda da ziyaretlerin odağında yer almasıyla ekonomik değerinin önemini göstermiştir. Basının takibi destinasyon için hatırlanabilirliğe katkı sağlamıştır. Kentlilik gururu, önemli kazanımlardan biri haline gelmiştir (Ferrari ve Guala, 2015, s. 4; Hughes, 2012, s. 71; Linden ve Creighton, 2008, s. 3; Silla, 2013; Taha ve Allan, 2022, s. 237; Tsaur vd., 2017, s. 1).

Kültürel tabanlı ticari olmayan bu etkinliklerin, etkinlik zamanında ve sonrasında yarattığı etki ile birlikte soyut ve somut izler birer Expo mirası olarak anılmaktadır. Bu ileriye dönük ve sürdürülebilir olması arzu edilen kavram, etkinlik sonrası kullanım değerini de kapsayan eylemleri içermektedir. Bu nedenle karar aşamasından itibaren kentle ve kentin büyüme planıyla örtüşen, onunla koordine ilerleyen bir düzenlenmenin sağlanması önemli hale gelmektedir. Mega etkinliklerin kentteki ayak izleri planlama, tasarım ve kentsel gelişimdeki yenilikleri temsil etmektedir. Bu miras "boşluğu dolduran" değil aynı zamanda "alan yaratan" bir miras halini almıştır (Linden ve Creighton, 2008, s. 4; Loscertales, 2012, s. 1-2; Minner ve Abbott, 2018, s. 2; Minner ve Abbott, 2020, s. 1-2; Taha ve Allan, 2022, s. 237).

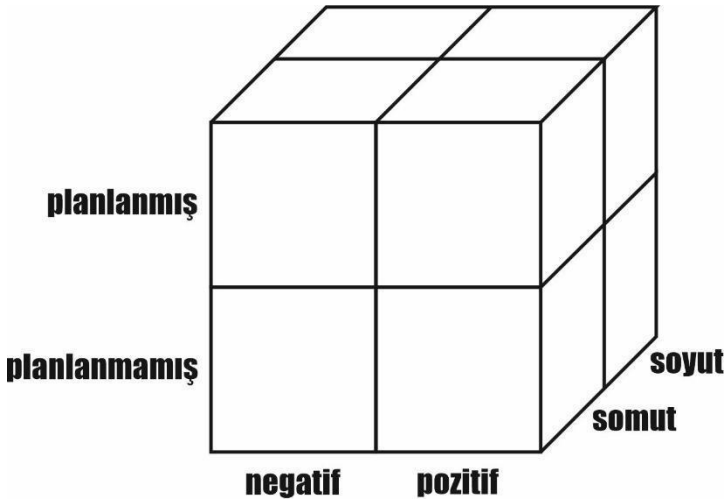
López-César'a (2019) göre Expo mimarisi beş döneme ayrılmaktadır. Devasa demir yapıların üretildiği ilk Sanayi Devrimi dönemi "gigantizm dönemi"dir. Benzeri daha önce görülmemiş yapı teknolojileri ile üretilmiş ve süslemeden uzak modernite ürünü eserler ortaya çıkarılmıştır. Bu dönem üretilenler sonraki dönemlere örnek teşkil etmiştir. Yirminci yüzyılın başından 1958 EXPO etkinliğine kadar uzanan zaman dilimi "sessizlik dönemi" olarak tariflenmektedir. Birinci Dünya Savaşından sonra dekoratif objelerin sergilendiği, küçük pavyonların çeşitlenmeye başladığı bu dönemde, ekonomik etkiler ve savaşın etkileri

nedeniyle, teknoloji ve sanayinin ulusların ilerlemesindeki garantisi olduğu fikrine karşı şüpheler oluşmuştur. İkinci Dünya Savaşının gerçekleşmesiyle birkaç istisna dışında yapısal yeniliklerin sergilenmediği etkinlikler olmuştur. EXPO 1958 ve EXPO 1992 arası “yapısal yeniden doğuş” olarak nitelendirilen üçüncü dönemdir. Savaş sonrasında teknolojik gelişmeler ve mimari yapılarda tipolojiler, yeni malzemeler ve Soğuk Savaş teknolojisi etkisindeki yapılar üretilmiştir. Kablo ağı, membran örtü, uzay kafes sistem gibi strüktürel yenilikler mimaride etkili olmuştur. Yirminci yüzyılın son yirmi yılını içeren dördüncü dönem “sürdürülebilir farkındalığın uyanışı” olarak tanımlanmıştır. Bu dönem sergilerinde büyük kalabalıklar için tasarlanmış mekânlar öne çıkmıştır ve Expo alanları ile ilişkili olan havaalanları, spor salonu, çok amaçlı kullanıma yönelik büyük hacimli yapılar bu dönemde önem kazanmıştır. Yapısal ve ulaşım alanında yeni teknolojiler yarışmıştır. Beşinci dönem ise “teknolojik devrim” olarak adlandırılmıştır ve yirmi birinci yüzyılın ilk yirmi yılını kapsayan bu dönemde yeni tasarımlar üretilmekle birlikte tipolojilerde tekrarlar bulunmaktadır. Bu yapılar ziyaretçiler üzerinde etki bırakmak amacını taşımaktadır. Gerçekleştirilen etkinliklerin mekân ve yapı üzerindeki bu etkisi kendine özgü bir Expo mirasını ortaya çıkarmıştır. Dönemsel olarak yapılan değerlendirme dünya ölçeğinde toplumsal, ekonomik ve kültürel değişimlerin mimariye yansımalarının özeti niteliğindedir. Bu durum Expo temaları üzerinden de gözlemlenebilmektedir. Beş dönemde de Expo mimarisinin toplumsal, ekonomik değişimler ve teknolojik bilimsel gelişmeleri odağına aldığını söylemek mümkün olacaktır.

Mega etkinlikler kapsamında miras kavramı etkinlikler için inşa edilen yapılar ve yapılan fiziksel değişiklikler için kullanılmaya başlanmıştır (Çayan, 2023). Miras kavramı bir mega etkinlik için ilk kez 1956 yılında Melbourne’da düzenlenen Olimpiyat Oyunlarıyla gündeme gelmiştir (Ferrari ve Guala, 2015, s. 2; Tsaur vd., 2017, s. 3). Burada yapılan tanım etkinlik sonrası tesisleri ve kamu iyileştirmeleri içermektedir. Mega olayların mirasının olumlu ve olumsuz, planlı ve plansız ve soyut ve somut yapıları içerdiği öne sürülmektedir (Şekil 2).

Şekil 2.

Miras kavramının boyutları

Kaynak: (Preuss’dan aktaran: Çayan, 2023, s. 33’den uyarlanmıştır)

Ancak neticede üretilen mirasların kentsel alanlarda yeni bölge oluşturulmasında önemli bir fırsat sunduğu görülmektedir. Etkinliklerin ortaya koyduğu miras inşa edilen alt yapıyı ifade eden ağır yapısal değişiklikler ile bilgi, duygu, ağ, imaj ve kültürü içeren yumuşak yapısal değişiklikler olmak üzere iki kategoriye ayrılarak tanımlanmıştır. Etkinliklerin ortaya çıkardığı miraslar belirli başlıkla altında ele alınabilmektedir. Ekonomik miras gelişen turizmi, artan yatırımı ve ekonomik büyümeyi ifade ederek olumlu taraflarını ortaya koyarken etkinliklerin ortaya çıkardığı fiyat enflasyonu, kullanılmayan tesisler ve finansal yükler gibi olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Mega etkinlik için geliştirilen, yenilenen veya etkinlik sonrası sürdürülebilirliği sağlanabilen ulaşım, iletişim, ulaşım noktaları ve ağları, konut, tesisler, parklar ve fuar alanları gibi çeşitli ağlar altyapı mirasını oluşturmaktadır. Çevresel miras, doğanın korunması, eko-bilincin geliştirilmesi, kentin görünümünün bu kaygılarla iyileştirilmesi ve ekolojik çevrenin iyileştirilmesi yönündeki teşviki ifade etmektedir. Sosyal miras ise etkinliklerde ortaya çıkan anı, deneyim ve becerilerinin bir bütünü ifade etmektedir. Ev sahibi kentin yerel sakinlerinin algılarındaki değişiklikler, katılım, artan topluluk gururu ve yaşam kalitesi gibi çeşitli kazanımları içermektedir (Tsaur vd., 2017, s. 4-5). Mega etkinlikler mekânsal miras bağlamında kentsel değişimler de katalizör etkiye sahiptir. Kentin değişim ve dönüşümlerini hızlandırıcı bir etkiye sahiptir ve aynı zamanda kentsel süreçleri değiştiren, dönüştüren bir kentsel müdahale aracıdır (Çayan, 2023; Hiller, 2000a; Hiller, 2000b).

Ortaya konan bu miras, kısa süre içerisinde olan olayların uzun vadeli etkileridir. Yapısal olduğu kadar soyut değerlere de

sahiptir. Bu etkinliklerin fiziksel izleri kişilerin anlarından silinebilmektedir düşüncesi ile 2010 yılında mevcut fuar ile birlikte Şangay'da ilk sanal fuar açmıştır. Benzer bir çaba ile 1900 yılında düzenlenen Paris Expo ve 1967 yılında düzenlenen Montreal Expo'yu anmak amacıyla sanal fuarlar yapılmıştır. 2010 Şangay'da gerçekleştirilen “Kentsel En İyi Uygulamalar Alanı” (Urban Best Practices Area-UBPA) yine kentlerin deneyimlerini aktarabilecekleri, bunları kent karar vericiler ile paylaşabilecekleri bir alan yaratmaktadır. Bu örnekler hem Expo'ların düzenleme amaçları doğrultusunda daha fazla erişim sağlayacak hem de Expo mirasının gücünü arttıracaktır (Chinadaily, 2010; Deng vd., 2016, s. 163; Han, 2010; Tran, 2007).

2. Bulgular

2.1. EXPO Temalarında Mimari Yaklaşımlar

Expo temaları sergiler için oldukça önemlidir. BIE, ev sahibi kenti seçerken uluslararası toplumu temsil eden katılımcılarında kendilerini gösterebilme konusunda güçlü bir içerik taşımasına dikkat etmektedir. Eğitici yönünü de ön plana çıkaran bu seçiminde temaların uluslararası alanda fikir alışverişi ve işbirliği konusunda ilgi uyandırması beklenmektedir. Temaların belirlenmesinde uzmanları etkinliğe dâhil etmek, pazarlama unsurları üzerine pratikler geliştirmek ve kamuoyunu etkinlik için teşvik etmek gibi etkenler vardır (Linden ve Creighton, 2008, s. 5; Loscertales, 2011, s. 1-2). Yenilikçi ortam, EXPO'ların en ayırt edici özelliğidir. Bu özellik planlamadan mimariye, hizmetlerden teknolojiye her alanda Expo'larda sergilenir. Expo'yu bir tuval gibi düşündüğümüzde temalar sergilerin ana planlarını destekleyen temel vizyonlarıdır (Loscertales, 2011, s. 2). Genel bir bakış açısıyla bir temanın değerlendirilmesinde şu kriterler ele alınmaktadır (Linden ve Creighton, 2008, s. 5): (1) EXPO konumuna uygunluğu (2) Basit ve esnek olması (3) Aşırı teknik ve akademik sunum gerektirmemesi veya sunum teknolojisi için orantısız yatırım yapılmaması (4) Farklı dillere ve kültürlerle çevrilmesinin ve aktarımının kolay olması (5) Son sergilerde değinilmemiş bir konu olması (6) İnsanın bilgisini geliştirebilmesi için faydalı bir girişimi somutlaştırması (7) Dünya çapında ve her bir katılımcının potansiyel katılımına uygun evrensel bir konseptte sahip olması (8) Katılımcıların kendilerini anlamlı bir şekilde sunma fırsatı sağlaması (9) Politik ortama bağlı olmaması.

Expo etkinliklerinde temalar incelendiğinde kente ve yaşama alanına dair yaklaşımlar göze çarpmaktadır. Bunlardan insan yaşamına ve yaşamdaki değişikliklere dair temalar, doğa ve insan ilişkisini çevresel mekânda arayacak yaklaşıma sahip temalar, geleceğe dair vizyonlara sahip temalar, ulaşımaya dair temalar yanı sıra doğrudan konut alanlarına ve yapıyı çevreye ilişkin temalar ve şehirciliğe ilişkin temalar sergilerde ele alınan konular arasında sıklıkla yer almıştır. Temaların zaman içerisindeki değişimi mimari ve yapısal gelişmeler ve değişimler konusunda da ipuçları vermektedir. Şekil 3'te söz edilen temalarda düzenlenen Expo etkinlikleri dönemsel olarak kategorize edilerek verilmiştir.

López-César'ın (2019), belirttiği beş dönem üzerinden temaları incelediğimizde, gigantizm döneminde temalarda mimari yaklaşımlar “modern hayat” temasıyla gerçekleşen Expo 1897 (Brüksel) etkinliğinde görülmektedir. İnsan yaşamına ve yaşamdaki değişikliklere dair temalar her dönemde etkinliğe konu olurken, en sık 3. dönem olan yapısal yeniden doğuş döneminde bu konudaki, temalar karşımıza çıkmaktadır. Doğa ve insan ilişkisini çevresel mekânda arayacak yaklaşıma sahip temalara gigantizm dönemi hariç her zaman yer verilmiştir. Ulaşımaya dair temalar ve konut alanlarına ve yapıyı çevreye ilişkin temalar ise 2. dönem sessizlik dönemi ve 3. dönem yapısal yeniden doğuş döneminde değinilen konulardır. Şehirciliğe ilişkin temalar 3. dönem yapısal yeniden doğuş döneminde Expo 1980 Montreal'de “insanın sosyo-kültürel faaliyetleri ile fiziksel çevresi arasındaki ilişki” temasıyla şehirciliğe ilişkin temalar karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra Expo 2010 Şanghay (Daha iyi şehir, daha iyi yaşam), Expo 2012 Venlo (Doğada tiyatrunun bir parçası olun; yaşam kalitesine yaklaşmak), Expo 2019 Pekin (Yeşil yaşa daha iyi yaşa), Expo 2022 Amsterdam (Büyüyen yeşil şehirler) şehirciliği ilişkin temaların işlendiği etkinliklerdir. Ulaşımaya dair temalar ve konut alanlarına ve yapıyı çevreye ilişkin temaların 5. dönem olan teknolojik devrim döneminde şehirciliğe ilişkin temaların altında yer verildiği söylenebilecektir.

Şekil 3.

Expo temalarında kente ve yaşam alanına dair yaklaşımlar

İNSAN YAŞAMINA VE YAŞAMDAKİ DEĞİŞİKLİKLERE DAİR TEMALAR

- Modern hayat (1897-Brüksel)
- Tarz-medeniyet (1933-Milano)
- Sürekli-modernite (1936-Milano)
- Modern yaşamda sanat ve teknoloji (1937-Paris)
- Düzen-gelenek (1940-Milano)
- Çevrede modern insan (1955-Helsinki)
- Bir dünya görüşü: Yeni hümanizm (1958-Brüksel)
- Boş zaman (1964-Milano)
- İnsan ve dünyası (1967-Montreal)
- İnsanlık için ilerleme ve uyum (1970-Osaka)
- Yarının canlı yeni ortamını kutluyoruz (1974-Spokone)
- Teknoloji çağında boş zaman (1988-Brisbane)
- Doğa ve insanlığın birlikte uyum içinde yaşaması (1990-Osaka)
- Yeni bir kalkınma yolunun zorluğu (1993-Daejon)
- Kimlikler ve farklılıklar (1996-Milano)
- 21. yüzyıl. Tasarım sonrası tasarım (2016-Milano)

ULAŞIMA DAİR TEMALAR

- Ulaşım (1906-Milano)
- Panama Kanalının açılışının kutlanması (1915-San Francisco)
- Ulaşım (1935-Brüksel)
- Havacılık (1936-Stockholm)
- Havacılık (1938-Helsinki)
- Gemicilik (1954-Napol)
- Ulaşım (1965-Münih)
- Ulaşım ve iletişim: Hareket halindeki dünya-temastaki dünya (1986-Vancouver)
- Christopher Columbus: Gemi ve deniz (1906-Milano)

DOĞA VE İNSAN İLİŞKİSİNİ ÇEVRESEL MEKANDA ARAYACAK YAKLAŞIMA SAHİP TEMALAR

- Kırsal habitat (1949-Lyon)
- Çölün fethi (1953-Kudüs)
- Nesneler ve doğa arasındaki yaşam: Planlama ve çevrenin zorunluluğu (1992-Milano)
- Şehir ve doğa-sorumlu yaklaşım (1993-Stuttgart)
- İnsan ve doğa-21. yüzyıla doğru yürüyüş (1999-Kumming)
- İnsanlık-doğa-teknoloji (2000-Hannover)
- Kırık doğa: Tasarım insanın hayatta kalmasını sağlıyor (2019-Milano)
- Yeşil çöl, daha iyi çevre (2021-Doha)

ŞEHİRCİLİĞE İLİŞKİN TEMALAR

- İnsanın sosyo-kültürel faaliyetleri ile çevresi arasındaki ilişki (1980-Montreal)
- Daha iyi şehir, daha iyi yaşam (2010-Şanghay)
- Doğada tiyatronun bir parçası olun; yaşam kalitesine yaklaşmak (2012-Venlo)
- Yeşil yaşa daha iyi yaşa (2019-Pekin)
- Büyüyen yeşil şehirler (2022-Amsterdam)

KONUT ALANLARI VE YAPILI ÇEVREYE İLİŞKİN TEMALAR

- Ev (1947-Milano)
- Şehircilik ve konut (1947-Paris)
- Hansa Bölgesinin yeniden inşası (1957-Berlin)
- Ev ve okul (1960-Milano)
- Konutlar ve çevresi-evde insan için bilim ve teknoloji (1985-Tsukuba)

GELECEĞE DAİR VİZYONLARA SAHİP TEMALAR

- Yarının dünyasını inşa etmek (1939-New York)
- Dünya şehirleri ve Metropolis'in geleceği (1988-Milano)
- Hayatlarımız için gelecek toplumunu tasarlamak (2025-Osaka)

1. Dönem	2. Dönem	3. Dönem	4. Dönem	5. Dönem
GIGANTİZM DÖNEMİ	SESSİZLİK DÖNEMİ	YAPISAL YENİDEN DOĞUŞ	SÜRDÜRÜLEBİLİR FARKINDALIĞIN UYANIŞI	TEKNOLOJİK DEVRİM

Kaynak: BIE, b.t.c; b.t.d; b.t.e; b.t.f (BIE verilerine başvurularak yazarlar tarafından düzenlenmiştir)

2.2. EXPO Etkinlikleri ve İkonik Yapılar

Expo etkinlikleri düzenlendiği kentlerde ekonomik, toplumsal kalkınmayı desteklerken, mimari yapılar, mekânsal olarak etkinlik alanı ve kente etki etmekte, kazanımlar sağlamaktadır. Landmark niteliğindeki ikonik yapılar, EXPO etkinlik mirasının kentlere bıraktığı en somut örneklerdir. İkonik yapılarla ilgili birçok tanım bulunmaktadır. Esasen ikonik yapılarla ilgili tanımlar yapının olumlu (ya da olumsuz) olarak bilinirliği, estetik değeri, sembolik değeri üzerinde durmaktadır. İkonik yapılar, simgesel anlama sahip, kendine özgü mimari üslubu, stili ya da sistemi temsil eden yapılardır (Alpin Gümüş, 2023, s. 27). Bu yapılar, kendine özgü sembolik ve estetik değeri olan binalar, mekânlar yaratmaktadır. İkonik yapılar, mekâna kattığı değer ile ilgi uyandırmakta ve çekim yaratmaktadır ancak ikonik yapıların beğenilmemesinin (hatta nefret hissi uyandırmasının) yapının dikkat çekmesini sağladığı ve bu nedenle yapıyı savunuların da olduğu yönünde fikirler bulunmaktadır. Örneğin Charles Jencks'e (2006) göre eğer ikonik bir yapı, başlangıcındaki Eyfel Kulesi gibi yeterince nefret edilmiyorsa, hiçbir zaman fark edilecek kadar negatif enerjiye ilham vermeyecek ve daha sonra tartışılmaya ve belki de savunulmaya devam edilmeyecektir. Bu anlamda kentte tartışmalarla var olan örnekleri ve beğeniyle karşılanan örnekleri çoğaltmak mümkündür. Mega etkinliklerle kente kazandırılan ikonik yapılar estetik yönüyle, fonksiyonelliğiyle, mimari anlamda getirdiği yeniliklerle öne çıkan yapılardır. Etkinliklerin kente bıraktığı miras niteliğindeki yapılar etkinlik sonrasında bölgenin şekillenmesi anlamında etki eden öncü projeler (flagship) olarak da karşımıza çıkmaktadır. Sembolik değere sahip olan ve kentte gerçekleşen önemli bir etkinlikle anılan bu yapılar, tarihsel anlamda hatırlatıcı niteliğe sahiptir. Mimarlık, ulusal kültürün yaratılması ve kodlanmasına merkezi bir role sahiptir. Ulusal kimlik ve hafıza, simgesel değere sahip ikonik mimari yapılarla sağlanmaktadır. Millennium Dome (Greenwich, Birleşik Krallık) ve Reichstag (Berlin, Almanya) bunun örneklerindedir (Delanty ve Jones, 2002). Özellikle kamusal olan yapıların kullanılabilirliği ve sürdürülebilirliği ve nirengi noktası olmalarındaki statülerinin devam etmesi yönünde çalışmalar yapılmaktadır (Hough ve Kratz, 1983). Yapısal veya mekânsal olduğu kadar hafızalarda bıraktığı iz, kente dair hatıralarda onu daha rahat anımsamasında etkili olmaktadır (Ginting vd., 2020). Mimari yapıların kimliği yapıldığı topluluğun düşüncelerini temsil etmesi nedeniyle hem döneme hem de mekâna özgüdür. Bu nedenle yapının kendisi ve tüm unsurları ziyaretçilerin ilk onu gördüklerinde yaşadıkları deneyim onun kimliğini göstermektedir (Jashari-Kajtazi ve Jakupi, 2017).

Mimari anlamda düzenlenen Expo'lar için inşa edilen yapılar kentlerin imajı açısından önemli hale gelmekte ve bu nedenle

etkinlikler için simgesel veya anıtsal nitelikteki yapılar inşa edilmektedir (Kaya ve Erbaş, 2022, s. 3). Bahsi geçen bu imaj çok sayıda bilişsel, duygusal ve davranışsal bileşenlerden oluşmakta; anıtlar, önemli destinasyonlar veya sanatsal ve mimari eserler gibi somut görsel semboller etkinliklerle ilişkilendirilmektedir (Ferrari ve Guala, 2015, s. 5). Herhangi bir uluslararası fuarın en büyük gösterisi genellikle mimari unsurlardır. Etkinlikler için kalıcı veya geçici olarak inşa edilmiş bu yapıların bazıları fuar sonrası başka amaçlarla yeniden kullanılırken serginin tema yapısı kalıcı unsurlar olarak kentsel mekânın simgeleri haline gelmişlerdir (Rawn, 2015). Günümüzün en bilinen simgesel yapılarından birçoğu dünya fuarlarının kentlere bıraktığı mimari miras niteliğindedir. Crystal Palace (Londra), Eyfel Kulesi (Paris), Atomium (Brüksel), Space Needle (Seattle), Vasco da Gama Köprüsü (Lizbon, Alcochete, Sacavém), Biosphere (Montreal) bu yapılardan bazılarıdır. Bununla birlikte New York'un ve belki de dünyanın en çok bilinen simgelerinden biri olan Özgürlük Heykeli de ilk olarak 1878 Paris Expo'sunda sergilenmiştir (BIE, b.t.g).

Eyfel Kulesi, 1889 Dünya Fuarı için inşa edilmiştir. Gustave Eiffel tarafından tasarlanan ve 2 milyona yakın kişinin ziyaret ettiği demir kule, etkinlik alanının girişinde ikonik bir yapı olarak yerini almıştır. Yapıldığı dönemde eleştirilen ve sadece sergi süresince varlığını sürdürmesi planlanan yapı günümüzde dahi en ikonik yapılardan biri olarak anılmaktadır (De Aenlle, 2015; Rawn, 2015). Belçika'nın ve Brüksel'in simgesi olarak tanıtılan ve bilinen Atomium, 1958 Dünya Fuarı için inşa edilmiştir. Hem etkinlik hem de ülkenin endüstrisinin tanıtımı için inşa edilen yapı 102 metre yüksekliğinde her bir küresi bir demir hücresinin 165 milyar katına denk gelecek şekilde büyütülmüş 9 küreden oluşmaktadır. Geçici olarak üretilen yapı popüler olmasından sonra kaplamalarının da değişimini içeren yenilemeden sonra önemli bir destinasyon olarak kullanılmaya devam etmiştir (Atomium, b.t.a; Jeandron, 2008; Nys, 2020; visitbrussels, b.t.). 1962 yılında Seattle'da "uzay çağı" temasıyla gerçekleştirilen fuar için inşa edilen Space Needle önemli bir landmark haline gelirken birlikte inşa edildiği pavyonlar fuar sonrasında bilim merkezi gibi kullanımlara dönüştürülmüştür. En üstteki kısım ziyaretçilere kentin panoramik görünümünü sunmaktadır. Uzay benzeri bir nesne ile doğanın birleştirici gücünü simgeleyecek şekilde tasarlanmıştır (De Aenlle, 2015; Fernandez, Caruso ve Paige, 2021; Rawn, 2015; Space Needle, b.t.) (Şekil 4). Tüm bu yapılar Expo etkinliklerinin kente bıraktığı önemli mimari eserlerdir.

Şekil 4.

Eyfel Kulesi (a), Space Needle (b), Atomium (c)

Kaynak: (a) ve (b): Rawn, 2015 (c): Atomium, b.t.b

2.3. EXPO ve Konut Çalışmaları

Expo tarihi boyunca sergilerin doğrudan konusu olmakla birlikte temaya uygun biçimde gerek yer seçimleri gerekse yarattıkları kentsel etkiler neticesinde konut alanlarının biçimlendirilmesinde öne çıktığı etkinlikler gerçekleştirilmiştir. İlk dönem örneklerini yeni planlama yaklaşımlarının içerdiği, savaş sonrası kentlerin yeniden düzenlendiği çalışmalar üretilmekle birlikte özellikle 1980'lerden sonra kentsel dönüşümü tetikleyecek unsurları da içeren Expo'lar düzenlenmiştir. Örneğin 1986 yılında Vancouver'da "ulaşım ve iletişim: hareket halindeki dünya-temastaki dünya" temasıyla düzenlenen fuar, birçok önemli altyapı projesinin gerçekleştiği uluslararası özellikli sergilerden bir tanesidir. Bu yatırımlara ek olarak yerel yönetimin kentlisi ve kentin planlaması üzerindeki çalışmalarda etkinliğin konut alanlarına ve alanların planlamaya etkisi de öne çıkmıştır (BIE, b.t.h.; Olds, 1988). Takip eden dönemler ise kentsel dönüşüm açısından planlama disiplinine katkı sağlayan uygulamalara sahne olmuştur. Örneğin 1998 yılında Lizbon kentinde "okyanuslar: gelecek için bir miras" temasıyla düzenlenen sergide yapılan uygulamalar yenilemesi düşünülen kentsel alanların yeniden inşası ve 1980 sonrası imaj ve marka yaratımında önemli katkılar sağlamıştır (Aelbrecht, 2019; Carriere ve Demaziere, 2002). Bu örneklerle birlikte EXPO tarihi açısından Interbau (Berlin) ve Habitat 67 (Montreal) önemli konut çalışmalarından bazılarıdır.

1957 yılında uluslararası özellikli sergi kategorisinde Berlin’de düzenlenen Expo’nun temasını “Hansa Bölgesi'nin yeniden inşası” oluşturmaktadır. Sergide sosyal konut alanının tasarımı için aralarında W. Gropius, A. Alto, A. Jacobsen, O. Niemeyer; P. Vago ve Le Corbusier’in de bulunduğu elliden fazla uluslararası üne sahip mimar etkinliğe davet edilmiştir. Le Corbusier'in projesi Charlottenburg'da inşa edilmeye başlanmıştır. Hansaviertel'in inşası bir mimari serginin parçası olarak yeni bir kentsel bölgenin inşası açısından bir ilki oluşturmaktadır ve Berlin'in merkezinde 25 hektarlık bir alanda, iki kilise, bir kütüphane, bir alışveriş merkezi, bir okul ve 1.300 konut, 1957 Expo'su için üretilmiştir. Savaş sonrası yapılaşmanın bir örneği olan kentsel bölgede savaş öncesi binalar yıkılmış; modernist planlama ilkeleri ile tutarlı bir biçimde yollar yeniden yapılandırılmış ve yüksek binalar yapılmıştır. Bu şekilde sergide konut alanı çalışmaları konut ve kamusal alanların net bir şekilde ayrıldığı bu yeni planlama yaklaşımını somutlaştırarak ziyaretçilere sunulmuştur (BIE, b.t.i.; Rudolph, 2015; Wagner-Conzelmann, 2013; Urban, 2004; Zedda, 2021). Bir başka örnek ise 1967 yılında Montreal'de dünya sergisi kategorisinde yapılan “insan ve dünyası” teması ile gerçekleştirilen Expo için üretilen Habitat 67'dir (BIE, b.t.j.).

Saint Lawrence Nehri kıyısında yer alan Mimar Moshe Safdie tarafından tasarlanan yapı ile, “banliyö yaşamı ile şehir yaşamı arasında mükemmel bir kombinasyon” sağlanması amaçlanmıştır. Habitat 67, 1960'ların en ünlü yapılarından biridir. Yapı alışılmışın dışında bir şekle sahip ve yapısal olarak karmaşık bir görüntüdür (Lubin, 2016). Habitat 67, kentte “herkes için bir bahçe” konseptine sahip, prefabrik ve standartlaştırılmış beton bloklar modüllerin kullanıldığı, düşük maliyetli, uygun fiyatlı konutlar elde eden, yaşanabilir üç boyutlu bir topluluk, bir konut kompleksi önermektedir (Yuyu, b.t.). Yapının modüler bloklardan oluşuyor olması yapının tasarımında ve yaşam alanının oluşturulmasında esneklikler sağlamaktadır. Yapının mimari Moshe Safdie (1967), modüler sistemle tasarladığı yapıyı şu şekilde anlatmaktadır;

Habitat 67, tamamen seri üretime sahip potansiyel bir sistemin prototip, “el yapımı” ürünüdür. Tekrarlayan modüller, yapı elemanı olarak tek bir standartlaştırılmış üç boyutlu beton, prefabrik bileşen kullanılır. Bu birim daha sonra bir, iki veya üç birim halinde bir araya getirilerek 15 farklı ev tipi oluşturmaktadır. Modüler ünite yapısal bir elemandır; kendisini ve üstündeki birimler konut alanını çevreleyerek evin dış yüzeyini oluşturur. Böylece Safdie'nin de (1967) belirttiği gibi geleneksel yerinde inşa yöntemine bir alternatif oluşturmaktadır. Yapı yapısal üretim anlamında kolaylık sağlarken, mekânsal olarak çeşitlilik yaratan bir tasarıma sahiptir. Modüller ve modüllerin arasında kalan boşluklar farklı işlevlere yönelik mekânlar yaratmaktadır. Yapı, üretildiği dönemin toplu konut ve kentsel dönüşüm projelerinde kullanılan yüksek katlı yapılara bir alternatif olarak tasarlanmıştır. Sergi sonrası Habitat 67 konut alanı olarak kullanılmaya devam etmiştir (BIE, b.t.j.; Hammond, 2008; Komocki, 1967; Safdie, 1967; Yuyu, b.t.). Şekil 5'te Hansa Bölgesi ve Habitat 67 konut alanları görülmektedir. Expo etkinlikleriyle birlikte kentte yapılan diğer yapılar ve altyapı çalışmalarının varlığı da konut alanlarının günümüzde kullanılıyor olmasına katkı sağlamaktadır.

Şekil 5.

Interbau (a ve b), Habitat 67 (c ve d)

Kaynak: (a) ve (b): hansaviertel, b.t. (c) ve (d): arkitektuel, b.t.a

2.4. EXPO Etkinliklerinde Ülke Pavilyonları ve Etkinlik Alanı

Ev sahibi ülke, uluslararası katılımcılar olarak BIE ülkesi olan veya olmayan ülkelere katılımları için davetiye göndermekte; ülkeler etkinliğin yeri, ileriye dönük oluşabilecek fırsatları gibi birçok unsuru değerlendirerek fayda ve maliyetleri ölçmekte ve buna göre katılım kararını almaktadır. Ev sahibi ülke kadar katılımcı ülkeler de yeniliklerini öne çıkarmak ve kendisini tanıtmak için kitle iletişim araçlarının verdiği fırsatlardan yararlanmaktadır. Expo pavilyonları, belirli şartlara ve kullanım zamanına göre tasarlanmış, kalıcı ya da geçici nitelikte ve sergi için onun temasına uygun üretilmiş özel bir yapı grubudur. Bu durum pavilyonların prestijini ve estetik ifadesini etkilemektedir. Bu yapıların kimisi hem etkinlik zamanında hem de Expo sonrası kullanımlarla mimari ikonlara veya günümüzün önemli kentsel sembollerine dönüşmektedir. İlk kez 1867 yılında Philadelphia Dünya Fuarı'nda ulusal pavilyonlar ortaya çıkmış ve Philadelphia Dünya Fuarı'nda 11 ülke pavilyonlarını inşa etmişlerdir. Katılımcı ülkelerin sayıları değişmekle birlikte 1992 Sevilla sergisinden sonra sayıları daha da artmıştır (Gross ve Snyder, 2005; Linden ve Creighton, 2008; Piatkowska, 2013).

Etkinliklerdeki ülke pavilyonlarının mimarisi ziyaretçileri kendisine çekebilmek için öne çıkaracak mimari unsurları kullanmaktadır. Bilinen tasarımlardan ve formlardan kaçınarak tema ile ilişkili olarak ziyaretçilerin hayal gücü ile etkinliğin mottosu arasında bir bağlantı kurmasını ve özgür bir biçimde yorumlamasını teşvik edecek özellikleri barındırmaktadır. Bu da ülkelere imaj yaratımında sınırları geniş bir alan yaratmaktadır. Bu durum pavilyonları etkinliklerdeki sergilenenlerin önemli bir nesne grubu haline getirmektedir (Piatkowska, 2013, s. 21). Ülke pavilyonlarının dikkat çeken, farklılaşan tasarımlarının etkisiyle Expo etkinlikleri yapısal ve mimari yenilikler getirmektedir. İlk Expo'dan bu yana etkinlikler sonrası akılda kalan, Expo mirası pavilyonlar ve etkinlik alanları bu yenilikleri göstermektedir. Örnekler arasında bazı etkinliklerde tek bir pavilyon hatırdadır kalırken bazı etkinliklerde etkinlik alanında çok sayıda pavilyon ya da alanın tamamı mimari bir etkiye sahiptir.

Ülke pavilyonlar sonrasında etkinliğin hatırasını da barındıracak kamusal yapılar haline gelmektedir (Aelbrecht, 2019, s. 491). Bu pavilyon yapılarının önemli bir örneği 1929 tarihli ve "endüstri, sanat ve spor" temalı Barselona Sergisi için Mies van der Rohe'nin Alman Endüstriyel Sergisi ve Elektrik Pavilyonu ya da sonrasında anıldığı şekliyle Alman Pavilyonu ve Barselona Pavilyonudur. Expo mimari mirasının önemli bir örneği olan yapı modernist ilkelerin özelliklerini taşıyan ve sonrasında da birçok mimar tarafından ilgi gören yapı cam, traverten ve çeşitli mermerlerle inşa edilmiştir. Kolonlarla desteklenen yapıdaki duvarlar bu işlevi görmemeleri nedeniyle hareket edebilir formdadır. Ayrıca yapı hacim, boşluk ve uzay kavramlarını belirgin olarak yansıtmaktadır (BIE, b.t.k; Kurtoğlu, 2022; Rawn, 2015; Yazıcıoğlu, 2014) (Şekil 6).

1967 yılında Montreal'de gerçekleşen Expo, hem ülke pavilyonları hem de etkinlik alanı ile ele alınabilecek bir örnektir. Kentte gerçekleşen Olimpiyat Oyunlarının ardından 1967 yılında düzenlenen Expo ile Montreal, prestij sahibi ve modern bir kent olarak algılanmıştır. Expo etkinliği "Notre Dame" olarak adlandırılan yeni oluşturulan yapay bir adada gerçekleşmiştir. Adaya ulaşım için bir otoyol ve "Concorde" olarak adlandırılan bir köprü inşa edilmiştir (Çayan, 2023, s. 51). Notre Dame'dan akılda kalan bir diğer yapı Avustralya Pavilyonudur. Cam bir kutuyu andıran modernist yapı mimarisine dikkate değer bir yapıdır aynı zamanda zamanın teknolojik gelişmelerinden de faydalanmıştır. Yapının yanı sıra pavilyonun ana salondaki özel tasarımı sandalyeler (Featherston sound chairs) ikonik bir tasarım olarak etkinlikten miras kalmıştır. Sandalyeyi kullanan ziyaretçiler, sergiyle ilgili konularda konuşan ünlü Avustralyalıların kaydedilmiş seslerini duyuyorlardı (Barnes, Hall ve Jackson, 2009). Fuarın ikonik yapısı Biosphere ve Habitat-67 konut kompleksinin de aralarında bulunduğu Expo mirası yapılar günümüzde de kullanılmaya devam etmektedir.

Şekil 6.

Barselona Pavilyonu

Kaynak: arkitektuel, b.t.b

Expo'nun mimari ve planlama anlamında önemli etkilere sahip olduğu örnekler arasında 1893 Chicago Fuarı (Kolomb Dünya Fuarı) öne çıkan bir örnektir. Chicago Fuarının mimari ve planlama alanına yansıyan ekonomik sosyal ve kültürel etkilerinden söz etmek mümkündür (Polat, 2023). Fuar aynı zamanda kentin uluslararası bir kültürel merkez olarak doğuşunu simgeleyen bir etkinlik olmuştur (Conard, 2008). Amerika Birleşik Devletlerinin şehircilik tarihi için de önemli bir dönüm noktası olan kent planı (Burnham planı) 1909 yılında etkinliğin ivme kazandırdığı bir süreçtir. 1893 Dünya Fuarı'nın Mimarı Daniel Burnham'ın aralarında bulunduğu Güzel Kent Hareketi savunucuları Chicago'nun, Haussmann'ın Paris'te yaptığı gibi kentin dönüşüme uğramasını istemiştir ve bu amaçla Paris, Chicago için model olarak alınmıştır (Smith'den aktaran: Polat, 2023, s. 63). Etkinlik alanının tamamı üzerinden etkiye sahip iki dikkate değer örnek de 1992 Sevilla Expo ve 2000 Hannover Expo'dur. İspanya'da gerçekleşen 1992 Sevilla Expo için etkinlik alanını bir teknoloji ve bilim parkına dönüştürmek amacıyla kapsamlı bir plan hazırlanmıştır. Toplam 650.000 m²'lik pavilyonların üçte biri ofis tesislerine dönüştürülmüştür. Alan kısmen kültür merkezi ve panayır alanı olarak ayrılmış, kısmen de eğlence parkı ve araştırma merkezine dönüştürülmüştür. Ancak park, zaman içerisinde kullanılmayan atıl bir alan haline gelmiştir (Lentz'den aktaran: Deng, 2013). İkinci önemli örnek Almanya'da düzenlenen 2000 Hannover Expo'dur. Expo alanı, bilgi ve iletişim teknolojisi alanında kümelenmenin olduğu bir

bölge haline gelmiştir (Diez, 2003). Birçok yapı işlev değişikliği getirilen projelerle yeniden kullanılmaktadır. Etkinlik alanında öne çıkan Hollanda pavyonu etkinliğin simgesi haline gelen ikonik yapılar arasındadır.

Bu örneklerin yanı sıra geçici olarak inşa edilen somut miras olarak değerlendirilemeyecek ülke pavyonları da bulunmaktadır. Ancak geçici pavyonlar da mimari anlamda kılavuz niteliğinde planlı ve soyut miras olarak nitelendirilebilecek yeniliklere sahiptir. Örneğin Dubai'de gerçekleşen 2022 Expo'da yer alan İtalya pavyonu bu anlamda önemli bir yapıdır. Yapının mimarları tarafından, pek çok yeni inşa edilen yapının sadece birkaç ay sonra atıl hale geldiğini düşüncesiyle Expo etkinlikleri gibi geçici etkinlikler için binaların genellikle nasıl geliştirildiğini sorgulayan bir mimari öngörülmektedir. İtalyan Pavyonu sürdürülebilir bir şekilde zaman içinde kendini dönüştürebilen bir mimari olarak tasarlanmıştır. Yapıda kullanılan alg ve kahve telvesinden, portakal kabuğu ve kuma kadar birçok yeni yapı malzemesi, geleneksel yapı malzemelerine alternatif olabilecektir. Yapı aynı zamanda iklimlendirmeye alternatif oluşturan gelişmiş bir iklim azaltma sistemine sahiptir (Associati, 2021). Ulusal pavyonların tasarımında geçici ve kalıcı olarak inşa edilmelerinin tasarımlar üzerinde etkileri bulunmaktadır. Dolayısıyla yapıların yarattığı etkiler de birbirinden farklı olmaktadır. Ancak geçici ya da kalıcı etkinlik için inşa edilen yapıların yapısal ve mimari yenilikleri barındıran örneklerinin bulunduğunu söylenebilecektir.

Sonuç ve Değerlendirme

Sergiler kültürel birer etkinlik olarak kentler için hem önemli projelerin gerçekleştirildiği hem de çok sayıda ziyaretçinin ilgi gösterdiği mega etkinliklerdir. Expo'lar 1851 yılından itibaren ve farklı dönemlerde artan sayıları ile birlikte 4 farklı kategoride gerçekleştirilmektedir. Mega etkinliklere ev sahipliği yapan kentlerde kentin çehresinin değiştiği ve etkinliğin etkilerinin kalıcı olduğu söylenebilecektir. Bu etkiler Expo'nun dört kategorisinde de gözlenmektedir. Expo Etkinlikleriyle kente kazandırılan mimari yapılar etkinliğin somut mirasıdır. Çalışmada Expo mimarisi Expo temalarında mimari yaklaşımlar, Expo etkinlikleri ve ikonik yapılar, Expo ve konut çalışmaları ve Expo etkinliklerinde ülke pavyonları ve etkinlik alanı dört başlıkları altında değerlendirilmiştir.

Expo temalarında mimari yaklaşımlar, Expo'nun mimarisinin beş dönemi ve Expo temaları üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Expo etkinliklerinde temalar incelendiğinde kente ve yaşama alanına dair yaklaşımlar göze çarpmaktadır. Bu temalara en az değinilen dönem ilk dönem olan Gigantizm dönemidir, daha sonra Sürdürülebilir Farkındalığın Uyanışı dönemi gelmektedir. En çok temalarda mimarlığa ilişkili temaların işlendiği dönem ise 3. Dönem olan Yapısal Yeniden Doğuş dönemidir. Bu durum temalarla Expo mimari dönemleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Temalarda insan, doğa ve çevre konularının her dönem etkinliklerin odağında olduğu, ulaşım ve doğrudan yapılaşma odaklı konuların ise daha az değinildiği görülmektedir. İlk dönemlerde ulaşım ve doğrudan yapılaşma odaklı temaların yerini şehircilik konusundaki temaların alındığı söylenebilecektir. Özellikle son dönemde temalar şehirciliğe ilişkin temalara yoğunlaşmıştır. Etkinliklerin temalardaki mimari yaklaşımların etkisiyle şekillenen Expo mimarisi Expo'nun somut mirasıdır. Temaların doğrudan mimari yenilik ürettiği Expo'lar olmakla birlikte yenilik üretiminin ve eğitimin en önemli etkinliklerinden biri olan sergiler insanlık tarihinin önemli mimari yeniliklerinin sergilendiği yerler olmuştur.

Expo etkinlikleri gibi mega etkinliklerin öncesinde kentte kapsamlı bir hazırlık gerekmektedir. Etkinlik ve öncesinde yapılan hazırlıklar sonucunda Expo mirası niteliğinde mimari yapılar kente dâhil olmaktadır. Etkinliğin kente kazandırdığı ikonik yapılar sıklıkla kentin sembolü haline gelmektedir. Ulusal ve uluslararası boyutta kentin bilinirliğine katkı sağlamak ve bir çekim yaratmaktadır. Expo mirası ikonik yapılar kent ve ülke için tartışılmaz bir etkiye sahiptir. 1851 Büyük Sergiden bu yana düzenlenmiş olan her Expo etkinliği örnek teşkil edebilecek mimari deneyimlere sahiptir. Her bir sergide üretilen eserlerle birlikte kentlerde sembol niteliğindeki ikonik yapılar bu dönemlerde üretilmiştir. 1851 Londra Fuarındaki Kristal Saray, 1939 New York Fuarındaki Trylon ve Perisphere veya 1889 yılındaki Paris Fuarında döneminde çok sık eleştirilmiş olan Eyfel Kulesi bunlardan bazılarını oluşturmakla beraber bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Expo ile yapılan bu ikonik yapılar kimi zaman eleştirilse de sembol niteliğinde önemli yapılar. Sergiler yeni teknolojilerin, modern yeniliklerin ve geleceğin işaretlerinin sergilendikleri etkinlikler haline gelmiştir. Yeni malzemeler ve teknolojiler sadece ürünler özelinde kalmamış; her bir sergi mimari yeniliklerin üretilmesinde önemli etkinlikler haline gelmişlerdir. İlk kez kullanılan yeni yapı malzemeleri etkinlikle birlikte tanıtılmıştır. Yeni yapı teknikleri ve yeni yapı malzemeleri pavyonların yapımında kullanılmıştır. Expo etkinliklerinde ülke pavyonları ve etkinlik alanı bölümünde değinilen 1967 Montreal Expo Avustralya Pavyonu ve 1929 Barselona Expo Barselona (Alman) Pavyonu yeni yapı teknikleri ve yapı malzemeleriyle dönemi için deneysel yapılar arasındadır. Ülke pavyonların ve etkinlik alanları dikkat çeken, farklılaşan tasarımlarının etkisiyle Expo etkinliklerinde yapısal ve mimari yenilikler getirmiştir. Sergilerde yapısal yenilikler geleneksel detaylarla ziyaretçilerin hayal gücünü arttıracak biçimde tasarlanmış önemli iletişim araçları haline gelmişlerdir. Yapısal ve mimari yeniliklerle birlikte yeni kent planlama yaklaşımları da sergilerin planlarında yerlerini almışlardır. 1893 Chicago Fuarında bunların önemli örneklerindedir. Expo etkinliklerinin yarattıkları kentsel etkiler konut alanlarının biçimlenirken de öne çıkmaktadır. 1980'lerden sonra kentsel

dönüşümü tetikleyecek unsurları da içeren Expo'lar düzenlenmiştir. 1986 Vancouver Expo, kentte birçok altyapı projesinin gerçekleştirilmesiyle, 1998 yılında Lizbon'da düzenlenen Expo etkinliği kentsel alanların yeniden inşasıyla dikkate değer örneklerdir. 1992 Sevilla Expo ve Expo Hannover 2000 öne çıkan diğer Expolardır. Her ikisi de pavyonların yeniden işlevlendirilerek kullanılmasıyla farklılaşmaktadır. Yapısal ve mimari yenilikler konusunda ülke pavyonlarının yanı sıra kentte etkinlik için inşa edilen konut alanları da katkı sağlamaktadır. Interbau (Berlin) ve Habitat 67 (Montreal) ise EXPO tarihi açısından önemli konut çalışmalarından bazılarıdır. Her iki konut alanı da yapıldığı dönemde ve günümüzde önemli mimari yapılarıdır. Tüm bu örnekler Expo etkinliklerinde kente mimari etkilerini gösterir niteliktedir.

Kaynakça

- Aelbrecht, P. (2019). A world fair for the future: A study of the legacy of the Expo '98 urban model. *Mega-events placemaking, regeneration and city-regional development* (s. 485-500) içinde. Routledge.
- Associati, C. R. (2021). *Italian Pavilion at Expo Dubai 2020*. <https://carloratti.com/project/italian-pavilion-at-expo-dubai-2020/>.
- arkitektuel. (b.t.a). *Habitat 67*. <https://www.arkitektuel.com/habitat-67/>
- arkitektuel. (b.t.b). *Barselona Pavyonu*. <https://www.arkitektuel.com/barselona-pavyonu/>
- Alpin Gümüş, B. (2023). *Erkin mekânsal temsil aracı olan ikonik binaların tasarım özelliklerinin ve kent kimliğine etkilerinin örneklerle incelenmesi* (Tez No. 811259) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Atomium. (b.t.a). *Index*. <https://atomium.be/home/Index>
- Atomium. (b.t.b). *EXPO 58*. <https://atomium.be/expo58>
- Barnes, C., Hall, B. ve Jackson, S. (2009). Relaxed and comfortable: The Australian pavilion at Expo'67. *Design Issues*, 25(1), 80-93.
- Carriere, J. ve Demaziere, C. (2002). Planning and flagship development projects: Lessons from EXPO 98, Lisbon. *Planning Practice & Research* 17(1), 69-79.
- Chinadaily. (2010). The greatest show on Earth: BIE chief. https://www.chinadaily.com.cn/cndy/2010-05/01/content_9799986.htm
- Conard, C. E. (2008). *Where is the public in public art? A case study of Millennium Park* [Doktora Tezi, The Ohio State University]. ProQuest Dissertations & Theses Global.
- Çayan, D. (2023). *Mega Etkinlikler ve Kentsel Mirasları: Birleşmiş Milletler Habitat II deneyimi* (Tez No. 728067) [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Çayan, D. ve Sat N. A. (2022). Mega etkinlikler ve kentsel mirasları: Birleşmiş Milletler Habitat II-İstanbul deneyimi. *İdealkent*, 14(Bölgesel Çalışmalar Özel Sayısı), 478-509.
- De Aenlle, C. (2015, Mayıs 1). World's fairs and their legacies. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2015/05/04/arts/international/worlds-fairs-and-their-legacies.html>
- Delanty, G. ve Jones, P. (2002). European identity and architecture. *European Journal of Social Theory*, 5(4), 453-466.
- Deng, Y. (2013). Conceptualizing mega-event flagships: A case study of China pavilion of Expo 2010 Shanghai China. *Frontiers of Architectural Research*, 2(1), 107-115.
- Deng, Y., Poon, S.W. ve Chan, H.W.E. (2016). Planning mega-event built legacies a case of Expo 2010. *Habitat International*, 53, 163-177.
- Diez, J. (2003). Hannover after the World Exhibition EXPO 2000: An attempt to establish an ICT-cluster. *European Planning Studies*, 11(4), 379-394.
- Fernandez, S., Caruso, N. ve Paige, N. (2021). *Seattle Space Needle: How did they build that?*. ScholarWorks. https://scholarworks.boisestate.edu/under_showcase_2021/109/
- Ferrari, S. ve Guala, C. (2015). Mega-events and their legacy: Image and tourism in Genoa, Turin and Milan. *Leisure Studies*, 36 (1), 119-137.
- Ginting, N., Rahman, N.V. ve Nasution, A.D. (2020). A comparative study of landmark on heritage tourism in Sumatra. *E-BPJ* 5(15), 221-227.
- Gross, L. P. ve Snyder, T. R. (2005). *Philadelphia's 1876 Centennial Exhibition*. Arcadia Publishing.
- Hammond, C. (2008). The (human) habitat: Humanism, architecture and HABITAT 67/04 *Architecture and Identity* (s. 227-236) içinde. Berlin: LIT.
- Han, G. (2010, Mayıs 14). *Urban best practices area a peek into the future*.

http://www.china.org.cn/travel/expo2010shanghai/2010-05/14/content_20041013.htm

Hansaviertel. (b.t.). *The history of Interbau 1957*. <https://hansaviertel.berlin/en/interbau-1957/geschichte-der-interbau-1957/>

Hiller, H. H. (2000a). Toward an urban sociology of mega-events. *Research in Urban Sociology*, 5, 181-205.

Hiller, H. H. (2000b). Mega-Events, urban boosterism and growth strategies: An analysis of the objectives and legitimations of the Cape Town 2004 Olympic Bid. *International Journal of Urban and Regional Research*, 24 (2), 439-458.

Hough, D.E. ve Kratz, C.G. (1983). Can “good” architecture meet the market test?. *Journal of Urban Economics*, 14, 40-54.

Hughes, M. (2012). *Making an impact: The power of World Expo*. <https://www.bie-paris.org/site/en/publications/articles>

Jeandron, M. (2008). The Atomium marks a half century. *Physics World*, 21(4), 7.

Jashari-Kajtazi, T. ve Jakupi, A. (2017). Interpretation of architectural identity through landmark architecture: The case of Prishtina, Kosovo from the 1970s to the 1980s. *Frontiers of Architectural Research*, 6(4), 480-486.

Jencks, C. (2006). The iconic building is here to stay. *City*, 10(1), 3-20.

Kaya, B.E. ve Erbaş, İ. (2022). Effects of Expo fairs on urban development as the event legacy and their sustainability: Comparison of Expo Lisbon and Expo Antalya cases. *ICONARP International Journal of Architecture and Planning*, 10(1), 1-20.

Komocki, J. (1967). Structural design of Habitat '67. *PCI Journal*, 12(1), 67-70.

Kurtoğlu, N.S. (2022, Eylül 13). *Mies van der Rohe'nin Barselona Pavyonu İçin Moodboard*. Arkitera. <https://www.arkitera.com/haber/mies-van-der-rohenin-barselona-pavyonu-icin-moodboard/>

Le Bureau International des Expositions [BIE]. (b.t.a). *What is an EXPO?*. <https://www.bie-paris.org/site/en/what-is-an-expo>

Le Bureau International des Expositions [BIE]. (b.t.b). *The 1928 Paris Convention*. <https://www.bie-paris.org/site/en/about-the-bie/the-1928-paris-convention>

Le Bureau International des Expositions [BIE]. (b.t.c). *About World Expos*. <https://www.bie-paris.org/site/en/about-world-expos>

Le Bureau International des Expositions [BIE]. (b.t.d). *About Specialised Expos*. <https://www.bie-paris.org/site/en/about-specialised-expos>

Le Bureau International des Expositions [BIE]. (b.t.e). *About Horticultural Expos*. <https://www.bie-paris.org/site/en/about-horticultural-expos>

Le Bureau International des Expositions [BIE]. (b.t.f). *About the Triennale di Milano*. <https://www.bie-paris.org/site/en/about-triennale-di-milano>

Le Bureau International des Expositions [BIE]. (b.t.g). *EXPO 1878 Paris*. <https://www.bie-paris.org/site/en/1878-paris>

Le Bureau International des Expositions [BIE]. (b.t.h). *EXPO 1986 Vancouver*. <https://www.bie-paris.org/site/en/1986-vancouver>

Le Bureau International des Expositions [BIE]. (b.t.i). *EXPO 1957 Berlin*. <https://www.bie-paris.org/site/en/1957-berlin>

Le Bureau International des Expositions [BIE]. (b.t.j). *EXPO 1967 Montreal*. <https://www.bie-paris.org/site/en/1967-montreal>

Le Bureau International des Expositions [BIE]. (b.t.k). *EXPO 1929 Barcelona*. <https://www.bie-paris.org/site/en/1929-barcelona>

Le Bureau International des Expositions [BIE]. (b.t.l). *Turkey*. <https://www.bie-paris.org/site/en/turquie>

Linden, G. ve Creighton, P. (2008). *The Expo Book: A guide to the planning, organization, design & operation of World Expositions*. Morrisville: Lulu.

López-César, (2019). *World Expos and architectonic structures: An intimate relationship*. <https://www.bie-paris.org/site/en/blog/entry/world-expos-and-architectonic-structures-an-intimate-relationship>

Loscertales, V.G. (2011). *A pillar of the success of EXPO 2010: The theme development*. <https://www.bie-paris.org/site/en/publications/articles>

- Loscertales, V.G. (2012). *World Expos open the door to the future*. <https://www.bie-paris.org/site/en/publications/articles>
- Lubin, J. (2016). Humanizing the megascale. *Council on Tall Buildings and Urban Habitat Journal*, (1), 12-18. <https://www.jstor.org/stable/90006176>
- Minner, J. ve Abbott, M. (2018, Temmuz 15-19). *How urban spaces remember: Memory and transformation at two Expo sites*. The 18th International Planning History Society Conference, Yokohama.
- Minner, J. ve Abbott, M. (2020). Conservation logics that reshape mega-event spaces: San Antonio and Brisbane post Expo. *Planning Perspectives*, 35(5), 1-26.
- Nys, C. (2020). The Atomium of Brussels-“irreparably improved”? *ICOMOS Hefte des Deutschen Nationalkomitees*, 73, 59-62.
- Olds, K. N. (1998). *Planning for the housing impacts of a hallmark event: A case study of EXPO 86* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. The University of British Columbia.
- Önsoy, R. (1983). Osmanlı İmparatorluğu'nun katıldığı ilk uluslararası sergiler ve Sergi-i Umumi-i Osmani (1863 İstanbul Sergisi). *Belleten*, 47 (185), 195-236.
- Piatkowska, K. K. (2013). Expo pavilions as expression of national aspirations. architecture as political symbol. *Archhist* 13(48), 20-29.
- Polat, B. (2023). *Kültür ekonomisi ve kentsel tasarım ilişkisi: Kamusal sanat ve sanata ayrılan pay stratejisi bağlamında sorgulamalar* (Tez No. 805468) [Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Rawn, E. (2015, Nisan 30). *The architectural lab: A history Of World Expos*. *Archdaily*. <https://www.archdaily.com/625936/the-architectural-lab-a-history-of-world-expos>
- Rudolph, M. (2015). Two German architectures: Confrontation, competition and co-evolution in divided Berlin. *ICOMOS Germany*, 58, 54-57.
- Safdie, M. (1967). Habitat '67: Towards the development of a building system. *PCI Journal*, 12(1), 60-66.
- Silla, C. (2013). Chicago World's Fair of 1893: Marketing the modern imaginary of the city and urban everyday life through representation. *First Monday*, 18(11), 4.
- Space Needle. (b.t.). *A Seattle icon*. <https://www.spaceneedle.com/about>
- Taha, B., ve Allan, A. (2020). Planning for legacy - a cost effective a sustainable approach. case study: Dubai. EXPO 2020. *ISPRS Annals of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, 4(3), 237-244.
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı. (2022). *Dünya Sergileri/Uluslararası Sergiler/Botanik Sergileri (EXPO)*. https://www.mfa.gov.tr/dunya-sergileri-_expo_.tr.mfa
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (b.t.). EXPO nedir? https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Belgeler/ET%C4%B0/Expo_TR.pdf
- Tran, V.T. (2007). *Expo 67 in Montreal, a landmark event*. http://www.ameriquefrancaise.org/en/article605/Expo_67_in_Montreal,_a_Landmark_Event.html
- Tsaur, S., Yen, C., Tu, J., Wang, C. ve Liang, Y. (2017). Evaluation of the 2010 Taipei International Flora Exposition from the perceptions of host-city residents: A new framework for mega-event legacies measurement. *Leisure Studies*, 36(1), 1-24.
- Urban, F. (2004). Recovering essence through demolition: the "organic" city in postwar West Berlin. *Journal of the Society of Architectural Historians*, 63(3), 354-369.
- Visitbrussels. (b.t.). *Atomium*. <https://www.visit.brussels/en/visitors/venue-details.Atomium.1213>
- Wagner-Conzelmann, S. (2013). The International Building Exhibition Berlin (1957) A model for the city of tomorrow?. *DASH*, 9, 36-51.
- Yazıcıoğlu, A.D. (2014). Bir kamusal strüktür olarak pavyon yapılarının dijital teknolojilerle yeniden biçimlenişi. *VIII. mimarlıkta sayısal tasarım ulusal sempozyumu bildiriler kitabı* (s. 21-32) içinde. İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü.
- Yuyu, N.Y. (b.t.). *Avant Garde, the confrontations towards the mainstream: HABITAT 67 challenges the status quo*. https://www.academia.edu/25593354/Avant_Garde_the_confrontations_towards_the_mainstream_HABITAT_67_CHALLENGES_THE_STATUS_QUO

Zedda, I. M. (2021). Beyond façades: The Berlin Block and the housing issue at IBA 1987. *History and Theory of Architecture*, 9, 165-183.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğimizi beyan ederiz.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Müzikal Performans Kaygısıyla Başa Çıkmada Kullanılan Bilişsel Stratejiler

Cognitive Strategies Used In Coping With Musical Performance Anxiety

Yusuf Barış UZUN

Asst. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Education, Department of Music Education, Van, Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Müzik Öğretmenliği Anabilim Dalı, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0003-1133-5394 | e-posta: ybarisuzun@yyu.edu.tr

Sanem ŞEHRİBANOĞLU

Asst. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty Of Economics And Administrative Sciences, Department of Econometrics,
Van, Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0002-3099-7599 | e-posta: sanem@yyu.edu.tr

Sena Gürşen OTACIOĞLU

Prof. Dr., Marmara University, Atatürk Faculty of Education, Department of Music Education, Istanbul, Türkiye
Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Müzik Öğretmenliği Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
Orcid: 0000-0002-2583-5210 | e-posta: asgursen@marmara.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Uzun, Y. B., Şehribanoğlu, S., Otacioğlu, S. G. (2023). Cognitive Strategies Used In Coping With Musical Performance Anxiety. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 62, 128-140

Uzun, Y. B., Şehribanoğlu, S., Otacioğlu S. G. (2023). Müzikal Performans Kaygısıyla Başa Çıkmada Kullanılan Bilişsel Stratejiler. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 62, 128-140

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 09 October/Ekim 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 13 November/Kasım 2023

Published/Yayın Tarihi: 31 December/Aralık 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Issue/Sayı: 62 **Pages/Sayfa:** 128-140

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Yusuf Barış UZUN, Sanem ŞEHRİBANOĞLU, Sena Gürşen OTACIOĞLU).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Şahne performansının olduğu her alanda heyecan, gerek izleyici gerekse icracı kişi veya topluluk için performans anının olmazsa olmaz bir bileşenidir. İyi ve etkili bir performans için olması gerektiği ve hatta heyecansız bir performansın yeterince verimli olmayacağı düşünülmeyle beraber bu durum istenmeyecek düzeyde belirdiğinde sanatçının performansını olumsuz şekilde etkileyebilmektedir. İyi bir performans için bu anksiyete düzeyinin doğru bir şekilde yönetilmesi gerektiği, anksiyetenin giderilmesine yönelik çeşitli tedavi yaklaşımları bulunmakla beraber bireyin bilişsel süreçlerinin de bu aşamada etkin bir rol oynadığı düşünülmektedir. Bu çalışmada, müzik icra eden bireylerin performans kaygı düzeyleri ile kaygıyla başa çıkmada kullandıkları bilişsel stratejiler arasındaki ilişkilere yer verilmiştir. Araştırmaya Türkiye'nin birçok ilinden yüz yüze ya da çevrimiçi olanaklarla ulaşılan sanatçı, akademisyen, öğretmen ve öğrenci olmak üzere 346 müzisyen gönüllü olarak katılmıştır. Veri analizinde yapılan korelasyon, bağımsız gruplar T-testi ve tek yönlü Varyans Analizi (ANOVA) sonuçlarına göre müzisyenlerin başa çıkma stratejileri ile kaygı düzeyleri arasında ilişki bulunduğu ve ayrıca kullanılan stratejilerin bazı değişkenlere göre farklılık gösterdiği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Müzikal performans, kaygı, bilişsel başa çıkma

Abstract

It is very common that an usually undefined tension is felt before the performance in all areas of performing arts. This "useful excitement" - which is often considered as compulsory and even believed that the performance will not be good enough if it does not occur"- may sometimes be in high levels and may disrupt the performance of the artists. In this study, correlations between the cognitive strategies used by musicians and their level of performance anxiety are aimed to analyze. 346 volunteers from various cities of Turkey participated in this research. Participant group includes amateur or professional musicians, students, teachers and academicians who are interviewed face-to-face and in online facilities. "Personal Information Form", "Kenny Musical Performance Anxiety Inventory" and "Musical Performance Anxiety Cognitive Coping Inventory" are used as materials in this study. Correlations, Independent Samples T-Test and One-Way ANOVA techniques were used to analyze the data that was collected in the study. As the results of the analyzes, the findings demonstrate that there is significant correlations between the musicians' anxiety levels and coping strategies. Also significant differences were found in coping strategies according to some variables.

Keywords: Musical performance, anxiety, cognitive coping

Giriş

Müzik performansı yalnızca kağıtta yazılan notaların seslendirilmesi değil; aynı zamanda hem fiziksel hem de zihinsel becerilerin bir ifade örgüsü şeklinde dinleyiciye aktarılabilmesi durumudur. Profesyonel veya amatör tüm icracılar açısından topluluk karşısında performans, sergilenme süreci içinde belli bir düzeyde heyecanı barındırmakta, bu heyecanın düzeyi ise performansı olumlu ya da olumsuz şekilde etkileyebilmektedir. Seashore (1967) diğer üst düzey performans alanlarında olduğu gibi müzik performansının da belli kalıtsal ve doğuştan gelen kapasite ile sınırlı olduğunu belirtmiştir. Söz konusu ince motor beceriler sergilenirken icracının zihinsel süreçlerinin de oldukça aktif olarak işlediği bilinmektedir. Bunun yanı sıra sahne korkusu olarak bilinen fakat literatürdeki tanımı performans anksiyetesi veya performans kaygısı olan durum, icracının performansını belki de en çok etkileyen durum olarak düşünülebilir.

Clark ve Beck (2010) anksiyeteyi, bireyin yaşamsal çıkarları için tehlike oluşturma ihtimali olan, önceden tahmin edilemeyen veya kontrolü sağlanamayan olaylar karşısında gerçekleşen davranışsal, fiziksel, duygusal ve bilişsel bir tepki sistemi olarak tanımlamışlardır. Barlow (2002)'a göre ise anksiyete veya stresin başlıca işlevi bireyin günlük yaşamında karşılaşılabilecek sorun ve çatışmalara karşı fiziksel ve zihinsel olarak hazır bulunmasını sağlamaktır. Bir diğer kuramcı olan Walter Cannon'a göre ise anksiyete bireyde psikolojik denge durumunu bozabilecek risklere karşı bir tepki veya bozulmuş olan denge durumunu yeniden dengeleme çabasının başarısız olması sonucunda ortaya çıkan bir durumdur (Akt. Geçtan, 1984). Woolfolk, Lehrer ve Allen'e (2007) göre Cannon strese ilişkin bireyin tepkisi olan "savaş ya da kaç" benzetmesini, bireyin kendisini tehlike oluşturan durum ile mücadele etmeye veya kaçmaya daha etkin biçimde hazırlayan bir mobilizasyonu tanımlamak için kullanmıştır.

Felsefi açıdan da kaygı kavramı için farklı tanımlamalar mevcuttur. Örneğin Akış (2015) kaygıyı, kaygıyla çok zaman eşanlı olarak kullanılagelen korku, dehşet ve benzeri kavramlardan farklı olarak nesnesi olmayan bir endişe olarak ifade eder. Ona göre kaygının diğer kavramlardan farkı belirli bir şeye ya da nesneye gönderme yapmamasıdır. Varoluşçuluğun temellerini attığı öne sürülen Danimarkalı filozof Kierkegaard (2015) kaygının korkudan veya korkuyla ilişkin ancak bir nesneye bağlı olan yakın kavramlardan tamamen farklı bir duygudurum olduğunu düşünmektedir. Ayrıca Kierkegaard'a göre kaygı tinseldir ve sadece insanda bulunan bir niteliktir. Varoluşçu felsefenin önde gelen isimlerinden Alman filozof Heidegger ise kaygıyı, bireyin varoluşunu ve gerçekliği duyumsamasını sağlayan bir deneyim olarak ele alır (Akt. Dağ, 1999). Sigmund Freud (2008)'a göre kaygı gerçek ve nevroz kaygısı olarak iki biçimde tanımlanmaktadır; gerçek kaygıyı oluşturan dışarıdan gelebilecek herhangi bir tehlikenin varlığıdır ve bu tehlikenin yaratacağı olumsuz sonuca karşı oluşan tepki gerçek kaygıdır. Nevrotik kaygı ise bu tehlikenin var olmadığı durumda oluşan içsel ve bu yüzden faydasız ve gizemli olan, kötürümleştirici bir duyguyla ortaya çıkan kaygıdır. Müzikal performansta ortaya çıkan performans kaygısı da bu açıdan Freud'un nevroz kaygısı tanımı ile örtüşmektedir.

Pargman (2006)'a göre performansı tanımlamak, başka insanların karşısında beceri sergilemeyi akla getirir. Seashore (1967)'a göre de bir performansın başarılı olarak nitelenebilmesi için öncelikle alışkanlık haline getirilmiş ve ustalık seviyesine gelmiş beceriler edinilmiş olması gerekir. Ancak sanatsal bir performans esnasında bu teknik ve beceriler ile ilgili farkındalık söz konusu olmadığını, bu yüzden beceri ve alışkanlıkların bütünleşik olmasını öne sürer. Tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere müzikal bir performansta icracının notaları doğru basmaktan öte görevleri vardır ve bu süreç beğenilmeme, kontrolü kaybetme, küçük düşme, unutmama, hata yapma vb. birçok riski barındırmaktadır ve bu riskler performansçının kaygı düzeyini arttırabilir.

Her ne kadar profesyonellerin başarılı performansları izleyenlere kaygı ile doğru bir şekilde başa çıktıklarını veya kaygı yaşamadıklarını düşündürse de, birçok ünlü virtüöz ya da popüler sanatçının da yüksek düzeyde müzikal performans kaygısı yaşamakta olduğunu belirttiğine literatürde de rastlanabilmektedir (Lehmann vd., 2007). Bu durum performans kaygısının yeterli çalışma veya donanımına sahip olmamaya bağlı olduğu fikrini doğrulamamaktadır. Performans kaygısı ile ilgili yapılan araştırmalarda kaygı düzeyi farklı gruplara göre değişkenlik gösterse de profesyonel veya amatör her müzisyen grubunda performans kaygısı problemine rastlanabildiği görülmektedir (Fishbein vd., 1988; Wesner vd., 1990; van Kemenade vd., 1995; Şahin ve Sağlam, 2007; Yöndem, 2012; Wolfe, 1990).

Wilson ve Roland (2002) benzer şekilde performans kaygısının sadece amatörler için özgü bir durum olmadığını vurgulamıştır ve sosyal fobinin bir türü olarak tanımlamıştır. Bu görüşü destekler şekilde sosyal fobiyi Beck ve Emery (2015) bireyin başkaları tarafından izlendiğini hissettiği durumla ilgili mantıksız korku ve bu durumdan kaçınma arzusu olarak tanımlamış ve sahneye çıkma veya topluluğa hitap etme, hatta umumi tuvalet kullanma ya da kalabalık bir yerde yemek yeme durumlarını örnek vermiştir. Hofmann ve Barlow (2002)'da sosyal fobinin en sık görülen anksiyete tipi ve en çok rastlanılan üçüncü psikolojik bozukluk olduğunu belirtmiştir. Grinker (1966) anksiyete durumunda bireyin acil bir eylem hazırlığında olmasının doğal

olarak somatik süreçlerin ortaya çıkmasını sağladığını, kontrolün kaybedilmesi ile bu somatik süreçlerin daha ayrıştırılmaz ve yaygın hale geldiğini öne sürmüştür. Clark ve Beck (2010) belli düzeyde gerekli ve normal kabul edilen anksiyetenin ne durumda sıra dışı olduğunu ayırt edebilmek amacıyla beş kriter (bozuk işlev, yanlış alarmlar, işlevsiz biliş, süreklilik ve uyarıcıya aşırı duyarlılık/aşırı uyarılma) önermiştir. Bu kriterler aslında müzikal bir performanstaki bilişsel süreçlerin ve uyarılmanın rolünü de öne çıkartmaktadır.

Fehm ve Schmidt (2006)'e göre iyi bir performans için gerekli olan uyarılmanın sonucu olan düşük düzeydeki anksiyete ile performansta düşüşe sebep olan yüksek düzeydeki anksiyete birbirinden ayrılabilir. Bu ayrımın ötesinde performans kalitesi ile uyarılma düzeyi arasındaki ilişkileri açıklamaya çalışan farklı uyarılma teorileri (optimal uyarılma, dürtü, felaket ve optimal işlevin bireysel alanı) mevcuttur. Bu teorilerden ilki ve en bilineni olan Yerkes ve Dodson'ın ters-U teorisine göre kaygının sebep olduğu uyarılma belli bir düzeye kadar performansın kalitesini destekler niteliktedir. Ancak belli bir düzeyden sonra bu uyarılma performansta düşüşe sebep olmaya başlar, performans için optimal düzey bundan hemen önceki uyarılma düzeyidir (Kageyama, 2007).

Bu teorilerin en geliştirilmiş hali olan "Optimal İşlevin Bireysel Alanı" ise ters-U hipotezinin bireye göre değişiklik gösterebildiği varsayımına dayanır. Her bireyin performansını kötü etkileyebilecek ya da iyi performans sergileyeceği optimal uyarılma düzeyi farklılık gösterebilir (Pargman, 2006). Uyarılma düzeyi performansı etkileyen önemli bir faktör olmakla birlikte performansçının optimal uyarılma düzeyini sağlayabilme ve sürdürebilme becerisi aynı zamanda performans kaygısı ile başa çıkabilme becerisi olarak da tanımlanabilir. Barlow (2002)'a göre herhangi bir performanstan önce bireyde hem fiziksel hem de zihinsel hazırlıkları içeren, temeli uyarılma ve başa çıkmaya hazırlanmaya dayanan adaptif tepkiler oluşmaktadır. Başa çıkma süreci incelendiğinde akla ilk gelen kuramcılar olan Lazarus ve Folkman (1984) başa çıkma kavramını bireyin imkanlarını aştığını düşündüğü içsel veya dışsal talepleri karşılamak üzere değişen davranışsal ve bilişsel çaba şeklinde tanımlamış ve strese ilişkin transaksyonel modelde süreci bilişsel değerlendirme ve başa çıkma olarak ikiye ayırmışlardır. Bu modele göre birey ve çevre arasındaki etkileşimlerin stresör olma düzeyi ve sebeplerinin belirlendiği süreç bilişsel değerlendirme, duruma ilişkin gereksinim veya duygu durumlarının yönetildiği süreç ise başa çıkma süreci olarak tanımlanır. Beck ve Emery'e (2015) göre bilişsel süreçler anksiyete sebebi olmaktan öte, organizmanın kendisini çevreye adapte etmesini sağlayan bir ana mekanizma oluştururlar. Anksiyetenin bilişsel modeline göre anksiyetede hem otomatik hem de stratejik süreçler yer alabilmektedir. Tablo 1'de Beck ve Clark tarafından özetlenmiş olan otomatik ve stratejik (kontrollü) süreçleri tanımlayan özellikler belirtilmiştir.

Tablo 1.

Otomatik ve stratejik süreçlerin özellikleri

Otomatik süreç	Stratejik (kontrollü) süreç
<ul style="list-style-type: none"> • Çaba gerektirmeyen • İstemsiz • Kasıtsız • Başlangıçta bilinçsiz • Çabuk, yok etmesi ya da düzenlemesi zor • Minimal dikkat işlemi kapasitesi • Paralel işlem kabiliyeti • Stereotipik, alışıldık ve çok tekrarlanmış görevler • Minimal analiz ile düşük düzeyde bilişsel işlem 	<ul style="list-style-type: none"> • Çaba gerektiren • İstemli • Kasıtlı • Tamamen bilinçli • Yavaş, Düzenlenmeye daha yatkın • Çokça dikkat işlemi gerektiren • Ardışık işlemlere dayalı • Yeni, zor ve çalışılmamış görevlerle baş edebilen • Semantik analiz ve sentez içeren yüksek düzeyde bilişsel işlem

Kaynak: (Clark ve Beck, 2010).

Pretzer ve Beck'e (2007) göre bilişsel modelde stres; birey ile çevre arasındaki dinamik etkileşimlerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bilişsel süreçler, duygular ve bireyin başa çıkma becerileri ve kaynakları bu modelde önemli rol oynamaktadır. Lazarus ve Folkman (1984)'da strese neden olan düşünce yapısının gerçekçi olmayan, olumsuz otomatik

tarzdaki düşünce yapıları olduğunu öne sürmüşlerdir. Başa çıkmada bilişsel süreçlere oldukça yakın olan başka bir kavram da duygu düzenleme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Garnefski vd. (2001) sıkıntı veren duygu ve sorunların üstesinden zihinsel yolla gelmeyi bilişsel duygu düzenleme olarak tanımlarken Garnefski vd. (2002) sonraki yıl yazdıkları makalelerinde bu bilişsel duygu düzenleme stratejilerini ölçmek amacıyla bir ölçek geliştirmişler ve stresle başa çıkmada kullanılan 9 strateji belirlemişlerdir. Bu stratejilerden kendini suçlama, diğerlerini suçlama, ruminasyon ve felaketleştirme stratejilerini maladaptif stratejiler başlığı altında toplarken, kabul, plan yapmaya yeniden odaklanma, olumlu yeniden odaklanma, olumlu yeniden değerlendirme ve olayın değerini azaltma stratejilerini ise adaptif (uyumlu) stratejiler başlığı altında toplamışlardır (Legerstee vd., 2011). Bu durum herhangi bir başa çıkma stratejisinin her zaman problemi çözmeye yönelik olmayabileceğini de vurgulamaktadır.

Wilson ve Roland (2002)'a göre bilişsel stratejiler performans anksiyetesi deneyiminin normalleştirilmesini, olumlu kendi kendine konuşmayı, zihinsel prova ve hedef belirlemeyi kapsamaktadır. Ancak bunların dışında da olumlu ya da olumsuz birçok bilişsel başa çıkma stratejisinin var olduğu ilgili literatürden de anlaşılmaktadır. Müzikal bir performansta da kaygı, kaygının somatizasyonu, uyarılma ve başa çıkmada bilişsel süreçlerin önemli bir rol oynadığı, bu süreçlerin hangilerinin kaygı üzerinde daha olumlu ve işlevsel etkiye sahip olduğu bu araştırmanın temel sorusunu oluşturmaktadır.

Bu temel sorudan yola çıkılarak bu çalışmada müzikle uğraşanların performans kaygı düzeyleri ile kaygının üstesinden gelmek için kullandıkları bilişsel stratejiler arasındaki ilişkilerin araştırılması amaçlanmıştır. Başa çıkma stratejilerinin tecrübe, yaş, eğitim düzeyi, cinsiyet vb. değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesi çalışmanın ikinci amacını oluşturmakta ve bu doğrultuda araştırma soruları aşağıdaki şekilde belirlenmiştir;

1. Müzisyenlerin performans kaygı düzeyleri ile bilişsel başa çıkma stratejileri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
2. Müzisyenlerin bilişsel başa çıkma stratejileri ile yaşları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
3. Müzisyenlerin bilişsel başa çıkma stratejileri ile eğitim aldıkları süre arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
4. Müzisyenlerin bilişsel başa çıkma stratejileri ile sahne deneyimleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
5. Müzisyenlerin kullandıkları bilişsel başa çıkma stratejileri cinsiyet değişkeni açısından farklılık göstermekte midir?
6. Müzisyenlerin kullandıkları bilişsel başa çıkma stratejileri meslek grubu değişkeni açısından farklılık göstermekte midir?
7. Müzisyenlerin kullandıkları bilişsel başa çıkma stratejileri eğitim durumu değişkeni açısından farklılık göstermekte midir?

Materyal ve Yöntem

Araştırmaya Türkiye'nin farklı bölgelerinden Devlet Senfoni Orkestraları, Kültür Bakanlığı Devlet Koroları, Konservatuarlar, Eğitim Fakülteleri, Güzel Sanatlar Fakülteleri ve özel sektör olmak üzere müzik ile ilgili kuruluşlarda eğitim alan veya çalışan 346 müzisyen gönüllü olarak katılım sağlamıştır. Katılımcılara ait demografik bilgilerin yanı sıra sahne performans deneyimleri, eğitim alınan süre vb. gibi bilgiler Tablo 2'de verilmiştir. Bu nicel çalışmada katılımcılara ait kaygı düzeylerini belirleyebilmek amacıyla Kenny Müzik Performans Kaygısı Envanteri, başa çıkma stratejilerinin belirlenmesi için ise Müzikal Performans Kaygısı Bilişsel Başa Çıkma Envanterinden yararlanılmıştır.

Kenny Müzik Performans Kaygısı Envanteri (K-MPKE), Kenny tarafından 2004 yılında müzikal performans kaygısı için daha kavramsal bir çerçeve oluşturmak, tedavi yöntemleri için tutarlı bir odak noktası sağlayabilmek, performansçıların kaygı deneyimlerinin altında yatan savunma ile ilgili psikolojik süreçleri açığa çıkarmak amacı ile geliştirilen bir envanterdir ve 2009 yılında kendisi tarafından revize edilmiştir (Kenny, 2009). 2013 yılında Tokinan (2013) tarafından Türkçeye uyarlanan envanterin alt boyutları; negatif performans algısı, psikolojik savunmasızlık, somatik kaygı, kişisel denetim ve fizyolojik savunmasızlık olarak adlandırılmıştır. Bu çalışmada envanterin Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı .947 olarak hesaplanmıştır.

Çalışmada kullanılan diğer bir envanter ise Müzikal Performans Kaygısı Bilişsel Başa Çıkma (MPKBBÇE) envanteridir. Likert tipi 28 maddeden ve 5 faktörlü bir yapıdan oluşan envanterin Cronbach Alfa katsayısı .81 olarak (Felaketleştirme: .91, Olayın Değerini Azaltma: .83, Performans Odaklı İmajinasyon: .81, Pozitif Düşünme: .78, İmajinasyon: .79) hesaplanmıştır.

Bu çalışmanın veri çözümlenmesinde SPSS 23 programından faydalanılmıştır. Çalışmada korelasyon analizi, bağımsız gruplar T-testi ve tek yönlü Varyans analizlerinden yararlanılmıştır.

Bulgular

Bu çalışmaya katılan 346 müzisyenin % 51,2 (177)'si erkektir. Katılımcıların %39'u 16 – 25 yaş aralığında, %25'i ise 6 ile 10 yıl arasında eğitim aldıkları görülmüştür. Meslek grupları bakımından incelenecek olursa katılımcıların %37,3'ü öğrenci , %25'i akademisyen, %21'i profesyonellerden oluşmaktadır. Eğitim düzeyleri bakımından incelediğimizde ise katılımcıların %55'inin lisans mezunu olduğu tespit edilmiştir. Sahne deneyimleri bakımından incelediğimizde ise katılımcıların %43'ü 10 yıldan daha az süredir sahnelerde yer alırken, %36'sının ise 11-20 yıl arasında sahne deneyimine sahip oldukları tespit edilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2.

Demografik verilere ilişkin bulgular

Cinsiyet	f	%	Sahne Deneyimi	f	%
Erkek	177	51.2	0-10	147	42.5
Kadın	169	48.8	11 - 20	125	36.1
Yaş	f	%	21 ve üstü	74	21.4
16-25	130	37.6	Eğitim Düzeyi	f	%
26-35	126	36.4	Doktora	72	20.8
36-45	64	18.5	Yüksek lisans	81	23.4
46 ve üstü	26	7.5	Lisans	190	54.9
Eğitim Aldığı Yıl	f	%	Lise	3	0.9
0-5	44	12.7	Meslek Grubu	f	%
6-10	85	24.6	Profesyonel	72	20.8
11-15	64	18.5	Akademisyen	87	25.1
16-20	56	16.2	Öğretmen	44	12.7
21-25	39	11.3	Öğrenci	129	37.3
26 ve üstü	58	16.8	Diğer	14	4.0

Tablo 3.

MPKBBÇE ile K-MPKE alt boyutları arası korelasyon tablosu

	Felaketleştirme	Olayın Değerini Azaltma	Performans Odaklı İmajinasyon	Pozitif Düşünme	İmajinasyon
Negatif Performans Algısı	.770**	-.054	.191**	-.270**	.235**
Psikolojik Savunmasızlık	.667**	-.082	.101	-.290**	.144**
Somatik Kaygı	.566**	.045	.147**	-.239**	.110*
Kişisel Denetim	.461**	.036	.270**	-.120*	.013
Fizyolojik Savunmasızlık	.586**	.030	.166**	-.222**	.167**
K-MPKE	.774**	-.051	.184**	-.290**	.205**

	Felaketleştirme	Olayın Değerini Azaltma	Performans Odaklı İmajinasyon	Pozitif Düşünme	İmajinasyon
Negatif Performans Algısı	.770**	-.054	.191**	-.270**	.235**
Psikolojik Savunmasızlık	.667**	-.082	.101	-.290**	.144**
Somatik Kaygı	.566**	.045	.147**	-.239**	.110*
Kişisel Denetim	.461**	.036	.270**	-.120*	.013
Fizyolojik Savunmasızlık	.586**	.030	.166**	-.222**	.167**
K-MPKE	.774**	-.051	.184**	-.290**	.205**

** p<.01. , * p<.05

Birinci araştırma sorusuna yönelik bulgular incelendiğinde Tablo 3'te görüldüğü gibi başa çıkma stratejilerinden felaketleştirme alt boyutu ile müzikal performans kaygısı toplam puanı ve tüm alt boyutları arasında, performans odaklı imajinasyon stratejisi ile performans kaygısı toplam puanı ve psikolojik savunmasızlık dışındaki tüm alt boyutları arasında aynı yönde istatistiksel olarak anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır. Ayrıca imajinasyon ile kaygı toplam puanı ve kişisel denetim dışındaki tüm alt boyutlar arasında aynı yönde anlamlı ilişki bulunduğu görülmektedir.

Olayın değerini azaltma stratejisi ile müzikal performans kaygısı envanteri arasında doğrusal bir ilişki tespit edilemezken, başa çıkma stratejilerinden pozitif düşünmenin, kaygı toplam puanı ve tüm alt boyutları arasında ters yönde istatistiksel olarak anlamlı ilişkilere sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 4.

MPKBBÇE alt boyutları ile çeşitli değişkenler arası korelasyon tablosu

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Felaketleştirme (1)	1	-.106*	,068	-.323**	,175**
Olayın Değerini Azaltma (2)		1	,273**	,370**	,114*
Performans Odaklı İmajinasyon (3)			1	,268**	,314**
Pozitif Düşünme (4)				1	,091
İmajinasyon (5)					1
Yaş	-.175**	-.099	-.178**	-.025	-.068
Eğitim Aldığı Yıl	-.175**	-.126*	-.171**	-.031	-.062
Sahne Deneyimi	-.187**	-.144**	-.153**	-.023	-.067

** p<.01. , * p<.05

Araştırmanın 2.,3. ve 4. sorularıyla ilgili olarak performans kaygısıyla başa çıkma faktörleri ile katılımcıların yaş, eğitim ve sahne deneyimleri arasındaki ilişkileri incelediğimizde Tablo 4'te görüldüğü üzere felaketleştirme ve performans odaklı imajinasyon stratejileri katılımcıların yaşları, eğitim aldıkları yıl ve sahne deneyim süreleri ile ters yönde anlamlı ilişki

göstermektedir. Bununla birlikte yaş dışındaki bu değişkenler ile olayın değerini azaltma stratejisi arasında da ters yönde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde ilişki saptanmıştır.

Tablo 5.

MPKBBÇE alt boyutlarına ait cinsiyet değişkenine ait t testi sonuçları

Alt Boyutlar	Cinsiyet	N	\bar{X}	ss	sd	t	p																																																								
Felaketleştirme	Erkek	177	1,70	,76	332.08	-3.402	.001																																																								
	Kadın	169	2,00	,88				Olayın Değerini Azaltma	Erkek	177	3,36	1,01	344	-1.359	.175	Kadın	169	3,51	1,02	Performans Odaklı İmajinasyon	Erkek	177	3,05	1,04	344	-3.437	.001	Kadın	169	3,44	1,09	Pozitif Düşünme	Erkek	177	3,36	,94	344	.291	.771	Kadın	169	3,33	,85	İmajinasyon	Erkek	177	1,56	,78	328.92	-2.027	.043	Kadın	169	1,75	,93	TOPLAM	Erkek	177	2.47	.48	344	-4.175	.000
Olayın Değerini Azaltma	Erkek	177	3,36	1,01	344	-1.359	.175																																																								
	Kadın	169	3,51	1,02				Performans Odaklı İmajinasyon	Erkek	177	3,05	1,04	344	-3.437	.001	Kadın	169	3,44	1,09	Pozitif Düşünme	Erkek	177	3,36	,94	344	.291	.771	Kadın	169	3,33	,85	İmajinasyon	Erkek	177	1,56	,78	328.92	-2.027	.043	Kadın	169	1,75	,93	TOPLAM	Erkek	177	2.47	.48	344	-4.175	.000	Kadın	169	2.68	.47								
Performans Odaklı İmajinasyon	Erkek	177	3,05	1,04	344	-3.437	.001																																																								
	Kadın	169	3,44	1,09				Pozitif Düşünme	Erkek	177	3,36	,94	344	.291	.771	Kadın	169	3,33	,85	İmajinasyon	Erkek	177	1,56	,78	328.92	-2.027	.043	Kadın	169	1,75	,93	TOPLAM	Erkek	177	2.47	.48	344	-4.175	.000	Kadın	169	2.68	.47																				
Pozitif Düşünme	Erkek	177	3,36	,94	344	.291	.771																																																								
	Kadın	169	3,33	,85				İmajinasyon	Erkek	177	1,56	,78	328.92	-2.027	.043	Kadın	169	1,75	,93	TOPLAM	Erkek	177	2.47	.48	344	-4.175	.000	Kadın	169	2.68	.47																																
İmajinasyon	Erkek	177	1,56	,78	328.92	-2.027	.043																																																								
	Kadın	169	1,75	,93				TOPLAM	Erkek	177	2.47	.48	344	-4.175	.000	Kadın	169	2.68	.47																																												
TOPLAM	Erkek	177	2.47	.48	344	-4.175	.000																																																								
	Kadın	169	2.68	.47																																																											

Beşinci araştırma sorusuna yönelik bulgular incelendiğinde Tablo 5'te görüldüğü üzere başa çıkma stratejileri toplam puanında; ayrıca felaketleştirme, imajinasyon ve performans odaklı imajinasyon stratejilerinde cinsiyete göre kadınların lehine anlamlı düzeyde farklılık olduğu belirlenmiştir.

Tablo 6.

MPKBBÇE alt boyutları meslek değişkenine ait ANOVA testi sonuçları

Alt Boyutlar		Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p.
Felaketleştirme	G.arası	8.749	4	2.187	3.220	.013
	G.içi	231.675	341	.679		
	Toplam	240.424	345			
Olayın Değerini Azaltma	G.arası	18.070	4	4.518	4.541	.001
	G.içi	339.220	341	.995		
	Toplam	357.290	345			
Performans Odaklı İmajinasyon	G.arası	18.940	4	4.735	4.218	.002
	G.içi	382.775	341	1.123		
	Toplam	401.715	345			
Pozitif Düşünme	G.arası	2.763	4	.691	.857	.490
	G.içi	274.881	341	.806		
	Toplam	277.644	345			
İmajinasyon	G.arası	5.987	4	1.497	2.036	.089
	G.içi	250.726	341	.735		
	Toplam	256.713	345			

Altıncı araştırma sorusuna yönelik bulgulara göre Tablo 6'da görüldüğü üzere, meslek grubu değişkenine göre başa çıkma stratejileri açısından felaketleştirme, olayın değerini azaltma ve performans odaklı imajinasyon alt boyutlarında istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde farklılıklar olduğu sonucuna varılmıştır.

Hangi meslek grupları arasında farklılık oluştuğunu belirlemek üzere yapılan post hoc tamamlayıcı Scheffe testi sonuçlarına göre felaketleştirme stratejisinde öğrencilerin puanı profesyonellere göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Ayrıca olayın değerini azaltma stratejisinde öğretmenler profesyonellere göre; performans odaklı imajinasyon stratejisinde ise akademisyen ve öğrenciler diğer meslek gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek puan almışlardır.

Tablo 7.

MPKBBÇE alt boyutları eğitim düzeyi değişkenine ait ANOVA testi sonuçları

Alt Boyutlar		Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p.
Felaketleştirme	G.arası	2.731	3	.910	1.310	.271
	G.içi	237.693	342	.695		
	Toplam	240.424	345			
Olayın Değerini Azaltma	G.arası	3.971	3	1.324	1.281	.281
	G.içi	353.319	342	1.033		
	Toplam	357.290	345			
Performans Odaklı İmajinasyon	G.arası	2.402	3	.801	.686	.561
	G.içi	399.312	342	1.168		
	Toplam	401.715	345			
Pozitif Düşünme	G.arası	1.506	3	.502	.622	.601
	G.içi	276.138	342	.807		
	Toplam	277.644	345			
İmajinasyon	G.arası	1.331	3	.444	.594	.619
	G.içi	255.382	342	.747		
	Toplam	256.713	345			

Yedinci araştırma sorusuna yönelik bulgular incelendiğinde Tablo 7’de görüldüğü üzere, eğitim düzeyi değişkenine göre başa çıkma stratejileri açısından farklılık olup olmadığını belirlemek üzere yapılan ANOVA testi sonucunda eğitim düzeyi grupları arasında anlamlı düzeyde bir fark bulunmamıştır.

Sonuç

Bu çalışmada müzisyenlerin kaygılarından ziyade, her müzisyende farklı düzeyde ortaya çıktığı kabul edilen performans kaygısı ile başa çıkmada kullanılan bilişsel stratejilerin farklı değişkenlerle ilişkisi ele alınmıştır. Beklenenin aksine katılımcıların eğitim düzeylerine göre söz konusu stratejiler düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunamamıştır. Bu çalışmada eğitim düzeyi lise, lisans, yüksek lisans ve doktora/sanatta yeterlik seçenekleri ile belirlenmiştir fakat özellikle lisans ve lisansüstü programların giriş ve bitirme şartlarının performans odaklı ölçütlerden oluşmadığı fakülte ve enstitülerin ders içeriklerinden de anlaşılabilir. Müzik eğitimi, sanat dalının performans boyutunun yanı sıra teorik ve eğitsel birçok boyutunu da içermektedir ve iyi bir performansçı ile iyi eğitim almış bir müzisyen kavramları birbirine karışabilmektedir. Bu sebeple katılımcıların başa çıkma stratejileri veya kaygı düzeylerinin eğitim durumuna göre değişiklik göstermemesi de beklendiği bir sonuç olarak kabul edilebilir. Ancak eğitim düzeyi ile icra edilen performansın zorluk düzeyinin farklılaşmasının da müzikal performans kaygısı ve dolayısıyla başa çıkma düzeyini etkileyebileceği gözden kaçırılmamalıdır.

Katılımcıların genel olarak deneyimlerinin göstergeleri olarak ta düşünülebilecek olan yaş, , müzik eğitimi aldığı süre, performans ve sahne alma sıklıklarının felaketleştirme stratejisi ile ters yönde anlamlı ilişki gösterdiği; aynı zamanda sıkça sahne performansı sergileyen müzisyenlerin imajinasyon stratejilerine daha az başvurdukları görülmektedir. Müzisyenlerin performans deneyimi ile kaygıya yönelik başa çıkma stratejileri ilişkisini incelemiş olan bir çalışmaya literatürde rastlanmamış olsa da bu çalışmaya yakın olarak Steptoe ve Fidler'in (1987) araştırmasında katılımcıların performans deneyimleri ile performans kaygıları arasında sadece profesyonel grupta negatif yönde bir ilişki olduğu bildirilmiştir. Bu sonuçlar bir

performansının sahne deneyimi arttıkça felaketleştirme stratejisini ifade eden düşüncelerden uzaklaştığı şeklinde yorumlanabilir.

Bu araştırmada müzikal performans kaygısı yaşayan müzisyenlerin bu kaygı ile başa çıkmada kullandıkları, literatüre göre özellikle kaygı süreçlerinin tetikleyicisi olarak ifade edilen bilişsel stratejilere yer verilmiştir. İlgili literatürde müzisyenlerin başa çıkma stratejilerine yönelik bir ölçme aracı bulunmadığından bu çalışmada elde edilen bulguları ilgili diğer araştırmalar ile karşılaştırma durumu bulunamamaktadır, ancak Steptoe ve Fidler'in (1987) öğrenci, amatör ve profesyoneller olmak üzere 146 müzisyen ile yaptığı araştırmasında da yakın sonuçlara ulaşıldığı düşünülebilir. Çalışmada katılımcılara herhangi bir performansın öncesinde iç konuşma şeklinde ya da kendi kendilerine söyledikleri varsayılan cümleleri içeren bir anket uygulanmış, sonuç olarak her bir grupta performans kaygısı ve felaketleştirmeyi ifade eden cümleler pozitif yönde ilişki göstermiştir. Pozitif düşünmeyi ifade eden cümleler ise yalnızca öğrencilerin oluşturduğu grupta kaygı ile ters yönde ilişkili olarak saptanmıştır (Steptoe ve Fidler, 1987). Bu çalışmada da kaygı ile ters yönde ilişki gösteren pozitif düşünme stratejisinin yalnızca öğrencilerde kaygı ile ilişki göstermesi ise profesyonellerin veya amatörlerin başa çıkma stratejilerine daha az başvurmakta olduklarını düşündürmektedir.

Araştırmada performans kaygısı ile ters yönde anlamlı ilişki gösteren tek bilişsel başa çıkma stratejisi pozitif düşünme olarak saptanmıştır. Ancak literatürde performans kaygısı ile başa çıkmada etkili olduğu iddia edilen (Pargman, 2006; Beck ve Emery, 2015; Wilson ve Roland, 2002) imajinasyon stratejilerinin müzikal performans kaygısı ile anlamlı düzeyde ilişkili olması, aslında bunun gibi imgeleme dayalı tekniklerin olumlu stratejiler olamayacağını göstermektedir.

Bu sonuçlar ışığında müzisyenlerin performans öncesi kaygı durumunu yönetebilme becerisine sahip olabilmesi ve bunun için nasıl bir yol izlenmesi gerektiği konusunun soru işareti olmaktan çıkmaya yaklaştığı düşünülmektedir. Semptomatik çözümlere yönelmek yerine bilişsel süreçlerin verilere dayalı stratejilerle yürütülmesi ve bunun alışkanlık haline getirilmesi, kaygı düzeyini daha da arttıracak yöntemlerden kaçınılması önerilebilir. Ayrıca farklı müzikal performans düzeylerinde (solo, koro, orkestra vb.) ve yalnız müzik değil; oyunculuk, spor vb. tüm performans alanlarını içerecek kapsamda benzer araştırmaların yapılması, kaygıyla başa çıkmanın bilişsel süreçlerine ilişkin daha geniş bir bilgi alanına sahip olunmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akış, Y. (2015). *Soren Kierkegaard'da kaygı kavramı*. Ayrıntı Yayınları.
- Barlow, D.H. (2002). *Anxiety and its disorders: The nature and treatment of anxiety and panic* (2nd ed.) The Guilford Press.
- Beck, A.T. ve Emery, G. (2015). *Anksiyete bozuklukları ve fobiler: Bilişsel bir bakış açısı* (3. Baskı). (V. Öztürk, Çev.). Litera Yayıncılık (Orijinal eserin basım tarihi 2005).
- Clark, D.A. ve Beck, A.T. (2010). *Cognitive therapy of anxiety disorders: Science and practice*. The Guilford Press.
- Dağ, İ. (1999). Psikolojinin ışığında kaygı. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 6, 179-187.
- Fehm, L. & Schmidt, K. (2006). Performance anxiety in gifted adolescent musicians. *Journal of Anxiety Disorders*, 20, 98-109.
- Fishbein, M., Middlestadt, S.E., Ottati, V., Straus, S., & Ellis, A. (1988). Medical problems among ICSOM musicians: Overview of a national survey. *Medical Problems of Performing Artists*, 3, 1-8.
- Freud, S. (2008). *Psikanaliz üzerine*. (A. A. Öneş, Çev.). Say Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 1910).
- Garnefski, N., Kraaij, V. & Spinhoven, P. (2001). Negative life events, cognitive emotion regulation and emotional problems. *Personality and Individual Differences*, 30(8), 1311-1327. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(00\)00113-6](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(00)00113-6)
- Garnefski, N., Kraaij, V. & Spinhoven, Ph. (2002). *Manual for the use of the cognitive emotion regulation questionnaire*. The Netherlands: DATEC, Leiderdorp.
- Geçtan, E. (1984). *Çağdaş yaşam ve normal dışı davranışlar*. Maya Yayınları.
- Grinker, R. R. (1966). The psychosomatic aspects of anxiety. In C.D. Spielberger (Ed.), *Anxiety and Behavior* (pp. 129-142). Academic Press Inc.
- Hofmann, S. G., & Barlow, D.H. (2002). Social phobia (social anxiety disorder). In D.H. Barlow (Ed.), *Anxiety and its disorders* (pp.454-476). The Guilford Press.
- Kayegama, N. J. (2007). *Attentional focus as a mediator in the anxiety-performance relationship: the enhancement of music performance quality under stress* [Unpublished doctoral dissertation]. Indiana University.
- Kenny, D. T. (2009). *The factor structure of the revised Kenny Music Performance Anxiety Inventory* [Conference presentation]. International Symposium on Performance Sciences.
- Kierkegaard, S. (2015). *Kaygı kavramı* (8. Baskı). (T. Armaner, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 1844).
- Lazarus, R.S. & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal and coping*. Springer Publishing Company.
- Legerstee, J. S., Garnefski, N., Verhulst, F. C., & Utens, E. M. (2011). Cognitive coping in anxiety-disordered adolescents. *Journal of adolescence*, 34(2), 319-326.
- Lehmann, A. C., Sloboda, J. A., & Woody, R.H. (2007). *Psychology for musicians: understanding and acquiring the skills*. Oxford University Press.
- Pargman, D. (2006). *Managing performance stress*. Routledge, Taylor & Francis Group.
- Pretzer, J.L.,& Beck, A.T. (2007). Cognitive approaches to stress and stress management. In P. M. Lehrer, R. L. Woolfolk, W. E. Sime (Eds.), *Principles and practice of stress management* (pp. 465-496). The Guilford Press.
- Seashore, C.E. (1967). *Psychology of music*. Dover Publications, Inc.
- Stephoe, A. & Fidler, H. (1987). Stage fright in orchestral musicians: A study of cognitive and behavioural strategies in performance anxiety. *British Journal of Psychology*, 78(2), 241-249. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8295.1987.tb02243.x>
- Şahin, E. ve Sağlam, A. (2007). Müzik öğretmeni yetiştiren kurumlarda eğitim görmekte olan şan öğrencilerinin konser kaygılarının değerlendirilmesi. *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27(2), 157-177.
- Tokinan, B. Ö. (2013). Kenny müzik performans kaygısı envanterini türkçeye uyarlama çalışması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 14(1), 53-65.

van Kemenade, J. F., van Son, M. J. & van Heesch, N. C. (1995). Performance anxiety among professional musicians in symphonic orchestras: a self-report study. *Psychological Reports*, 77(2) ,555-562.

Wesner, R. B., Noyes, R. & Davis, T. L. (1990). The occurrence of performance anxiety among musicians. *Journal of Affective Disorders*, 18(3), 177-185.

Wilson, G. D. & Roland, D. (2002). Performance anxiety. In R.Parncutt & G. E. McPherson (Eds.), *The science and psychology of music performance : creative strategies for teaching and learning* (47-62). Oxford University Press.

Wolfe, M. L. (1990). Coping with musical performance anxiety: Problem-focused and emotion-focused strategies. *Medical Problems of Performing Artists*, 5(1), 33-36.

Woolfolk, R. L., Lehrer, P. M. & Allen, L.A. (2007). Conceptual issues underlying stress management. In P. M. Lehrer, R. L. Woolfolk & W. E. Sime (Eds.), *Principles and practice of stress management* (pp.3-15). The Guilford Press.

Yöndem, Z. D. (2012). Müzik öğrencilerinde algılanan performans kaygısının fiziksel, davranışsal ve bilişsel özellikleri: nitel bir çalışma. *Eğitim ve Bilim*, 37(166).

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı, çalışmanın verilerinin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala gerekli dikkat ve özeni göstermiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî'nin 'el-Hikemü'l-'Atâ'iyye: Şerh ve Tahlîl' Adlı Eseri Bağlamında Mârifet ve Ârif-i Billâh Düşüncesi

Muhammad Said al-Bûtî's 'al-Hikam al-'Atâ'iyya: Sharh and Tahlîl' in the Context of the Idea of Mârifah and Ârif-i Billâh

İsa YALÇIN

Research Assistant, Bitlis Eren University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Bitlis, Türkiye
Arş. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Bitlis, Türkiye
Orcid: 0000-0002-1735-2489 | e-posta: iyalcin@beu.edu.tr

Ömer AKDOĞAN

Assistant Professor, Bitlis Eren University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Bitlis, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Bitlis, Türkiye
Orcid: 0000-0002-2340-1419 | e-posta: oakdogan@beu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Yalçın, İ. and Akdoğan, Ö. (2023). Muhammad Said al-Bûtî's 'al-Hikam al-'Atâ'iyya: Sharh and Tahlîl' in the Context of the Idea of Mârifah and Ârif-i Billâh. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 62, 141-154
Yalçın, İ. and Akdoğan, Ö. (2023). Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî'nin 'el-Hikemü'l-'Atâ'iyye: Şerh ve Tahlîl' Adlı Eseri Bağlamında Mârifet ve Ârif-i Billâh Düşüncesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 62, 141-154

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 25 October/Ekim 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 22 November /Kasım 2023

Published/Yayın Tarihi: 31 December/Aralık 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Issue/Sayı: 62 **Pages/Sayfa:** 141-154

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (İsa YALÇIN & Ömer AKDOĞAN).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

İslâm dünyasının önemli simalarından ve ehl-i sünnet âlimlerinden birisi olarak gösterilen Muhammed Saîd Ramazân el-Bûtî (1919-2013), interdisipliner çalışmalarıyla İslâmî ilimler konusunda uzmanlaşmış; bunun yanında farklı medya platformlarında da eğitici roller üstlenmiş bir şahsiyettir. Geleneksel sünnî anlayışına hâkim olan Bûtî, yazdığı eserleri ve yetiştirdiği öğrencileriyle birçok bölgede etkili olmuş, önder kişiliğiyle kendisinden sonraki dönemde de önemli bir etki alanı oluşturmuştur. İlmî-fikrî birikime sahip bir mütefekkir olan Bûtî, ulusal ve uluslararası mecrada adından söz ettirmiş bir âlim olarak karşımıza çıkmakla beraber tasavvuf kültürüne de sahip biridir. Bu makalede Bûtî'nin İbn Atâullah el-İskenderî'nin (v. 709/1309) el-Hikemü'l-'Atâ'iyye'sini şerh ettiği ve tahlilini yaptığı eserindeki mârifet ve ârif-i billah kavramlarına yer verilecektir. Bu kavramlardan yola çıkmak suretiyle onun nazariyesinde, insanın Allah'a doğru bir yolculuğa çıkması, mârifetullahtan geçerek hidayete ermesi ve âriflerin Allah odaklı bir bilinçle dünyevî hayatlarını sürdürmeleri ön plandadır. Onun düşünce sisteminde mârifet sahibi olanlar her şeyin ilâhî bir düzen içinde olduğunun bilincindedir. Bu bağlamda onlar Allah'ın varlığını her şeyde görürler ve bu gerçeklikle uyum içinde bulunurlar. Bu makalede konuyla ilgili dokümanlar incelenmiş ve bu dokümanlardan elde edilen bilgiler sistematik bir şekilde analiz edilmiştir. Elde edilen veriler, metnin genel yapısını ve argümanlarını destekleyecek biçimde düzenlenerek yazıya aktarılmış ve konunun anlaşılması sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, el-Bûtî, Mârifet, Ârif, Zâhid

Abstract

Muhammad Sa'id Ramazân al-Bûtî (1919-2013), one of the most important figures of the Islamic world and one of the scholars of the Ahl al-Sunnah, specialized in Islamic sciences with his interdisciplinary studies, and also assumed educational roles in different media platforms. Bûtî, who dominated the traditional Sunnite understanding, was influential in many regions with his works and the students he trained, and created an important sphere of influence in the period after him with his pioneering personality. Bûtî, who is a thinker with a scholarly-intellectual background, is a scholar who has made a name for himself in the national and international arena, as well as a person who has a Sufi culture. This article will focus on the concepts of mârifah and ârif al-billâh in al-Bûtî's commentary and analysis of Ibn 'Atâ'ullah al-Iskenderî's (v. 709/1309) al-Hikam al-'Atâ'iyya. Based on these concepts, his theories emphasize that human beings embark on a journey towards God, attain guidance by passing through mârifatullah (divine knowledge), and that the ârifs lead their worldly lives with a God-oriented consciousness. In his system of thought, those who possess knowledge are aware that everything is in a divine order. In this context, they see God's existence in everything and are in harmony with this reality. In this article, the relevant documents were examined and the information obtained from these documents was analyzed systematically. The data obtained were organized in a way to support the general structure and arguments of the text and were transferred to the text in order to provide an understanding of the subject.

Keywords: Sufism, al-Bûtî, Mârifah, Ârif, Zâhid

Giriş

İslâm dünyasında tarih boyunca çeşitli disiplinlerde eserler kaleme alan birçok âlim yetişmiştir. Bu âlimlerden biri de Muhammed Saïd Ramazân el-Bûtî'dir. Cumhuriyetin ilk dönemine denk gelen Bûtî'nin çocukluk dönemi (1929-1934), Türkiye'nin sınırları içerisinde olan Botan bölgesinde geçirmiştir. Daha sonra onun küçük yaşta ailesi ile beraber göç ettiği Şam bölgesi, Suriye'nin Fransız mandası altında olduğu ve ilerleyen süreçte Fransız sömürge yönetiminin sona ermesiyle bağımsızlığını kazandığı bir süreci takip etmektedir. Bûtî'nin yaşadığı dönemde Suriye'deki ilmî durum, Fransız mandası altındayken eğitimin zayıf olduğu ve okuma yazma bilenlerin az olduğu bir dönemi yansıtmaktadır (Ca'berî, 2015, s. 37). Ancak bağımsızlık sonrası Suriye'de milli eğitime önem verilmiş, üniversiteler kurulmaya başlanmış, yeni devlet üniversitelerinin yanı sıra özel eğitim kurumlarına ve gazetelere de müsaade edilmiştir (Tomar, 2009, s. 559). İctimaî yönden ise Suriye, çok farklı etnik, dinî ve mezhepsel gruplardan oluşan çeşitliliğe sahip olmuştur (Khalifa, 2013, s. 1). Bölgede en önemli etnik grupları ise Araplar, Türkler, Dürziler, Ermeniler ve Kürtler oluşturmuştur (Şahin, 2009, s. 545).

İlmî ve fikrî yönden kendisini geliştiren Bûtî, özellikle zâhirî ilimler alanında yazdığı eserlerle tanınmıştır. Aynı zamanda ahlâkî ve tasavvufî konulara değinen el-Hikemü'l-'Atâ'iyye: Şerh ve Tahlil, Tecribetü't-Terbiyyeti'l-İslâmiyyeti fi Mizânî'l-Bahs¹, Min Esrâri'l-Menheci'r-Rabbânî² gibi tasavvuf disiplinine yönelik eserleri de bulunmaktadır. Bûtî'nin eserleri, onun tasavvuf alanındaki derin anlayışını ve özgün görüşlerini yansıtmaları açısından önemli bir kaynaktır. Bûtî'nin tasavvuf alanındaki düşünceleri, mânevî dünyasına dair anlayış ve deneyimini yansıtmaları açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak Bûtî'nin tasavvufî görüşlerine dair ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan akademik çalışmalar oldukça sınırlıdır ya da yok denecek kadar azdır. Bu durum, onun tasavvuf alanındaki katkılarının tam olarak anlaşılmasını güçleştirmektedir. Bu bağlamda daha kapsamlı akademik araştırmaların yapılması, onun tasavvufî mirasının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu tür araştırmalar, Bûtî'nin tasavvuf alanındaki katkılarını daha geniş bir perspektiften değerlendirebilecek ve bu alandaki düşüncelerinin derinliğini açığa çıkarabilecektir.

Bûtî'nin tasavvufî düşüncesini kavramlar bazında incelemek amacıyla, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analizi kullanılmıştır. Bu yöntemle, Bûtî'nin tasavvufî görüşlerine dair kaynaklardan elde edilen veriler işlenip belirli başlıklar altında kategorize edilerek metnin genel çerçevesi oluşturulmaya çalışılmıştır.

1. Muhammed Saïd Ramazân el-Bûtî

1.1. Hayatı

Muhammed Saïd Ramazân el-Bûtî, 1929 yılında Suriye ve Irak sınırlarına yakın Şırnak'ın Cizre ilçesine bağlı Cêleka (Yağmurkuyusu) köyünde doğmuştur (Bûtî, 2007, s. 15, 104). Kendisi ve ailesi, tarihsel bir yer olan ve Şırnak, Siirt, Mardin'in doğusu ile Batman civarını kapsayan Botan bölgesine nispetle Bûtî nisbesiyle tanınmaktadır (Pehlivan, 2020, s. 221). Babası bölgede bir âlim, âbid ve sûfî olarak ün kazanan Molla Ramazan; annesi ise Mence hanımdır (Bûtî, 2007, s. 15, 29, 30, 54). Bûtî, doğduğu yerde ilk dört yılını geçirdikten sonra ailesiyle birlikte 1934 yılında Şam'a göç etmiştir (Pehlivan, 2020, s. 221).

Ailenin tek erkek çocuğu olan Bûtî, ilk eğitimini babasının yanında almıştır. İstifadeli bir eğitim sürecinden sonra öğrenim hayatına özel bir ibtidai okulda başlayan Bûtî, din eğitimi, Arap dili-grameri ve Matematik dersleri almış (el-Bûtî, 2007, s. 69) ve bu süreç içerisinde İslâmî ilimler hususunda gerekli olan desteği babasından almaya devam etmiştir. Eğitim döneminin hatta hayatının her safhasında Bûtî'nin yüksek düzeyde dinî bilgiye sahip olabilmesi için babasının harcadığı çaba ve emekler oldukça kayda değerdir.

İlk öğrenim döneminden sonra Bûtî, bölgenin meşhur Şafîî âlimi Hasan Habenneke el-Meydânî'nin (1909-1978) eğitim verdiği bir medresede ders almaya başlamış, onun eğitimi ve gözetimi altında yetişmiştir (el-Bûtî, 2007, s. 72-73; Timurtaş, 2010, s. 676). Yaklaşık altı yıl burada eğitim aldıktan sonra erken yaşta evlenmiş (el-Bûtî, 2007, s. 74-75); akabinde lisans eğitimine başlamak üzere Mısır'ın yolunu tutmuştur. Mısır'da Ezher Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nde lisans eğitimini tamamladıktan (1956) bir süre sonra Hims'ta (ya da Humus) öğretmenlik mesleğini (1959) icra etmiştir. Sonrasında Suriye'deki Şam Üniversitesi Şeriat Fakültesi'ne asistan (araştırma görevlisi) olarak girmesiyle akademik kariyeri başlamıştır (el-Bûtî,

¹ Bu eser, İslâmî eğitimin derinlemesine anlamını ve kritik önemini ele alarak, eğitim kurumlarında gerçekleştirilen İslâmî terbiyenin sosyal, siyasal ve ahlâkî etkilerini detaylı bir şekilde incelemektedir. Ayrıca, metinde tasavvufa dair konular da dolaylı bir yaklaşımla ele alınmıştır (Pehlivan, 2020, s. 223; Aslan, 2014, s. 23).

² Bûtî'nin kaleme aldığı bu eseri, Allah'a olan imanın derinliklerini, zikrin insan hayatındaki rolünü, çocuk eğitimi üzerindeki görüşlerini, evlatlar arasında adaletin kritik önemini ve emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker prensiplerine dair âdâbı ele almaktadır. İlgili çalışma, 1977 yılında Mektebetü'l-Fârâbî yayınevi tarafından 98 sayfa olarak yayımlanmıştır (Aslan, 2014, s. 23).

2007, s. 156; Christmann, 2004, s. 133). İlerleyen süreçte Dımaşk Üniversitesi tarafından doktora yapmak için Mısır'a gönderilmiştir (Bûtî, 2007, s. 158).

Akademik çalışmalarını sürdürme ve alanında yetiştirilmesi üzerine Ezher Üniversitesi'ne gönderilen Bûtî, yaklaşık beş yıl içerisinde doktora başarılı bir şekilde tamamlamış, akabinde ana kadrosunun bulunduğu Dımaşk Üniversitesi'ne öğretim üyesi olarak atanmış ve sonrasında bağlı bulunduğu üniversitede idarî görevler üstlenmiştir (Timurtaş, 2010, s. 676). Üniversitede verdiği derslerin ve idarî görevlerinin yanı sıra uluslararası alanda yapılan pek çok konferans, sempozyum ve televizyon programlarına katılmış (el-Bûtî, 2007, s. 172-174, 180), ilerlemiş yaşına rağmen bu tür akademik faaliyetleri aktif olarak sürdürmeye devam etmiştir (Aldemir, 2010, s. 666). Bunun dışında Cezayir Hükümeti tarafından Konstantin şehrinde bulunan Emir Abdülkadir Üniversitesi'nde ilmî araştırmalar müdürlüğüne aday olarak gösterilmiştir (el-Bûtî, 2007, s. 186). Ayrıca Kraliyet İslam Medeniyeti Araştırmaları Konseyi, Oxford Academy İdare Meclisi, Şam İslâm Bankası Hukukî Denetim Kurulu gibi oluşumlarda bulunarak çeşitli görevler yapmıştır (Pehlivan, 2020, s. 221). Bu ve benzeri yerlerde görevler yapması, onun akademik başarılarının ve bilimsel katkılarının takdir edildiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Müellifin eserlerine ve konuşmalarına bakıldığında hayatın toplumsal sorunlarını temel alan bir çizgiye sahip olduğu görülmektedir. Bunun yanında diplomatik bir dil kullanmasından, siyasî tercihlerinden ve tartışma metodolojisi olarak cedelci bir yapıya sahip olmasından olsa gerek hayatının sonuna kadar tartışmalı bir figür haline geldiği de söylenilebilir (Aslan, 2015, s. 348). Bûtî, 21 Mart 2013 yılında Şam'da bir camide bulunduğu sırada camiye yapılan intihar saldırısı sonucu hayatını kaybetmiştir.

Bûtî'nin nihaî projesi, İslâmî geleneğe derinlemesine vâkıf olabilen ve aynı zamanda modern çağın ihtiyaç ve zorluklarıyla baş edebilen donanımlı âlimlerin yetiştirilmesine yönelik sağlam ve bağımsız İslâmî öğretim kurumları inşa etmektir (Christmann, 2004, s. 151). Burada Bûtî, öğrencilerin geleneksel İslâm bilgisine derin bir anlayışla sahip olmalarının yanı sıra çağın değişen ve karmaşık dünyasında da etkili olabilmelerini hedefler. Bu sayede, İslâm'ın temel değerlerini korurken, modern toplumda sorunlara çözümler üretebilen, çağın gereksinimlerini anlayabilen ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilen âlimler yetiştirmeyi de amaçlamaktadır.

1.2. Tasavvufî Kimliği ve Tasavvufa Yönelik Bazı Düşünceleri

Babası Molla Ramazan'ın sûfî bir kimliğe sahip olması ve zamanını yoğun olarak ibadetlerle geçirmesi Bûtî'nin tasavvuf kültüründen uzak olmayan bir çevrede yetiştiğini göstermektedir. İslâm düşüncesinde tasavvuf, Bûtî için önem arz eder. Onun nazariyesinde tasavvuf "İslâm'ın özü ve müslümanın kalbinin derinliklerindeki cevheri"dir. Başka bir deyişle tasavvuf, İslâm'ın özünde derinlemesine anlam ve mânevî derinlikler barındıran bir boyuttur. Ona göre müslümanın kalbindeki kıymetli bir cevherdir; Allah sevgisi ve korkusu bu özle gerçekleşir. Tasavvuf olmadan İslâm, yüzeysel ve içi boş ritüellere dönüşebilir ya da insanlar arasında zâhirî bir din haline gelebilir (el-Bûtî, 1998, s. 117-118). Buradan anlaşılmaktadır ki Bûtî, tasavvufun İslâm'da önemli bir rol oynadığına ve olmaması durumunda İslâm'ın ruhanî boyutunun zayıflayabileceğine işaret etmektedir. Başka bir ifadeyle içsel mâneviyatın eksikliği nedeniyle insanlarda yeterli anlayış ve derinlik kazanamayabileceğini dile getirmektedir.

Bûtî'nin düşüncesinde tasavvuf, kişinin kalbini kirlilerden, kötü düşüncelerden ve dünya sevgisinden arındırarak, haramlardan korunmasını ve kaçınmasını sağlar. Aynı zamanda farzları yerine getirme, kul hakkını gözetme gibi erdemli davranışları artırarak kişinin mânevî yönünü güçlendirir (el-Bûtî, 1998, s. 118). Ona göre tasavvuf; insanoğlunu imanın semeresine götüren bir merdiven (el-Bûtî, 2007, s. 121); nefsi tezkiye etmek suretiyle Allah ve Resûlü'nün sevgisine mazhar olmasını sağlayan bir yoldur. Müellif, Allah'ın kitabında defalarca bahsedilen cihadın asıl maksadının, kişinin içsel dünyasındaki mücadele ve mânevî kirlilerden arınarak nefsiyle olan savaşı olduğunu beyan eder. Bu savaş, fiziksel savaş ve çatışmalardan daha çok, kişinin nefsin kötülükleriyle baş etme sürecini ifade eder (el-Bûtî, 1998, s. 189-190).

İnsanın ruhsal arınma ve gelişme sürecinde nefsin kontrol altına alması ve mânevî gıdalarla ruhunu beslemesi önemlidir. Arınmanın manası, Bûtî'nin nazariyesinde ruhu kuşatan şehvet ve istekleri hafifletmek, bu şehvet ve isteklerin etkisinden uzaklaşarak şehadet ve gayb âlemler arasında mümkün olduğu kadar çok pencere açmaya çalışmaktır. Ayrıca ruhun ihtiyaç duyduğu gıdayı alarak gelişmesini sağlamaktır. Eğer ruh, ihtiyaç duyduğu gıdayı alırsa tazelenir ve kişinin ruhu Allah'ın sevgisi ve nuru ile parlayacaktır. Nûrânî bir parıltı ile parlayan ruh yaşadığı hal, duygu ve özlemle nefse hâkim olacaktır (el-Bûtî, 2010, s. 175).

Tasavvufun içerisinde biri duygusal; diğeri ahlâkî olmak üzere iki eğilimin olduğunu ifade eden Bûtî, söz konusu bu iki eğilimin birbirleri ile karıştırılmaması gerektiğini ifade eder. O, duygusal anlamda menfaatleri uğruna samimiyetten uzak, maddiyetin ön planda olduğu, siyasî etkinlik ve mânevî liderlik anlamında güç kazanmak için uğraş veren sûfî şeyhleri eleştirir. Ayrıca şeyhe taassubiyet, duygusallaştırılmış zikir ve tesbih gibi eylemlere de karşı çıkar (Christmann, 2004, s. 143-

144). Buna karşılık Bûtî, İslâm ahlâkından ibaret olan ya da Kur'ân ve Sünnet'e dayanan eylemlerden oluşan ahlâkî tasavvufun kişinin hayat tarzı haline getirilmesi gerektiğini savunur (Christmann, 2004, s. 144; Pehlivan, 2020, s. 221).

Bûtî, bir müslümanın Allah'a olan derin bağlılığını yansıtan bir kavram olan "takva" üzerinde durur. Ona göre nefsi kontrol etmek, heva ve heveslere karşı gelmek ve helal-haram ayırımını dikkate almak gibi unsurlar, müslümanın takva yolunda ilerlemesine ve İslâmî değerlere uygun bir şekilde yaşamasına yardımcı olur. Onun nazariyesinde bir müslümanın takvası, zaman zaman nefsinin eylemlerini ve davranışlarını sıkı bir şekilde denetleyerek onları sürekli sorgulamasında ortaya çıkar. Şayet nefsin arzularına teslim olmaz, onları kontrol altına alırsa, bu takvanın bir göstergesidir. Bu bağlamda kişi, elde ettiği gelirin helal yollardan sağlandığından emin olmak için çaba sarf eder. Diğer bir ifadeyle Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla helal kazançlara yönelir ve haramdan uzak durur. Böylece insan, Hakk'ın emirlerine uyma çabası içinde olduğunda, dünya nimetlerine karşı aşırı düşkünlüklerini frenleyerek heva ve heveslerini kontrol altında tutar (el-Bûtî, 2007, s. 115).

Bûtî'nin tasavvufun temel esaslarından "ihسان" kavramına olan yaklaşımı, İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hadisine dayanan açıklamaları çerçevesinde şekillenmektedir. Hadiste de belirtildiği üzere ihşanın tanımı "Allah'ı görür gibi kulluk etmendir. Sen O'nu görmeden de O seni görmektedir" (Buhârî, "İmân", 37). Bûtî'ye göre bu yüce mertebeye ulaşmak, kişinin iç dünyasını temizlemesi (nefsi tezkiye etmek), ihlâsla hareket etmesi, Allah sevgisini ve korkusunu kalbine yerleştirilmesi, O'na güvenip tevekkül etmesi ve sadece Allah'ın rızasını talep etmesiyle mümkündür. Bu unsurlar, İslâm dininin özünü temsil etmekte ve tasavvufun temel amacını oluşturmaktadır (el-Bûtî, 1998, s. 190).

Tasavvufta müridin nefsinin terbiye etmesini ve mânevî gelişimini desteklemesini sağlayan temel unsurlardan birisi de râbitadır. Bu bağlamda tarikatlarda ya da tasavvufî öğretilerde, şeyhlerin rolü ve müridlerin zikir pratiğiyle ilgili çeşitlilikler de mevcuttur. Burada Bûtî, bazı tarikatların doktrinleri içerisinde yer verdiği, müridlerin Allah'ı zikretmeye başlamadan önce şeyhlerini düşünmeleri, onları tasavvur etmeleri ve şeyhin, müridin ilâhî huzura erişme sürecinde önemli bir aracı veya rehber olarak kabul edilmesi yaklaşımını hoş görmez. Bid'at olarak kabul ettiği bu eylemin haram olduğunu ve tasavvufta hiçbir ilişkisinin olmadığını beyan eder (el-Bûtî, 2007, s. 125-127). Bunun yanı sıra Bûtî, tasavvuf geleneği içerisinde yaygın olarak kullanılan ve mürid-şeyh ilişkisini açıklamaya yönelik birtakım bilgiler de sunar. Onun nazarında bir mürid, şeyhini sevdiği zaman aslında Allah'ı sevdiği için sevmektedir. Başka bir ifadeyle müridin sevgisi Allah sevgisinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra o, bir insanın Allah'ı tanımadan veya sevmeden, sadece şeyhini sevmesi durumunda, bu sevginin bir menfaat ilişkisinden kaynaklandığını iddia eder (el-Bûtî, 2007, s. 128).

Netice itibarıyla Bûtî'nin düşüncesinde gerçek tasavvufun temeli Kur'ân ve Hz. Peygamber'in sünnetidir. Ona göre bu kaynaklardan sapmalar veya bid'atlara yönelmeler, tasavvufun asıl amacını zedelemektedir. Bûtî, tasavvufun özünün Kur'ân ve sünnet olduğunu, böylece tasavvufun sağlam bir temel üzerine oturtulması ve doğru bir anlayışla pratik edilmesi gerektiğini savunmaktadır.

1.3. Bûtî'nin Tasavvufa ve Ahlâka Dair Eserleri

Velûd bir müellif olan Bûtî; İslâm hukuku, kelâm, felsefe, akaid, hadis, tasavvuf, siyer ve İslâm düşüncesi gibi İslâmî ilimlerin hemen hemen her alanında eserler vermiş, ele aldığı eserlerle müslümanlar arasında popülerliğini arttırmıştır. Eserlerinde genel anlamda konu sınırlaması olmadığı da görülmektedir. O, kendi zamanın güncel meselelerine ve tehlikeli konulara dair düşüncelerini kaygı duymaksızın her platformda dile getirmiş ve eserlerine de yansıtmıştır (Christmann, 2004, s. 137; Sayhar, 2003, s. 23). "Tasavvufa ve Ahlaka Dair Eserleri" olarak başlıklandırığımız bu kısımda Bûtî'nin doğrudan ya da dolaylı olarak tasavvufî konulara değindiği birtakım eserlerinden bahsedeceğiz.

1.3.1. el-Hikemü'l-'Atâ'iyye: Şerh ve Tahlîl

Bûtî'nin tasavvuf disiplinine yönelik kaleme aldığı eserlerden biri el-Hikemü'l-'Atâ'iyye: Şerh ve Tahlîl'dir. Eser, adından da anlaşılacağı üzere İbn Atâullah'ın el-Hikemü'l-'Atâ'iyye'sinin daha iyi anlaşılabilmesi için tasavvufun derin konularına açıklık getirmek suretiyle kaleme alınmıştır. Bilindiği üzere İbn Atâullah'ın bu eseri takriben 300 kadar hikmetli sözünden teşekkül etmekte ve tasavvufun temel konularıyla ilgili görüş ve düşüncelerini yansıtmaktadır (Kara, 1998, s. 502; 1999, s. 337-338). Müellifimiz söz konusu bu eser üzerine yapmış olduğu çalışmasını, kendisinin yaptığı hayırlı amellerinin en hayırlısı olarak telakki etmektedir (Timurtaş, 2010, s. 678). Onun bu eserine üslup ve içerik açısından bakıldığında Bûtî, muğlak olan ifade ya da kelimeleri sade bir dil kullanmak suretiyle açıklığa kavuşturur. Bunun yanında şatahat türü ifadeler de yer vermez (Aslan, 2015, s. 362). O, Kur'ân ve Sünneti referans göstermek suretiyle görüş ve düşüncelerini dile getirir.

1.3.2. Tecribetü't-terbiyeti'l-İslâmiyye fi mîzânî'l-bahs

Şam'da 1961 yılında Emevi Kütüphanesi tarafından neşredilen 133 sayfalık bir eserdir. Eserde, okullardaki İslâmî eğitimin sosyal, siyasal ve ahlâkî boyutları ayrıntılı bir şekilde incelenerek, İslâmî eğitimin anlamı ve önemi, ahlâkî seviyenin yükseltilmesi, Arap dili ve edebiyatının güçlendirilmesi, hurafelerin ortadan kaldırılması gibi yönler ele alınmaktadır (Uleyvân & el-Ğavş, 2012, s. 240). 1990 yılında Mektebetü'l-Fârâbî tarafından 157 sayfa olarak tekrar yayınlanan eser, tasavvufî konulara dolaylı olarak değinmektedir (Aslan, 2014, s. 23).

1.3.3. Ebhâs fi'l-kimme

1973 yılında Fârâbî Kütüphanesi tarafından Şam'da yayımlanan ve günümüzün eğitimli neslini yakından ilgilendiren dinî, fikrî ve sosyal sorunları ele alan ve bir dizi kitaplardan oluşan eserin genel adıdır. Bu eser, sade ve özlü bir dille yazılmıştır ve kültürel çeşitlilik gözetmeksizin geniş bir okur kitlesi için anlaşılabilir bir içeriğe sahiptir. Bu serinin ihtivasında yer alan on kitap ise şunlardır;

- Bâtî'nü'l-ism: el-hatarü'l-ekber fi hayati'l-müslimîn
- el-İnsan ve adâletullah fi'l-arz
- Menhecun terbeviyyun ferîd fi'l-Kur'ân
- ilâ külli fetâtin tü'minu billâh
- el-İslâmu ve müşkilâtü's-şebâb
- Min esrârî'l-menheci'r-Rabbânî
- Men hüve seyyidü'l-kader fi hayâti'l-insân
- Meni'l-mes'ûlu an tahallufi'l-müslimîn
- Hâkezâ fe'l-ned'u ile'l-İslâm
- ed-Dînu ve'l-felsefetu ev beynî ve beyne reîsi kısmî'l-felsefe (Uleyvân & el-Ğavş, 2012, s. 241-244).

Yukarıda ifade edilen bu tür eserler ağırlıklı olarak Kur'ân, akaid, İslâm mezhepleri ve İslâm düşüncesi konuları üzerinde yoğunlaşmıştır. Konu ile ilgili yapılan çalışmalarda Bûtî'nin “min esrârî'l-menheci'r-Rabbânî” ve “el-İnsan ve adâletullah fi'l-arz” adlı kitapları tasavvuf ve irşad türü eserler bağlamında değerlendirilmiştir (Aslan, 2014, s. 23).

Bûtî'nin “min esrârî'l-menheci'r-Rabbânî” adlı eseri, Allah'a imanın gerekliliğinin sırlarından, Allah'ı zikretmenin insan hayatına olan etkisine, çocuk yetiştirmenin önemine ve evlâtlar arasında adaletin vurgulandığı önemli prensipleri içermektedir. Ayrıca, emri bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker âdâbı gibi konular da bu kitapta ele alınmaktadır. 1977 yılında Mektebetü'l-Fârâbî tarafından yayınlanan eser, toplamda 98 sayfadan teşekkül etmektedir. ‘el-İnsan ve adâletullah fi'l-arz’ adlı kitap ise yeryüzündeki insanların yaşadığı farklı kaderler, belalar, musibetler ve nimetlerle ilgili, Allah'ın adaleti konusunda sorular soranlara mantıklı ve ikna edici cevaplar sunmaktadır. Eserin ilk baskısı 1972 yılında 108 sayfa olarak yayınlanmıştır (Uleyvân & el-Ğavş, 2012, s. 242-243; Aslan, 2014, s. 23-24).

1.3.4. 'Alâ tarîki'l-'avdeti ile'l-İslâmî resmun li minhâcin ve hallun li müşkilât

Bûtî'nin kaleme aldığı bu eser, adından da anlaşılacağı üzere ağırlıklı olarak arzu edilen İslam toplumunun oluşması için gereken temel esaslardan bahseder. Öte yandan kadın hakları, kadına düşen görevler ve bunun hikmeti gibi pek çok konuya da değinmektedir. İlk olarak Beyrut'ta 1981 yılında Mektebetü'l-Fârâbî ve Müessesetü'r-Risale yayınevi tarafından basılıp toplam 200 sayfadan oluşan bu eser (el-Bûtî, 1981), İslâmî tebliğ metodunu açıklayan bir çalışmadır ve bu çalışma M. Sait Şimşek tarafından “İslam'a Davet Metodu” adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir (Pehlivan, 2020, s. 223).

1.3.5. Medhal ilâ fehmi'l-cüzûr: Men ene ve li-mâzâ ve ilâ eyne?

Eser, insanın hayatının başından sonuna kadar süren yolculuğundan, vahiy ve bilimsel metoddan bahseder. Özellikle İslam'ı daha iyi anlamak isteyen Batılı okuyuculara yönelik olarak İngilizce, Almanca ve Fransızca dillerine çevrilen bu eser, 2006 yılında Şam'da Daru'l-Fikr tarafından 164 sayfa olarak basılmıştır (Uleyvân & el-Ğavş, 2012, s. 257). İslâm'ın içerdiği potansiyeli, bu çağda yaşayan insanın mutluluğunun kazanılması noktasında bir yol olarak sunar (Aslan, 2014, s. 24).

1.3.6. Şahsiyyâtun istevkafetnî

Eser, hayatı boyunca kendisini etkileyen önemli şahsiyetlerin biyografilerine yer vermektedir. Kitapta, Abdullah b. Mübârek (v. 181/797), Fudayl b. İyâz (v. 187/803), Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî (v. 505/1111), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (v. 672/1273), Cemâleddîn Efgânî (1838-1897), Said Nûrsî (1878-1960), Mustafa es-Sibâî (1915-1964) ve Roger Garudy (1913-2012) olmak üzere düşünce dünyasına katkıda bulunan önemli sekiz simaların hayatlarını konu edinmektedir. Kitap, 1999 yılında Dâru'l-Fikr tarafından yayımlanmış olup, toplamda 243 sayfadan oluşmaktadır (Uleyvân & el-Ğavş, 2012, s. 250-251).

2. el-Hikemü'l-'Atâ'iyye: Şerh ve Tahlîl

2.1. Kavramsal Çerçeve: Mârifet ve Ârif-i Billâh

Tasavvuf, Allah'a yakınlaşmayı ve O'nu tanımayı hedefleyen mânevî bir yolculuktur. Bu yolculuk sürecinde mârifet, tasavvufun ana konularından biri olarak öne çıkmaktadır. Mârifet kavramı, sözlük anlamı itibariyle; ilim, bilgi, idrak etme, vâkıf olma, kavrama gibi anlamlara gelmektedir (Lisânüddin, 1968, s. 417; Cürçânî, 1985, s. 236; Tehânevi, 1996, s. 1558). Tasavvufî literatürde ise mârifet "sûfîlerin rûhânî halleri yaşayarak, manevî ve ilâhî hakikatleri tadararak (iç tecrübe ve vasıtasız olarak) elde ettikleri bilgi" şeklinde tanımlanmaktadır. Hakk'a dair elde edilen bu tür bilgiye mârifetullah; mârifetullah ile donanmış kişilere de ârif-i billâh ya da ârif denilmektedir (Uludağ, 2012, s. 236). Mârifetin kendisinde vücud bulduğu kavramlardan biri olan ârif, Allah'ı gerçek yönüyle bilen irfan sahibi olan bir kimsedir (Cebecioğlu, 2004, s. 60). Kesinlik seviyesinde en üst derecedeki hakka'l-yakîn olan bilgi, mârifet sahibi olan bu zâtlara mahsustur (Kuşeyrî, 1989, s. 171).

Sûfîler, mârifetin ilimle birlikte değerlendirildiğinde anlam kazandığına inanırlar. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse onlara göre mârifetin önkoşulu ilimdir. Onlar ilim terimini, mârifet anlamında kullandıklarında bunu tasavvufî terminolojiye ait bazı sıfatlarla birleştirerek "ledün ilmi, bâtın ilmi, esrar ilmi, hâl ilmi, makam ilmi" gibi ifadelerle ortaya koymuşlardır. Bu ifadelerle ilâhî sırlar ve gerçeklere, nefsin niteliklerine, varlıkların durumuna ve gayb niteliğindeki bazı hususlara ilişkin bilgiyi kastetmişlerdir. Sûfîler, mârifetin temelini ilim olarak gördükleri için ilimsiz mârifetin mümkün olmadığına, aynı şekilde mârifetsiz ilmin de sorumluluk getiren bir yük olduğuna inanmışlardır. Onlara göre mârifet, ledünnî bir ilim olarak kabul edilmiştir (Uludağ, 2003, 54). Aynı şekilde Gazzâlî, hikmetin hakikatine yani gerçek bilginin derinliğine sadece ledünnî bilgi ile ulaşılabileceğini söylemektedir (Gazzâlî, 1995, s. 95). Hücvirî de (ö. 465/1072) Allah'ı en yüce özellikleriyle tanımanın bir gereklilik olduğunu; ancak bunun Yüce Allah'ın hassas bir gözetimi ve sağlam bir himayesi olmadan gerçek ve samimi bir biçimde gerçekleşmeyeceğini beyan etmektedir (Hücvirî, 2014, s. 337).

2.1. Bûtî'nin Mârifet ve Ârif-i Billâh Düşüncesi

Yukarıdaki bilgilerden hareketle Bûtî'nin mârifet anlayışını ve ârif-i billâh'a dair görüşlerini "el-Hikemü'l-'Atâ'iyye: Şerh ve Tahlîl" eserinde geçen bazı beyitler üzerinden tespit etmek suretiyle irdeleneceğiz.

- ❖ Allah sana mârifetten bir cihet açtığına amelinin az olmasına aldırış etme. Allah sadece seni tanımak istediği için sana mârifetten bir cihet açmıştır. Mârifeti sana verenin O olduğunu, amelleri ise senin Allah'a takdim ettiğini bilmiyor musun? Onun sana verdiği nerede? Senin ona verdiği nerede? (İbn Atâullah, 1963, s. 7-8).

Bûtî, bu sözü açıklarken mârifetullahı iki kısımda değerlendirir. İnsanın bu iki yoldan birisini seçmekle sapkınlıktan kaybolmuşluktan kurtulup hidâyete ve mârifetullahı ulaşmasının mümkün olduğunu söyler. Ona göre birinci yol, kıldan Allah'a doğrudur. Bu yol, uzun ve meşakkatlidir. İnsan bu yola iman hakikatlerini ve erkânını gönlü ve aklıyla kabul etmesi, ona göre amel etmesiyle başlar. Bu da insanın kalbini Allah'ın muhabbetine, büyüklüğüne ve takvaya yöneltir. Daha sonra Allah'ın emirlerine yönelip onları yerine getirir. Bu da kişiyi münkerâtlardan sakındırır. Bu yolun sonucu, kişinin gözünde dünyanın artık yavaş yavaş değer kaybetmesi; âhiretin ve ona bağlı amellerin kişinin kalbinde değer kazanıp büyümesidir.

Böylece kişi yöneldiği mârifet yoluna dünyaya verdiği önemden daha çok önem verip o yoldan gitmeye devam eder. Bu yol da hidâyet ve kurtuluş yoludur (el-Bûtî, 2004, I/s. 122).

Ona göre kişiyi mârifetullahı ulaştıracak ikinci yol ise Allah Teâlâ'nın kuluna teveccüh etmesi, başka bir ifadeyle bu yolun Allah'tan kula doğru olmasıdır. Yani birinci yolda teveccühün kişiden başlayıp Allah'a gitmesi; ikinci yolda ise Allah'tan başlayıp kişiye doğru yönelmesidir. Bu yol ise seçilmişlerin yoludur. İnsan, nefsinin heva ve heveslerine itaat ettikçe ya da dünyevî isteklerin peşinden koştukça hakikat yolundan sapmaya başlar, Allah'tan uzaklaşır. Bu durumda Allah Teâlâ, insana farklı kapılar açmak suretiyle ona rahmetiyle muamelede bulunur ve merhamet kapısını da aralar. Hak Teâlâ, ona uyarılarda bulunurken aynı zamanda lütuf da ihsan edebilir. Böylece kulumu kendisine çeker. Daha sonra kul, bu yolla mârifet saadetine ulaşır (el-Bûtî, 2004, I/s. 122-123). Bu iki yol Kur'ân-ı Kerim'de şöyle ifade edilmektedir: *اللَّهُ يَجْتَنِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ* "Allah (dini tebliğ için) dilediğini seçer ve kendisine yöneleni doğruya iletir" (Şurâ, 42/13).

Müellifin düşüncesine göre yukarıda da ifade edildiği üzere insanların Allah'a ulaşabileceği iki temel yoldan biri, Allah'ın kullarından dilediğini seçmesi ve onları kendisine çekmesiyle gerçekleşir. Bu durum, Kur'ân'da geçen âyette de belirtildiği gibi Allah'ın dilediğine lütufta bulunmasıyla oluşur. Bu seçilmiş kullar, Allah'ın kulları arasından özel bir şekilde seçilir ve doğrudan onun tarafından hidayete erdirilir. Bu yolu seçme konusunda insanın herhangi bir seçeneği ya da kontrolü yoktur. Diğer yol ise 'inayet ve hidayet yolu' olarak adlandırılır ve insanların kendi çabalarıyla bu yola girmesi ve onun üzerinde ilerlemesiyle elde edilir. Bu yol, insanların mârifet, itaat ve zikir gibi ibadetleriyle Allah'a yaklaşmasını gerektirir. Bu uzun bir süreç olabilir ve insanlar bu yolda ilerlemek için çaba sarf ederler. Nefisleriyle mücadele ederek ve çeşitli cihadlarla karşılaşarak, hidâyetin meyvesine ulaşabilirler. Bu yolu seçme ve onun üzerinde ilerleme konusunda insanların özgür iradesi ve seçeneği vardır (el-Bûtî, 2004, I/s.123).

Bûtî'nin nazarında İbn Ataullah el-İskenderî, bu iki yoldan birine işaret eder. Bu yol, Allah'ın kulları arasından dilediğini seçtiği itibâ yoludur. Bu yolla Allah, seçtiği kullarını zâyî olmaktan, heva ve heveslerinin peşinden koşmaktan kurtarır, Allah'a mârifet ve yakınlık derecesinin zirvesine ulaştırır. Bu yol, Allah tarafından seçilen kullarını dünya tutkularının ve kötü alışkanlıkların etkisinden kurtararak, onları Hakk'a yakınlaştırır ve yüce mârifet derecesine ulaştırır. Allah, bu mârifet kapılarından birini açtığı anda, kişiyi doğru yola yönlendirecek orta bir yol sunar. Bu mârifet kapısı, uzun süren ibadetler ve zikirler olmadan da kişiyi Allah'a ulaştırabilir. Ancak İskenderî, amelinin azlığından dolayı kişinin endişelenmemesini söyler ve onun çokça ibadet etmesi, nafilâ namazlar kılması, zikir çekmesi ve Allah'tan yardım dilemeye devam etmesi gerektiğini tavsiye eder. Çünkü bu ilâhî yol, kişinin kendisini tanıması için özeldir ve herkesin deneyimlediği dünya yolundan farklıdır. Ona göre bu ilâhî itibâ, Allah tarafından kalbe inen ilk muhabbetir. Bu muhabbet ve yakınlık, ârifleri çok fazla ibadete muhtaç olmaktan kurtarır ve aynı zamanda haramlardan da uzaklaştırır. Yalnız bu durum hiçbir zaman onların ibadetten mesuliyetini ortadan kaldırmaz. Allah'a yakın olan kulları arasında O'nun emirlerini yerine getirme ve nehyedilmiş amellerden uzaklaşma mesuliyeti düşürülmüş olsaydı Resûlullah (s.a.v) bu makama en uygun şahsiyet olurdu. Resûlullah (s.a.v), tüm insanlardan ibadet konusunda daha azimli, ahlâk konusunda en üstün derecedeydi. İbadetlerde sabırlı ve şüphelerden uzak dururdu. Bunun yanı sıra sahabeler de zühd hayatı yaşardı ve hayatta çok meşakkat çekenler olmasına rağmen ibadet konusunda çok titiz davranırlardı (el-Bûtî, 2004, I/s.123-129). Burada Bûtî, Allah'a olan muhabbetin insanların hayatlarına etkilerini, Allah'a olan bağlılığın ibadet ve ahlâkî davranışlar üzerindeki olumlu etkisini ve Resûlullah'ın örnek şahsiyetiyle bu muhabbetin nasıl yaşanması gerektiğini dile getirmektedir. Ayrıca bu ilâhî sevginin ve yakınlığının kişiyi kötülüklerden uzaklaştırırken, ibadet ve Allah'a itaat sorumluluğunu hafifletmeyeceğini de vurgulamaktadır.

Bûtî, ashabtan birçoğunun itibâ yoluyla hidâyete erdiğini beyan eder. O, bir örnek vermek suretiyle kurak çöllerden bir arabın Allah Resûlü'nün yanına geldiğini, kendisini görür görmez ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) söz ve nasihatlerini duyar duymaz o eski bedevinin kabalığından, kalbinin sertliğinden hatta nefsinin hiçbir tesiri altında kalmadan sanki yeniden doğmuş gibi temiz kalpli, yumuşak huylu biri haline geldiğini söyler. Daha sonra o bedevi, Resûlullah'ın meclisinden hiç ayrılmaz. Onun nefsi, dünyadan uzaklaşmaya; kalbi de Allah muhabbeti ve korkusuyla dolmaya başlar. Bûtî'nin nazarında Resûlullah'ın ashabından çoğu uzun ve meşakkat yolu olan inâbet yoluyla değil de Allah'ın kulları arasından seçtiği itibâ yoluyla hidâyete ermiştir. Önemli olan müslümanın bu itibâ yolunun bir kavme ya da asra bağlı olmadığını hatta bu kapının kıyamete kadar açık olduğunun idrakine varabilmesidir. Allah Teâlâ bu itibâ yoluyla her zaman ve her asırda kullarını hidâyete erdirir. Bûtî, bu durumu başından geçen bir olayla şöyle anlatır: "Büyük günahlarda ısrar eden ve nefesine zulmeden bir komşum vardı. İçkiye mübtelâ olmuş birisiydi. Onun etrafındaki dostları, arkadaşları onu günaha sevk ediyorlardı. Bende her gün olduğu gibi sabah namazı için camiye giderken içki içen adamı camide gördüm, şaşırdım. O sarhoş komşum, insanlardan uzaklaşıp Allah'ın yolunu tutmuştu. Onu bu kötülüklerden çekip çıkaran Allah Teâlâ'nın eliydi. Bu olay da bize Allah Teâlâ dilediğini lütufta karanlıktan çekip hidâyete erdirdiğini göstermektedir. Muhabbet ve cezbe yoluyla hidâyete eren Allah kulları, bunun gibi pek çok örneklerle doludur." (el-Bûtî, 2004, I/s. 125).

- ❖ Husûsiyet sırrını insanlık vasfının zuhûru ile gizleyen ve rubûbiyet azametini kulluğun izharında açığa çıkaran Allah (c.c) bütün kusurlardan münezzehtir (İbn Atâullah, 1963, s. 69-70).

Bûtî, yukarıda ifade edilen hikmetli sözün içerisindeki “hususî sır”dan maksadın, Allah’ın seçkin kullarına verdiği mârifet, yakınlık, sır ve tecelliyatlar olduğunu dile getirir. Ona göre Allah Teâlâ istediğine nimet olarak verdiği sırları ve ikram olarak verdiği mârifeti başkalarının ulaşamadıklarına ulaştırır. Bu sır ve mârifetin hikmeti, beşerî sıfat perdesiyle gizlenmektedir. Allah Teâlâ, bu seçkin kullarını övmekte olup onların hüznülenmeyeceklerini ve korkmayacaklarını kudsî bir hadiste şöyle buyurmaktadır: “Kim benim veli bir kuluma düşmanlık ederse, Ben ona karşı harp ilan ederim”. Bu zâtlar diğer insanlardan ayrı bir sınıf oluşturur, melekler daima onları kollayıp gözetirler. Çünkü bu zâtlar Allah’ın boyasıyla boyanmışlardır. Onlar zâhiren diğer insanlar gibi yaşar, hayatın sıkıntı ve çilesini çekerler. Özel vasıflara sahip olan kişiler, Bûtî’nin düşüncesinde Allah tarafından belirli vazifeler ve önemli görevlerle donatılmışlardır. Bu vazifeler, Hz. Peygamber aracılığıyla bu özel kişilere ulaştırılmıştır. Bu özel kişiler, Allah tarafından diğer kullarından gizlenen birçok sır ve mârifete vakıf kılınmışlardır. Ancak bu sırlar, sadece seçkin insanlara gösterilir; çünkü bu sırların halka ya da avam tabakaya açılması fitneye yol açabilir (el-Bûtî, 2004, III/s. 249-251).

Müellif, “hususî sırları, beşerî sıfatları göstererek saklayan” ifadesini Hz. Peygamber’in hadis-i şerifinden örnek getirmek suretiyle açıklama yoluna gider; مَدْفُوعٌ بِالْأَبْوَابِ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لَا يَرَهُ “Saçı-başı dağınık, toz toprak içinde ve kapılardan geri çevrilen nice insan var ki Allah adına yemin etse Allah yemininde sâdık çıkarır” (Müslim, Birr, 138). Öte yandan Bûtî, Allah Teâlâ’nın bazen bu evliya zâtlarını özel sır ve nimetlerle donatmasına rağmen nefisleri hakkında fitneye düşebilirler diye bu zâtlara özel sırlarını haber vermediğini ve bazı kullarına velilik makamına ulaştırmasına rağmen bu zâtları bu tür nimetlerden haberdar etmediğini dile getirir. Bu da ona göre Allah’ın bir nimetidir. Onun düşüncesinde bazılarının halk arasında gezip “ben bu vasıflara sahibim” demesi dikkat edilmesi gerektiren bir noktadır. Çünkü sır ve mârifet sahibi zâtlar bu hususların kendisinde bulunmasına rağmen bundan hiç bahsetmezler. İnsanın Allah’a olan ibadeti, Allah’ın sıfatlarını görmede bir ayna olmalıdır. İbadet, Allah’a yaklaşmak için eda edilen birtakım ameller; ubûdiyet, insanın kalbinde oluşan bir haldir. İnsan her hâl ve makamda kendini zayıf görüp Allah’a muhtaçtır (el-Bûtî, 2004, III/s. 252-255). Görüldüğü üzere insanın ibadeti ve ubûdiyeti, Allah’a olan muhtaçlığını, zayıflığını ve kudretinin sınırlılığını ifade etmektedir.

- ❖ Kim Allah’ı bilirse O’nu her şeyde görür. Kim Allah’ta fâni olursa her şeyden gayb olur. Kim O’nu severse hiçbir şey onda etki etmez (İbn Atâullah, 1963, s. 105).

Müellifimize göre söz konusu bu hikmetli söz bağlamında Allah’a iman eden kişide şu üç sıfatın bulunması gerektiğini beyan eder;

- Allah’ı tanıyıp O’nun mârifetinden faydalanması,
- Hakiki bir imanla Allah’ın mârifetinin dışındaki herhangi bir şeye bağlı olmaması,
- Allah Teâlâ’nın muhabbetine bir vesile ile bağlanması ve muhabbetini Allah dışındaki varlıklara sarfetmemesi (el-Bûtî, 2004, IV/s. 132).

Bûtî’ye göre kul, çoğu zaman Allah Teâlâ’ya tam bir mârifetle bağlanır. Bazen de tamamen dünyaya dalıp mârifetullahtan bir pay almaz. Çoğu zaman muhabbetullah, kişinin kalbine yerleşir; ancak kul, mâsivâdan tamamen kurtulamaz. Burada Bûtî, yukarıdaki üç sıfatın tafsil edilmesi gerektiğini şöyle ifade eder: “Bu üç sıfatın en önemli ve esaslı olanı mârifet sıfatıdır. Mârifetullah nedir? sorusuna cevap bulmamız lazım. İnsanın ilâhî zâtı kendi aklınca ve hâsâ diğer mahlûklar gibi tanınması imkân dâhilinde değildir. Bu beşerî aklın idrak edebileceği bir şey değildir. Çünkü akıl Hakk’ı ihata edemez. Bu yüzden denilir ki Allah Teâlâ senin kalbine gelen her şeyin zıttıdır. Muhakkak Allah’ı tanımak, O’nun sıfatlarını tanımakla olur. Bu sıfatlar da O’nun vücudu yani var olması, tek olması, kudreti, ilmi, hikmeti, rahmeti, lütfu, kahrî olması, büyüklüğü, kerem sahibi olması, insanı diriltmesi ve öldürmesi gibi sıfatlardır.” (el-Bûtî, 2004, IV/s. 132-133).

Bûtî’nin nazarında ârif, ilkin Allah Teâlâ’yı her şey de göremeyebilir. Fakat bütün eşya ârifin gözünde kaybolduğu ve değersiz hale geldiği zaman, O’nu her şeyde görmeye başlar. Hakk’ı gördüğü zaman eşya, ârifin gözünde cüz-i fâni olur. Bu da mârifetullah için gerekli olan fâniliğin kişide zuhûr ettiği zamandır. O, bu fâniliği cüz-i fâni olarak tabir eder ve bunu da şöyle tanımlar: “Bütün varlıkların senin gözünde sadece bir hayal gibi gelmesi, fâni olması ve onlarda ilâhî tecelliyatları görmesidir. Fakat bazı ârif zâtlar bu cüz-i fânilikten küllî fâniliğe intikal etmiştir. Bütün varlıklar onların gözünde artık bir hiçbir şey ifade etmez olmuştur. Varlıkları, eşyayı bırakıp tüm bunların gerçek mucidine yönelmişlerdir.” Bûtî’nin ifadesiyle Ataullah İskenderî, yukarıdaki hikmetli sözle küllî fâniliği kast etmiştir. Bu küllî fânilik çoğu zaman ârif olan kişide devamlı hale gelir. Bazen de ansızın kaybolmaya başlar (el-Bûtî, 2004, IV/s. 134-135).

Bûtî, Atâullah İskenderî'nin "Kim Allah'ı bilirse O'nu her şeyde görür" sözüne de açıklık getirmektedir. Mârifetullahı ulaşan ârif, artık O'nunla bekâya döner. Bu hâl ve makamlar Hz. Peygamber, ashâb-ı kirâm, onlardan sonra gelen rabbânî âlimler ve sıddıkların hal ve makamıdır. Ârif olan zât, her şeyde fâni ve Allah ile bâkidir. Bu kişi beşeriyetle tüm bağlarını koparmış, Allah Teâlâ'nın sıfatlarıyla sıfatlanmış kişidir. Çoğu zaman ârif olan kişide şeriatla bağdaşmayan söz ve fiiller meydana gelebilir. Bunun sebebi Allah da fâni olduğu ve sadece O'nu düşündüğü içindir (el-Bûtî, 2004, IV/s. 135-136).

Yukarıda beyanı geçen bu mârifet Bûtî'nin düşüncesinde kulun rabbini tanıma yollarından ya da eserlerinden bir eserdir. Ârif olan kişi bu mârifeti elde ettiği zaman Rabbini her yerde müşâhede eder ve bu şühûd hali de Allah'ın muhabbetine ulaştırır. Böylece ârif olan zât, artık tüm kâinatta Allah Teâlâ'nın cemâlinin ve sıfatlarının tecelli ettiğini görür. Yeryüzündeki bu çeşitlilik ne kadar çok olursa olsun ârif için hepsi de Allah Teâlâ'nın sıfatlarının bir tezahürü olarak görünür. Yediği her nimette ve tattığı her şeyde Allah'ın ihsanından başka bir şey görmez. Gözün ve kalbin hayrete düştüğü her şeyde Allah'ın azametinin ve saltanatının zuhûr ettiğini müşâhede eder. Bu muhabbetin unsurları şu üç şeyde toplanır; Kalp ile elde edilen güzellikler, nefse tesir eden iyilikler ve akli hayretler içerisinde bırakan Allah'ın azamet ve büyüklüğü. Bu unsurlar kişiyi muhabbete ve mârifetullahı sevk eden etkenlerdir (el-Bûtî, 2004, IV/s. 136-137).

- ❖ Ârif, hakka bir işarete bulunduğu O'nu kendine işaretinden daha yakın bulan değildir. Bilakis ârif O'nun vücûdunda fâni, şühûduna ermiş olması sebebiyle işareti dahi olmayan kişidir (İbn Atâullah, 1963, s. 50-51).

Bûtî, tasavvufun en büyük gayesi ve hedefinin kalbe Allah'ın muhabbetini yerleştirdikten sonra halk içerisinde iken de kalbin daima Allah ile beraber olması gerektiğini ifade eder. Ona göre Allah'a tevekkülünden ve O'na yönelmesinden dolayı ârif, Allah'ın istediklerini kendi isteğine tercih eder. O, bu mertebeye bütün sebeplerin Allah'ın saltanatında gizlenmiş olduğunu ve O'nun şühûdunda diğer meşhûdâtın eriyip gittiğini beyan eder. Bu durum âriflerin dünyadan el etek çekip hiçbir insanla alaka kurmadıkları anlamına gelmez. Onlar beşeriyet konusunda herkesle konuşur ve irtibat kurarlar. İnsanlarla beraber olduğu zaman onun hali hep Allah ile olur. Seyr-u sülûk yolunda en büyük mertebenin bu olduğunu söyleyen Bûtî, ashâb-ı kirâmın da bu mertebeye ulaşmak için çaba sarf ettiğini dile getirir (el-Bûtî, 2004, II/s. 471-473, 477-478).

İnsanın nefesine bakışı, manevî bir bakış açısı kazanma ve Allah'ın rızasını arama yolculuğunda kritik bir öneme sahiptir. Bûtî bu duruma bir misal vererek konuya şu şekilde yaklaşır; "Birisine nefesine bakar, nefsinde birçok sıkıntı olduğunu görür. Eğer bu sıkıntılara iyi yönden bakarsa benim imtihanım der ve bu durumun Allah Teâlâ tarafından verildiğini anlar. Diğer taraftan da kendi günahlarının meyvesi olduğunu bilir ve şerre delâlet ettiğini bilir. Nefsimize baktığımızda bu iki hâl karşılaştığımız hallerdir. Ârif, kâmil, rabbânî zâtlar ise bu haller içine girmez ve nefesine hiçbir pay biçmez. Her şeyi ile Allah'a tam bir teslimiyet haline girer ve Allah'ın razı olmadığı şeyleri yapmaz. Diğer insanların yaptığı gibi mertebe kazanmak için ya da bunlar benim nefsimi uyduğum için başıma geldi demez. Tamamen Allah'a teslim olmuştur. Ârif-i Billah olan zât için nefsinin mutluluğu ya da üzüntüsü ona dert olmaz, onun tek derdi Allah'tır. Onlar nefislerini hiçe sayıp sadece Allah rızası için çalışırlar ve onların tek amacı Allah'ın rızasına ulaşmaktır. Bu dünyadaki zorluklar, sıkıntılar, darda kalmalar, rahatlık gibi şeyler onlar için hiçbir şey ifade etmez". Onun düşüncesinde sahabe ve ârif zâtların çıktığı merdiven muhabbet merdivenidir. Kişinin kalbinde Allah'ın muhabbeti arttığı zaman kişi nefsini unuttur. İşlerindeki zararı ya da kârı düşünmez. O da Allah'a yakınlık ve rızasını talep etmektir. Nebîler ve sıddıklar her zaman bu şuurla yaşamlarını sürdürmüşlerdir (el-Bûtî, 2004, II/s. 473-474).

Sonuç olarak yukarıda zikredilen bu hususlar Peygamber Efendimizin, ashabının ve ârif olan zâtların özellikleridir. Marifet ehli olan bu zâtlar irfan ilmini Hz. Peygamber'den miras almışlardır. Zâhiren şeriate bağlı; bâtinen ise kalpleri Allah Teâlâ ile beraberdir. Bu bâtin ilmi, onların hayatlarının esasını teşkil etmektedir.

- ❖ Zâhid methedildiği zaman bu övgünün, halktan geldiğini sandığı için rahatsız olur. Ârif ise bu övgülerin Hakk'tan geldiğini müşâhede ettiği için kendisine yapılan övgüye sevinir (İbn Atâullah, 1963, s. 94).

Bu söz, tasavvufi perspektiften "ârif" ve "zâhid" kavramlarını tanımlayan derin bir içeriğe sahiptir. Bûtî'ye göre ârif, Allah Teâlâ'yı bir olarak gören ve O'na tam bir tevekkül ile tüm işlerini havale etme konusunda derin bir bilinç düzeyine sahip olandır. Bu tanım, ârifin hem bireysel hem de evrensel bir boyutta Allah'a olan bağlılığını ifade eder. Ârif, kendi isteklerini Allah'ın murad ettiği şeylerde yok etmiştir. Bu durum bir kişinin kendi nefsi arzularını aşma kapasitesini ve ilâhî iradeye teslim olma yeteneğini belirtir. O, tüm sebeplerin ve olayların Allah'ın kudreti ve saltanatı altında gerçekleştiğinin bilincindedir. Bu hâl, onun dünyevî olaylara ve sebeplere sığınmadan, her şeyin ilâhî bir düzen içinde olduğunun idrakine vardığını gösterir. Ârif, karşılaştığı ve müşâhede ettiği her şeyi Allah'ın şühûdunun ateşinde eritir. Bu, her şeyin özünde ilâhî bir varlık olduğu inancının bir yansımasıdır. Zâhid ise dünyevi arzulardan uzaklaşan ve nefsinin taleplerini geri çeviren bir kişidir. Bûtî'ye göre her ârif zâhid; ama her zâhid ise ârif değildir (el-Bûtî, 2004, IV/s. 32). Bu nedenle, bir zâhidin dış dünyadan uzaklaşması ya da maddî arzulardan arınması, onu bir ârif yapmaz. Ancak, bir ârifin bu derin kavrayışı ve ilâhî

gerçeklerle olan içsel bağlantısı, onun zaten dünyevî arzularından uzak durmasını gerektirir, bu da onu aynı zamanda bir zâhid yapar. Bu, “her ârif zâhidir; ama her zâhid ârif değildir” sonucunu doğurur.

Bûtî'ye göre İbn Ataullah, zâhidleri sadece dünyadan yüz çevirenler olarak değil; aynı zamanda içsel bir irfan seviyesine ulaşamamış kimseler olarak tanımlar. Zâhidler, kendi istekleri ile Allah'ın iradesini tam anlamıyla birleştirememişler ve her şeyin Allah'ın kudretinde olduğunun tam bilincinde değillerdir. Onlar dünya ile ilişkisini tamamen kesmiş şahsiyetler olmamakla beraber dünya ile irtibatlı olup, aynı zamanda onun tuzaklarından kaçınmaya çalışırlar. Bûtî'nin nazariyesinde sırf davranışlarının güzelliğinden ya da iyi ameller etmelerinden ötürü insanların zâhidleri övmeleri, Allah'ın kullarına “bu (zâhid) kullarıma iyi ve güzel övgülerle yönelin” ilhamı, zâhidlerin gözünde kaybolur. Onlar, sebepler âleminde çevrili ve kuşatılmış oldukları için insanlardan gelen övgüleri kendisi için bir fitne ve tuzak zannederler. Çünkü zâhidler, kendilerini öven insanların, sadece onların dış görünüşlerine baktıklarını, bânularının kötü olduğunu zannettiklerinden dolayı, bu övgüleri fitne sanırlar. Bu sebepten ötürü övgülerin asıl Allah tarafından geldiklerinin farkına varmayıp insanlardan geldiğini sandıkları için bu tür övgülerden rahatsız olurlar. Buna karşılık ârifler ise insanlar tarafından kendilerine yapılan övgüleri, onların kendi fikir ve görüşlerinden, isteklerinden gelmediğini bilirler. Bilakis bunun Allah Teâlâ tarafından onlara gelen övgüler olduğunu kabul ederler. Zâhidlerin aksine tüm sebepler onların müşahedesinde çevrilidir. Kısaca bu övgülerin Allah tarafından geldiğini bildikleri için, övündükleri zaman herhangi bir sıkıntı veya rahatsızlık duymazlar. Çünkü ârifler, övgülerin gerçek kaynağının Allah olduğunun bilincindedir. Kendi nefsinden veya kendi hallerinden kaynaklanmadığını bilmek, onları övgülerin olumsuz etkilerinden korur. Kendi nefesine ait olmayan övgülerle övülmek, âriflerin özünden sapmasına neden olmaz; çünkü onlar bu övgülerin sadece Allah'ın rızasının bir göstergesi olduğunun idrakindedir (el-Bûtî, 2004, IV/s. 33-34).

Âriflerin bu tutumları, onların kibirli veya kendini beğenmiş olduğunu göstermez. Bu övgülerin kaynağını Allah'a atfeden ârifler, aynı zamanda kendi ibadetlerindeki kusurlar konusunda sürekli bir bilinçle hareket ederler, bu da onların derin bir hayâ duygusuna sahip olmalarına sevk eder. Bu bilinç, âriflerin sürekli olarak mânevî olarak uyanık olmalarını sağlar ve onları gerçeğin farkında olan (yakîn ehli) kimseler yapar. Bu bağlamda Bûtî, cennetle müjdelenen sahabeler örneğini kullanarak âriflerin durumuna dikkat çekmektedir. O, bu sahâbelerin kendilerine verilen müjdelere karşısında sevinç duymalarına rağmen; bu sevincin onların ibadetlerine olan sadakatlerini, dikkatlerini ya da Allah'a karşı olan hayâ duygularını zedelediğini söyler. Bunun yanı sıra bu sevincin, onların ibadetlerindeki eksiklikleri ya da taksiratları üzerinde bir gevşeklik oluşturmadığını, Allah'ın kendilerine vermiş olduğu nimetlerin aynı zamanda bir imtihan da olabileceğinin bilincinde olduklarını ve bu nimetlerin bir gün azaba dönüşebileceğinden de endişe duyduklarını dile getirmektedir (el-Bûtî, 2004, IV/s. 35-36). Bu duruma en açık örnek Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sahih olarak nakledilen hadistir; *إذا أحب الله العبد نادى جبريل: إن الله يحب فلانا فأحببه، فَيُجِبُّه جبريل، فَيُنَادِي جبريل في أهل السماء: إن الله يحب فلانا فأحبوه، فَيَجِبُّه أهل السماء، ثم يوضع له القبول في الأرض* “Allah (c.c.) bir kulu sevdi mi, Cebrail'e ‘ben falan kulumu severim sende sev’ der. Hz. Cebrail'de onu sever. Sonra gökyüzüne seslenir ve der ki ‘Allah Teâlâ filan kulunu seviyor sizde sevin’ ve tüm gökyüzü ehli onu sever. Ondandır yeryüzünde olanlarda onu kendi yanlarında kabul görürler (severler)” (Buhârî, “Bedü'l-halk”, 6).

Sonuç

Bûtî'nin nazariyesinde insanın Allah'a doğru çıktığı yolculuğun temelinde iman, amel, takva, erdemli davranışlar ve ahirete odaklanma gibi önemli unsurların ön planda olduğu görülmektedir. Bu yolda ilerleyen insanın dünya hayatındaki değerleri ve öncelikleri değişerek o mârifetullahtan aldığı mânevî tatminle hidayete ve kurtuluşa ulaşmaktadır. Kişi, nefsinin isteklerine eğilim göstermesi halinde Allah'a olan bağlılığında zayıflama tehlikesi ortaya çıkabilir ve gerçek amacını unutabilir. Allah, bazı kullarını rahmeti ve merhameti, uyarması ve lütufta bulunması ile insan doğru yola ulaştırır. Bu yol, bir kavme veya asra bağlı değildir; hatta bu kapı kıyamete kadar açıktır.

Ruhsal bunalıma girmiş olan insanoğlunun çıkmazı ancak nefesine hâkim olmakla gerçekleşebilir. İnsan, nefsiyle mücadele ederek ve mânevî gıdalarla beslenerek ruhsal gelişimi ve arınmayı sağlayabilir. Bu açıdan nefse hâkim olmak, Bûtî'nin düşüncesinde ruhu Allah'a olan sevgi ile doldurmak için bir adım olarak kabul edilir. İnsanın mânevî yönden gelişmesi Allah'a olan bağlılığı, nefsinin arzularına karşı gelme ve bu yolda çaba sarf etmesi ile sağlanır. Bir Müslümanın Allah'a olan bağlılığını güçlendiren ve İslâmî değerlere uygun bir yaşam sürme amacıyla nefsinin kontrol etme ve Allah'ın rızasını kazanma çabası kişinin mânevî gelişimine katkıda bulunmasını ve İslam'a uygun bir yaşam tarzını benimsemesini sağlar.

Bûtî'nin düşünce sisteminde mârifetullah'a ulaşan ârif, dünyevî unsurlardan da kopmadan Allah ile bâkî bir birliktelik içinde olur ve O'nu her şeyde görmeye başlar. Ancak bu durum kişinin şeriatın hükümlerini yok saydığı anlamına gelmez; sadece onun Allah'a olan odaklanmasının ve derinleşen mânevî durumunun bir sonucudur. Kişi, ârif olma yolunda ilerledikçe, yaratılmış varlıkların önemi onun nazarında azalır ve Allah'a olan ilgisi artar. Bu noktada, yaratılmışlar Allah'ın tecellilerini yansıtan geçici parçalar gibi görünmeye başlar ve önemsiz hale gelirler. Ârifler, dünya işleriyle meşgul olsalar bile kalpleri

daima Allah'a yönelik olur. Mânevî yolculukta kişinin nefisini doğru bir biçimde konumlandırması, son derece önem arz etmektedir. Nefs, övgülere kapılıp kendini yüceltmeye meyilli olabilir, bu ise sapkınlığa ve tehlikelere yol açabilir. Fakat aynı zamanda bu övgüler, Allah'ın inâyeti olarak kabul edilip tevazu içerisinde değerlendirilebilirse, mânevî gelişimin bir yansıması olabilir. Mârifetullah ile donanmış kişilerdeki bu ince denge, yalnızca Allah'ın iradesine bağlılık, O'na olan tam güven ve nefisini yok sayma bilinciyle sağlanabilir.

Kaynakça

- Aldemir, H. (2010). Min Ravai'l-Kur'an Çerçevesinde Butî'nin Kur'an Tarihi ve Ulumu'l-Kur'an'a Yaklaşımları ile Kur'an'ı Anlama Konusunda Örnekli Çalışmaları. *Uluslararası Şirnak ve Çevresi Sempozyumu* (14-16 Mayıs 2010), Ankara, 663-674.
- Aslan, M. (2014). *Muhammed Said Ramazan el-Bûtî'nin İlmî Kişiliği ve Fıkıhçılığı* (Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Aslan, M. (2015). *Muhammed Said Ramazan el-Bûtî'nin Hayatı, Eserleri, İlmî Kişiliği ve Fıkıhçılığı*. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 345-385.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (1993). *Sahîhu'l-Buhârî*. (Mustafa Dîb el-Buğâ, thk.). Dâru İbn Kesîr-Dâru'l-Yemâme.
- Bûtî, M. S. R. (1981). *Alâ tarîki'l-avdeti ile'l-İslâmî resmun li minhâcin ve hallun li müşkilât*. Mektebetü'l-Fârâbî&Müessesetü'r-Risale.
- Bûtî, M. S. R. (1998). *es-Selefiyyetü Marhaletün Zemeniyyetün Mübareketün Lâ Mezhebün İslâmiyyi*. Dâru'l-Fikr.
- Bûtî, M. S. R. (2004). *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye: Şerh ve Tahlil*. 5 Cilt. Daru'l-Fikr.
- Bûtî, M. S. R. (2007). *Hâzâ Vâlidî min Vilâdetihi ilâ Vefâtihî: Babam Mollâ Ramazan el- Bûtî: Hayatı Düşünceleri Mücadelesi*. (A. Timurtaş, Çev.). Kent Yayınları.
- Bûtî, M. S. R. (2010). *ez-Zalâmiyyûn ve'n-Nûrâniyyûn: muhâveletun li ma'rifetihim min hilâli süllemi'l-ilm fe'd-dîn fe'l-ahlâk*. Dâru'l-Fikr.
- Ca'berî, Semîr Rûbîn Abdulhalîm (2015). *eş-Şeyh Muhammed Saîd Ramazân el-Bûtî ve ârauhu'l-i'tikâdiyye, 'ard ve nakd fi dav'i akîdeti's-selefi* (Yüksek Lisans Tezi). Câmîâtü'l-Halîl, Külliyyetü'd-Dirâsetü'l-Ulye.
- Cebecioğlu, E. (2004). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ağaç Kitabevi Yayınları
- Christmann, A. (2004). Müslüman Alim ve Dini Lider: Şeyh Muhammed Said Ramazan el-Butî. (M. İskenderoğlu, Çev.). *Usûl: İslâm Araştırmaları*, (2), 129-154.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid Şerif (1985). *Kitâbu't-ta'rîfât*. Mektebetü Lübnan.
- Hücvirî, Ali b. Osman Cüllâbî (2014). *Keşfu'l-Mahcûb: Hakikat Bilgisi* (Dördüncü Baskı). (S. Uludağ, Haz.). Dergâh Yayınları.
- İmam Gazzâlî (1995). *Tevhid ve Ledün Risâlesi*. (S. Özburun ve Y. Ö. Özburun, Terc.). Furkan Basın Yayın.
- İbn Atâullah el-İskenderî, Ebû'l-Fazl Tâcüddîn Ahmed (1963). *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye* (İkinci Baskı). (S. K. Yetkin, Terc.). Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kara, M. (1998). *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye*. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt. 17, ss. 502-503). TDV Yayınları.
- Kara, M. (1999). *İbn Atâullah el-İskenderî*. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt. 29, ss. 337-338). TDV Yayınları.
- Khalifa, M. (2013). The impossible partition of Syria, *Arab Reform Initiative*, 1-18.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım (1989). *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. ('Abdulhalîm Mahmûd ve Mahmûd b. eş-Şerîf, thk.). Dâru'ş-Şa'b.
- Lisânüddîn, İbnü'l-Hatîb (1968). *Ravzatü't-ta'rîf bi'l-hubbi's-şerif*. (Abdülkadir Ahmed Atâ, thk.). Dâru'l-Fikri'l-'Arabi.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc (1334). *Sahîhu Müslim*. (Ahmet b. Rifat b. Osman Hilmi Karahisarî, thk.). Dâru't-Tibâati'l-Âmire.
- Pehlivan, B. (2020). Bûtî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt. EK-1, ss. 221-224). TDV Yayınları.
- Sayhar, M. (2003). *Kübra'l-Yakîniyyâtü'l-Kevniyye Adli Eseri Bağlamında Muhammed Saîd Ramazân el-Bûtî'nin İsbât-ı Vâcib Metodu* (Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Şahin, C. (2009). Suriye/Fizikî ve Beşerî Coğrafya. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt. 37, ss. 544-545). TDV Yayınları.
- Tehânevî, M. A. (1996). *Keşşâfu Istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*. (Ali Dehruc, thk.). Mektebetü Lübnan.

Timurtaş, A. (2010). Muhammed Said Ramazan el-Bûtî ve Edebi Kişiliği. *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu* (14-16 Mayıs 2010), Ankara, 675-688.

Tomar, C. (2009). Suriye/Osmanlılar'dan Günümüze. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt. 37, ss. 557-559). TDV Yayınları.

Uleyvân, H. & el-Ğavş, F. (2012). *el-Bûtî: ed-da've ve'l-çihâd ve'l-islâmî's-siyasî*. Merkezu'l-hadâra li tenmiyeti'l-fikri'l-islâmî.

Uludağ, S. (2003). Mârifet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt. 28, ss. 54-56). TDV Yayınları.

Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Kabcacı Yayıncılık.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Homo İslamicus'dan Homo Economicus'a Karşılaştırmalı İki Farklı Medeniyetin Analizi

A Comparative Analysis of Two Different Civilizations: From Homo Islamicus to Homo Economicus

Sait Ebinç

Asist. Prof., Van Yüzüncü Yıl University Department of Political Science and Public Administration. Van, Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İ.İ.B.F. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. Van, Türkiye
Orcid: 0000-0003-3529-921X. | e-posta: saitebinc@yyu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Ebinç, S. (2023). A Comparative Analysis of Two Different Civilizations: From Homo Islamicus to Homo Economicus. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 62, 155-162

Ebinç, S. (2023). Homo İslamicus'dan Homo Economicus'a Karşılaştırmalı İki Farklı Medeniyetin Analizi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 62, 155-162

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 31 October/Ekim 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 13 December/Aralık 2023

Published/Yayın Tarihi: 31 December/Aralık 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Issue/Sayı: 62 **Pages/Sayfa:** 155-162

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Sait EBİNÇ).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Bu makalede çağdaş dünyanın ekonomik, politik ve diplomatik sorunlarının başında gelen İslam Uygarlığı ile Batı Uygarlığı arasındaki düşünsel, zihinsel ve ideolojik gerilimli ilişkileri bu iki medeniyet ekseninde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu ilişki sadece gerilim yönü ile değil diyalog ve tolerans alanları bakımından analiz edilecektir. Bu analizde kullanılacak yöntem hem tarihsel hem de metodolojik olarak iki uygarlık arasındaki gerilimli ilişkileri düşünce, zihniyet insan bağlamında iki farklı ideal tip olan Homo Economicus ve Homo Islamicus üzerinden karşılaştırmalı bir yöntemle analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu analizde şu sorulara cevap vermeye çalışılacaktır. Uygarlıklar arasındaki ilişki 'insan'dan bağımsız ya da onun üstündeki ideolojik politik kurumlardan kaynaklanan bir gerilim midir? İnsan ve onun hakları siyasal ve ideolojik sınırları aşır bir diyalog ve uzlaşma zeminini oluşturacak bir yetkinliğe ulaşabildi mi? Bu diyalog ve tolerans zeminleriyle ilgili geliştirilen projeler hegemonik bir tasarım mıdır? Toplumsal ve kültürel birikimlerin biçimlendirdiği kimlik ve kişilik gibi tanımlamalar hegemonik ilişkilerden mi kaynaklanmaktadır? Bugünkü çağdaş İslam toplumlarında neden politik alandan bağımsız özgün ya da entegrist olmayan düşünce geleneği oluşmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uygarlık, Zihniyet, Batılılaşma, İslam, Siyaset

Abstract

The aim of this article is to analyze the intellectual, mental, and ideological tensions between Islamic and Western Civilization, which are among the foremost economic, political, and diplomatic issues in the contemporary world. This analysis intends to explore these relations not only from the perspective of tension but also in terms of dialogue and tolerance. The method to be employed in this analysis aims to compare the tensioned relations between the two civilizations, both historically and methodologically, through a comparative approach, focusing on thought, mentality, and human context, with two different ideal types, Homo Economicus and Homo Islamicus. This analysis seeks to answer the following questions: Is the relationship between civilizations a tension that exists independently of man or arises from ideological political institutions above him? Has man and his rights been able to reach a competence to transcend political and ideological boundaries and establish a ground for dialogue and reconciliation? Are the projects developed concerning these dialogue and tolerance grounds of hegemonic design? Do definitions like identity and personality, shaped by societal and cultural accumulations, stem from hegemonic relationships? Why cannot an independent, non-original, or non-integrist tradition of thought emerge in contemporary Islamic societies?

Keywords: Civilization, Mentality Westernization, İslam, Politics

Giriş

Uygurluklar arası çatışma Huntington'un 1990'lı yılların ortasında yayınlanan makalesi ile ivme kazanırken bu tartışmaların sıcak yüzü bugün Ortadoğu'nun birçok ülkesinde kendisini somut bir şekilde hissettirmektedir. Bu çatışma tezlerine karşı teorik ve pratik bakımdan yeni çözüm yolları ve diyalog arayışı 2000 li yılların başından itibaren akademik ve entelektüel dünyada tartışılmaktadır. Bugün uygurlukların başlangıcından çok uygurlukların bitişini ilan eden tartışmalara daha yakınız. Uygurlukların çatışmasını ve sonunu ilan etmek dünkü insanlığın geçmişini yok saymak kadar bugünkü insanlığın kaderini tek taraflı tanımlayan hegemonik bir varsayımaya dayanmaktadır. Bu makalede uygurluk kavramının batı düşünce tarihi içinde tarihsel ve etimolojik değişimleri analiz edilecektir. Bu analiz birimleri bu iki uygurluğun ideal tipolojileri üzerinden insan-toplum insan-tabiat insan-evren ilişkileri üzerinden bu ilişkileri her iki uygurluğun ideal tipolojileri olan "Homo Economicus" ve "Homo Islamicus" tipleri üzerinden karşılaştırmayı amaçlamaktadır.

Uygurluk kavramı tanım olarak bir toplumun maddi, zihinsel, düşünsel ve kültürel evrensel düzeydeki bütün dinamik süreçleri içeren bir tanımdır (Monier, 2008, s. 107). Diyalog kavramı ise etimolojik bakımdan Grekçede dia ve logos kavramlarının bileşiminden meydana gelmektedir. Logos akıl, söz kelime anlamında kullanılmaktadır. Dia kavramı iki şey arasındaki hareketi ifade etmektedir Dolayısıyla diyalog bir düzlemde tarafların eşit konumlarını önceler. Kimin ne kadar konuştuğu nerden konuştuğu ve ne kadar sustuğu bu hareketli düzlem içindeki konumları bu diyalojik evreni oluşturur.

Diyalogun amacı uzlaşmayı ve uyumu teşvik etmektir ya da en azından düşmanlıkları azaltmak için tarafların tolerans ve tahammül alanlarını genişletecek diyalogun esas dilini oluşturmasıdır. Ancak diyalog sadece uluslararası düzenin siyasal aktörleri olan devletlerin klasik güç-çıkarcı dengesi paradigmasına terk edildiği sürece retorik düzeyde kalmaya devam edecektir. Dil insana ilişkin bir edimdir. Medeniyetler kendi kendilerine konuşamazlar. Hiçbir devlet içinde bulunduğu uygurluğun vekâletini tek başına üstelenemez. Bu makaleden murat edilen şey uygurlukların geçmişini karşılaştırırken tarihin geçmiş kavgalarını bugünün ihtiyaçlarına uyarlayıp içinde bulunulan zaman için bir temyiz mahkemesi kurmak değildir.

Bu makalenin birinci bölümünde medeniyetin tanımı ve medeniyetler arasındaki kültürlerin, nesnelere, fikirlerin tekniklerin toplumlararası medeniyetlerarası mobilizasyonu ve karşılıklı etkileşimi anlatılacaktır. İkinci bölümde ise iki farklı uygurluğun kendi düşünsel zihinsel kültürel habitatı içinde yaratmış oldukları kendi tiplerini Homo Economicus ve Homo Islamicus karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir. Son olarak da medeniyetler arası gerilim ve diyalog olanaklarının güncel tartışmalarına değinilecektir.

"Idealtypus" Tipoloji ya da ideal tip kavramı Max Weber'in toplumları incelemek için kullandığı genel "Gesinnung" zihniyetin özelliklerini yansıtan bir analitik sınıflandırma birimi olarak kullanılan bir kavramdır (Weber, 1978, s. XL). Her uygurluğun tanımı kendi yaratmış ve yaşatmış olduğu âdemi üzerinden tanımlanır. Bu adem hem uygurluğu yaratan hem de uygurluk tarafından yaratılan bir varlıktır. O nedenle uygurluk birey-birey, birey-toplum, birey-tabiat ilişkisini nasıl kurulduğuna bakılarak da anlaşılabilir. Bu bakımdan uygurluk insanın bütün bu ilişkiler içinde yaşam denen soruna topluca verdikleri bütüncül ve tümüyle varoluşsal bir cevap olarak da tanımlanabilir (Gasset, 1992, s. 30).

Medeniyetler diyalogu ise medeniyetlerin yaratmış ve yaşatmış olduğu insanların zihinsel diyalogudur. Bu diyalog dünyaya, hayata ilişkin idrak biçimlerini ve vaziyet alışları yansıtır. Başka bir ifadeyle içinde bulunduğum uygurluk açısından bakıldığında Homo-Islamicus'la Homo Economicus diyalogundan söz etmektir

Uygurluğun bilinen pek çok tanımı bulunmaktadır. Bu tanımlar geniş ve karmaşık bir alana yayılmıştır. Toplumdan topluma değişen farklı pratiklerin, yaşamların edimlerin ortak kültürü oluşturması anlamında da kullanılmıştır. Bunlar coğrafi, tarihi ve felsefi ve dil bakımından yapılan tanımlardır. Bu kavram ilk olarak 18. yüzyılda batıda Marquis de Mirabeau'nun yazılarında İtalyanca bir kelime olan *civilita* kelimesi toplum içinde nezaketi inceliği zerâfeti ifade eden anlamda kullanıldı. Francois Guizot'un uygurluk tarihi üzerine yazmış olduğu kitapla Fransa'da bu kavramın yaygınlık kazanmasına neden oldu. Aydınlanmayla birlikte bu kelime şiddeti dışlayan ilerlemeyi, gelişmeyi zenginliği ifade eden anlamları da içerecek biçimde yurttaşlığı ifade eder hale geldi. Uygurluk kavramının kentle ilişkisini Weber tek bir kurum tarafından değil bir kurumlar düzeninin ayırt ettiği insanlar arası yaşamın topyekûn sistematik bir birimi olarak tanımladı (Weber, 1986, s. 1218).

Fransa'da uygurluk kavramı daha çok 18. Yüzyılın sonlarında yaygın olarak kullanılmaya başlandı (Guizot, 1860, s. 33) Tarihin yapılarını ve zamanlarını tanımlarken tarihin ve tarihçinin her zaman kullandıkları farklı zamanları ve farklı ölçü birimleri olmuştur. Kullanılan ölçü değişince manzara da değişecektir. Bu farklı uzunluktaki zamanlar arasındaki çelişkiler tarihe özgü diyalektiği beslemektedir. Gündelik yaşamın tarihini yazan tarihçi için kullanacağı zaman bir günlük dilim içinde olayları sıcaklığı kaydeden gazetecinin kullandığı zamandır. Bu tarih bir olaydan diğerine aceleyle giden fakat okunur okunmaz silinen ve unutulmuş gündeliğin mikro tarihidir. Bu tarihin kısa zamanı içinde zihniyetler uygurluklar anlaşılabilir.

İkinci düzlem ise her biri blok olarak ele alınan dönemleri yansıtmaktadır. Örneğin Romantizm, Fransız Devrimi, Endüstri Devrimi gibi bu düzlemde ölçü birimi yirmi hatta elli yıllık dilimlerdir. Bu aralıktaki toplumsal ve tarihsel olgular birbiriyle eklenme ya da kırılma biçimlerine göre evre, aşama, dönem veya konjonktür adı verilmektedir. Yapıların ve uygarlıkların tarihsel düzlemi olan bu evreler en uzun tarihtir. Bu tarih kısa soluklu olayları aşmakta yüzyıllara yayılan olayları ele almaktadır. Bu düzlem tarihin derin sahanlıklarını oluşturur. Uygarlıklar bu uzun tarih aralığında süreklilikler ve kırılmalarıyla coğrafi mekânları devletleri içine alarak sürgit akmaya devam ederler. Bu bakımdan uygarlık, ne tek bir ekonomi, ne de tek bir toplum olmayıp, ekonomi dizileri ve toplum dizileridir (Braudel, 1996, s. 59).

İslam Dünyasında ise Batıdaki gibi şehri ve şehir hayatını ifade eden uygarlık kavramı 14. Yüzyılda İbn Haldun' un "Hadara" (Haldun, 1988, s. 415). Kavramıyla ifade edilmekteydi. İbni Haldun bu kavramı kendisinin geliştirdiği yeni bilim anlayışının hem kurucu hem de açıklayıcı aracı olarak kullandı. İbni Haldun'la İslam dünyasında kullanımı yaygınlaşmaya başlayan bu kavram politik ve retorik alanın birbirinden ayırmak için de kullanıldı.

16. Yüzyıla kadar İslam dünyasında hadara kavramı gibi hem politik hem de retorik alanı birbirinden ayıracak çözümleyici bir kavram yaygınlık kazanmadı. Bu kavramı İbni Haldun tarihsel değişimin birey, toplum ve kurumlar üzerindeki etkilerini göstermek için kullandı. İbni Haldun'un bu ayrımı sadece insanoğlunun varlığını gerçekleştirmesini engelleyen aşkın, politik ve retorik engellerden değil aynı zamanda tarihsel gerçekliği retorik alandan ayırarak yöntem haline getirdi. İbni Haldun bu yeni yöntemi tarih üzerinde objektif bir bakış açısının oluşmasına neden oldu. Tarihsel gerçeklikle retorik alanın birbirinden ayrılması insanın zihnindeki ruhundaki kesiksiz düzenin ikna teknikleriyle ve politik araçlarla mümkün olduğunu bunun kitle davranışlarını yönlendirdiğini ileri sürerek hadara kavramının çözümleyici niteliğini ortaya koydu (Benmaklouf, 2010, s. 13).

İnsan-tabiat ilişkisi açısından ise uygarlığın mekânları belli bir alana tırnaklarını geçirmiş olmalarından dolayı buna mekan ya da coğrafya olarak ifade edildi. Bu ilk bakışta teritoryal sınırlar gibi görünse de uygarlıkların sınırları geçirgen ve esnek sınırlardır. İnsanlar ve tarih tarafından işlenen ve örgütlenen uygarlık mekanları siyasal sınırlardan çok uygarlıkların kendi kültürel topografyası tarafından belirlenir. Bu alanlar arasındaki diyaloglar geçişler maddi ve manevi alış verişleri hiçbir siyasi güç durduramaz. Uygarlığın cazibesi ışıması tek bir ülkenin sınırlarının içiyle yetinmeyen bir tarihi bütünsellik içinde oluşur.

Bir uygarlık için yaşamak, hem vermeye, hem almaya, hem de ödünç almaya yatkın olmak demektir (Braudel, 1994, s. 133). Uygarlıkların diyalogları insanların yolculukları gibi kültürel malların, fikirlerin, duyguların, sanatların tekniğin, alışkanlıkların felsefenin, tatların, kelimelerin zihniyetlerin sürekli insanlar gibi uygarlıklar arasında seyrüsefer halinde olmalarıdır. Bütün bu kültürel aktarımların taşıyıcılarının kimler olduğu bilinmeksizin asırlar boyunca devam etmektedirler. Uygarlıklar arası ilişkide neredeyse hiçbir şeyin kendi doğduğu anavatanında durmadığı bu muazzam kültürel hareketlilikler devletlerin ve uygarlıkların sınırlarına kayıtsız bir şekilde gitmekte ve gelmektedirler. Örneğin anavatanı İran olan Selvi ağacı kökeni Uzakdoğu olan portakal, ağaçları Portekiz'le Suriye arasında bütün Akdeniz alanını erken dönemlerde işgal etmiştir. Anavatanı Anadolu olan çınar İtalya'da 16.yüzyılda ortaya çıkmıştır. Busbec adında bir seyyah tarafından Edirne'den götürülen Leylak ağacı kısa süre sonra rüzgârında yardımıyla Venedik'in bütün kırılarını kaplamıştır. Uygarlıklar arasındaki bu mübadele ve diyalog biçimleriyle birbirlerini değiştirip dönüştürmektedirler. Bu bakımdan ancak eserlerini ve ürünlerini uzaklara yayabilen ulaştırabilen uygarlıklar canlıdır. Yaşam tarzı ihrac etmeyen bir uygarlık tahayyül edilemez.

François Guizot uygarlığı toplumun zenginliğini meydan getiren yaşamın bütün unsurların varoluşunu kendi bağrında birleştiren bir okyanusa benzetmektedir (Guizot, 1860, s. 145). Bu bütünlük yanında bireysel olgular, dinsel inançlar ve felsefi fikirler, bilimler, edebiyat ve sanat bu çoğunluk içindeki asırlık kazanımların bütününe ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle uygarlık ağacının gölgesinde yaşayan tek bir halk ya da toplum değil halklar toplumlar ve devletlerden söz etmek gerekir. Guizot'a göre Uygarlık birbirlerine sık sıkıya bağlı iki büyük unsur olan entelektüel gelişme ve toplumsal gelişmenin okyanusundan oluşmaktadır.

Antropologlar, uygarlık olgusunu her şeyden önce bir mekan bir kültürel alan olarak tanımlamaktadırlar. Bu mekânlar evler barınaklar yaşamla doğrudan ve dolaylı ilişkisi olan bütün alanları kapsamaktadır. Antropologlar evlerin biçimi malzemesi, konuşulan dil, lehçe veya lehçe gruplarına kadar, mutfak zevklerinden belli bir tekniğe inanç biçimine, sevmeye kadar çok çeşitli varlıklar yekûnunu oluşturmaktadır. Bu mekândaki varlıklarla birlikte envanterin bütün toplamına uygarlık denilmektedir. Modern çağa gelinceye kadar tarihte barbarlıkla uygarlık aynı dünyanın gecesini ile gündüzü gibi birbirilerini kovalayarak tarihin akışını oluşturmuşlardır. 19'uncu Yüzyıl ortasına gelinceye dek uygarlıkların yıkılışları hep insanüstü bir güce bağlandı. Bugün insan ilişkileri ve toplumsal olaylar içinde her türlü insanüstü inançlar, uygarlığın yıkılış ve kuruluşu üzerine temellendirilmektedir (Kıvılcımlı, 2006, s. 15).

1. Homo Islamicus

Karşılıklı ilişkiler içinde kültürel hayatlar zinciri olan medeniyetleri gruplandırmanın birçok yolu vardır. Seçtiğimiz yolu niçin seçtiğimizi bilmemiz gerekir. Genellikle kişi ilgilendiği sorunlara göre birçok alternatif bileşimler meydana getirebilir. Bu yüzden İslami dönemde Nil ile Amuderya arasındaki toprakları birleştirmiş olan İslam medeniyeti bir bakıma İran-Sami medeniyetinin kültürel son evresi olarak okunabileceği gibi Arap İslam ve Türk-İslam kültürleri bağlamında sınıflandırılabilir.

İslam uygarlığı ve kültürel hayatı Müslümanların kendilerine has dini birliklerinin bir uzantısı olmaktan ibaret kalmayan kendine has bir tarihsel bütünlüğe de sahiptir. Gerçekte daha geniş durumdaki bu kültürel terkip İslamı merkezi bir cephe olarak ihtiva etmiştir. İslam geleneğinin etrafında oluşan bu geniş alanın merkezinde batıdakinden farklı olarak iktisadın yerine dinin bulunmasıdır. Bunun yanı sıra tarihsel olarak dinden kaynaklanmayan kültürel yapıların varlığı da belirleyici olmuştur. Müslümanların yüz yüze geldikleri şey yalnızca Kur'ânî hükümleri ve onun müesses hale dönüşmüş yapıları değildi. Bunun yanı sıra hayatın her alanındaki tabiata ve tarihsel olaylara ve sorunlar yumağına karşı verdikleri cevaplarıdır. İslami dönemlerde meselâ Türklerin ve İranlıların Mısır ve Hindistan Müslümanlarının bilim ve sanatları önemli ölçüde birbirine bağlıydı. Ayrıca İslam Uygarlığını birlikte meydana getiren bu farklı kültürel geleneklerin çoğulluğu sadece İslam uygarlığı için değil diğer uygarlıklar söz konusu olduğunda da geçerliydi. Birçok gayrimüslimin- Hıristiyanlar, Yahudiler, Hindular- İslam uygarlığı sahası içerisinde yalnızca dinsel azınlıklar olarak tanımlanamaz. Bu gayrimüslimlerin toplumsal yaşamın canlı ve hareketli unsurları olarak uygarlıklar arası ve kültürler arası diyalogun tamamlayıcı unsurları olarak görülmekteydiler (Hudgson, 1995, s. 64).

İslam uygarlığının insanlığın tarihinde etkisi elbette büyük olmuştur. Bu etki, doğal olarak günümüzde geniş bir alana yayılmış Müslüman toplumlar arasında geçmişten gelen etkidir. Dahası bu uygarlığın Avrupa'nın ve Hindistan'ın büyük bir bölümü zamanla Müslümanlar tarafından yönetilmiş daha da geniş alanlarda dikkate değer etkileri olmuştur.

İslam Uygarlığı tahavvüle uğramış bir Modern Batı'nın bütün modern çağ öncesi mirasları sorgulamaya başladığı ana kadar kendi şartları içerisinde aktif şekilde üretkenliğini sürdürmüştü. Ancak On ikinci yüzyıldan sonra İslam dünyasında Mağrip diye nitelenen felsefi geleneğin akıl ve sorgulamaya yönelik yöntemleri İbni Rüşd'ün ölümüyle birlikte son bulması İslam uygarlığını uzun bir uyku dönemine girmesine neden oldu. Bu süreç dinin felsefi alanı dolayısıyla bilim alanını dinin egemenliği altına almasıyla aklın ırmağı geleneğin çölünde kurumaya yüz tuttu. Bu durumu İbni Haldun'dan hareketle Akbar Asabiye'nin yıkılmasına bağlayarak dramatik bir durum olduğunu ifade eder (Akbar, 2002, s. 41). İbni Haldun'dan hareketle, asabiye çökerken toplum artık Tanrı'nın insan medeniyeti için hayal ettiği vizyonu uygulayamaz. İslam âlimlerinin zihinlerinin karmaşık duruma gelmesiyle sorunlar daha da karmaşık duruma gelerek din felsefi bilgi alanını kuşatarak bütün bilgi alanını siyaset üzerinden kendisine ram eder. Günümüz itibarıyla bu uygarlığın içinde bulunduğu durumu ise şöyle tarif eder;

Güncel hükümetleri tavsiye eden, yönlendiren ve eleştiren bilginlerin yerine, yaltaklananlar ve istihbarat servisleri ikame olur. İlk grup olan bilginlerin ve bilgeliliğin yerini şefkat ve öğrenimin yerini güvenliğin paranoyası ve nevrozlarına bırakma tehlikesi altında kalır. Asabiye'nin Müslüman dünyasında çökmesinin nedenleri hızlı şehirleşme, hızlı göç demografik hareketler Batıya yönelik göçler, gelir dağılımındaki eşitsizlikler, yöneticilerin kötü idaresi, dramatik demografik değişiklikler nüfus patlaması, zengin ile yoksul arasındaki uçurum, yöneticilerin yolsuzluk ve kötü idaresi materyalizm, kimlik krizi ve belki de en önemlisi, geleneksel değerlere ve adetlere meydan okuyan, yeni fikir ve imgeler (Akbar, 2002, s. 37). Bütün bu modernleşmenin neredeyse kozmik gücü karşısında Homo Islamicus'un bu yeni sorulara meydan okuyup cevap verecek düşünce derinliği halen içinde yaşadığımız dünyada cevabını bekleyen temel ontolojik toplumsal sorunlardır.

2. Homo Economicus

Batı siyasal ve toplumsal kuramında uygarlığa ilişkin kavramlar karşıt kimliklerle bir denklem içinde kurulur. Uygarlığı tanımlamak için karşıt antonomiler kullanılır. Bu denklemin negatif figürü "barbar" kavramıdır. Bu kavram antik Yunan'dan başlayarak Batı'da düşünce geleneğinde Doğuyu özel olarak da Müslüman toplumları tanımlarken bu düşünce kuramsal ve kavramsal köklerinde bugün halen canlıdır. Montesquieu'dan Leibniz'e Marx'a kadar doğu toplumları pejoratif bir paranteze alınarak tanımlanmışlardır (Monier , 2008, s. 134).

Kavramlar bir şeyin yerine geçip temsil etseler bile aynı zamanda kendi varoluşlarına da sahiptirler. Kendini oluşturan kültürel ortamdan koparılıp başka kültürel ortamlarda içeriği doldurulmaya çalışılan her kavram ikili bir karektere bürünür (Kovel, 1994, s. 44). Bu nedenle her uygarlığın kendi tiplerini kendi kavramları üzerinden tanımlamak yöntemsel bir zorunluluktur. Batı'nın kendi tarihi içinde kurulmuş Homo Economicus'un tarihi köleci toplumlardan günümüze kadar Batı toplumları hep bölünmüş bir düzlemde devam etmiştir. Batı da siyasal iktidarlar bu bölünmüşlük dengesini yansıtırlar Site

devletinden Roma curiası senatosu, palamentolar, otonom şehir meclisleri gibi iktidarın bölünmüşlüğü temelinde oluşan bu yapılar üretim ilişkiler ve örgütlenme tarzlarını yansıtır (Huberman, 1991, s. 190).

Feodalizmden kapatilizme geçiş diye adlandırılan üretim ve mübadele tarzlarındaki devrim ortaya çıkınca, bilim, hukuk, din eski olarak nitelenmeye başlandı ve devrimle birlikte bütün bu kurumlar değiştiler. Yeni düzende tüccar imalatçı, bankerlerin yönettiği bir dünyada daha değişik dini ilkeler gerekiyordu. Çalışmanın üretmenin amacının yalnızca kâr etmek olduğu bir dünyada kilise kâr düşkünlerini kınamak yerine aynı telden çalmaya başladı. Homo Economicus'un iklimini oluşturan bu koşullar Batı ekonomik ve toplumsal yapısı içinde zenaatkarın sırf geçinmek için feodal el zenaatları ekonomisine göre ayarlanmış Katolik Kilise'si öğretisini kapitalistin kâr etmek için çalıştığı kapitalist ekonomiye uydurmak üzere yeterince değiştirmedikleri için bu işi Protestan Kilise' si üstlenecekti. Protestan Kilisesi yığınla ufak mezhebe bölünerek. kapitalizimin kâr mantığına göre kendini yeniden uyarladı.

Aydınlanmayla birlikte burjuvazi her türlü kişisel onur ve saygınlığı değişim değeri içinde eriterek, yerine her türlü ahlaki ilkedden boşanmış ilkesiz özgürlüğü koyarak serbest ticareti Homo Economicus'un dini haline getirerek modern insanın iç yaşamını dönüştürdü. Homo Economicus'un bio-politik olarak yeniden kurulmasıyla birlikte bu tür insanlar artık sadece ekonomik sorunların değil, metafizik sorunlarında-neyin değerli, onurlu hatta neyin gerçek olduğu sorularının yanıtlarını bulmak için fiyat listesine bakar hale getirildi (Berman, 1994, s. 140). Bu yapı içerisinde ekonomik siyaset hukuku din ve ahlak yapılarından bağımsız olarak kendi başına işleyebilen bir sistem haline gelince tarihsel açıdan iki önemli sonuç doğurdu. Ekonomi dinin, hukukun veya siyasal düzenin denetiminden çıkınca Klasik iktisatçılar ekonomiye doğal dünya kadar nesnel ve olgusal, insan iradesinden bağımsız doğal yasalar kadar evrensel yasalar gibi gösterilmeye başlandı (Sunar,1986, s. 202). Ekonominin diğer alanlardan bağımsız bir gerçeklik düzlemi oluşturulunca önünde sınırı olmayan bir alan oluştu. Kapitalist ekonomik mantık sürekli bu sınırları daha öteye taşıma üzerine kuruldu. Gitgide daha çok sermaye biriktirip daha çok süreç metalaştırıldıkça git gide daha çok meta üretilmesini zorunlu kıldı. Bu akışı sürdürmenin zorunlu sonucu olarak daha çok alıcı bulunmasıydı.

Dinsel anlamda ise Batı'da Tanrının Ölümü” pek çok putun doğması için başlı başına bir neden oluşturdu Bu putların en önde gelenlerinden biri de insandı. Tanrının ölümü insanı dinden bağımsız kılacağı yerde, onu mutlak anlam, kesinlik ve mutlak özgürlük, yolunda bitip tükenmek bilmeyen bir arayışa sevk etti. Bu arayış gnostik bir arayış olup tatmine ulaşması olanak dışıdır. Çünkü Batı akılcılığı ve bilim dünyadaki birçok gelenekten biridir ve batının ileri sürdüğü bu evrensellik kendi içinde bir ölçütle belirlenmektedir (Feyarabend, 1995, s. 270).

Batının HomoEconomicus'u ile Doğu'nun Homo İslamicus'u arasındaki karşılaştırmaları pek çok bilim adamları yapmışlardır. Bunlardan biri de 19. Yüzyılda İslam dünyasında Seyyid Cemalettin Afgani'ydi. Cemalettin Afgani uygarlık ve ilerleme kavramının 19 yüzyıl emperyalizminin meşrulaştırılmasında veakileştirilmesinde önemli rolü olduğunu ileri sürmekteydi. Afgani Batı uygarlığının materyalizmi bireyciliği ve sömürgeciliğine vurgu yaparak Ernest Renan'ın İslam uygarlığı ile ilgili tezlerine karşı meydan okudu (Kohn, 2009, s. 202). Afgani'nin “Materyalizme Reddiye” makalesinde ileri sürdüğü argümanları hem İslam kaynaklarından hem de batı kaynaklarından refere ederek temellendirmişti. Afgani bu makalesinde Hobbscu temelde herkesin herkesle olan savaştan çıkış yolunun ancak dini düzenin yaratacağı sosyal düzenle mümkün olacağını ileri sürmekteydi. Batı uygarlığının seküler egemenlik araçlarının bu düzeni sağlamada yetersiz kaldığını ileri sürüyordu. Çünkü yöneten ve yönetilenlerin tabii oldukları yasaların toplumsal birliği sağlamada yetersiz kaldıklarını ileri sürmekteydi. Afgani bununla birlikte modernizmi kategorik olarak red etmiyordu. Ancak İslam toplumlarının batının hegemonyası altına girmeden batı uygarlığının kendileri için gerekli olan kazanımlarını almaları gerektiğini vurgulayarak eklektik bir tavır içinde bulunuyordu. Afgani'nin ileri sürdüğü tezlerin teorik temellerini oluşturan İbn-i Haldun'un toplumsal kuramıydı. 19. Yüzyıl Müslüman aydınlarının İslamın batı karşısındaki konumunu anlamlandırma çabaları daha çok İbni Haldun'un *Asabiye Umran-Hadarilik Umran-Bedevilik* kuramları üzerindeki döngüsel organik toplum anlayışı üzerinde temellenmekteydi. 19 Yüzyılın İslam aydınlarının bir kısmı bu tezlerini François Guizot'un argümanlarıyla pekiştirmişlerdi (Kohn, 2009, s. 204).

Medeniyetler arası gerilim Ortadoğu'da pek çok diplomatik siyasi ve bölgesel sorunlar çatışmalara paralel olarak gündem oluşturduğu için özellikle İslam dünyası içinde bunun bir medeniyet sorunu olarak algılanması yaygın bir görüştür. Başta İsrail'den kaynaklanan ve Amerika ve Batı Avrupa'nın her koşulda İsrail'i desteklemesi bu kanaati pekiştirmektedir. Medeniyetler arası diyalog da zaman zaman bu gerilimleri azaltma ve barış sürecine katkı sunmak için geliştirilmeye çalışılan bir uzlaşma zemini arayışının sonucu olarak ortaya çıktı. 1998 Kasımında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun Olağanüstü toplantısında o dönemin İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi tarafından genel kurula 2001 yılının medeniyetler arası diyalog yılı olarak kabul edilmesi yönündeki tasarı ve önerisi kabul edildikten sonra bu konu üzerinde pek çok tartışmalar yapıldı. Fakat bu zeminden de somut sonuçlar alınmadan bu girişim retorik düzeyde kaldı. Ancak 11 Eylül saldırılarından

sonra medeniyetler çatışması ve medeniyetler arası diyalog konuları dünyada entellektüel ve akademik gündemin en çok konuşulan tartışılan konusu haline geldi. Bu tarihten sonra uluslararası ilişkiler ve siyaset kuramcıları bu konular üzerinde derinlemesine analizler ve araştırmalar yapmaya başladılar (Petito, 2007, s. 17).

Sonuç

Medeniyetlerin bütün insanlığa getirmiş oldukları insan ve ahlak temelli kazanımlar evrensel değerlerdir. Bu değerler insanlığın ortak birikimli kazanımlarıdır. Neo-Liberal ideolojinin ileri sürdüğü çatışma ve tarihin sonu tezine karşı farklı bir dünya tasavvuru ve tahayyülünün mümkün olduğunu vurgulayan düşünceler bu ahlaki temel üzerine konumlanır. Neo-liberalizm ve onun ideolojisi içinde temellendirilen tezlerde mevcut ve müesses ideolojinin sanki dünyanın kozmik kaderiymiş gibi tekçi bir düşüncenin bütün farklı kültür ve medeniyet alanları üzerinde tahakküm ve tassallut kurması ve bu söylemin dünya entelektüel ve akademik gündeminde merkezileşmesi farklı medeniyet tasavvurlarına karşı sağırılığı da beraberinde getirmiştir. Neo-liberal ideoloji küresel politik bir söylemin temel tezi olarak soğuk savaş sonrası çift kutuplu dünyadan tek kutuplu dünyaya geçişle birlikte zaferini ilan etmiştir. Bu çatışma tezleriyle artık dünyada bakir bir alanın kalmadığı düşüncesini telmih etmiştir. Bu perspektif yeni kurulan uluslararası düzenin yapısının küresel liberalizm bağlamında oldukça basit bir yapıya indirgendığı görülür. Bu tezleri serbest piyasa ekonomisinin dünyayı tek bir pazar haline getirdiği liberal demokrasi anlayışıyla birleştirerek Homo Economicus bir kez daha zaferini tek taraflı olarak ilan etmesidir. Oysa dünya düzeni hakkında bu merkezileşmiş ideolojiden farklı pek çok tartışmalar yürütülmekte hâlen devam etmektedir. Bu nedenle uluslararası düzen bağlamı üzerinde yeniden düşünmek ve tartışmak önem kazanmaktadır. Bu makalenin başında da vurguladığımız gibi yeni dünya düzeni uluslararası ilişkilerin çıkar-güç paradigmasının yerine ahlaki ve metafizik bir *ethos* temelinde düzenlenip tarafların diyalojik bir düzlemde barış ve küresel sorunları devletlerin bürokratik kurumlarından insanların ve insanlığın diline taşıyabildikleri ölçüde medeniyetler arası diyaloga sağlam bir zemin oluşturulabilir.

Kaynakça

- Akbar, S. A. (2002). Ibn Khaldun's Understanding of Civilizations and the Dilemmas of Islam and the West Today. *Middle East Journal*, 56(1), 20–45. <http://www.jstor.org/stable/4329719>
- Benmakhlouf, A. (2010). The Concept of Civilization. Arap Müslim Civilization İn The Mirror of The Universal Philosophical Perspectives. United Nations Education Scientific Culturel Organizations, pp.17-29.
- Braudel, F. (1996). *Uygurlukların Grameri*. (Kılıçbay, M. A. Çev.). (2. b.). İmge Yayınları.
- Braudel, F. (1994) *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası II.Cilt*. (Kılıçbay, M. A. Çev.). İmge Yayınları.
- Feyarabend, P. (1985). *Akla Veda*. (E. Başer . Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Gasset, O. (1992). *Tarihel Bunalım ve İnsan*. (N. G. Işık. Çev.). (2. b.). Ayrıntı Yayınları.
- Guizot, M. (1860). General History of Civilization in Europe From The Fall of The Roman Empire To The French Revolution. Henry, C.S,Trans.), Newyork D. Apelleton Company.
- Haldun, İ. (1988). *Mukaddime. 1. cilt*. S. Uludağ. Çev.). (2. b). Dergah Yayınları.
- Kıvılcımlı, H. (2006). *Tarih Devrim Sosyalizm*. (2.b.). Derleniş Yayınları
- Hodgson, M. G. S. (1993). *İslamın Serüveni, Cilt III*. (İ. Akyol ve dğr. Çev.). İz Yayıncılık.
- Huntington, S. P. (1993). The Clash of Civilizations?. *Foreign Affairs*, 72(3), 22–49. <https://doi.org/10.2307/20045621>
- Kohn, M. (2009). Afghānī on Empire, Islam, and Civilization. *Political Theory*, 37 (3), 398–422. <http://www.jstor.org/stable/25655487>
- Kovel, J . (1994). Tarih ve Tin. (H. Pekinel, Çev.). (2. b.). Ayrıntı Yayınları.
- Huberman, L. (1991). *Feodal Toplumdan XIX Yüzyıla*. (M. Belge, Çev.) (1. b). İletişim Yayınları.
- Berman. M. (1994). *Katı Olan Herşey Buharlaştır*, (Ü. Altuğ, B. Peker, Çev.). (2. b). İletişim Yayınları.
- Maus, M. (2010). *Sosyoloji ve Antropoloji*, (Ö. Doğan, Çev.). (2.b.). Doğubatı Yayınları.
- Monnier, R. (2008). The Concept of civilisation from Enlightenment to Revolution: An Ambiguous Transfer. *Contributions to the History of Concepts*, 4 (1), 106–136. <http://www.jstor.org/stable/23730859>
- Petito, F. (2007). The Global Political Discourse of Dialogue among Civilizations: Mohammad Khatami and Václav Havel, *Global Change,Peace&Security*, 19(2), 103-126, DOI: [10.1080/14781150701358995](https://doi.org/10.1080/14781150701358995)
- Sunar, İ. (1986). *Düşün ve Toplum*. (2. b.). Birey ve Toplum Yayınları.
- Tanilli, S. (2006). *Uygurluk Tarihi*. (1. b.). Alkım Yayınları.
- Weber, M. (1978). *Economy and Society*, (Guenther Roth and Claus. Ed.), (E. Fishof, H. Gerts, Trans.) (2nd.) London, University of Californias Press.
- Sunar, İ. (1986). *Düşün ve Toplum*. (2. b.). Birey ve Toplum Yayınları.
- Tanilli, S. (2006). *Uygurluk Tarihi*. (1. b.). Alkım Yayınları.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu araştırmaya ilişkin verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterilmiştir

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar beyanı bulunmamaktadır.

Sanat Terapisinin Psikolojik Boyutları ve Alımlamalar

Psychological Dimensions of Art Therapy and Implications

Mehmet SAĞ

Assoc. Prof. Akdeniz University, Department of Fine Arts, Antalya, Türkiye

Doç. Dr. Akdeniz Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Antalya, Türkiye

Orcid: 0000-0002-4198-9965 | e-posta: mehmet.sag@akdeniz.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Sağ, M. (2023). Psychological dimensions of art therapy and implications. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 62, 163-172

Sağ, M. (2023). Sanat terapisinin psikolojik boyutları ve alımlamalar. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 62, 163-172

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 07 August /Ağustos 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 18 December/Aralık 2023

Published/Yayın Tarihi: 31 December/Aralık 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Issue/Sayı: 62 **Pages/Sayfa:** 163-172

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Mehmet SAĞ).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Sanat terapisi sadece modern bir buluş değil, kökleri çok eskilere dayanan evrensel bir tedavi yöntemidir. Antik çağda mağara duvarlarına resim yapılması, ölülerin mumyalanması, tören maskelerinin oyulması, parşömen üzerine resim yapılması ve modern zamanlarda baskı yapılması, macun ve çamurla çizim yapılması, kalıp yapımı gibi örnekler bu durumu gösteren örneklerdir. Ruhun gerçekliğini şekiller ve çizgilerle yansıtarak insanları iyileştirmeye odaklanırken, onun entelektüel temelini oluşturan sanat, gerçeküstücülük, dışavurumculuk, fenomenoloji ve varoluşçulukla doğrudan ilişkilidir. Bu ilişkinin felsefi ve psikolojik yönleri bilinmeden, tamamen insani bir konu olan sanat terapisini anlamak ve uygulamak, görüntülerin, çizgilerin ve şekillerin entelektüel ve büyüdü derinliğini kavramak için yeterli olmayacaktır. Sanat, ruhsal farkındalık ve yansıma yöntemi olarak terapi yoluyla iyileştirme gücüne sahipse, kendini gerçekten tanımanın ve gerçekleştirmenin en iyi yolu olarak da görülebilir. Fenomenoloji, 19. yüzyıl psikolojisini derinden etkileyen çağdaş bir felsefi akım olan varoluşçuluk, aksiyoloji ile teori, epistemoloji, sanat psikolojisi ve sanat terapisi arasındaki doğal ilişkiyi vurgulayan eleştirel bir felsefi yöntemdir. Makalenin amacı, sanat terapisinin tarihsel süreçteki psikolojik bağlamını, sanat terapisi bağlamını psikolojik bir kabul olarak ele almaktır. Yöntem olarak ulusal ve uluslararası araştırmalar yapılmakta, araştırma için gerekli verileri sağlayacak çalışmalar, makaleler, sempozyumlar ve konferanslar incelenip taranmıştır. Araştırmada aranan ve elde edilen bilgiler çalışma kapsamına alınmış ve literatür tarama yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanat, sanat terapisi, psikoloji, alımlama, terapi

Abstract

Art therapy is not only a modern invention, it is a universal treatment method whose roots go back a long way. Examples such as painting on cave walls in ancient times, embalming the dead, carving ceremonial masks, painting on parchment and printing in modern times, drawing with paste and mud, mold making are examples that show this situation. While focusing on healing people by reflecting the reality of the soul with shapes and lines, the art that forms its intellectual basis is directly related to surrealism, expressionism, phenomenology and existentialism. Without knowing the philosophical and psychological aspects of this relationship, understanding and practicing art therapy, which is a purely human subject, will not be enough to grasp the intellectual and magical depth of images, lines and shapes. If art has the power to heal through therapy as a method of spiritual awareness and reflection, it can also be seen as the best way to truly know and realize oneself. Phenomenology, 19. existentialism, a contemporary philosophical current that has deeply influenced Decennial psychology, is a critical philosophical method that emphasizes the natural relationship between axiology and theory, epistemology, art psychology and art therapy. The aim of the article is to consider the psychological context of art therapy in the historical process, the context of art therapy as a psychological acceptance. As a method, national and international researches are carried out, studies, articles, symposiums and conferences that will provide the necessary data for the research have been examined and screened. The information sought and obtained in the research was taken into the scope of the study and the literature review method was used.

Keywords: Art, art therapy, psychology, reception, therapy

Giriş

İnsanlığın başlangıcından bu yana devam eden sanat ve yaratım süreci, doğası gereği güçlendirici, arındırıcı ve şifa vericidir. Bu nedenle sanatın tedavi yöntemi olarak kullanımının kökenlerinin tarih öncesine ve çeşitli kültürlerle kadar uzandığı görülmektedir. Sanatsal ifadeler, hastanın veya danışanın ifade edilmesi zor olabilecek duyguları da dâhil olmak üzere bir dizi duyguyu ifade etmek için kullanılabilir. Sanat terapisti, hastayı tedavi programına dahil ederek, terapi sırasında sanatsal yöntemlerle modellenen bir ürünü kullanarak hastadan daha fazla bilgi almayı ve bu yöntemle hastanın iyileşmesine yardımcı olmayı umuyor. Sanat terapisi multidisipliner bir yapıya sahip olsa da görsel sanatların tedaviye entegre edildiği bir psikoterapi şeklidir. Sanat terapisi araştırması 20. yüzyılın sonlarında yenilenen kavram olarak güncellenmiş olsa da 1940'larda daha fazla psikolog, psikiyatrist ve diğer tıp profesyonellerinin sanatın psikiyatrik tedavide değerli bir yere sahip olabileceğine inanmasıyla resmi bir disiplin haline gelmiştir.

Terim ilk kez 1942'de Adrian Hill tarafından kullanılmıştır. Sanat okulu mezunu Hill, savaştan sonra hastanede tüberküloz tedavisi görürken yaptığı çizimlerin iyileşmesine olumlu katkı sağladığını keşfetmiştir. Fiziksel başışıklığın zayıfladığı, bedeninin yanı sıra zihinsel ve duygusal yapının da zarar gördüğü ve zihinsel yenilenmenin gerekli olduğu patolojik durumlarda, "Art Versus Illness" kitabını yayınlamıştır. Sanat terapisinin de diğer psikoterapötik tedaviler gibi bireyin değişim ve gelişimine katkıda bulunmayı amaçladığı artık yaygın olarak kabul edilmektedir (Çakmak, Biçer & Demir, 2020).

Sanat terapisi, psikanalizin ruh sağlığına hâkim olduğu bir zamanda ortaya çıktı. Öyleyse, sanatın nasıl ve neden terapötik etkileri olduğuna dair ilk formülasyonların psikanalitik terimlerle formüle edilmesi makul görünüyor. Bu anlamda Freud'un psikanaliz teorisi alışılmadık bir yaklaşımı temsil eder. Freud başlangıçta teorik yaklaşımını "topografik teori" olarak tanımladı ve "bilinç, önyargı ve bilinçsizlik." Yani bilinç, sürekli değişen ve kaybolan bilgi ve düşünceleri içeren bilinçli kısımdır; Bilinçdışı ise haz ilkesinin işlediği ve içgüdüsel ifadelerin olduğu kısımdır; Hatırlanmayan ama hatırlanabilen kısımdır. Onu bilinç getirme çabasına bilinç öncesi kısım denir. Gerektiğinde görünür ve ulaşılabilir olan bilinçdışı, buzdüğünün görünmeyen su altı kısmı ile özdeşleşir.

Evrim boyunca sanat, içsel dürtüleri, duyguları, düşünceleri ve onların yoldaşlarını aktarmanın bir aracı haline geldi. Sanat, özellikle insanın zihinsel yapılarını inceleyen Freud'un başlattığı paradigma değişiminden sonra psikoterapide bilinçdışına kapı açan önemli bir araç haline geldi. Sanatın psikodinamik teorinin gücüyle birleşen bu güçlü etkisi, zamanla psikoterapi olarak sınıflandırılan tedavi yöntemlerinden biri olan sanat terapisinin doğmasına yol açmıştır. İnsan değişim ve dönüşüm sürecine devam eder. Sanat, insanın bilim yoluyla dönüşümüne eşlik eden konulardan biridir. Bu nedenle sanatın psikoterapiye katkısı göz ardı edilemez. Sanatı bilinçdışını ifade etmenin bir aracı olarak birleştiren temel yaklaşım psikodinamik sanat terapisi. Bu yöntem kullanılarak yapılan çok boyutlu araştırmalar ve vaka çalışmaları psikoterapi kuramlarının ve bireyin gelişimine katkıda bulunur. Bu bağlamda yazılan makale, sanat terapisinin psikolojik alımına dikkat çekmekte ve sanat perspektifinden de ele alınmasını sağlamayı amaçlamaktadır.

Sanat; güzelliği ve zevki vurgular. Sanat; aslında iç dünyamızı, psikolojimizi ve travmalarımızı yansıtmamızın eşsiz bir yoludur. Sanatın kendisi farklı pratikten oluşmaktadır. Bu uygulamalar disiplinler arası bağlamda birbirini tamamlamaktadır. Sanat terapisi, sanat terapisi olarak da adlandırılan bu alan; sanata ve psikolojiye, eski çağlardan günümüze zihnimizin durumunu kendi içimize yansıtarak analiz etmemize yardımcı olması da çok önemlidir. Burada önemli olan sanat terapisinin terapötik bir süreç olması ve uygulayıcısıdır; Psikologlar veya psikiyatristler. Sanat terapisinde sanat eğitimcileri ve öğretmenleri yalnızca sanatın rehberleri ve uygulayıcılarıdır (Çelikbaş, 2019).

Sanat terapisini çok eski bir terapi biçimi olarak kabul ediyor ve onun varoluşsal ve fenomenolojik köklerine dayandırıyor olursak, eleştiri çağında psikoterapi, geleneksel ilişkilerini felsefenin diğer ayrı alanlarıyla kurmaya çalışır. Otto Rank'ın çalışmaları sayesinde psikoterapi, pozitivist yaklaşımın dar çerçevesini analitik yöneme bırakmaya başlamış ve fenomenolojik yöntemin herkese açık olan kültürel ve sembolik alanına nüfuz etme fırsatı bulmuştur. Psikoterapi, tek taraflı, analitik ve pozitivist bir bakış açısının, tüm insan faaliyetlerini ve bunların kültürel ve sembolik varlığını yakalamak ve bütünsel olarak anlamak için yeterli olmadığını kabul etmiştir. İnsan kültürünün en güçlü ve kapsamlı faaliyeti olan sanat, bu sayede psikoterapiye katkı sağlamaktadır (Filiz, 2016).

Amaç

Çalışmanın amacı, sanat terapisini psikolojik bağlamda dikkate alarak tarihsel süreç içerisinde incelemek ve dolayısıyla psikolojik bir alımlama olarak sanat terapisinin kavramsal çerçevesini incelemektir.

Yöntem

Araştırma için gerekli verileri sağlamak amacıyla ulusal ve uluslararası makaleler, sempozyum ve kongreler araştırılmıştır. Elde edilen veriler, çalışma kapsamına dahil edilmiş ve literatür tarama yöntemi kullanılmıştır.

Bulgular ve Yorum

Sanat Terapisi

Sanat Terapisi; Müzik, resim, heykel, hareket, dans, tiyatro gibi sanat dallarında kullanılan bir terapi şeklidir. Üretim sürecinde çeşitli malzemeler kullanılmaktadır. Sanat terapisinin temel amacı, bireye kendini özgürce ifade etme fırsatı vermek, yaratıcılığını arttırmak ve estetik yönünü ortaya çıkarmaktır. Sanat terapisini psikolojik, gelişimsel, nörolojik, zihinsel sağlık ve davranışsal birçok bozukluğu tedavi eden bir yöntemdir (Çelikbaş, 2019).

Sanat terapisini; bu, bireyin olumlu gelişimini sağlamak, çatışmaları çözmek, fiziksel ve zihinsel sorunları azaltmak ve stres yönetimine yardımcı olmak için çeşitli sanatsal materyallerin teşhis ve tedavi amaçlı kullanılmasını içerir. Sanat terapisini, çeşitli sanat malzemelerinin duygusal özelliklerini ve klasik psikoterapötik yaklaşımları birleştirir. Bu yaklaşım resim, müzik, tiyatro, sinema, hareket ve dans gibi sanatsal uygulamalar alanındaki tüm etkinlikleri kapsamaktadır. Görsel sanat, çizgi ve renkleri kullanarak insanın iç dünyasında yolculuklar keşfetmesini sağlayan bir alandır. Görsel sanatların bu anlatım özelliği, bireylerin kendilerini keşfetmelerine ve iç algılarını geliştirmelerine yardımcı olur. Bu sözsüz ve ifade edici destekler psikolojik tedaviyi mümkün kılar. Görsel sanatların bu işlevsel boyutu sağlık sektöründe sağlam bir köprü oluşturmaktadır. 1969'dan bu yana sanat terapisini ve sağlıklı aktif olarak ilgilenen Amerikan Sanat Terapisi Derneği, görsel sanat terapisini, bireysel sorunları ve çatışmaları çözmeye, davranışları yönetmeye, psikolojik baskıyı (stres) azaltmaya ve kendini takdir etmeyi geliştirmeye insanların bireysel bilinçlerini artırmalarına ve içsel başarılarına (kendini gerçekleştirmelerine) ulaşmalarına yardımcı olmak anlamına gelir (Bostancıoğlu, Kahraman, 2017).

Sanat terapistlerinin farklı teorik bakış açıları olabilir. Bu, örneğin psikodinamik, bilişsel davranışçı teori veya varoluşsal teori perspektifinden görülebilir. Psikoterapötik yönelim, sanat terapisini sürecini çerçeveler ve neyin ifade edildiğinin anlaşılmasına yardımcı olur. Pek çok teorisinin altında yatan ortak inanç, bunun bilinçdışının bir ifadesi olduğudur. Sanat terapisini bilinçdışına dair farkındalığı yeniden kazandırır ve terapötik ilişkiyi kolaylaştırır (Demir, 2017).

İnsanlığın başlangıcından beri var olan sanat ve yaratıcı süreç, doğa tarafından güçlendirilir, arındırılır ve geliştirilir. Bu nedenle sanatın şifa yöntemi olarak kullanılmasının kökleri tarih öncesi çağlara ve farklı kültürlerle dayandığı açıktır. Sanatsal ifadeler, hastaların veya müşterilerin ifade etmesi zor duygular ile birlikte çeşitli duyguları ifade etmek için kullanılabilir. Sanat terapisti, hastayı tedavi programına dahil ederek, terapi sırasında sanatsal olarak modellenmiş bir ürün kullanarak hastadan daha fazla bilgi almayı umuyor. Bu da hastaların iyileşmesine yardımcı olur. Bu anlamda sanat terapisini; Müzik, resim, heykel, hareket, dans, tiyatro gibi sanatsal alanlarda kullanılan bir terapi şeklidir. Üretim sürecinde farklı malzemeler kullanılmaktadır. Sanat terapisinin temel amacı, bireylere kendilerini özgürce ifade etme, yaratıcılıklarını artırma ve estetik yönlerini ortaya çıkarma fırsatı vermektir. Tanı ve tedavide olumlu kişisel gelişim sağlamak, çatışmaları çözmek, fiziksel ve zihinsel sorunları hafifletmek ve stresi yönetmeye yardımcı olmak için çeşitli sanat malzemeleri kullanılmaktadır. Sanat terapisini, çeşitli sanat malzemelerinin duygusal özelliklerini ve klasik psikoterapötik yöntemleri birleştirir.

Psikiyatrinin sanatın gelişimi üzerindeki etkisini tartışmadan önce terapide nasıl kullanılabileceğini sormakta fayda var. Toplumun çılgınlığı anlama ve ona tepki verme şekli zaman içinde çarpıcı biçimde değişti. Davranış, şeytani mülkiyet veya "mizah" bunu gösterir. Bu kanıt olarak kabul, koşullar temelsiz olduğu için kabul edilebilir. Hipoksiye beyin bozuklukları ve daha yakın zamanlarda beyni etkileyen genetik faktörler, psikolojik travma veya biyokimyasal dengesizlikler neden olabilir.

Sanat terapisini, sanat yaratma sürecinin iyileştirici ve yaşamı geliştirici bir etkiye sahip olduğu düşünce ve duyguların sözel olmayan bir iletişim biçimidir. Diğer psikoterapi türleri gibi, danışmanlık da kişisel gelişimin, kendini anlamının ve duygusal iyileşmenin desteklenmesine yardımcı olur ve çeşitli ortamlarda kullanılır: çocuklar, yetişkin bireyler ve aileler. Bu, herkese

yardımcı olabilecek bir yöntemdir. Her yaştan insan anlam yaratır ve daha derin bilgi edinir, zor veya incitici duyguları çözer, çatışmaları ve sorunları çözer, günlük yaşamlarını zenginleştirir ve daha mutlu olur.

Psikolojiye göre olumsuz etki terapiyi gerektirirken olumlu etki ise başlı başına bir terapi kabul edilebilir. Malchiodi'ye (2003) göre; sanat ile terapi tamamlayıcı ve bütünleyici tıbbın bir biçimi olarak değerlendirilmektedir. Resim, müzik, tiyatro, sinema, hareket ve dans gibi sanatın her alanındaki uygulamaları içerebilir. Winnicott'a (1971) göre ise; sanat terapisinin gücü hastaya sanat içinde sembolik ve metaforik bir yolda iletişim için bir fırsat sunar. Ayrıca kişinin içinde sözün olmadığı fantezi, imge, duygu ve deneyimlerine bir biçim vermesini de sağlamaktadır. (Ayaydın, 2020).

Sembolist sanatçı Odilon Redon, sanata psikolojik bir yaklaşımla yaklaşan, psikanalitik ruh hali ortaya çıkan eserlere yansıyan, psikanalitik ruh hali ise karanlık hayallerine yansıyan sanatçılardan biriydi. Sanatçı, küçük yaşlardan itibaren resim eğitimi almış ve birçok matbaada çalışmıştır. Redon'un iç dünyasını yansıtan eserler izleyiciyi bilinçaltına doğru bir yolculuğa çıkarıyor, hayal gücündeki eserler ise iç dünyasının bir yansıması olarak görülüyor.

Bilinçaltı, hayal dünyasının ve fantezi dünyasının karanlık ve sıra dışı silüetlerini temsil ettikleri durumlardır. Bu da sanatçının iç dünyasını temsil etmektedir. Eserlerinin temaları hüznü, karanlık manzaralar ve sisli gökyüzüdür. Sanatçı bilinçdışı tasvir eden rüya gibi resimler yapıyor, ayrı hayali unsurları kullanarak gerçeküstü düşünceler yaratmıştır. Redon'un yaşamının sonlarına doğru karamsarlığı yerini renklere bırakmıştır (Kılıç, 2023).

Bir kişinin tatmin edici yeni bir iş arzusu ortaya çıktığında, bilinçdışı ve bilinçaltı süreçlerin bir tür ön seçimi ve yeniden düzenlenmesi meydana gelir. Bu yoğun sürecin sonunda bilinçaltında depolanan duygular orada gelişmeye devam ederek çözüm yaratma sürecine aktarılabilir. Bilinçaltının kıvrımlarında saklı görüntüler- rüyalar, mitler, masallar- bu bastırılmış ve kaotik tepkiyi sembolik olarak ifade eder.

Görsel 1. Odilon Redon, Ağlayan Örümcek, 1881 (<https://www.wikiart.org/en/odilon-redon/the-crying-spider-1881>)

Psikiyatrinin sanatın gelişimine etkisinden bahsetmeden önce terapiye değinmek gerekmektedir. Sanatı terapi olarak kullanma fikri gelişmeye başladığında; 1930'ların sonlarından 1950'lerin başlarına kadar dışavurumculuğun yaygınlaştığı dönemdi. Avrupa'da sanat terapisi olarak bilinen uygulama, II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ihtiyaçlardan doğmuştur. Psikoterapi ve sanat terapisinin her ikisi de savaş travması yaşayan insanları (çoğunlukla silahlı kuvvetlerdeki askerler) rehabilite etmek için kullanılıyordu). İkinci Dünya Savaşı, psikiyatri pratiğinde birçok yeni ve etkili fikrin ortaya çıktığı bir dönemdi. Savaş deneyiminin ardından geleceğe yönelik bir dizi kurtarma girişimi başlatıldı. Bunlar arasında, psikiyatri bakımın topluma, en azından ayakta tedavi hizmeti sunan genel hastanelere aktarılması da yer alıyordu. Bu programın bir uzantısı olarak, en son teknolojiye sahip tedaviler psikiyatri hastanelerinde uygulamaya konuldu. Bu dönemde toplumun

savaşının acılarına karşı artan duyarlılığı ve geçmişine ait her şeyi değiştirme eğilimi, iç dünyasındaki acıları şaşırtıcı bir şekilde gideren psikoloji tanrısına olan ilgiyi ve hayranlığı artırmış olabilir.

Bu aşamada sanat terapisinin amacı hastanın kendini ifade ederek rahatlamasına yardımcı olmaktır. Hastanın fark edilmeden çalışabilmesi için yeterince geniş bir alan düzenlenir ve her hasta için yeterli alan, boyama ekipmanı ve masa ile hastaya terapistlerin sessizce gözetimi altında sorunsuz bir şekilde çizim yapması talimatı verilir ve süreç devam ederdi. İlerleyen zamanlarda özellikle 1960'ların başından 1970'lerin sonlarına kadar olan dönem dikkat çekmekteydi. İngiliz Sanat Terapistleri Derneği'nin kurulmasıyla birlikte, birçok sanat terapistinin anti-psikiyatri hareketini ve hümanist tedavi edici düşünce literatürü okullarını desteklediği dönemdi ve terapinin ne olduğuna dair yaygın olarak kabul edilen fikir sorgulanmaya başlandı. Sanat terapisi ve psikanaliz özellikle Jung'un yaklaşımlarından etkilenmiştir. Jung'un kendisi de bir heykeltıraş ve sanatçıydı. Dile ilgi Freudçuların aksine o, ruhun açığa çıktığı ilkel form olarak gördüğü görüntülerle ilgileniyordu. 1980'den sonraki üçüncü dönemde yani günümüzde sanat terapisti kamu sektöründe birçok yasal değişikliğe uğramış ve çalışmaları daha profesyonel hale gelmiştir.

İlk iki aşama sanat terapistlerine her terapötik çalışmaya aynı dikkatli yaklaşımını uygulama mirasını bırakıyordu. Sanat terapisti, yaptıklarının dikkat dağıtma ya da mesleki terapi olmadığını, bir serbest bırakma yöntemi olduğunu, iletişim ve yorumlamanın serbest çağrışım yoluyla işlediğini iddia ederek çeşitli psikoterapötik yaklaşımlarla ilgilenmeye çalıştı. 1980'lerin ikinci yarısı ve 1990'ların başındaki zorlu ekonomik koşullar, psikiyatri uygulamalarında gerici bir düşünceyle de örtüşüyordu. Terapötik yaklaşımların genel tedavi felsefesine entegre edilmesi konusu sanat terapistlerini ilgilendirmeye yönlendiriyordu. 1991 ile 1995 yılları arasında kamu sektöründe çalışan diğer profesyoneller gibi sanat terapisti de kendilerini kamu hizmetlerinin yeniden düzenlenmesi konusunda çok uzun bir süreçle karşı karşıya buldu (Akhan, 2012). Böylelikle toplumların terapiyi anlama ve ona tepki verme biçimi zaman içinde önemli ölçüde değişmiştir. Davranış, şeytani mülkiyetin veya "mizah" ın kanıtı olarak kabul edildiğinde, düzensiz bir durumun sonucu olarak kabul edilmiştir. Hayal gücü beyin bozukluklarından veya daha yakın zamanda genetik, psikolojik travma veya beyni etkileyen biyokimyasal dengesizliklerden kaynaklanabilir. Terapiye yönelik bu farklı yaklaşımların her biri, terapiye ilişkin birtakım varsayımlar içermektedir. İnsan doğası, insanın çektiği acılar ve bu acıların çözümleri hakkında daha fazla şey öğrenmek istemektedir. Bu nedenle psikiyatriden etkilenen sanat terapisi, sanatın ruh sağlığı bakımında teröpatik olarak uygulanması ve sanatın teröpatik bir araç olarak kullanılması açısından büyük önem taşımaktadır (Edwards, 2013). İlk olarak Adrian Hill'in 1940'larda yapmış olduğu çalışmalarla "sanat terapisi" terimi ortaya atılmıştır. Sanat terapisinin kökleri hem sanata hem de psikolojiye dayanmaktadır. Bu anlamda psikoloji aynı zamanda teröpatik bir süreç olarak da anlaşılmaktadır (Chancellor, Duncan & Chatterjee, 2014).

Sanat terapisi, sanat yaratmanın yaratıcı sürecinin iyileştirici ve yaşamı iyileştirici bir etkiye sahip olduğu, düşünce ve duyguların sözlü olmayan bir iletişim biçimidir. Sanat, bahsettiğimiz ilişkilerden çok da uzak değil; çünkü amaç, örneğin insanların hayatlarına yön vermek, onları rahatlatmak, anlam kazandırmak, kolaylaştırmaktır. İnsan olmak, doğanın verilerini yeni üretken faaliyetler için organize etmek, modellemek ve kullanmak anlamına gelir. Çünkü üretim olduğu sürece insanlar eylem alanlarını genişletir ve çevrelerini daha iyi anlama fırsatına sahip olurlar (Çelikbaş, 2019). Diğer psikoterapi türleri gibi danışmanlık da kişisel gelişimin desteklenmesine, kendini anlamının ve duygusal onarımın artmasına yardımcı olur ve çeşitli durumlarda kullanılır; çocuklarla, yetişkinlerle, aileler ve gruplarla. İnsanlara yardımcı olabilecek bir yöntemdir. Her yaştan kişi anlam yaratır ve derin içgörüler kazanır, bunaltıcı duyguları veya travmaları serbest bırakır, çatışmaları ve sorunları çözer, günlük yaşamı zenginleştirir ve daha fazla refaha ulaşır. Sanat terapisi her şeyin var olduğu inancına dayanır. Birey kendini yaratıcı bir şekilde ifade etme yeteneğine sahiptir ve ürün, teröpatik süreçten daha az önemlidir. Terapist özellikle sanatsal yaratımın estetik değerlerine değil, kişinin ifade etmesi gereken teröpatik ihtiyaçlara odaklanır. Bu, kişiyi çalışmaya dâhil tmenin, ona fayda sağlayacak sanatsal etkinlikleri seçip kolaylaştırmanın, yaratıcı süreçte anlam bulmasına yardımcı olmanın ve terapistle bilgi alışverişini kolaylaştırmanın önemli olduğu anlamına gelmektedir (Malchiodi, 2003).

Sanatın tek amacının ayrıntıya dikkat, yabancılaşma hissi ve yalnızlık olduğunu söyleyen mükemmeliyetçi Doksat, yaratıcılık ile terapi arasındaki bağlantının Antik Yunan'dan beri var olduğuna ve bu tartışmanın sonraki dönemlerde de devam ettiğine dikkat çekmiştir. Benzer bir yaklaşıma yaratıcılığın bilinçdışından kaynaklandığına ve terapinin sanatsal yaratıcılığı teşvik ettiğine dikkat çeken Mumcu'nun sözlerinde de rastlanmaktadır. Bu durum kişinin psikolojik sorunlarının yaratıcılığını tetikleme ihtimali ile ilişkilendirilebilir. Bu düşünceyi destekleyen görüşe göre nevrotik kişilik yapısının sanatçının özelliklerini içerdiği ve bu durum sanatsal yaratıcılığı ortaya çıkarmaktadır (Ezici, 2005) Yaratıcılığın gelişmesi ve psikoanalitik bir yaklaşım farklılaşmış bir teröpatik bir ilişki ortaya çıkaracaktır.

Sanat terapisi, psikanalizin ruh sağlığına hâkim olduğu bir dönemde doğmuştu. O halde sanatın nasıl ve neden teröpaik etkilere sahip olduğuna dair ilk formülasyonların psikanalitik terimlerle formüle edilmiş olması mantıklı olarak görülebilmektedir. Bu anlamda Freud'un psikanalitik kuramı dikkat çekicidir. Freud teorik yaklaşımını başlangıçta "topografik teori" üzerinden aktarmış ve "bilinç, önbilinç ve bilinçdışı" kavramlarını ortaya atmıştır. Dolayısıyla bilinç, bilinçli olan, değişen ve yok olan bilgi ve düşünceleri içeren kısımdır; Bilinçdışı, haz ilkesinin etkin olduğu ve dürtü temsillerini dikkate aldığı kısımdır; Hatırlanmayan ancak çabayla bilince getirilebilen kısma önbilinç denir. Bilinçli ve önbilinçli olarak buzdağı denize yakındır, görünür ve gerektiğinde ulaşılabilir; Bilinçdışı, buzdağının su altında kalan ve görünmeyen kısmına benzetilmiştir. Zamanla Freud çalışmalarını genişleterek "yapısal teori"yi ortaya atmış ve "id, ego, süperego" kavramlarını psikolojik araçlar olarak tanımlamıştır. Haz ilkesine göre çalışan, dürtülerin manevi temsillerini içeren, zaman ve mekân gerçekliğinden yoksun bir yapıyı "id" olarak ifade eder. Birincil süreç adını verdiği bu yapıyı, mantık, ahlak, dış dünya gerçekliği gibi kavramların bulunmadığı, küçük bir çocuk gibi filtresiz, her istediğini isteyen bir yapı olarak tanımlamış ve tek amaç acıdan kaçmak ve zevke ulaşmak olarak benimsemiştir. Mantık, zaman ve mekân gerçekliğinin var olduğu yapıyı "ego" olarak ifade etmiştir. Egonun, dış dünyanın gerçekliğiyle birlikte gelişen duygu, düşünce, algı ve anılardan oluştuğunu, bu yapının, id'in dış dünyanın gerçekliğine dayalı arzularını filtreleyerek, bunların dışarı atılmasını kontrol etmesini sağladığını belirtmiştir.

Freud, ahlakın, değerlerin, geleneklerin, kanunların ve yasakların yer aldığı yapıya "süperego" adını vermiş ve egoya güzel, iyi ve doğru olanı göstermekle görevli olduğunu belirtmiştir. Yapısal teoriye göre id, bilinçdışında şehvet (libido) ve saldırganlık (mortido) dürtülerini içerir. Yaşam enerjisinin ana kaynakları hayatta kalmayı garanti eden libido (Eros; beslenme ve cinsellik) ve hayatta kalmayı garanti eden mortidodur (Thanatos; dövüş-kaç, saldırganlık). İd bu enerjileri boşaltmaya çalışır, boşaltamayınca gerilim ortaya çıkar. Ego, depolanan enerjiyi dış gerçekliğe göre boşaltarak gerginliğin giderilmesinde rol oynar. Bir nevi vicdan görevi gören süperego, id'in arzularını toplumsal açıdan iyi ya da kötü (yasak, yasa dışı vb.) olarak yorumlar; Ahlakı olarak iyi-kötü (günah, ayıp vb.); Estetik olarak güzel ya da çirkin (kusurlu, saçma vb.) olarak yargılar ve egoya baskı yapar. İd ve süperego baskıları arasında kalan ego, her iki yapıyı da tatmin etmeye çalışır, bu mümkün olmadığında gerilim ve çatışma ortaya çıkar. Yalnızca kimliğin tatmin edildiği durumlarda süperegodan kaynaklanan pişmanlık; Yalnızca süperegonun tatmin edildiği durumlarda id nedeniyle hayattan keyif almanın mümkün olmadığı durumlar ortaya çıkar. Bu anlamda kişinin yeni ve tatmin edici bir iş arzusu ortaya çıktığında, bilinçdışı ve bilinçdışı süreçlerin bir tür ön seçimi ve yeniden düzenlenmesi meydana gelir. Bu yoğun sürecin sonunda bilinçaltında depolanan duygular orada gelişmeye devam ederek çözüm üretme sürecine geçebilir. Bilinçaltının kıvrımlarında saklı görüntüler- rüyalar, mitler, masallar- bu bastırılmış ve kaotik tepkiyi sembolik olarak ifade eder. Bir sanatçı yaratırken anıları canlandırdığında, çağrıştıran görüntüler yalnızca belleğe atılan görüntülerin kopyaları değildir. Aynı zamanda hafızanın derinliklerinden çağrılan ve yeni duyumlarla günümüze getirilen bir hatıradır. Bir görüntünün bilinçte yeniden ortaya çıkabilmesi için beden içinde olması gerekir. Bırakma anında ortaya çıkan iç akış, bilinçaltı ve bilinçli zihinler tarafından sentezlenerek tüm kişisel ve sanatsal eylemleri kapsar. Bu trans durumu eşzamanlı zihinsel, istemli ve duygusal işlevlere izin verir.

Bu anlamda sanatçı yarattığında kutsal bir şey olur (Kapar, 2009). Freudcu psikanalistlere yakın olan sürrealist sanatçılar, rüyaların yorumlanması gibi zihinsel ve psikolojik dürtülerin etkisinin görünür olduğu konuları tasvir etmeleriyle dikkat çekti. Bu sanatçılardan biri de sürrealist ressam Salvador Dali'dir ve onun ruhani tabloları dikkat çekmektedir. Sanatçının 1931 tarihli "Hafızanın Kalıcılığı" adlı tablosu psikolojik yansımanın bir imgesi olarak karşımıza çıkıyor (Kılıç, 2023).

Görsel 2. Salvador Dali, Hafızanın Kalıcılığı, 1931 (www.wikiart.org/en/salvador-dali/the-persistence-of-memory-1931)

Olgun bir yapı, sağlıklı bir egoya sahip, id ve süper egoyu tatmin edebilen bir yapı olarak tanımlanmaktadır. Daha sonraki yaratıcı döneminde Freud çocuk gelişiminin aşamalarını tartışmış ve "psikoseksüel teori"yi ortaya atmıştır. Buna göre insan çocuğu doğumundan itibaren belirli gelişim aşamalarından (oral-anal-fallik-gizil-genital dönem) geçer ve bu aşamalarda yaşadığı takıntılar tüm yaşamını etkilemektedir (Okcu, 2022). Freud'un fikirlerinin imgeler yoluyla bilinçdışı iletişime entegre edilmesi ve sanatın terapide kullanılması, birçok kişi tarafından Amerika Birleşik Devletleri'nde sanat terapisinin kurucusu olarak kabul edilen Margaret Naumburg tarafından mümkün kılındı. Psikanalize giren ilk Amerikalılardan biri olarak rüyalarının ve fantezilerinin görüntülerini analiste getirdi ve bunları kendi terapisinde yararlı buldu. 1914'te Naumburg, psikanalitik ilkelere dayanan ve sanata ağırlık veren Walden School 'u kurdu. Kız kardeşi Florence Cane orada resim öğretmeni olarak görev yaptı. Her ikisi de katarsis yoluyla duygusal sorunlardan kaçınmak için bilinçdışı görüntülerin spontane sanatsal ifade yoluyla serbest bırakılmasını vurgulamaktaydılar. Naumburg ve Cane, Freud'la aynı fikirde olmadıktan sonra kendi analitik psikoloji teorisini geliştiren psikiyatrist Carl Jung'un öğretilerinden etkilendiler. Jung, kendi kendini analiz sürecinin bir parçası olarak resme yöneldi; bunu, aktif hayal gücü yoluyla bilinçdışıyla temas geçmenin bir yolu, hareket, imge, sanat, drama ve her türlü yaratıcı ifadeyi kullanan bir "serbest çağrışım" biçimi olarak tanımlamaktadır. Pek çok psikanaliz terapisti sanatın hem teşhis hem de terapideki zengin potansiyeli konusunda heyecan duymaktadır. Sanat terapisi, diğer tedavi türlerinden farklı olarak, hasta yaratıcı aktivitelerle meşgul olurken, bireye de tedaviye aktif olarak katılma fırsatı sunar. Sadece ilacın verildiği ve hastanın alıcı konumunda olduğu pasif bakım ortamında hasta, bakımını kendisine bakım veren sağlık personeline veya aile bireylerine emanet eder. Pasif bir yaklaşımla profesyoneller kişiyi parçalara ayrılacak, teşhis edilecek ve manipüle edilecek bir nesne olarak görebilirler. Danışan merkezli psikoterapiyi kullanmakta zorluk yaşayabilirler (Akhan, 2012). İnsan figürlerinin çizimleri entelektüel yetenekleri, duygusal sıkıntıyı ve kişilerarası ilişkileri değerlendirmek için kullanıldı. Çocuk resmi analizinin öncüleri, Anna Freud ve Melanie Klein da ilk oyun terapistleriydi ve bugün var olan çizim materyallerini ve oyuncakları sağladılar.

Margaret Naumburg, sanatı teşhis veya tedavi amaçlı kullanan tek kişi değildi, ancak sanatın rolünü bir araçtan ziyade birincil faktör olarak tanımlayan ilk kişi oydu. Yaklaşımını dinamik sanat terapisi olarak tanımlamaktaydı. Birçok sembolik düşünce ekolünün akademisyeni olarak, kişinin sanatındaki tek değerli anlamın sanatçıdan geldiğini vurguladı. Sembolik anlamın kodunu çözmeye yönelik formüller konusunda şüpheciydi; bu, Freud'un rüya analizine ilişkin öğretileriyle tutarlı bir görüştür. Bu görüş halen psikanalist ve sanat terapistinin çoğunluğu tarafından paylaşılmaktadır. Sanat terapisinin bir diğer büyük öncüsü Edith Kramer, sanat terapisi sanatı adını verdiği bir yöntem geliştirmiştir. Kramer, ego psikolojisinin gelişimi sırasında Viyana'da büyüdü ve psikanalitik teoriye aşinaydı. Freud'un teorisinin bu gelişiminde, egonun çeşitli savunma mekanizmaları aracılığıyla kişiliği düzenlemedeki işlevine vurgu yapmıştır. Kramer'in sanat terapisine yaklaşımı bilinçdışı çatışmaların araştırılmasına değil, Freud'un yüceltme adını verdiği belirli bir başa çıkma mekanizmasını harekete geçirmede yaratıcı çalışmanın rolüne odaklanıyordu. Etki başarılı olursa, çatışan dürtüler "ehlileştirilecek" (nötrleştirilecek) ve sanat terapisi çalışmalarına yönlendirilecekti. Kramer'e göre yüceltme, yaratıcı sürecin iyileştirici gücünü açıklıyordu ve bu anlamı olarak karşılanmaktaydı (Rubin, 2015).

Yaratıcı işlev yalnızca resimde değil, dilde, yani sözsel ve yazınsal yaratıcılıkta, heykelde, müzikte de gösterilebilir. Ancak, iki boyutlu düzey üzerine yapılan resim, psikiyatrik hastalıkların teşhis ve tedavi sürecinde ipuçlarını daha kolay sağlayabilmektedir. Bu bakımdan resim yapma ve resimlerin psikopatolojik sanatta kullanımı daha yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Resimle terapi, Sigmund Freud ve Carl Jung'un teorilerinden gelişerek, hastalıkların başlangıcı ve kişilik kavramları ile ilgili başka bir bakış açısı kazanmamıza yol açtı. İlk olarak, Amerika ve İngiltere'de aynı zamanlarda ortaya çıkan bir kavramdır. Konu ile ilgili yazılı metinlerin oluşması ve psikiyatri hastalarına teorik ve klinik katkının sağlanması 1940 ve 1950'li yıllara rastlamaktadır. 1940 ve 50'li yıllarda akıl hastanelerinde bu konuda gönüllü çalışan kişiler, hastaların resimle terapisi konusunda psikiyatristleri ikna etmişlerdir. 20. Yüzyılın başlarında, psikiyatristler, hastanın sanat konusunda eğitimi varsa, sanat ve hastalık arasında bir bağlantı olduğunu görmeye başladı. Aynı zamanda, sanat eğitimcilerinin keşfetmekte olduğu özgür ve spontan sanat ifadesi, çocukların ruhsal ve sembolik iletişimini temsil ediyordu. O zamandan beri, sanat terapisi birçok popülasyonda tedavi, değerlendirme ve iletişim metodlarında önemli ve etkili bir profesyonel alana dönüştü (Akhan, 2012, s. 134).

Sonuç ve Tartışma

Makalede sanat terapisinin ve psikolojinin aktif aşamalarında sanatın kullanımı tartışılmaktadır. Sanat terapisi psikolojiye dayalı uygulamalı bir alandır. Uygulama alanları sanat bağlamında çeşitli konuları kapsasa da özellikle dikkat çekici olan, sanatın bu alanların her birinde psikoterapötik çalışmalara nasıl dahil edildiğidir. Bu bağlamda makalede sanat terapisinin psikolojik yönüne değinilmektedir.

Edith Kramer, sanat terapisinin akıl hastalıklarının tedavisinde çok önemli bir disiplin olduğuna inanmaktadır. Sanat terapisine bakış açısını ise şu şekilde ifade etmiştir: "Mağara zamanlarından beri insanlar yaşam süreçlerine uygun formlar ve şekiller yaratmışlardır. Zamanla sanat, insanın farklı ortamlardaki deneyimlerini ifade etmenin ve insanların ufkunu genişletmenin bir aracı haline gelmiştir." Kramer ayrıca yaratıcılığın iyileştirme anlamına geldiğine inanıyordu. Sanat terapisi, kişinin enerjisini sanat eserleri yaratmaya ve kendini gerçekleştirmeyi teşvik etmeye yönlendirmeyi amaçlayan psikoterapötik bir yaklaşımdır (Tanrıverdi, Cancan, 2023).

Sanat, evrim sürecinde motivasyonları, dürtüleri, duyguları, iç düşünceleri aktarmanın ve insana eşlik etmenin bir aracı haline gelmiştir. Sanat, özellikle insanın ruhsal yapılarına yönelik araştırmalarını derinleştiren Freud'un başlattığı paradigma değişiminden sonra, psikoterapide bilinçdışına kapı açmada önemli bir araç haline gelmiştir. Sanatın bu güçlü etkisi zamanla psikodinamik teorinin gücüyle birleşerek psikoterapi çatısı altında tedavi yöntemleri arasında yer alan sanat terapisinin doğuşuna yol açmıştır. İnsan değişim ve dönüşüm sürecini sürdürmektedir. İnsanın bilimle dönüşümüne eşlik eden konulardan biri de sanattır (Okcu, 2022). Bu nedenle sanatın psikoterapiye katkısı göz ardı edilemez. Sanatı bilinçdışını ifade etme aracı olarak birleştiren temel yaklaşım psikodinamik sanat terapisi'dir. Bu yaklaşım kapsamında yapılacak çok boyutlu araştırma ve vaka çalışmaları, psikoterapi ve bireye ilişkin kuramların geliştirilmesine katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda ele alınan bu makale sanat terapisinin psikolojik boyutunda alımlamasına dikkat çekerek farklı bir açıdan ele alınmasını sağlamaktadır.

Kaynakça

- Akhan, L. U. (2012). Psikopatolojik sanat ve psikiyatrik tedavide sanatın kullanılışı. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (2), 132-135.
- Ayaydın, A. (2020). Psikoloji ve sanat etkileşimi üzerine. *Bilim, Eğitim, Sanat ve Teknoloji Dergisi (BEST Dergi)*, 4(1), 8-12
- Bostancıoğlu, B., & Kahraman, M. E. (2017). Sanat Terapisi Yönteminin ve Tekniklerinin Sağlık-İyileştirme Gücü Üzerindeki Etkisi. *Beykoz Akademi Dergisi*, 5(2), 150-162.
- Chancellor, B., Duncan, A., & Chatterjee, A. (2014). Art therapy for Alzheimer's disease and other dementias. *Journal of Alzheimer's Disease*, 39(1), 1-11.
- Çakmak, Ö., Biçer, İ., & Demir, H. (2020). Sağlıkta sanat terapisi kullanımı: Literatür taraması. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 12-21.
- Çelikbaş, E. Ö. (2019). Dışavurumcu Sanat Terapisi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 20-37.
- Demir, V. (2017). Dışavurumcu Sanat Terapisinin Psikolojik Belirtiler İle Bilişsel İşlevlere Etkisi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(13), 575-598.
- Edwards, D. (2013). Art Therapy. *Art Therapy*, 1-200.
- Ezici, A. K. (2005). Sanatçının Kişiliği ve Yaratma Psikolojisi/Personality Of Artist And Psychology Of Creativity. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 6(2), 122.
- Filiz, Ş. (2016). Sanat Terapisinin Felsefi Boyutları. *MJH VI/I*, 169-183.
- Kapar, S., Resimde Sembolik İmgelemi Oluşturan Psikolojik Etkenler. *Sanat Dergisi*, (15), 43-46. 2009.
- Kılıç, A.G. (2023). Sanatsal Yaratım Psikolojisi ve Sigmund Freud'un Psikanaliz Yaklaşımı. Eu 2nd International Conference On Humanity and Social Sciences. *Academy Global Conferences & Journals*, 293-305.
- Malchiodi, C. A. (2003). Art Therapy and the Brain. *Handbook of Art Therapy*, 16-24.
- Okcu, C. (2022). Psikodinamik Yönelimli Sanat Terapisi. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 5(10), 31-41.
- Rubin, J. A. (2015). Psychoanalytic Art Therapy. *The Wiley Handbook of Art Therapy*, 26-36.
- Tanrıverdi, S., & Cancan, D. A. (2023). Otizm Spektrum Bozukluğu Alanında Kullanılan Alternatif Tedaviler ve Sanat Terapisi. *Social Sciences Studies Journal (Sssjournal)*, 9(110), 6517-6526.

Görsel Kaynakça

Görsel 1: <https://www.wikiart.org/en/odilon-redon/the-crying-spider-1881> Erişim Tarihi: 01.12.2023

Görsel 2: <https://www.wikiart.org/en/salvador-dali/the-persistence-of-memory-1931> Erişim Tarihi: 01.12.2023

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Teşekkür Araştırmaya katılım sağlayarak veri oluşumuna katkı sağlayan Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü öğrencilerine teşekkür ederiz.

Who is a Refugee?: A Critical Assessment of the 1951 Geneva Convention

Mülteci Kimdir?: 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin Eleştirel Değerlendirmesi

Ayşem Biriz KARAÇAY

Assist. Prof., Istanbul Commerce University, Faculty of Humanities and Social Sciences
Department of Political Science and International Relations, Istanbul, Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İnsan ve Sosyal Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye
Orcid: 0000-0002-2305-7099 | e-posta: biriz.karacay@gmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Karaçay, A. B. (2023). Who is a refugee?: A critical assessment of the 1951 Geneva Convention. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 62, 173-184

Karaçay, A. B. (2023). Mülteci kimdir?: 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin eleştirel değerlendirilmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 62, 173-184

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 03 October/Ekim 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 27 December/Aralık 2023

Published/Yayın Tarihi: 31 December/Aralık 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Issue/Sayı: 62 **Pages/Sayfa:** 173-184

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Ayşem Biriz KARAÇAY).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Bu makale 1951 tarihli Birleşmiş Milletler Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi'nin ortaya koyduğu uluslararası koruma sisteminin gelişimini eleştirel bir analizle değerlendirmek amacıyla hazırlanmıştır. Literatür taraması ve Göç Araştırmaları Derneği (GAR, <https://gocarastirmalariderneği.org.tr>) tarafından düzenlenen iki çevrimiçi panelin sonucu olarak ortaya çıkan araştırma, İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişen modern sığınma rejimini Sözleşme'nin tarihsel arka planı ve uygulaması açısından değerlendirmektedir. Bugün kapsayıcı uluslararası koruma rejimlerinin yerini güvenli bölge/ülke oluşturarak mültecileri ve göçmenleri uzak tutmaya çalışan dışlayıcı politikaların alması, alanda geçmişten günümüze yaşanan değişimin seyrini gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla bu makale, dışsallaştırma/güvenlik odaklı göç/sınır politikaları karşısında, Sözleşme'nin bireyi güvence altına alan politikalar ve kalıcı çözümler üretip üretmediğini değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası göç, mülteci, dışsallaştırma, Birleşmiş Milletler, 1951 Cenevre Sözleşmesi

Abstract

This article has been prepared to evaluate the development of the international protection system generated by the 1951 United Nations Geneva Convention on the Legal Status of Refugees. The research, which is the culmination of a literature review and two online panels organized by Association for Migration Research (GAR, <https://gocarastirmalariderneği.org.tr>) discusses the modern asylum regime that emerged after the Second World War, in terms of the historical background and implementation of the Convention. For, the fact that the inclusive international protection regimes are replaced by exclusionary policies that attempt to keep refugees and migrants away by forming a safe zone/country displays the course of the conspicuous change in the field from past to present. Hence, this article evaluated whether the Convention produces durable solutions and policies to protect individual rights in the face of externalization/security-oriented immigration/border policies.

Keywords: International migration, refugee, externalization, The United Nations, 1951 Geneva Convention

Introduction

Since the beginning of the twentieth century, the world has witnessed unprecedented population movements involving millions of people that have fled because of conflict, persecution, discrimination, violence – often mixed with other factors. These growing migration flows in turn laid the groundwork for the genesis of the 1951 United Nations Convention on the Legal Status of Refugees (1951 Geneva Convention)¹. Certainly, the concept of the refugee and refugee law began to form and get systematised with provisional arrangements, agreements, organisations, and practices. As a rising urgent international problem, search for solutions in the social and legal context were gradually intensified. Likewise, the pursuit to form the 1951 Geneva Convention gained momentum with the activities of the two organisations, the League of Nations (LoN) and the United Nations (UN) that took shape in this process (Odman, 1995). These two organisations facilitated the path to the 1951 Geneva Convention.

International protection was introduced in the United Nations for the first time in the 1948 Universal Declaration of Human Rights, the founding text of the organisation. Although the scope of international protection is not directly stated in the declaration, the right to asylum is defined as “the right to seek and to enjoy in other countries asylum from persecution”. With this declaration, it was plainly stated that the person has the right to enter and stay in the relevant country to seek asylum (Goodwin-Gill, 1985; Ergüven and Özturanlı, 2013). The 1951 Geneva Convention is an international document accepted by almost all of the world's states, defining refugee status and providing them with international and complementary protection. It is pivotal to re-evaluate the spirit and basic principles of the Convention in the context of changing migration and asylum movements since 1951. Because whether the Convention delivers robust solutions to today's much more complex mass movements of refugees raises concerns about durable solutions and burden sharing and in turn it continues to be discussed in the academic circles. Though it remains the cornerstone of the international refugee regime, the Convention has several shortcomings. This study is based on two online panels organised by the Association for Migration Research (GAR), with the support of the Turkey Representation of the Heinrich Böll Stiftung Association, and a comprehensive literature review. The panels took place on June 5, 2021 and June 8, 2021, with the participation of people from different views and professions, including academics from the fields of international relations, political science, law and sociology, and refugee and immigrant rights advocates.

1. Toward the 1951 Geneva Convention: Colonialism and Eurocentrism

With the recent impact of the Second World War—including massive displacement and experiences of insufficient state cooperation—the UN founded in 1945, took action (Krasue, 2021). The ‘international community’—headed by the UN—launched initiatives, including the formation of specific agencies such as the International Refugee Organization (IRO) and the UN High Commissioner for Refugees (UNHCR) and remarkably the 1951 Geneva Convention to maintain refugee protection (Krause, 2021). The 1951 Geneva Convention is a multilateral UN convention that outlined refugee status in broad strokes, as well as the rights and responsibilities of countries². The UN's efforts to solve the issue radically, paved the way for the preparation of a new convention via organising a conference and taking into account all documents for refugees. In line with this framework, the Convention was accepted at the end of the conference held in Geneva between 2 July and 25 July 1951 with the participation of 26 countries, various international organisations, and NGOs as observers. However, the idea of refugees as a ‘burden’ can be traced to early international efforts to address refugee situations under the League of Nations, the United Nations Relief and Rehabilitation Administration, and the International Refugee Organisation, where the driving concern was the impact of refugees on host states (Krause, 2021). The drafters of the 1951 Convention inherited this approach. Moreover, as the convention built on refugee definitions in the 1933 Convention Relating to the International Status of Refugees, the 1938 Convention Relating to the Status of Refugees Coming from Germany and the constitution of the International Refugee Organisation, the primacy of Europe was already there.

¹ The 1951 United Nations Convention Relating to the Status of Refugees will be referred to as the 1951 Geneva Convention in the following sections of the text.

² To date, 146 countries are party to the 1951 Convention, and 147 to the 1967 Protocol.

The definition of refugee in the Convention included people who had left their country due to events that had taken place in Europe before 1951. In other words, it envisioned two limitations in terms of “time” and “place”. The limitation of time and place directly excluded people who were persecuted outside of Europe after 1951 and had to leave their country due to this persecution. Therefore, it failed to fully respond to the needs of the international community. Hence, an additional protocol was prepared to which countries can directly join without the condition of being a party to the 1951 Geneva Convention. The geographical and temporal limitation existing in the Convention was removed from the text with the Additional Protocol to the UN Convention Relating to the Status of Refugees (1967 Protocol or the New York Protocol)³. Thus, refugee status began to be granted to “asylum-seekers who may come from outside the European continent” and due to “events that took place before 1951”. As a result, the 1951 Geneva Convention has been amended only once with the 1967 Protocol, and with the lifting of these restrictions, the scope of the Convention was universalized.

However, according to Ulrike Krause, at the founding conference of the Convention colonial and imperial states largely dominated debates. Her study reveals that although, greater number of states supported a universal refugee definition, several others insisted on the focus on Europe—which the adopted version reflects (Krause, 2021). Among the defenders of the limited definition were the delegations of the US, Venezuela and France (Krause, 2021). On the contrary, delegations of Belgium, the Netherlands, the UK, Chile and Yugoslavia supported a universal definition (Krause, 2021). In retrospect, one can detect two positions: The ‘Europeans’, eventually led by the French delegate Robert Rochefort, advocated for a narrow refugee definition for European refugees alone to ensure buy-in from potential signatories. The ‘universalists’, led by the United Kingdom, argued for a broader, more global approach, which would have explicitly addressed refugee situations around the world though not the plight of internally displaced people (Madokoro, 2022). Hence, this outlined the ‘true’ refugee as one in or from Europe, while also ignoring the ‘other’ refugees and regions. Krause (2021) notes that such exclusion did not come from delegates’ lack of awareness; as they already acknowledged the global scope of forced migration, but they partly used it just to promote the focus on Europe. She claims that this not only demonstrates the Convention’s Eurocentric and Western characters but also maintains ‘colonial-ignorant’ perspective, with lasting consequences for today’s global refugee regime. All in all it complicated protection for refugees outside of Europe as grasped in the efforts of the decolonised states that responded to the Western Convention and regime by concluding regional agreements.

As mentioned, the Convention’s founding conferences were dominated by colonial and imperial leaders and opinions rested on different power interests, as the decolonised states were not much active, or even silent during conference debates (Krause, 2021). The Convention offered a Eurocentric perspective in scope and purpose within the framework of the increasingly contentious dynamics of the Cold War. Moreover, these states defended their positions and opposed dominant Western politics in prior debates, but few ended up attending the conference. The adopted Convention demonstrated how decolonised states had little input and still-colonised ones none at all, into the highly Western and ‘colonial-ignorant’ decisions that created it and gave rise to today’s global refugee regime. The definition’s focus on refugees in and from Europe is a case in point here (Krause, 2021). As a result, the Convention, which was criticised by developing countries, eventually led to the advent of regional agreements and laws, from which broader definitions were established. These examples include the 1969 Organization of African Unity’s Refugee Convention signed in Addis Ababa, the capital of Ethiopia, and the 1984 Cartagena Declaration covering some of the Latin American countries. Consequently, it became possible to acquire refugee status in cases of widespread violence, external attacks, internal conflicts, human rights violations, and serious disturbances of public order in addition to the conditions set forth in the 1951 Geneva Convention (Odman, 1995; Barkin, 2014). This inadequacy in international regulations was tried to be eliminated with the Arab Convention Regulating the Status of Refugees in Arab Countries adopted by the Arab League in 1994 (Savar and Kedikli, 2019). With this convention, war, foreign control, serious disruption of public order in the whole or part of the country caused by natural disasters or catastrophic events are included in the conditions under which refugee status can be granted. It is seen

³ 1967 New York Protocol, https://treaties.un.org/doc/Treaties/1967/10/19671004%2007-06%20AM/Ch_V_5p.pdf.

that the deficiencies and inadequacies of the 1951 Geneva Convention have led to the emergence of various regional practices developed in different geographies.

According to Glynn, the Convention helped legalize the position of Second World War refugees 'while apparently shutting the door to future unwanted guests' and enabling 'western governments to attain a sense of control over newcomers' (Glyn, 2012). Both Mayblin (2014) and Krause (2021) refer to the 'intentionality' of including some and excluding 'other' refugees by delegations in the 1951 Geneva Convention's founding conference. Consistently, other scholars admit that the definition excluded refugees 'elsewhere', and especially in (de)colonised states (Krause, 2021; Ballinger, 2012; Goodwin-Gill and McAdam, 2007). In other words, researchers contest liberal notions and disclose how Western politics—encompassing imperialism, nationalism and colonialism—shaped the origin of 'international' law: 'law that was founded on the violence of European imperialism, not law based on global consent' continuing to affect its reading today (Krause, 2021).

2. Toward A Broader Definition of Refugee

The Convention is principally an international legal document on post-war refugee problems. The fundamental basis of the Convention is the Universal Declaration of Human Rights, the UN Charter, and the principle of non-discrimination. In the context of these principles, the Convention has brought an international perspective to the issue within the framework of the concept of the refugee and refugee law and has given the refugee status generally accepted minimum criteria. Expanding the scope of persons in need of international protection, the 1951 Geneva Convention and the 1967 Protocol clearly stated who a refugee is and what kind of protection, what kind of assistance, and social rights they are entitled to. These sister documents remain the cornerstones of refugee protection to this day. However, the determination of the respective statuses is at the discretion of the country of asylum. Although international conventions list minimum conditions, it is ultimately the states that decide how to implement the Convention (Goodwin-Gill, 1985). In other words, the legal protection was left to the disposal of the state to which the asylum seeker applied.

Refugee status is defined by Article 1, Clause A, paragraph 2 of the 1951 Geneva Convention. Accordingly, the refugee is a legal status granted to persons who are outside their country of origin, unable or unwilling to benefit from the protection of their country because of a well-founded fear of persecution because of their "race, religion, nationality, membership of a particular social group or political opinion" following the events taking place before January 1, 1951. In addition, even if the person is stateless, they may require to be outside the country of residence, is unable to go back, or because of the fear in question unwilling to return. In summary, refugees are a specific group of people who have left their country as a result of a serious threat to their life and liberty. One of the conditions for being a refugee according to the 1951 Geneva Convention is that the person must be a foreigner. In other words, one must be outside the borders of one's country. However, this requirement excludes the possibility that the asylum seeker will not be able to leave the country. Still, it is possible to state that this situation, defined as an "internal refugee", more clearly, "the situation of being under pressure for numerous reasons and not being able to leave their own country" has been reflected in practice in recent years (Odman, 1995; Barkin, 2014).

On the other hand, the 1951 Geneva Convention stipulates that, for an individual to be considered a refugee, they cannot enjoy the protection of any country of which they are a citizen. For this reason, the issue of when people with multiple or no citizenship can be considered refugees remains uncertain. In addition to these, a person who does not have a reason to be considered a refugee at the time of leaving the country and does not even have such a demand may be entitled to refugee status due to certain reasons that occurred while the person was abroad. This situation, called "refugee sur place", may have created a well-founded fear and risk of oppression and persecution, and consequently made it impossible for the person to return (Odman, 1995; Barkin, 2014).

3. Different Forms of Oppression and Persecution

One of the important criteria for obtaining refugee status is the existence of well-founded fear of oppression and persecution. For a person to be considered a refugee, persecution is not a necessity, but it is sufficient to try to avoid a situation that may create the danger of oppression and persecution. Yet, the 1951 Geneva Convention did

not define the concepts of persecution, race, and nationality. Furthermore, the fact that the danger of persecution is linked to reasons (race, religion, nationality, membership of a particular social group or political view) prevents asylum seekers under persecution from obtaining refugee status, except for these reasons. While narrowly interpreting the concept of persecution may cause asylum seekers to lose their rights, interpreting the concept too broadly may include anyone who does not have a serious, imminent, or foreseeable danger to their fundamental rights among those who will benefit from the right to asylum (Konyalı, 2021).

3.1. Gender

The different forms of persecution emerging today further challenge the criteria set by the 1951 Geneva Convention. The first of these is gender-based persecution, which is most heavily suffered by women and LGBTI individuals (Benhabib, 2020). Neither the refugee definition nor the 1951 Convention in general refers to sex or gender. It is extremely difficult for people who are persecuted based on gender to gain refugee status through the 1951 Geneva Convention. In such cases, refugee status is sought based on persecution due to belonging to a particular social group. Membership of a particular social group is included in the Convention to ensure that people who are excluded from other components can also be protected, and according to UNHCR, gender-based persecution is attributable to the causes of persecution in the 1951 Geneva Convention in terms of the principle of causality. The most serious examples of gender-based persecution are forced marriage, female genital mutilation, “honour” killings, domestic violence and human trafficking for the purpose of sexual or other forms of quasi-slavery. Although UNHCR has guiding principles and reports, the fact that this condition is not clearly structured in the 1951 Geneva Convention has led to differences in practices by individual states. Consequently, in practice, from time to time many states conclude that people who are persecuted based on gender do not meet the criteria of belonging to a certain social group and do not grant them refugee status. The text, object, and purpose of the 1951 Convention require a gender inclusive and gender-sensitive interpretation.

3.2. Climate and Environment

Climate/environmental refugees/(migrants) are another group that cannot benefit from the international protection offered by the 1951 Geneva Convention. Today, global warming, which is clearly felt by the decrease in water resources and precipitation, and the increase in average temperatures and rise in sea levels, climate and environmental changes due to natural disasters such as floods, hurricanes, tornadoes, earthquakes, food shortages caused by the depletion of arable land and natural resources, and epidemics challenge the limits of refugee status defined in the 1951 Geneva Convention (Ekşi, 2016). Because the increase in the number of international protection requests by the people affected by these disasters and changes who are leaving their country and seeking refuge in others is reflected in various data. In other words, the refugee regime that emerged with the 1951 Geneva Convention and the scope of international protection are brought into question. Indeed, the UNHCR 2020 Global Trends Report (UNHCR 2022) exposed that 80 percent of the world's displaced persons reside in countries or regions affected by severe food shortages and malnutrition, and a substantial portion of these countries face climate change and other disaster risks.

Even though the people in question are referred to as “climate/environmental refugees”, they are not currently recognized as refugees by the states in the context of the 1951 Geneva Convention. In other words, even though climate refugees are concepts used to express people who seek protection as a result of natural disasters and climate change, the status, protection, and resettlement of climate refugees have not yet been clarified in international law. For this reason, it is still uncertain whether states must provide protection to climate refugees in the context of international law, human rights law, and environmental law, and if so, what the scope of this obligation will be. It is also hard to say that a handful of international regulations on climate change⁴ include necessary and sufficient regulations for the Maldives, Marshall Islands, Kiribati, and Tuvalu, which will become

⁴ The United Nations Framework Convention on Climate Change, which was signed in 1992 and encourages the cooperation of states on climate change, and the Kyoto Protocol, signed in 1997, which obliges states to reduce greenhouse gas emissions, are the most important international regulations in this field.

uninhabitable if the sea level rises one metre higher, for Morocco, Tunisia, and Libya, which are falling into the clutches of desertification, or for Bangladesh, which is experiencing a food crisis.

However, the rejection of Ioane Teitiota, who lives in Kiribati, an archipelago in the Pacific, by New Zealand in 2013 due to changing climate and rising sea levels, cleared the way for new developments in this field. Teitiota, known as the first climate refugee, applied to the UN Human Rights Committee after her application was rejected. The UN Human Rights Committee rejected Teitiota's application, stating that he did not face any immediate danger. Yet, the same decision also stated that the people whose lives are at risk due to climate change have the "right to seek asylum" and cannot be sent back. Thus, an international supervisory body cleared the way for the implementation of the ban on refoulement to people displaced due to climate change and opened the door for the recognition of the concept of the climate refugee in the legal order. In other words, the decision paved the way for climate refugee claims, recognizing that climate change can push individuals to seek asylum because of both immediate and long-term harm. Although the UN resolution is not binding for member states, it serves as a clear warning to countries considering sending refugees back.

4. Social Rights

Even though refuge is clearly defined within the scope of the Convention, the concepts included in the definition remain open to the legal interpretation of the states. Whether a person has refugee status or not may vary depending on how broad or narrow the interpretation is. When the social rights offered by the 1951 Geneva Convention are examined, various problems stand out. For instance, because the convention discusses the right to shelter only in the context of the "right to housing", it excludes the positive duties of the state regarding the right to housing of the people living in its territory and removes housing from being a social right (Kaboğlu, 1995). Because the right to shelter provides an environment and conditions for individuals to experience their other rights and freedoms. Likewise, there is no definition or clarification in the Convention on the content of the social assistance and support to be provided. Therefore, the interpretation of the concepts of social assistance and social support is left at the discretion of the states. Thus, the level of social assistance and support to be provided and the areas in which they will be provided are left to the whims and means of the state's parties.

5. Non-refoulement and Sanctioning Power

In fact, the right of non-refoulement is the most effective and important article of the Convention. Because this principle forbids the refoulement of refugees and asylum seekers to places where there is a danger of persecution. Also, as stated above, this principle has become a rule of customary international law. Still, it should not be overlooked that many individual applications have been filed to the UN Human Rights Committee with the allegation that the right of non-refoulement has been violated (Öztürk, 2015; Aytekin, 2020). Denmark ranks first among the countries against which individual applications are filed, followed by Canada, Australia, and Sweden respectively⁵. Consequently, it is hardly possible to talk about the acceptance of a supra-state principle of non-refoulement. Moreover, such practices may weaken the guarantees regarding the right of non-refoulement, which has now become the basic principle of universal law, and more importantly, may open the door to arbitrary state practices.

Evaluating the Convention in terms of sanctioning power, it seems that the control mechanisms outlined in the pertinent articles cannot be effective in the eyes of the international community, as the task of the implementation is left to the international community and other states parties. As a matter of fact, there is an increase in the cases of push-back applied to asylum seekers who set off to EU countries for protection (Köksal, 2020; Yılmaz, 2015). It is

⁵ For examples of decisions regarding Denmark, see: J.R. and J.R./Denmark Decision, Communication No: 2258/2013, <https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&CountryID=49&DocTypeCategoryID=6&ctl00_PlaceHolderMain_radResultsGridChangePage=6_20>, E.T. 12.02.2020. Denmark Decision, Communication No: 2393/2014, date 16.07.2015, B.L. v. Austria Decision, Communication No: 1957/2010, <https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&CountryID=49&DocTypeCategoryID=6&ctl00_PlaceHolderMain_radResultsGridChangePage=6_20>, E.T. 12.02.2020.

observed that more restrictive practices have become more visible under the guise of border security protection. This leads to the allegations of treatment contrary to human dignity (Köksal 2020; Yılmaz 2015). The fact that the EU did not take a definite and clear stance on the implementation of guarantees based on the principle of non-refoulement caused the process of protection of fundamental rights to be mismanaged (Köksal, 2020; Yılmaz 2015). The lack of effective sanctions to counter these practices manifest as another important shortcoming of the 1951 Geneva Convention. In this context, the European Court of Human Rights (ECHR) has a wider scope of application compared to the 1951 Geneva Convention. Since it is applied without discrimination regardless of whether one is a refugee or not and it provides an effective judicial system- is more functional (Köksal, 2020; Yılmaz, 2015).

6. Mass Influx of Asylum Seekers

Most states predominantly use the individual status assessment method and decide independently for each person whether or not the refugee status of the individuals applying for asylum will be legally recognized (Hathaway and Foster, 2014; Fitzpatrick, 2000; Öztürk, 2015, 2017). But in cases of (imminent) mass influx of asylum seekers, temporary protection status is often applied, even though, there is no provision in the Convention preventing the recognition of refugee status in mass movements⁶. This status is an exceptional measure to provide immediate and temporary protection to asylum seekers just to meet their urgent needs.

The Temporary Protection Directive (TPD) was adopted following the conflicts in former Yugoslavia in the 1990s. Two reasons come to the fore in the emergence of activities pertaining to temporary protection. The first is the acceptance of non-refoulement as a binding rule in international law (Öztürk, 2017). States have a responsibility, under both the 1951 Geneva Convention and human rights law, not to deport, turn away or extradite individuals to places where their lives or freedoms may be in danger (Öztürk, 2017). The second reason, which is also related to the first one, is the tendency towards not using the protection regime provided by the 1951 Geneva Convention in mass influx of asylum seekers (Öztürk, 2017). Further to them, the failure of efficient cooperation and the inability to activate the ordinary asylum procedure due to the insufficient capacity to evaluate individual applicants emerges as another dynamic that facilitates the temporary protection directive. Following the conflicts in former Yugoslavia, the Temporary Protection Directive, was triggered by the Council in response to the unprecedented Russian invasion of Ukraine on 24 February 2022 to offer quick and effective assistance to people fleeing the war in Ukraine. Indeed, the non-implementation of the 1951 Convention regime shows a tendency to deviate from the protection regime provided by the Convention, rather than a lack of capacity/cooperation to operate individual asylum procedures (Öztürk, 2017). As temporary protection was fashioned as a pragmatic solution that, on the one hand, ensures the operation of the prohibition of refoulement, and on the other hand, refrains from applying the articles of the 1951 Geneva Convention in cases of mass refugee arrivals (Goodwin-Gill, 2007).

Following the war in Yugoslavia, the Syrian refugee “crisis” has trampled the Middle East, cost thousands of innocent lives, and exhausted the resources of neighbouring states. The tensions inherent in the convention’s approach became clear in 2015 when a record 1.3 million refugees sought asylum in Europe. States and opponents resisted this movement by obstructing borders, preventing landings and generating a hostile discourse that depicted arriving migrants as an ‘invasion’ and as hostile to ‘European values’ (Madokoro, 2022) The needs of people seeking refuge were rendered invisible by discourses and actions that criminalised migrants (ignoring the right to seek asylum enshrined in Article 14 of the Universal Declaration of Human Rights and the ‘non-refoulement’ clause (Article 33) of the 1951 Convention). The legal instrument designed to address the situation in Europe after World War II seemed inadequate and the question of Eurocentrism and the 1951 convention returned to the fore. As some European countries (like Hungary) in the EU underline state sovereignty and national security to justify their opposition to more generous refugee resettlement policies, while other countries (like Germany) have opened their borders, at times encouraging thousands of asylum seekers to move through Europe.

⁶ See, UN General Assembly: Note on International Protection, (A/AC. 96/830), 07.09.1994. paras. 26-29, <https://www.refworld.org/docid/3f0a935f2.html>, (Accessed: 15.11.2021.)

The EU has worked to reform its asylum legislation to establish a Common European Asylum System (CEAS). Under the CEAS, protection is granted to migrants who meet the criteria of a refugee based upon a well-founded fear of persecution. New rules have recently been adopted by the parties, establishing standards and cooperation to ensure that asylum seekers are treated equally throughout the EU. Despite efforts to create a consistent body of protections throughout the EU, the EU has reacted with policies of externalization during the Syrian refugee “crisis”. The externalization of European border control can be defined as the range of processes whereby European actors and Member States complement policies to control immigration across their territorial boundaries with initiatives that realize such control extra-territorially and through other countries and organs rather than their own. The Union shifted the burden to the first asylum countries and implemented readmission agreements just to reinforce burden shifting but not sharing, while enhancing border control mechanisms with agencies like Frontex. All in all international cooperation and burden-sharing have not altered the disproportionate burden that refugees place upon states of first asylum.

On the other hand, Russia’s special military operation against Ukraine generated another mass influx of approximately 7.5 million Ukrainian refugees in February 2022. The EU is consistently calling for cooperation to receive and protect refugees from the armed conflict in Ukraine in terms of solidarity. One week after the Russian invasion, the EU unanimously activated the temporary protection directive which had remained inactive in the aftermath of the wars in the former Yugoslavia. It provided immediate protection with urgent services in the spirit of solidarity with the people of Ukraine, contrary to what happened with the displacement of the Syrians in 2015. The decision to invoke the temporary protection is historical and yet disappointing in that it still applies an unequal solidarity which prevents non-Ukrainians from having the same legal protection. As Costella and Foster (2022) states “the cumulative effect of the legal regime has emerged to respond to those fleeing Ukraine places them at a considerable advantage when compared to other protection seekers, - not merely a dual standard but a dual system. Though some refugees were welcomed for their political and economic capital, refugees were often seen as a burden for receiving countries, especially if there were linguistic, ethnic or religious differences (Madokoro, 2022).

Conclusion

The events in 2015 resulted in the broader anti-refugee reactions that framed the evolution of the international refugee regime historically. The Eurocentric nature of the 1951 Convention was, and remains, a challenge but it is important to understand that it was meant to be a solution to the generalised idea of refugees as a problem (Madoroko, 2022). In examining the evolution of the 1951 Convention from its original context of creation, this study aims at indicating the enduring perception of refugee populations as a problem, despite consistent efforts to make legal categories of refugees, and therefore legal obligations for asylum and protection, more inclusive and robust (Madoroko, 2022). The refugee regime framed by the 1951 Geneva Convention falls short in responding to present circumstances. Even though refugee is clearly defined within the scope of the Convention, the concepts included in the definition remain open to the legal interpretation of the states. Whether a person has refugee status or not may vary depending on how broad or narrow the interpretation is. Moreover, different dynamics surrounding the world (gender, climate change, food shortages, epidemics, etc.) have led to the emergence of new refugee definitions in the field of migration and asylum. As conflicts drag on and temporary refugee camps become insufficient, chances of resettlement become much less likely on a global scale as countries close their borders to migrants or because mass migration movements are perceived as a threat to national security and stability (Şimşek, 2019). Similarly, xenophobia is on the rise. This rise is not only evident in the upsurge of distressing violence against asylum seekers, refugees, and migrants by members of the host community, but it is also evident in the statements of government officials and in their implementation of restrictive policies that light the fire of xenophobia (Şimşek, 2019).

In summary, developments in the international community reveal the inadequacies of the 1951 Geneva Convention and its inability to adapt to changing conditions (Özkan and Soykan, 2016; Hathaway, 2016). There is a need for a global asylum/refugee agreement even though it is difficult to achieve in today's conjuncture. However, as the EU closes its borders to asylum seekers leaving the responsibilities to the regions/states in the areas exposed

to the mass arrivals of refugees, the shortcomings and inadequacies in the Convention culminate and become more and more permanent. So much so that the EU continues to invest in advanced monitoring systems to “protect” its borders, provide financial support to member states at the periphery to strengthen their borders, and fund institutions that will provide coordination of border guards to patrol EU borders and operate across Europe. Moreover, there is a possibility that refugees may find themselves back in the country of first entry thanks to some "refugee-specific" practices, such as a safe third country or first country of asylum, which are used to circumvent the safeguards of the 1951 Geneva Convention. As Fiddian-Qasmiyeh (2021) notes the international protection system is in no way restricted to the 1951 Geneva Convention, and, indeed, while critiques of the colonial and Eurocentric nature of the Convention are essential, protection frameworks and systems have not solely been developed and implemented by states from the so-called global North. Indeed, it is “first and foremost in the interests of national and international security, not humanity” (Haddad, 2008). The inappropriateness of the Convention for today’s context makes all parties to reinterpret, compromise, bend the rules or reject the terms of the Convention. The existing regime affords states significant discretion in their interpretation of obligations. Globally, most refugees are recognized not through individualised refugee status determination, but extensively through group-based designations that consider all those fleeing a certain conflict or persecutory setting as refugees. In summary, the refugee regime framed by the 1951 Geneva Convention falls short in responding to present circumstances.

References

- Akyürek, B. İ. (2007). *Mülteci hukuku ve Türkiye uygulaması* (Thesis No: 214305) [Master Thesis, Kırıkkale University] Council of Higher Education Thesis Center.
- Aytekin, D. (2020). Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi'nin geri göndermeme ilkesi ile ilgili olan kararlarının incelenmesi. *Yaşar Hukuk Dergisi*, 2(1), 30-88.
- Ballinger, P. (2012). Entangled or "Extruded" Histories? Displacement, National Refugees, and Repatriation after the Second World War, *Journal of Refugee Studies* 25(3), 366–86.
- Barkın, E. (2014). 1951 tarihli mülteciliğin önlenmesi sözleşmesi. *Ankara Barosu Dergisi*, 1, 331-360.
- Benhabib, S. (2020). The end of the refugee convention? Dilemmas of sovereignty, territoriality, and human rights. *Jus Cogens*, 2, 75-100.
- Chimni, B. S. (2009). The birth of a "discipline": from refugee to forced migration studies', *Journal of Refugee Studies* 22(1), 11–29.
- Costello C. and Foster, M. (2022). Some refugees welcome: When is differentiating between refugees unlawful discrimination?, *International Journal of Discrimination and the Law*, 22(3), 245-280.
- Çiçekli, B. (2009). *Uluslararası hukukta mülteciler ve sığınmacılar*. Seçkin Yayınevi.
- Ekşi, N. (2016). İklim mülteciliği. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 10-58.
- Ergüven, N. S. and Özturanlı, B. (2013). Uluslararası mülteci hukuku ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFD)*, 62(4), 1007-1062. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001733.
- Fiddian-Qasmiyeh, E. (2021). The right and role of critiquing the contemporary patchwork of protection, *International Migration*, 59, 261-264.
- Fitzpatrick, J. (2000). Temporary protection of refugees: Elements of a formalized regime. *American Journal of International Law*, 92(2), 279-306. <https://doi.org/10.2307/2555293>
- Glynn, I. (2012). The Genesis and Development of Article 1 of the 1951 Refugee Convention, *Journal of Refugee Studies* 25(1), 134–48.
- Goodwin-Gill, G. S. (1985). Non-refoulement and the new asylum seekers, (non-refoulement). *Virginia Journal of International Law*, 26, 897-918. https://doi.org/10.1163/9789004261594_019
- Goodwin-Gill, G. S. and McAdam, J. (2007). *The refugee in international law, (3rd edition)*. OUP, Oxford University Press.
- Haddad, E. (2008). *The refugee in international society. between sovereigns*. Cambridge University Press.
- Hakverir, B. (2019). Avrupa Birliği göç ve sığınma politikası perspektifinde CEAS. *Social Science Journal*, 5(35), 2597-2606. 10.26449/sss.1501.
- Hathaway, J. C. (2005). *The rights of refugees under international law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hathaway, J. C. (2016). A global solution to a global refugee crisis?. <https://www.opendemocracy.net/en/openglobalrights-openpage/global-solution-to-global-refugee-crisis/>. (Accessed: 11.11.2023)
- Hathaway, J. C. and Foster, M. (2014). *The law of refugee status*. Cambridge University Press.
- İneli-Ciğer, M. (2016). Uluslararası hukuka uygun geçici koruma rejiminin unsurları üzerine. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 62-92.

- Kaboğlu, İ. (1995). Yerleşme özgürlüğü ve konut hakkı. *İnsan Hakları Yıllığı, Prof. Dr. Muzaffer Sencer'e Armağan*, 17(18), 150-169.
- Konyalı, G. (2021). Uluslararası hukukta küresel sığınma sözleşmesi ihtiyacı: Sorunlar ve çözüm önerileri. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 29(2), 1213 – 1245. <https://doi.org/10.15337/suhfd.868003>
- Köksal, D. T. (2020). Avrupa Birliği sınırlarının korunması yolu olarak “geri itmeler” ve pandemi sonrası için değerlendirme. *Euro Politika*, 4(2), 125-140.
- Krause, U. (2021). Colonial roots of the 1951 Refugee Convention and its effects on the global refugee regime, *Journal of International Relations and Development*, 24, 599–626.
- Madoroko, L. (2022). Eurocentrism and the International Refugee Regime, *Journal of Modern European History* 20(1), 34-39.
- Mayblin, L. (2014). ‘Colonialism, decolonisation, and the right to be human: Britain and the 1951 Geneva Convention on the status of refugees’, *Journal of Historical Sociology* 27(3): 423–41.
- Odman, T. (1995). *Mülteci hukuku*. Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İnsan Hakları Merkezi.
- Özkan, N. and Soykan, C. (2016). Yenilenmiş bir mülteci sözleşmesi çözüm sağlar mı?. <https://www.openglobalrights.org/is-reformed-refugee-convention-solution/?lang=Turkish>, (Accessed: 11.11.2023)
- Öztürk, N. Ö. (2015). *Mültecinin hukuki statüsünün belirlenmesi*. Seçkin Yayıncılık,
- Öztürk, N. Ö. (2017). Geçici korumanın uluslararası koruma rejimine uyumu üzerine bir inceleme. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHFD)*, 66(1), 201-2064. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001891.
- Savar, E. and Kedikli, U. (2019). Türkiye’de mülteci ve sığınmacılara sağlanan imkânlar ve uyum sorunları, Çankırı örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(4), 1119-1142. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.2019456401>.
- Slingenber, L. (2014). *The reception of asylum seekers and international law*. Hart Publishing.
- Şimşek, D. (2019). Türkiye’de Suriyeli mülteci entegrasyonu zorlukları ve olanakları. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 172-187. 10.30784/epfad.596262.
- Turan, A. Y. (2019). *Uluslararası koruma ve geçici koruma kapsamındaki yabancılarını çalışma hakkı*, (Thesis No: 596693) [Master Thesis, Istanbul University] Council of Higher Education Thesis Center.
- UNHCR, (2022). UNHCR 2020 Global Trends Report, <https://www.unhcr.org/fr-fr/en/media/global-trends-forced-displacement-2020> (Accessed on 1 September 2023)
- Yılmaz, S. (2015). *Kitlesel akın durumunda geçici koruma rejimi ve asgari muamele standardı* (Thesis No: 427348) [Master Thesis, Uludağ University] Council of Higher Education Thesis Center.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Men-i Müskirat Kanunu'nun Kabulü ve Uygulanması: Kastamonu Örneği (1920-1923)

Adoption and Implementation of the Prohibition Alcohol Law: Kastamonu Example (1920-1923)

Ercan ÇELEBİ

Assoc. Prof., Kastamonu Üniversitesi, FHSS, Department of History, Kastamonu, Türkiye

Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İTBF, Tarih Bölümü, Kastamonu, Türkiye

Orcid: 0000-0003-0524-2757 | e-posta: ecelebi@kastamonu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Çelebi, E. (2023). Adoption and Implementation of the Prohibition Alcohol Law: Kastamonu Example (1920-1923). *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 62, 185-204

Çelebi, E. (2023) . Men-i Müskirat Kanunu'nun Kabulü ve Uygulanması: Kastamonu Örneği (1920-1923). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 62, 185-204

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 31 October/Ekim 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 29 December/Aralık 2023

Published/Yayın Tarihi: 31 December/Aralık 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Issue/Sayı: 62 **Pages/Sayfa:** 185-204

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Ercan ÇELEBİ).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

İstanbul'un fethinden sonra gayrimüslimlerde görülen içki kullanımı ve bir mekân olarak meyhaneler, Osmanlı yönetim ve toplumunun tanıştığı yeni unsurlar oldu. Müslümanların içki içmesi haram kılınmış olmakla birlikte, zamanla içki kullanımı Müslümanlar arasında da yaygınlaşmaya başladı. Bu hususta Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu hukukî düzenlemeler ve almış olduğu tedbirler ise çoğu kez işe yaramadı. I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarının ağır iktisadî şartları, içki kullanımının ve buna bağlı olarak fuhuşun ve zührevi hastalıkların daha da artmasına sebep oldu. Bu durum ise demografik yapıyı ve toplumun sıhhi durumunu yakından etkiledi. 28 Nisan 1920'de TBMM'de ikinci grubun önde gelenlerinden Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in içki kullanımı, ithali ve satımının yasaklanmasına ilişkin vermiş olduğu kanun teklifi, uzun müzakere ve tartışmalardan sonra 14 Eylül 1920'de Men'i Müskirat Kanunu olarak kabul edildi. Bu çalışmada Men'i Müskirat Kanunu'nun Kastamonu'da uygulanması üzerine tespitlerde bulunulması düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Kastamonu, Men'i Müskirat Kanunu

Abstract

After the conquest of Istanbul, the use of alcohol by non-Muslims and taverns as a place became new elements introduced to the Ottoman administration and society. Although it is forbidden for Muslims to drink alcohol, over time alcohol consumption began to become widespread among Muslims. The legal regulations and measures taken by the Ottoman Empire in this regard were often of no use. The harsh economic conditions of the First World War and the War of Independence caused an increase in alcohol use and, accordingly, prostitution and venereal diseases. This situation negatively affected the demographic structure and the health condition of the society. On April 28, 1920, in the Grand National Assembly of Turkey, the law proposal made by Trabzon Deputy Ali Şükrü Bey, one of the leaders of the second group, regarding the prohibition of the use, import and sale of alcohol, was passed on the Prohibited Alcohol Law on September 14, 1920, after long negotiations and discussions. was accepted as. In this study, it was intended to make determinations on the implementation of the Prohibited Alcohol Law in Kastamonu.

Keywords: National struggle, Kastamonu, Prohibited Alcohol Law

Giriş

Osmanlı hukuku, Hanefî Mezhebi'nin görüşlerine uygun olarak hamrı, şarabı nitelemek için kullanmıştır. Diğer içkiler ise kendi özel adlarıyla tanımlanmış ya da sarhoşluk verici içkiler anlamında müskirat olarak adlandırılmıştır. Şer'î hukuk açısından bir Müslüman'ın içki içmesi haram ve günah olarak kabul edilmiş, bununla birlikte Devlet nazarında daha çok sarhoşluk haline ve kamu düzeninin bozulup bozulmamasına dikkat edilmiştir (Erdoğan, 2020a, s. 25-26).

Osmanlı Devleti'nde İstanbul'un fethinden sonra gayrimüslimlerde görülen içki tüketimi ile bir mekân olarak meyhaneler, Osmanlı yönetim ve toplumunun tanıştığı yeni unsurlar olmuştur. Meyhaneler daha çok Yahudi, Ermeni ve Rumlar tarafından işletilmekteydi (Turan, 2012, s. 39) ve Galata, Beyoğlu dâhil hemen hemen her semtte bulunmaktaydı (Akbulut, 2016, s. 213). Meyhanelerin sayıları 1650'de 1.060, 1829'da 554, 1840'da ise 434'tü (Çokuğra, 2016, s. 143).¹ XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin meyhaneleri kontrol etmek ve esnaf arasında rekabeti teşvik etmek için ortaya koyduğu gedik uygulaması, sayı bakımından meyhanelerde bir düşüşe neden olmakla birlikte, 1838'de imzalanan Balta Limanı Anlaşması sonrasında yabancı tebaanın da meyhane işletmeye başlaması, diğer taraftan gedik uygulamasının 1861'de kaldırılması, meyhane ve diğer farklı mekânların sayılarını artırmıştır (Erdoğan, 2020b, s. 4-7).

Gayrimüslimler için içki, inançları gereği yasak değil tam aksine "rızık" türünden kabul edildiğinden; içki üretmeleri, nakletmeleri ve ticaretini yapmalarına izin verilmiş, fakat bu hususlar belli kural ve şartlara bağlanmıştır (Köse, 2007, s. 116; Arslan, 2021a, s. 484). Osmanlı Devleti'nde zimmî tebaa tarafından işletilen meyhaneler, Müslüman mahallelerinde cami, mescit ve türbe gibi dinî mekânların yakınında açılmazdı (Çokuğra, 2016, s. 151).² Diğer taraftan gayrimüslimler Müslümanlara içki satamazlar ve müşteri olarak meyhanelere kabul edemezlerdi. Yine Müslim ve gayrimüslimlerin karışık yaşadıkları mahallelerde şarabın açıktan taşınması yasaktı. Gayrimüslimler ise toplum düzeninin bozulmaması için sarhoş olmayacak kadar içki içmek zorundaydılar (Erdoğan, 2020b, s. 8).³ İç ve dış pazarlarda gerçekleştirilen şarap ticaretinde ise devletin kontrolü söz konusuydu. Örneğin şehir, kasaba ve köylere gerek kara ve gerekse deniz yoluyla giriş ve çıkışı yapılan şarabın kaydı tutulur, resmî izin belgesi olmadan şarap giriş ve çıkışı yapılamazdı (Yıldırım, 2021, s. 499).

Osmanlı Devleti'nde daha önceki İslâm devletlerinde olduğu gibi Müslümanların içki içmesi, üretmesi ve ticaretini yapması ise yasaktı (Köse, 2007, s. 116; Akbulut, 2016, s. 214). Gerek Müslümanlar gerek gayrimüslimler belirlenmiş olan kurallara uymadıkları takdirde Padişah, sadrazam, kadı, subaşı ve muhtesip gibi devletin denetim organları tarafından cezalandırılabilirdi. İçki, öngörülen hadd ve tazir cezasına rağmen, Müslümanlar tarafından da hemen hemen her dönemde az ya da çok gizlice tüketilmiş,⁴ hatta Gelibolulu Mustafa Âli bade

¹ Evliya Çelebi'nin belirttiğine göre İstanbul'da 1.000'e yakın meyhane ve 6.000 kadar meyhane çalışanı bulunmaktaydı. Galata'da sahilde bulunan 200 kadar meyhanenin ise 500-600 civarında müşterisi vardı. Hasköy'deki 600 dükkânın 100 kadarı ve yine Ortaköy'deki 200 dükkânın çoğu meyhaneydi. Yine Kara Piri Paşa iskelesi yakınlarındaki dükkânların çoğu meyhane ve bozahane idi. Bkz. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, I, Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 281; Işıl Çokuğra, *Bekâr Odaları ve Meyhaneler (Osmanlı İstanbul'unda Marjinalite ve Mekân 1789-1839)*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2016, s. 143.

² Çokuğra, *Bekâr Odaları ve Meyhaneler* s. 151. Bunun aksi uygulamalara da tesadüf edilmiştir. Örneğin Prizren'de Müslümanların yaşadığı üç ayrı mahallede ve dört cami yakınında meyhaneler açılmış, bu meyhanelere Müslüman olan ve olmayan ahalî birlikte giderek eğlenmişlerdi. Bunun öğrenilmesi üzerine gönderilen hükümle Müslüman mahallelerindeki meyhanelerin kapatılması ve Müslümanlara içki satılmaması kesin bir dille ifade edilmişti. Bkz. Filiz Yıldırım, "Mühimme Defterleri'ne Göre Osmanlı Devleti'nde Şarap", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1), 2021, s. 503-504.

³ Nitekim Sofya'da sarhoş olan levent taifesi gündüz vakti kadınların yollarını kesebilmekteydi. Yine Müslüman Türk kadınları bu sarhoş levent taifesinden dolayı hamama gitmekte sıkıntı yaşamaktaydı. Bkz. Yıldırım, *Mühimme Defterleri'ne Göre*, s. 504-505.

⁴ Örneğin Ohri sancağına bağlı olan köyler, üzüm yetiştiriciliğinde oldukça ileri bir noktadaydılar. Bu köylerde bulunan hisar erleri, tımar ve zeamet işletenler ile bazı Müslümanlar, üzüm şıralarını şarap (hamr) haline getirip, evlerinde ya da kiler olarak kullandıkları mekânlarda fiçiler içerisinde muhafaza etmekteydiler. Daha sonra maddî kazanç elde etmek için bu şarapların satışını yapmaktaydılar. Bkz. Yıldırım, *Mühimme Defterleri'ne Göre*, s. 498-499. Erdoğan'nın seyyah Jean Thévenot'dan aktardığına göre Müslümanlar Kur'an'daki içki yasağını "buyruk" olarak değil, "bir tavsiye veya nasihat" şeklinde yorumlamaktaydı. Bkz. Erdoğan, *Sarhoşluktan Keyif Haline*, s. 29.

meclislerinin adab-ı muaşeretine ilişkin bilgileri, *Mevâidü'n-Nefâis Fi Kavâidi'l Mecâlis* adlı eserinde sıralamıştı (Doğan, 2013, s. 169).

Osmanlı klasik döneminde kimi zaman Padişahlar içkinin yasaklanması hususunda kimi zaman vergi gelirinden vaz geçecek düzeyde ceza uygulamalarına gidebilmişlerdir (Erdoğan, 2020b, s. 7-12).⁵ Örneğin Kanuni Sultan Süleyman, Müslümanların içki içmesini yasaklarken, İstanbul'a gelen şarap dolu gemilerin yakılmasını emretmiştir. Benzer bir tavır, XVII. yüzyılın başında I. Ahmet tarafından da benimsenmiş ve tüm meyhanelerin yıkılmasını emretmiştir (Çokuğra, 2016, s. 141). Yine III. Selim, Osmanlı-Rus Savaşları münasebetiyle askerlerin cephelede düşmanla savaştığı bir dönemde halkın fuhuş ve içkiye dalmış olmasından dolayı, özellikle Müslümanların içki içmemesi için sert tedbirler almış ve meyhanelerin çoğunu kapattırılmıştır (Köse, 2007, s. 117-118; Akbulut, 2016, s. 215; Çokuğra, 2016, s. 154; Doğan, 2013, s. 171). "Her zaman kötülüğün ve suçun merkezi olarak görülen" meyhaneler, çoğu zaman Müslüman ahalinin de şikâyetlerine sebep olmuştur. Örneğin Galata'nın Müslüman ahalisi meyhanelerin kapatılması hususunda başvuruda bulunmuş, meyhaneler kapatılmaya çalışılmışsa da, bu çabalar pek başarılı olamamıştır (Çokuğra, 2016, s. 150-152; Yazıcı, 2013, s. 162-163).

Osmanlı Devleti'nde meyhaneler, alkollü içkilerden alınan "Zecriye" vergisine tabi tutulmuştur (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2017, s. 98). Diğer taraftan şarap için ayrılan bağ ve bahçeler için vergi miktarı 1/10 olarak belirlenmiştir. Vergiler ise hamr emirleri tarafından toplanmıştır. Gümrük geçişlerinde ise her ürün için uygulanan vergi bedeli farklı olmaktadır. Örneğin Peşte'de fiçiler içinde taşınan şaraplar, fiçi ya da arabaya göre hesaplanmıştır. XVI. yüzyılda Niğbolu'da ithal ve ihraç edilen her bir şarap fiçisi için 4 akçe bac resmi belirlenmiştir. Yine Kili'ye gelen her bir fiçi için 20, Prizren sancağında bir fiçi için 15, Kavala'da bir at yükü şaraptan 2, Serez'e bağlı Singel'de ise 2 akçe bac resmi alınmıştır (Yıldırım, 2021, s. 508-511; Gedikli, 2009, s. 7-19). Zamanla bu türden vergiler, devlet hazinesi besleyen önemli kaynaklar arasında yer almaya başlamış, hatta İstanbul'da bazı yasakçılar ile kollukların masrafları, meyhanelerden tahsil edilen aylıklardan ödenir hale gelmiştir (Köse, 2007, s. 117-118).

Osmanlı modernleşme çabaları, zamanla Devlet'in içki ve meyhanelere bakış açısını da değiştirmiştir. II. Mahmut Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, kapalı durumda bulunan 554 meyhanenin açılışına vergilerini ödemeleri ve Müslümanlara içki satmamaları şartıyla izin vermiştir. Böylece içki ve meyhaneler, Osmanlı Devleti'nde düzenli bir vergi gelirini oluşturmaya başlamıştır. İçki tüketimi ve meyhanelerin denetimi meselesi, Tanzimat'la birlikte hukukî bir dayanağa kavuşturulmuştur. 1840 tarihli Ceza Kanunnamesi ile Müslim ve gayrimüslim bütün Osmanlı tebaası hukuk önünde eşit hale getirilmiştir. 1841 yılında yayınlanan bir buyruldu ile şer'i hükümlere atıfta bulunularak, çarşı ve pazarda açık bir surette içki içip sarhoş olan ve taşkınlıklarda bulunan Müslümanlara işledikleri suçun derecesine göre uygulanacak cezalar düzenlenmiştir (Erdoğan, 2020b, s. 17-18). 1858'de yürürlüğe giren ve II. Abdülhamit döneminde yapılan düzenlemelerle uzun süre yürürlükte kalan yeni Ceza Kanunu'nda ise Müslümanların içki içmesi, bir suç unsuru olarak tanımlanmamış, hatta sarhoşlukla ilgili kısımlar da çıkarılmıştır. 1858 tarihli Ceza Kanunu, devletin artık içki tüketimini din temelli değil, vatandaşlık merkezli bir yaklaşımla ele aldığını göstermektedir. Artık Devlet, içki ve mekânla ilgilenmiyor, daha çok toplumun düzen ve asayişine dikkat ediyordu. Bu durum etkisini önce yönetici sınıf, ardından da seçkin üst tabaka olmak üzere Müslümanlar arasında aşamalı bir şekilde etkisini göstermiştir (Erdoğan, 2020b, s. 20-22). 1859'da çıkarılan "Sokaklara Dair Nizamname" ile meyhane, kahvehane gibi yerlerde içki satabilmek için, Belediye Meclisleri'nden ruhsat alınması gerektiği belirtilmiştir (Akbulut, 2016, s. 215). 1861 tarihli yasal düzenleme ile imal edilen şarap, rakı ve diğer içkilerden devletin alacağı % 10 oranındaki vergiye atıf yapılmış ve üretilen ürünlerin kayıt altına alınması istenilmiştir

⁵ Osmanlı kanunnamelerinde içki içme suçunun ayrıntılı olarak düzenlenmediği görülmektedir. II. Mehmet, II. Bayezid ve I. Selim dönemi kanunnamelerinde içki içme suçunun cezası iki ağaca bir akçedir. II. Beyazıt döneminde, Hüdavendigâr sancakbeyi ve kadılarına gönderilen içki yasaknamesinde, sancak sınırları içerisinde bulunan köy, kasaba ve şehirlerde ayrıca düğün ve çeşitli cemiyetlerde içki içildiğinin anlaşıldığı, bunun önlenmesi için gereken tedbirlerin alınması gerektiği emredilmiştir. I. Selim ve II. Süleyman kanunnamelerinde önceki kanunnamelerden farklı olarak Müslümanların içki yapması ve satması suç olarak kabul edilmiş ve cezası da iki ağaca bir akçe olarak belirlenmiştir. I. Süleyman kanunnamesi ayrıca Müslüman bir şahsın içki içilen yerde bulunması fakat içki içmemesini, üç ağaca bir akçe karşılığında tazir cezası ile cezalandırmıştır. Bkz. Muhammed Yazıcı, "Osmanlı Dünyasında İçki İçme Suçuna Dair Bazı Gözlemler (XVI. Yüzyıl)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(8), 2012, p. 1320; Mehmet Koç, "Osmanlı Ceza Hukukunda Sarhoşluk Veren İçecekleri İçme Suçu ve Cezaları", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 19(2), 2019, s. 739-757.

(Arslan, 2021b, s. 51). 1867 tarihli düzenleme ile açılacak olan meyhaneler ile cami, tekke, medrese ve tekkeler gibi dini mekânlar arasında en az 100 arşın mesafe bulunması gerektiği ifade edilmiştir (Akbulut, 2016, s. 216).⁶ Yine düzenleme ile yerli, yabancı ve taşrada meyhane açma talebinde bulunacak kişilerin nerelere başvuracakları hususuna açıklık getirilmiş, ayrıca kadeh ve kıyye ile içki satan mekânlardan yıllık alınacak bey'iyeye vergisine temas edilmiş, müskirat satacak olan mekânların hangi nitelikler taşıması gerektiğine de açıklık getirilmiştir (Arslan, 2021a, s. 488). 1881, 1886, 1888 ve 1904 tarihli bir nizamnamede ise içki yapımında kullanılan ispirto ile ihraç edilecek şaraplardan ve biralardan alınacak vergilere temas edilmiştir (Arslan, 2021b, s. 53). II. Abdülhamit her ne kadar 1889'da İslâm mahallelerinde meyhane açılmasını ve gizli müskirat satışını yasaklamışsa da, daha sonra 1907 yılında Müslüman mahalleleri dışında müskirat satışına izin vermek durumunda kalmıştır (İnce, 2019, s. 424-425).

Zamanla gayrimüslimlerin etkisiyle Müslümanlar arasında da içki kullanma alışkanlığı yayılmış, Müslümanlar da içki ticaretiyle meşgul olmaya başlamıştır (Yıldırım, 2021, s. 488-499). XVIII. yüzyılda yaygınlaşmaya başlayan âb âlemleri, mehtap seyirleri ile mesire ve konaklarda düzenlenen içkili eğlenceler, Müslüman halk arasında özellikle elit kesim arasında yaygınlık kazanmaya başlamıştır (Çokuğra, 2016, s. 145). II. Meşrutiyet dönemi gazetelerinde artık müskirat reklamları görülmeye başlamıştır.⁷ II. Meşrutiyet döneminde Batılı yaşam tarzına özgü eğlence mekânları açılmaya devam etmiş ve eğlence hayatı giderek yaygınlaşmıştır. İstanbul'da genelev ve meyhanelerin sayısı artmış; özellikle Galata ve Beyoğlu bölgesinde oteller, kahvehaneler, lokantalar, gazinolar, barlar ve kumarhaneler yoğunlaşmıştır (Şahin, 2020, s. 1148).

I. Dünya Savaşı ve Mütareke yılları iktisadî felaketi ve toplumsal hayatta büyük bir çöküntüyü de beraberinde getirmiştir. Savaşın yaratmış olduğu iktisadî felaket, halkı sefaletle sürüklemiş, bu sefalet aynı zamanda kültürel bir yozlaşmayı da beraberinde getirmiştir. Hayatta kalabilmenin güçleştiği savaş yıllarında içki kullanımı, buna bağlı olarak hırsızlık ve fuhuş artmıştır (Gözcü, 2016, s. 139). Bolşevik İhtilali sonrasında İstanbul'a gelen Rus mülteciler ise Mütareke dönemi İstanbul'una ayrı bir çehre kazandırmış, mevcut sosyo-kültürel yapının önemli oranda değişmesine sebep olmuştur (Sergeevič vd., 2012, s. 386-397; Baran, 2006, s. 121-122; Çakmak, 2022, s. 884-895). Rus göçmenlerle birlikte İstanbul'da sefalet daha da artmış, bu dönemde İstanbul, sefalet ile sefahati birlikte yaşamaya başlamıştır. İstanbul'un eğlence hayatında kahvehaneler, birahaneler, meyhaneler ve barların sayısı daha da artmış; eğlence hayatı, aynı zamanda fuhuşu tetiklemiştir. Mütareke döneminde İstanbul'da ikisi Pera'da biri Galata'da olmak üzere üç genelevde sadece 1920 yılında 2.171 kayıtlı fahişenin çalıştığı görülüyorsa da, kayıtsız olanlarla birlikte bu sayı 4.000-4.500'e kadar yükselmişti. Eğlence ve fuhuş sektörüne kısa süre sonra Rus göçmenlerde dâhil olmuş, Rus göçmenlerle birlikte içki, fuhuş, kumar ve uyuşturucu kullanımı daha da yaygınlık kazanmıştır (Toprak, 1994, s. 19-23; Toprak, 1992, s. 72-79; Baran, 2006, s. 133-135).

Mazhar Osman Mütareke dönemi İstanbul'unu şu sözlerle tasvir etmekteydi (Özer, 2003, s. 253-261):

“Umumi Harp oldubitti. Umumi Harpte içenler, parası bol birtakım türedi, soysuzlardı. Mısır ekmeği yemekten, şeker hasreti çekmekten insanların çoğu içkinin tadını bile unutmıştu. Lakin Mütareke oldu, düşman orduları çekirge gibi İstanbul sokaklarına yayıldı, otomobil içinde sarhoş Amerika bahriyelileri kucaklarında zilzurna sarhoş Rum dilberleri Beyoğlu'nun büyük caddelerinde resmigeçit yapıyorlardı, barlarda İngiliz neferleri viski ile zilzurna sarhoş olduktan sonra rastgelene saldırıyorlardı. Hele Fransızların koloni askerleri yapmadıklarını bırakmıyordu. Rum ve Ermeni kahpelerinin aşklarıyla coşkun ve galibiyet neşesiyle taşkın bu medeniyet ordusuna Bolşeviklerden kaçan Çar enkazı da ilave edildi. Bizans ömründe görmediği sefahat hayatını sürüyordu. Lokanta ve barlarda hizmet eden birbirinden güzel Rus prensesleri, kontesleri bu sarhoş alayını büsbütün çıldırtmıştı. İçki bu aşkı doyurmuyordu; beyaz toz, kokain aldı başını yürüdü. İstanbul mahalle kahvelerine kadar sarışın Rus dilberleri beyaz tozla yayıldı. Kokain ile halkın aklı, tombala ile parası

⁶ Nitekim Kastamonu vilayetine çıkarılan 7 Ocak 1899 (24 Ş 1316) tarihli bir yazıda “cami, medrese, tekke ve türbelere yüz arşından az mesafede dükkân küşadiyla müskirat furuhtuna müsaade olunmaması” istenilmiştir. Bkz. BOA, DH.MKT.2157.41.

⁷ 1910 yılında bir müskirat şirketi tarafından *Yeni İkdâm* gazetesinde “Galata'da Bulunan Konyağı Müskirat İspirto Şirketi Üzümünden Olan Meşhur Mamulâtı Tecrübe Ediniz” başlığıyla verilen reklamda konyak, şarap, ispirto ve sirke çeşitleri belirtilmiştir. Bkz. Arslan, II. Meşrutiyetten Cumhuriyet'e, s. 48.

çalınıyor, tımarhanelere kokainmanlar, eteromanlar, morfinmanlar doluyordu. İstanbul Allahlıktı; her hükümet karışıyordu; hiçbir hükümet bir şey yapamıyordu. Halk kütlesi elden gidiyordu. Topla, tüfekte, tayyare ile bomba ile dünyanın kırk küsur milleti İstanbul'u ezememişti; İstanbul kokaine, fuhşa esir oldu. Çar ordularına altı yüz sene karşı duran İstanbul, Rus orospularına mağlup olmuştur”.

Millî Mücadele başladığında İstanbul'da görülen alkol kullanımı, fuhuş ve her ikisine bağlı olarak ortaya çıkan ahlâkî çöküntü, Anadolu'nun diğer vilayetlerinde de görülmekteydi. Bu durum alkollü içkilerin yasaklanmasına ilişkin bir kanun teklifinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülmesine sebep olmuştur.

1- Men-i Müskirat Kanunu'nun Kabulü

28 Nisan 1920'de Ali Şükrü Bey (Trabzon) TBMM Riyaseti'ne müskiratın men'i hakkında bir kanun teklifi verdi. Teklifin giriş kısmında İslâm Dini'nce haram kılınmış olan içkinin halk arasında kullanımının yaygınlaşmasından dolayı “ortaya sayılamayacak kadar öldürücü ve tahrip edici fenalık ve felâketlerin” çıktığından bahisle, “hanümansız belalara duçar olan” halkı, bu beladan kurtarmak gerektiği ifade edilmişti. Teklif edilen kanun aşağıdaki maddelerden oluşmaktaydı:

Madde 1- Memalik-i Osmaniye'de her nev'i müskirâtın imal, ithal, furuht ve istimâli suret-i kat'iyede memnû'dur.

Madde 2- Müskirât imal, ithal ve furuht edenler nezdinde yakalanacak olan müskirâtın beher kıyyesi için elli lira ceza-yı nakdî alınır ve mevcut müskirât müsadere olunur.

Madde 3- İşret ettiği görülenler ya hadd-ı şer'î ile tedip olunur veyahut elli liradan iki yüz elli liraya kadar ceza-yı nakdîye mahkûm edilir.

Madde 4- Bu kanunun tasdik ve neşriyle beraber, mevcut içkiler müsadere ve imha edilir.

Madde 5- Bu kanun tarihi neşrinden itibaren mer'idir.

Madde 6- Bu kanunun icra-yı ahkâmına, bilumum zâbıta-i mülkiye ve adliye ve mehâkim-i nizamiye memurdur.

Heyet-i Umûmiye'de maddelerin okunmasından sonra teklifin Adliye, Maliye ve Sıhhiye Encümenleri'ne havalesi istenilmiş, daha sonra konunun Şer'îye Encümeni ile olan alâkası da dile getirilerek “müstaceliyet kararı” ile Adliye, Maliye, Sıhhiye ve Şer'îye Encümenleri'ne havale edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 28.4.1336, s. 114, 134).

İlgili Encümenler kanun teklifini incelemişler ve Meclis'in 17 Mayıs 1920 tarihli celsesinde görüşlerini beyan etmişlerdir. Adliye Encümeni esasen teklifi dine ve akla uygun bulmakla birlikte, Meclis'in “zamanın kıymet ve nezaket icabatıyla gayr-i mütenasip birçok tekâlif ve vaziyet karşısında” bulunduğundan bahisle, teklifi müzakereye şayan bulmamıştır. Adliye Encümeni ise Ceza Kanunu'nun 265. Maddesi'nin daha ciddi bir şekilde uygulanması durumunda, yeni bir kanuna ihtiyaç kalmayacağını ifade etmiştir. Sıhhiye Encümeni ise içkinin toplumda büyük tahripler yaptığını, “şeri'at-i ahlâkiye ve içtima'iyenin” perişan bir hale geldiğini, toplumun yüzde seksenini oluşturan köylülerin içkiye meyletmeleri yüzünden cinayet ve salgın hastalıkların arttığını, içkinin insan sağlığı üzerindeki olumsuz tesirlerinden dolayı “neslin inkırazına uğradığını”, millî servetin ise ecnebilere akmakta olduğunu dile getirmiştir. Sıhhiye Encümeni esasen kanunun kabulüne taraftar olmakla birlikte, müskiratın “hariçten ithal ve imaline ait hususatin ileride tetkik edilmek üzere” teklifin müzakeresinin ertelenmesi istemiş, ayrıca Ceza Kanunu'nun 265. Maddesi'nin dışında konuyla ilgili olmak üzere yeni bir kanun maddesi önermiştir. Sıhhiye Encümeni tarafından önerilen kanun maddesinde ise gizli ve açık içki kullanmanın yasak olduğu, içki kullandığı tespit edilenlerin yirmi beş liradan elli liraya kadar nakdî ceza ya da bir haftadan bir aya kadar hapis cezası ile cezalandırılacakları, tekrar edenler hakkında cezanın iki katı uygulanacağı ya da iki ilâ on gün belediye temizlik işlerinde görevlendirileceği, içki içenler memur ve zabıtanın ise bir daha devlet hizmetinde görevlendirilmemek üzere meslekten ihraç edilecekleri, memur ve zabıtanın bu hususta görevlerini ihmal edenlerin ise Ceza Kanunu'nun 102. Maddesi gereğince cezalandırılacakları belirtilmekteydi (TBMM Zabıt Ceridesi, 17.5.1336, s. 330). Maliye Encümeni ise müskirat kullanmanın “şer'an ve ahlâken memnû” olduğunu kabul etmekle birlikte, müskirat resminin Devlet'in Duyûn-ı Umûmiye varidatından olması münasebetiyle, müskiratın men'i cihetine gidilemeyeceğini belirtmekteydi. Maliye Encümeni ayrıca müskiratın kullanımından dolayı ortaya çıkacak zararların

önüne geçmek için içki kullanımının sınırlandırılabilceğini, kullananlar ve imal edenler için ayrıca vergilerin artırılabilceği lüzumunu da ifade etmekteydi. Şer'îye Encümeni ise Adliye Encümeni'nin fikrine karşı çıkarak, mevcut Ceza Kanunu'nun müskiratın kullanımı ve imalini yasaklamadığını, yalnızca "sarhoşluğu halka göstermemeyi emirden ibaret gördüğünü" belirtmekteydi. Şer'îye Encümeni ayrıca teklif olunan kanuna taraftar olduğunu belirtmekte, müskirat resminin "efrâd-ı millet tarafından tasarruf edilebileceğini" ya da diğer resimler üzerine zam edilerek telafisinin mümkün olabileceğini ifade etmekteydi. Şer'îye Encümeni görüşlerini bu şekilde ifade etmekle birlikte, ayrıca yeni bir kanun önerisinde de bulunmaktaydı. Şer'îye Encümeni tarafından "Müskiratın Men'i İmal ve İstimali Kanunu" adıyla teklif edilen kanunun maddeleri ise şu şekildeydi (TBMM Zabıt Ceridesi, 17.5.1336, s. 331):

Madde 1- Memalik-i Osmaniye'de müskirat imal ve istimali memnû olup hadd-ı şer'îyi icap edenler Mahkeme-i Şer'îye'ye verilir. Hadd-ı icap etmeyenler hakkında âtideki mevad ahkâmı tatbik olunur.

Madde 2- Alenen müskirat istimal edenler bir aydan üç aya kadar hapis olunurlar.

Madde 3- Müskiratı istimal edip sarhoş olmayanlar bir haftadan bir aya kadar, sarhoş olanlar bir aydan bir seneye kadar hapis olunurlar.

Madde 4- Müskirat âmilleri yakalandıkları zaman müskiratta istimal ettikleri âlât ve edevat aleti cürüm olarak müsadere ve mevad-ı müskire imha ve bir aydan altı aya kadar hapis olunurlar.

Madde 5- Âmillerin cürümleri tekerrür ettiğinde mükerrirler hakkındaki usul tatbik olunmakla beraber, ayrıca elli altından iki yüz elli altına kadar ceza-yı nakdî alınır. Veyahut muvakkaten nefy olunur.

Madde 6- İstimal edenlerin cürümleri tekerrür ettiğinde cezaları bir misli tazif olunur.

Madde 7- Müskirat resmi Devletçe her hangi daireye tahsis olunmuş ise o dairece alınan diğer rüsuma zam olunarak tahsil ettirilecektir.

Madde 8- Kanun-ı cezanın işbu mevad ahkâmına muvafık olmayan maddeleri mülğadır.

Madde 9- Bilûmum zabita memurları, bu mevad ahkâmını takibe mecburdur. Bu hususta teseyyüp ve ihmal ve müsamahaları görülen memurların ilk defa bir maaşları kat' olunur. Tekerrürü halinde memuriyetlerinden tard olunur.

Anlaşıldığı kadarıyla bütün Encümenler müskirat kullanımının şer'î, ahlâkî ve aklî olarak zararlarını kabul etmekteydi. Bununla birlikte Adliye Encümeni yeni bir kanundan ziyade müskirat kullanımının Ceza Kanunu'nun 265. Maddesi ile kontrol altında tutulabileceğini belirtmekte, Sıhhiye Encümeni teklif edilen kanunun daha sonra görüşülmek üzere müzakeresini istemekte, diğer taraftan ise Ceza Kanunu'nun 265. Maddesi yerine yeni bir kanun maddesi önermekte, Maliye Encümeni müskirat vergisinin Duyûn-ı Umûmiye varidatından olması hasebiyle müskiratın yasaklanamayacağını ifade etmekte, Şer'îye Encümeni ise Ali Şükrü Bey'in teklifini tadilattan geçirerek, "Müskiratın Men'i İmal ve İstimali Kanunu" adıyla yeni bir kanun önermekteydi.

Encümenlerin teklif hakkındaki görüşlerini bu şekilde ifade etmesinden sonra Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey (Kırşehir) söz almış ve konunun iktisadî bakımlardan önemini dile getirdikten sonra, Meclis kabul ederse Encümenlere ait görüşlerin bir kez de İcra Vekilleri Heyeti tarafından ele alınmasını teklif etmiştir. Müfid Efendi (Kırşehir) ise bu usulün yanlışlığından bahisle, Vekiller istiyorlarsa Encümelere teşrif ederek meseleyi yeniden Encümenler'de müzakere edebileceklerini beyan etmiştir. Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey (Kırşehir) ise İcra Vekilleri Heyeti'nin her zaman için kanunları tetkik etmek ve Heyet tarafından bir karara varıldıktan sonra bile Meclis'e iadeye salahiyeti olduğunu ifade etmiştir. Kanun teklifinin sahibi Ali Şükrü Bey (Trabzon) ise "kanun yapılır, onu tatbik edebilen Heyet-i İcraiye yerinde durur, edemeyenler çekilir" sözleriyle Hükümet'i hedef almış ve Encümenler'den seçilecek ikişer üçer kişinin bir araya gelerek müşterek bir encümenin kurulmasını ve ortaya çıkacak ortak görüşün Heyet-i Umûmiye'ye sunulmasını teklif etmiştir. Refik Şevket Bey (Saruhan) ise müskiratın men'i halinde ortadan kalkacak olan müskirat resminin yerine, yeni bir kaynak bulma görevinin Hükümet'e ait olduğundan bahisle, teklifin İcra Vekilleri Heyeti'ne gönderilmesinin doğru olacağını tekrarlamıştır. Hamdullah Suphi Bey (Antalya) ise "kuvve-i icraiye memleketin sıhhati pahasına, hayatı pahasına, ailelerin saadeti pahasına bir

varidat elde edemez” diyerek teklifin görüşülmek üzere İcra Vekilleri Heyeti’ne gönderilmek istenmesine karşı çıkmıştır. Bu arada Mehmet Şükrü (Karahisar-ı Sahip) ve Fuad (Çorum) Beyler ise Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey’in teklifinin oylamaya sunulması yönünde birer takrir vermişlerdir. Oylama sonrasında teklifle ilgili Encümenler’e ait görüşlerin bir kez de İcra Vekilleri Heyeti tarafından müzakere edilmesi kabul edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 17.5.1336, s. 329-333).

Meclis’in 12 Temmuz 1920 tarihli oturumuna kadar müskiratın men’i hakkındaki kanun teklifine ilişkin, bir daha herhangi bir müzakere cereyan etmemiştir. Meclis’in 6 Temmuz 1920 tarihli oturumunda söz alan Hacı Şükrü Bey (Diyarbakır) kanun teklifini hatırlatmışsa da, mesele ele alınmamıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 6.7.1336, s. 201). Meclis’in 8 Temmuz 1920 tarihli oturumunda Meclis İkinci Reisi, Hacı Şükrü Bey’in (Diyarbakır) men’i müskirat kanununun müzakeresine ilişkin takriri üzerine, kanun teklifinin mütalaa edilmek üzere Maliye Vekâleti’ne gönderildiğini ifade etmiştir. Abdullah Azmi Efendi (Eskişehir) ise “aza tarafından verilen lâyiha-i kanuniyeyi, İcra Vekilleri alamaz” diyerek, takip edilen usule karşı çıkmıştır. Meclis İkinci Reisi’nin kanun teklifinin müzakeresi için gün belirlenmesi teklifi üzerine Meclis, müskiratın men’ine ilişkin kanun teklifinin 12 Temmuz 1920 Pazartesi günü görüşülmesini kabul etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 8.7.1336, s. 220-221).

12 Temmuz 1920 Pazartesi günü müzakereden önce 10 Temmuz 1920 tarihinde Maliye Vekâlet’inden Adliye Vekâleti’ne gönderilen tezkere okunmuştur. Maliye Vekâleti’nin tezkeresinde “müskiratın münhasıran menfaat-i hazine endişesiyle ta’ammümüne cevaz verilmesi muvafık görülemediğinden” denilerek, Duyûn-ı Umûmiye’nin sulhun yapılmasına kadar tecilinin tensip ve keyfiyetin Muvazene-i Umûmiye Kanunu’nun bir maddesinde belirtilerek Meclis’in onayına sunulacağı, bu sebeple müskirat resminin bütçeden tenzil edildiği ifade edilerek, teklifin incelenerek neticesinin bildirilmesi istenilmekteydi. Adliye Vekâleti ise 11 Temmuz tarihli cevabında ise “vaktin âdem-i müsa’adesine mebni” Vekâlet tarafından lâyihanın tanziminin mümkün olamadığı; Şer’iye, Sıhhiye ve Adliye Encümenleri’nin konuya ilişkin görüşlerinden birbirlerinin dahi haberi olmadığından bahisle, Encümenler’in birleşerek ortak bir karar vermeleri gerektiği ifade edilmiştir. Bu arada Hükümet’in Şer’iye, Sıhhiye ve Adliye Encümenleri’nin birleşerek ortak bir karar almaları, Vekillerin ise Encümen müzakerelerine iştirak etmesi yönündeki teklifi kabul edilmiştir. Haşim Bey’in (Çorum) takriri ise görüşülmek üzere Encümenler’e havale edilmiştir. Söz alan kanun teklifinin sahibi Ali Şükrü Bey (Trabzon) ise teklife sadece Adliye Encümeni’nin karşı çıktığını, diğer Encümenler’in teklifi kabul ettiğini, teklife ilişkin Encümen görüşlerini birleştirme görevinin Heyet-i Umûmiye’ye ait olduğunu, bu sebeple teklifin Encümenler’e iadesinin yanlış olacağını söylemiştir. Mustafa Lütfi Efendi (Siverek) ise bin üç yüz sene evvel bunu dinimiz men etmiştir, “bunun hakkında Cenab-ı Allah’ın kanununa karşı bizim kanun yapmamız doğru mudur?” sorusunu sormuş ve Hükümet’in elli milyon lira istifadesi de olsa “buna lüzum yoktur” diyerek karşı çıkmıştır. Müfid Efendi ise (Kırşehir) teklifin yeniden Encümenler’e havale edilmesinin doğru olmayacağını, Meclis Heyet’i Umûmiyesi’nin maddeler üzerinden kararını vermesi gerektiğini belirtmiştir. Rasih Efendi (Antalya) ise Encümenler’e ait işlerin yoğun olduğundan bahisle “böyle giderse kanunun ikinci içtimada da çıkarılamayacağını”, bu sebeple müzakereye hemen başlanılarak Heyet-i Umûmiye’nin kararını vermesini istemiştir. Refik Bey (Konya) ise Nizamname-i Dâhiliye’nin 13. Maddesi’nin açık olduğunu, teklifin oylanması gerektiğini ifade etmiştir. Meclis Reis-i Sanisi ise bu ısrarlar karşısında kanunun tab ettirilerek mebuslara henüz dağıtılmadığını, tab ettirildikten sonra ilk celsede kanunun görüşülmesini teklif etmiş, bu teklif ise kabul edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 12.7.1336, s. 267-269). Meclis’in 14 Temmuz 1920 tarihli oturumunda başka konular Meclis gündemini meşgul ettiğinden, müskiratın men’ine ilişkin kanun teklifi müzakere edilememiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 14.7.1336, s. 329).

Meclis’in 15 Temmuz 1920 tarihli oturumunda müskiratın men’ine ilişkin Ali Şükrü Bey’in (Trabzon) kanun teklifi yeniden müzakere edilmeye başlanmıştır. Önce 12 Temmuz 1920 tarihli Hâşim Bey’in (Çorum) takriri okunmuştur. Hâşim Bey takririnde ilk olarak Encümenler’e ait kararların Duyûn-ı Umûmiye Müdürü’nün de hazır olduğu bir zamanda Heyet-i Umûmiye tarafından görüşülmesi gerektiğini, ikinci olarak ticaretin serbest olduğundan bahisle, teklifte gayrimüslimlerin dinî ve millî geleneklerinin gözetilmediğini, bu sebeple gayrimüslimlerin bu mesele çerçevesinde herhangi bir cezaya marûz bırakılamayacağını, aksi bir uygulamanın ise milletlerarası hukuka aykırı olacağını, kanunun kabul edilmesi durumunda depolarda bulunan milyonlarca liralık müskiratın yok edilmesinin ise sermaye sahiplerini iflasa sürükleyeceğini, bu durumun ise Devlet’in maliyesine büyük bir darbe indireceğini belirtmiştir. Hâşim Bey (Çorum) ayrıca Hamdullah Suphi Bey’in bir önceki celsede söylemiş olduğu

sözlere karşı çıkmış ve gayrimüslimlerin müskiratı imal ve kullanımı konusunda serbest bırakalım, ama “ehl-i İslâm’ı men edelim ve öyle bir kanun vücuda getirelim ki, dünyada ve uhrada hayr-ı kesir hâsıl olsun” diyerek, Duyûn-ı Umûmiye Müdürü ve Maliye Vekili’nin de hazır olduğu bir anda aşağıda yer alan maddelerin müzakeresini teklif etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 15.7.1336, s. 334-336):

Madde 1- Herhangi bir Devlet teba’asından olursa olsun her nev’i müskiratın Müslümanlar tarafından imal ve istimal ve fûruhtu kat’iyen memnu’dur.

Madde 2- Birinci madde hilâfında hareket eden herhangi bir Müslüman üçüncü maddedeki tarifât dairesinde hadd-ı ve şer’i ile tedip ve tekerrüründe dahi fakir ise cürmü işlediği mahalden 36 saat mesafe bu’uduna bilâ-müddet tebid edilir. Mücrim ashab-ı yesardan olduğu halde beş bin kuruş ceza-yı nakdî ahz olunduktan sonra cürmü ika eylediği mahalden 24 saat budu’ mesafeye iki sene müddetle tebid olunur.

Madde 3- Madde-i salifede muharrer cürmü irtikâp eden herhangi bir Müslüman’a hadd-ı şer’i lazım geldik de tabip raporuna lüzum görülmeksizin bir buçuk arşın mimari tulünde ve başparmak kutruna bir değnek ile dirsek mahalline değin sa’idin yukarıya hareket ettirilmesi ile falakada mücrimin ayakları altına otuz veyahut kaba uylukları üstüne kırk defa vurulur.

Madde 4- İkinci ve üçüncü maddeler mucibince tebit olunacak mücrim gündüz alaturka saat sekizde Meclis-i İdare ve Beledi Heyetleri huzuruyla Hükümet’in divanhanesinde polis veya jandarma efradından birine hadd-ı şer’i ile tedip ettirilir.

Madde 5- Sırran veya alenen işret eyleyen veya sekir halinde olduğu etvar ve evza’ından nümayan olan ve hatta bizzat ve gerek bil-vasıta müskirat fûruht ve imal eden veya ettiren Müslümanlar’ın mücrimiyetteri rü’esa-yı mülkiye ve adliye huzurunda iki kimsenin ifa-yı şehadetleri ile tahakkuk etmiş addolunarak vicahen ve gerek gıyaben olsun verilen karar kesb-i kat’iyet eylemiş olur.

Madde 6- Balâda muharrer mevad-ı kanuniyeyi faileri hakkında ve yirmi dört saat zarfında tatbik ve icrada müsamaha gösteren herhangi bir rü’esa dahi vuku bulan ihbarat üzerine ma-fevki tarafından bilâ-istizan derhal azledilir.

Madde 7- Bu Kanun tarihi neşir ve ilanından mer’i ve muteberdir.

Madde 8- Bu Kanunun icra-yı ahkâmına Umûr-ı Dâhiliye ve Adliye Vekâletleri mezundur.

Madde 9- Bu Kanunun serlevhası (Ehl-i İslâm hakkında Men’i Müskirat Kanunu) dur, diye tevşih edilmiştir.

Hâşim Bey’in (Çorum) takririnden sonra Nuri Bey’in (Bolu) takriri okunmuştur. Nuri Bey (Çorum) ise üç maddelik takririnde şu hususlara temas etmekteydi (TBMM Zabıt Ceridesi, 15.7.1336, s. 336):

Madde 1- Hafi ve celi işret ithal ve imal ve istimali memnû’dur. İthal, imal ve istimal edenler yirmi beş liradan yüz liraya kadar nakit veyahut bir haftadan bir aya kadar hapis cezasıyla, mükerrirler iki misli ile mahkûm olur. Mükerrirler müstahdem-i Devlet’ten olduğu surette hükme azilleri dahi ilave olunur.

Madde 2- İşbu Kanun tarihi neşrinden mer’idir.

Madde 3- İşbu Kanunun icra-yı ahkâmına İcra Vekillerinin umûmu memnu’dur.

Hâşim ve Nuri Beylerin kanun tekliflerinden sonra Kâtip Refik Bey müskiratın men’ine ilişkin teklifin sahibi olan Ali Şükrü Bey’in (Trabzon) kanun teklifi ile daha sonra Adliye Encümeni mazbatasını okumuştur. Bundan sonra mebuslar teklifler hakkındaki leh ve aleyhteki fikirlerini dile getirmiştir. İlk sözü alan Ferit Bey (Çorum) usul hakkında konuşarak teklifin Maliye Encümeni’nden geçmediğini, Maliye Vekâleti’nin tezkeresinin yeterli olmadığını, teklifin Maliye Encümeni’ne gönderilmesi gerektiğini söylemiştir. Nafiz Bey (Canik), müzakerelere son verilip teklifin oylanmasını istemiştir. Müfit Bey (Kırşehir) ise teklifin esasının bir önceki celsede kabul edildiğinden bahisle, maddelerin müzakeresini talep etmiştir. Daha sonra Meclis Reis-i Sanisi’nin önerisi üzerine teklifin tetkik edilmek üzere Maliye Encümeni’ne havalesi kabul edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 15.7.1336, s. 334-337; TBMM Zabıt Ceridesi, 17.7.1336, s. 342). 21 Temmuz 1920 tarihine kadar müskiratın men’i meselesi bir daha Meclis gündemine gelmemiştir. Meclis’in 21 Temmuz tarihli oturumunda Refik Bey’in (Konya) “Men’i Müskirat Kanunu

nerede kaldı efendim?” sorusu üzerine Meclis Reis-i Sanisi, teklifin Maliye Encümeni’nde olduğunu belirtmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 21.7.1336, s. 373).

Bu arada teklif edilen men’i müskirat kanununun maddeleri müzakere edilmeden önce Meclis’in 7 Ağustos 1920 tarihli oturumunda Kâtip Haydar Bey tarafından müskirat resminin tezyidi hakkında, Maliye Vekâleti tarafından önerilen kanun maddesinin İcra Vekilleri Heyeti’nce kabul edildiği bildirilmiştir. Bu yeni gelişme, mebuslar tarafından tepki ile karşılanmıştır. Oylama sonrasında Maliye Vekâleti’nin müskirat resminin tezyidine dair kanun maddesi teklifinin, Muvazene-i Maliye ve Kavanin-i Maliye Encümenleri’ne havale edilmesine karar verilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 7.8.1336, s. 121-122; TBMM Zabıt Ceridesi, 9.8.1336, s. 137).

Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey’in müskiratın men’i hakkındaki kanun teklifi; Adliye, Sıhhiye, Maliye, Şer’iye ve Muvazene-i Maliye Encümenleri mazbataları ve men’i müskirat kanununun Encümenlerce tespit edilmesine ilişkin İcra Vekilleri Heyeti tezkeresi, Çorum Mebusu Hâşim Bey ile Bolu Mebusu Nuri Bey’in müskiratın men’ine dair kanun teklifleri, Meclis’in 12 Ağustos 1920 tarihli oturumunda yeniden ele alınmıştır. Bu arada Haydar Bey (Kütahya) Mehmet Şükrü Bey (Karahisar-ı Sahip), İsmail Suphi Bey (Burdur) kanunun aleyhinde; Doktor Suat Bey (Kastamonu), Rasih Efendi (Antalya), Ali Şükrü Bey (Trabzon) ve Sırrı Bey (İzmit) ise lehinde bulunuyordu. İlk önce Şer’iye Encümeni’nin, daha sonra Sıhhiye Encümeni’nin kanun teklifi ve son olarak men’i müskirat kanun lâyihası hakkında Muvazene-i Maliye Encümeni’nin mazbatası okunmuştur. Bu arada yine Vasfi, Vehbi, Hacı Tefik, Lütü, Hulûsi, Mustafa, Refik ve Mazhar Beyler teklifin lehinde; Besim Atalay, Mehmet Hulûsi, Hamdullah Suphi, Hamdi Namık Bey ise aleyhinde konuşmak için yeniden ismini yazdırmışlardır. İlk sözü alan Haydar Bey müskirattan başka dışarıdan ithalât yoluyla getirilen ispirtonun da Ali Şükrü Bey’in teklifi gereğince men edilmesi gerektiğini söylemiştir. Haydar Bey’e göre Duyûn-ı Umûmiye’nin onayı alındıktan, gerekli inceleme ve araştırmalar yapıldıktan sonra kapitülasyonlarla çatışmayacak uygun bir kanun yapılabilirdi. Bu sözler üzerine Ali Şükrü Bey, “demek siz şimdiden kapitülasyonları kabul etmiş oluyorsunuz?” sözleriyle, Haydar Bey’i eleştirmiştir. Haydar Bey teklifte geçen ithal ve fûruht kelimelerinin kaldırılarak, müskirat imal edenlerle kullananlara uygulanacak cezanın 265. Madde kapsamına alınmasına ilişkin İlmiye Encümeni’nin görüşünü tekrar ettikten sonra, şayet imal kelimesi de kaldırılacak olursa, Encümenler’in ortak bir görüşte birleşmiş olacaklarını ifade etmiştir. Haydar Bey müskiratın imal ve fûruhtunun men edilmesinden ziyade, kullananlara karşı bir yasak getirilmesinden yana görünmekteydi. Yine Haydar Bey’e göre bir Rus ya da İtalyan sarhoş olduğunda Şer’i Mahkeme’lerde bir hadd cezası vermek mümkün değildi. Remzi Efendi (Kayseri) ise hadd cezası onlara şâmil değildir, “hadd cezası Müslümanlara aittir” diyerek Haydar Bey’e karşı çıkmıştır. Haydar Bey konuşmasının devamında Amerika’nın meyhaneleri kapattığını, ama “kapatayım derken, bütün evlerin meyhane olmasına sebep olmuştur” sözüne, Ali Şükrü Bey: “delil göster” diyerek, itiraz etmiştir. Haydar Bey ayrıca Amerika’nın müskiratı yasaklamakla 532 milyon dolarlık bir servet kaybettiğini, diğer taraftan müskiratın yasaklanmasıyla kaçakçılık ve türlü suiistimallerin arttığını belirtmiştir. Haydar Bey Sıhhiye Encümeni’nin müskirat kullananların belediyein temizlik işlerinde istihdam edilmeleri teklifini ise “Abdülhamit zamanındaki tımarhane ve serseri kanunundaki darp cezası” ile aynı emsalde görmüştür. Bu sözler üzerine Meclis karışmıştır. Bu arada Hacı Tahir Bey (Isparta) vermiş olduğu taktir ile müzakerenin daha uygun bir zamana tehirini istemiştir. Ali Şükrü Bey ise “söz söylemek herkesin hakkıdır. Yukarıdan aşağı ne biliyorlarsa onu söylesinler ve buna karşı kimsenin itiraza hakkı yoktur. Burada çıkar söyler. Fakat söz söylerken, bu gibi mesa’ilde, dikkat etmek lazımdır” uyarısıyla Haydar Bey’i eleştirmiştir. Bundan sonra Hacı Tahir (Isparta) Bey’in taktiri dikkate alınarak, müzakere ertelenmiştir. Ali Şükrü Bey müzakerenin ertelenmesini “parlamento dalaveresi” olarak değerlendirmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 12.8.1336, s. 195-200).

Müzakerelere 14 Ağustos 1920 tarihinde devam edilmek istenilmişse de müzakereler esnasında ortalığın karışmasından dolayı, Hüseyin Bey (Trabzon) tarafından verilen müzakerelerin ikinci kez tehir edilmesi yönündeki taktiri kabul edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 14.8.1336, s. 203). Meclis’in 17 Ağustos tarihli oturumunda men’i müskirat kanununun müzakeresinden ziyade, evrak-ı varide üzerinde konuşulması yönündeki temayül üzerine men’i müskirat kanunu görüşülmemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 17.8.1336, s. 275). Kanun teklifi Ali Şükrü Bey’in (Trabzon) itirazlarına rağmen, evrak-ı varideden sonra görüşülmesi karara bağlandığından, 18 Ağustos 1920 tarihinde de gündeme alınmamıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 18.8.1336, s. 293).

Men'i müskirat kanunu teklifi 13 Eylül 1920 tarihinde yeniden müzakere edilmeye başlanmıştır. Kanun teklifi hakkında pek çok mebus söz almak için isimlerini yazdırmıştır. Bu durum karşısında Refik Şevket Bey'in (Saruhan) zamanın kıymetli olduğundan ve kanun teklifinin Encümenler'den geçmiş olduğundan bahisle, sadece mazbata muharrirlerinin konuşma yapmasının yeterli olacağı yönündeki teklifi reddedilmiştir. Ayrıca Maliye Vekili Ferit Bey (İstanbul) "o kadar basit değildir" sözleriyle Refik Şevket Bey'e (Saruhan) tepki göstermiş, Encümenler'in görüşlerini kısaca özetledikten sonra, İcra Vekilleri Heyeti'nin müskirat resminin artırılması yönünde bir kararı olduğundan bahisle, gerek Hükümet'in gerekse Ali Şükrü Bey'e (Trabzon) ait her iki teklifin birlikte okunmasını ve müzakeresini teklif etmiştir. Maliye Vekili Ferit Bey (İstanbul) diğer yandan müskiratın zararları hususunda Heyet-i Umûmiye ile aynı fikirde olduğunu, bununla birlikte Amerika ve Rusya'da bile müskiratın tamamen yasaklanmadığını belirtmiştir. Maliye Vekili Ferit Bey'e göre müskiratın Müslümanlar için yasaklanması, Hıristiyanlar için serbest bırakılarak halkı birbirinden tefrik etmek doğru değildir. Ayrıca kanun çıkarılsa bile mevcudu 2.200 olan polis teşkilatı ile bu yasağı uygulamak da mümkün görünmüyordu. Oysa polis teşkilatının uğraşması gereken daha büyük işler vardı. Bağcılıkla meşgul ahali ise kanun ile beraber üzümünü değerlendiremeyecekti. Diğer taraftan müskirat resmine yapılan son zamlarla Maliye bu resimlerden bir milyona yakın gelir elde etmekte idi. Kanunun çıkarılması, hazinenin bir milyon liralık bir kaynaktan vazgeçmesi demektir. Bu açıklama karşısında Operatör Emin Bey (Bursa), ispirotodan alınacak resmin başka ürünlere zam edilebileceğini söylemiştir. Teklifin sahibi olan Ali Şükrü Bey (Trabzon) ise Maliye Vekili Ferit Bey'in görüşlerine cevap vermiş, müskiratın zararları konusunda bizimle hemfikir olan Maliye Vekili Ferit Bey, kanunun kabul edilecek olmasından dolayı "korkmaktadır" diyerek, Amerika ve Rusya'da müskiratın men edilmesine ilişkin verilen örnekleri tekrarlamıştır. Ali Şükrü Bey, Maliye Vekili Ferit Bey'in kanunun uygulanması mümkün değildir sözlerine ise "hükümetin memuru için, kabiliyet-i tatbikiyesi yoktur demek; bir dereceye kadar zuldür, tatbik edemeyen çekilir" diyerek, Maliye Vekili Ferit Bey'i hedef almıştır. Ali Şükrü Bey daha da ileri giderek "ben kanunu tatbik edemem diyen bir Hükümet bence, Hükümet mevkiinde durmağa lââyık değildir" sözleriyle, Hükümet'i ikinci defa eleştirmiştir. Daha sonra Aşı Kanunu'nu örnek veren Ali Şükrü Bey, "Aşı Kanunu tam olarak tatbik edilmiyor diye bu kanunu bırakalım mı?" sorusunu sormuştur. Yine Balıkesir ve havalisinden örnek veren Ali Şükrü Bey, müskiratın bu bölgede yasaklandığını, ama herhangi bir isyanın da çıkmadığını söylemiştir. Ali Şükrü Bey Maliye Vekili Ferit Bey'in hazinenin bir milyon lira kıymetinde bir kaynaktan yoksun kalacağı uyarısına ise "Maliye Nâzırı Beyefendi yirmi milyon lirayı, daha doğrusu on dokuz milyon lirayı her nereden bulacaksa, lütfen bir milyon lirayı da oradan bulsunlar, memleketin nüfusunu, sıhhatini muhafaza buyursunlar" sözleriyle itiraz etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 13.9.1336, s. 112-123).

Bu arada müzakerenin yeterli olduğuna dair Meclis'ten seslerin yükselmesi üzerine Abidin Bey (Lazistan) müzakerenin kifayeti ve Maliye Vekili Ferit Bey'in müskirat rüsumun tezyidi hakkındaki teklifinin oylanmasına dair bir takrir vermiştir. Oylama sonrasında Meclis, Hükümet'in müskirat rüsumunun artırılmasına dair kanun teklifi ile Ali Şükrü Bey'in müskiratın men'ine dair kanun teklifinin ayrı ayrı müzakere edilmesini kabul etmiştir. Daha sonra Dr. Suat Bey (Kastamonu) ispirotodan zararları üzerine uzun bir açıklama yapmıştır. Reis-i Sani Vekili Vehbi Bey'in kanun teklifinin tamamının kabul edildiği, bu sebeple maddelerin müzakeresine geçiyoruz uyarısı karşısında İsmail Suphi Bey (Burdur), kanunun uygulanmasına imkân olmadığını belirterek, 1. Madde'nin tekliften çıkarılmasını istemiştir. Hasan Basri Bey (Karesi) ve Rasih Efendi (Antalya) ise yapmış oldukları konuşmalarda İsmail Suphi Bey'e karşı çıkmıştır. Doktor Tevfik Rüştü Bey (Menteşe) ise müskiratın ithalinin men'i hususunda ispiro meselesini gündeme getirmiştir. Ali Şükrü Bey ise kanun teklifinde ispirotodan bahsedilmediğini söyleyerek Tevfik Rüştü Bey'e (Menteşe) itiraz etmişti. Yine Tevfik Rüştü Bey'in (Menteşe) diğer din mensuplarının kanundan muaf tutulmaları teklifi ise reddedilmiştir. 14 Eylül 1920 tarihinde Ali Şükrü Bey'in müskiratın men'ine ilişkin kanun teklifinin maddeleri ayrı ayrı müzakere edilmiştir. Oylama isimler üzerinden ve açık oylama şeklinde cereyan etmiş, sonuç itibarıyla Men'i Müskirat Kanunu yasalaşmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 13.9.1336, s. 124-131; Karahanoğlu, 2007, s. 26-44; Çetintaş, 2017, s. 9-57; Tamer, 2011, s. 212; Gölçek-Gölçek, 2019, s. 259).

Kabul edilen Men'i Müskirat Kanunu'nun maddeleri şu şekildedir (Ceride-i Resmîye, 28 Şubat 1337, s. 3; Açıköz, 27 Eylül 1336, s. 4):

Madde 1- Memalik-i Osmaniye'de her nev'i müskirat imal, ithal, fûruht ve isti'mali memnu'dur.

Madde 2- Müskirat imal, ithal ve nakil ve fûruht edenlerden müskiratın beher kıyyesi için elli lira ceza-yı nakdi ahz ve elde edilen müskirat imha olunur.

Madde 3- Alenen müskirat isti'mal edenler veya hafiyyen isti'mal edip de sarhoşluğu görülenler ya hadd-ı şer'i veya elli liradan iki yüz liraya kadar ceza-yı nakdi veyahut üç aydan bir seneye kadar hapis cezasıyla tecziye olunurlar. Sıfat-ı resmiye erbabından olanlar dahi memuriyetten tard edilir ve bu husustaki hükümler kabil-i itiraz ve istinaf ve temyiz değildir.

Madde 4- Bu kanunun tasdik ve neşriyle beraber içki imaline mahsus bil-cümle âlât ve edavat müsadere edilir. Mevcut içkiler derhal temhir edilir. Ve iki ay zarfında memalik-i ecnebiyeye ihracına müsaade olunur. İki ay hitamında mevcut müskirat imha olunur.

Madde 5- Tababette kullanılacak her nev'i ispirotolu mevad ihtiyaç nispetinde Sıhhiye Vekâleti'nce eczahanelere tevzi ve sarfiyatı kontrole tabi tutulur.

Madde 6- Tababette isti'mal olunacak ispirotolu mevadın suret-i isti'mali ve sarfı hakkında Sıhhiye Vekâleti'nce bir talimatname kaleme alınacaktır.

Madde 7- Bu kanun tarih-i neşrinden itibaren mer'idir.

Madde 8- Bu kanunun icra-yı ahkâmına Dâhiliye, Adliye ve Sıhhiye Vekilleri memurdur.

Kanunun yayımlanmasından sonra yankıları da farklı olmuştur. Çıkarılan Kanunun Türk toplumunun sahip olduğu geleneksel düşünce yapısına uygun olduğu göz önüne alındığında gerek Meclis'teki muhafazakâr mebuslar ile belirli çevrelerin bu durumdan memnun olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bununla birlikte bu türden toplu yasakların getirilmesi, kolektif manada özgürlükçü anlayışa pek uygun görülmemiş, gelecekte kurulması düşünülen yeni ve liberal devlet anlayışı ile bağdaştırılamamıştır. Kanunla muhafazakâr kesimin Millî Mücadeleye aktif destek ve katılımlarının sağlanması için yürürlüğe konulduğu yönündeki iddia ise doğru görünmemektedir (Doğan, 2013, s. 175-177).

2- Men'i Müskirat Kanunu'nun Kastamonu'da Uygulanması

Osmanlı Devleti döneminde Müslüman ahali arasında yaygınlaşan içki kullanımına Kastamonu'da da tesadüf edilmekteydi. 1859 yılında Sardunya tebaasından olup Kastamonu'nun İnebolu kazasında yaşayan Laranson'un, kiraladığı kahvehane içki sattığının anlaşılması üzerine, İnebolu kazasında "min-el-kâdim meyhane bulunmadığından" ve "mahalde alenen müskirat satılması nizam-ı beldeye muğayir bulunmak hasebiyle" içki satması yasaklanmıştı (BOA, HR.MKT.291.66). 1882 yılında ki başka bir hadise de ise Yunan tebaasından olup Kastamonu'da ikâmet etmekte olan Merika veled-i Petro'nun Çavuş Hanı mevkiinde bulunan müskirat fabrikası ile yine Kömür Pazarı mevkiinde bulunan müskirat fabrika ve mağazaları cami, mescit ve türbelere olan yakınlığından dolayı kapatılmıştı (BOA, HR.H.687.29). 1887'de ise Elmasoğlu Atanas Belediye'den almış olduğu ruhsatname ile açmış olduğu müskirat mağazasının kapatılmasından dolayı şikâyetle bulunmuştu (BOA, DH.MKT.1837.45).⁸ 1912 yılında ise Kastamonu'nun Şadibey mahallesinde ikamet etmekte olan Handibatoğlu Anastas'ın hanesini ruhsatsız olarak meyhaneye çevirdiği ve içki sattığı, yine İsfendiyar mahallesinden Hafız Mustafa ile Deveciler mahallesinden Devocioğlu Mustafa'nın sarhoş bir şekilde Anastas'ın evinden çıktığı Jandarma İbrahim Aziz, Jandarma Dadaylı Hasan, Jandarma Köstenceli Kazım ve Polis Memuru Hasan tarafından tespit edilmişti (BOA, ŞD.1685.23). Ahali kadar devlet görevlileri arasında da içki içenlere rastlanılmaktaydı. Bu gibi durumları tespit edilenlerin ise işine son verilmekteydi. 1909 yılında Kastamonu merkezinde görevli Komiser İhsan'ın alüftelerden (fahişe) Hatice'ye giderek "muamele-i gayr-i meşru'ada bulunduğu" ve içki içmekte olduğu yapılan tahkikat sonrasında anlaşılması ve kaydı silinmişti (BOA, DH.EUM.MH..3.88). Yine 17 Nisan 1910 tarihinde görevi sırasında içki içtiği ihbar edilen Kastamonu merkez polis memurlarından Mehmet Şevket görevinden el çektirilmişti (BOA, DH.EUM.VRK.20.120).

⁸ Kendisiyle ilgili verilen kararı temyize götürülen Kastamonu'nun Alaca Mescit mahallesinde ikamet eden Atanas'ın bu başvurusu, Şura-yı Devlet tarafından reddedilmiştir. Bkz. BOA, DH.MKT.1837.45; BOA, DH.MKT.1936.97.

Kastamonu’da I. Dünya Savaşı yıllarında ve Mondros Mütarekesi sonrası dönemde içki kullanımı ve buna bağlı olarak kumar ve fuhuş yaygınlaşmıştı. İçki, “mülk ve milleti tahrip, nesl-i atiyi tehdit” etmekteydi. Düğünlerin içkili yapılması ise adet haline gelmişti. Sadece 1918 yılı Aralık ayında Kastamonu’nun ithalat ve ihracat limanı olan İnebolu’ya İstanbul’dan 20.000 kilo rakı giriş yapmıştı. Bunun 10 ilâ 12 bin kilosu Kastamonu merkeze sevk edilmiş, geri kalanı ise İnebolu ve çevresine dağılmıştı. Bu miktara ortalama 700 kilo ispirotodan 2.368 kg rakı imal eden meyhanelerin ürettiği miktar dâhil değildi. Bir okka rakının fiyatının 80 ilâ 120 kuruş arasında olduğu göz önünde bulundurulursa, 20.000 okka rakıya 2 milyon kuruş ödenmekte idi (Açıksöz, 4 Kânunusani 1335, s. 1-2). Sadece Kastamonu merkezde günlük 2.000 liralık rakı sarf edilmekteydi. Yine Safranbolu, Tosya, Sinop, Boyabat gibi üzümü bol olan kazalarda imal edilen rakı, konyak, şaraplarda buna ilave edilirse, bir senede kişi başına düşen rakı, konyak ve şarap miktarı iki-üç kiloyu bulmaktaydı (Açıksöz, 25 Kânunusani 1336, s. 2).

Nurettin Peker Millî Mücadele yıllarında Kastamonu ve havalisinde görülen alkol tüketimiyle ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktaydı (Peker, 2018, s. 166-167; Çelebi, 2022, s. 181):

“Düşmana karşı milletçe birleşildiği şu günlerde durumu kavrayamayan şımarıklarla, çoluğuna çocuğuna götüreceği ekmek tuz parasını alkollü içkiye verenler, hem kendilerine hem de yuvalarına zarar vermekle kalmayıp, içkiden doğan suçları işleyerek halkın dirlik düzenini bozuyorlar ve daha büyüğü yurt işlerini savsaklıyorlardı. Bu tarihlerde içki satan meyhaneciler Rum ve Ermenilerdi. Bunlarda Türk’ten kazandıklarını Türk’e silah olarak kullanıyorlardı”.

9 Kasım 1919 tarihli Açıksöz gazetesinde yer alan “Kastamonu’nun Ahval-i Sıhhiyesi” başlıklı bir makalede ise halk, içkinin zararları konusunda şu sözlerle uyarılmaktaydı (Açıksöz, 9 Teşrinisani 1335, s. 1-2):⁹

“Şeri’atın, kanunun içtima’iyenin men ettiği müthiş zararlarını anlattığı içkiyi olsun terk edelim. Her saniye zehirlenip duruyoruz. Ellerimiz titriyor. Kafalarımız düşünemez, anlayamaz, bir hale geliyor. Hayatımızdan gayr-i memnun bedbin, cansız, ölü bir et ve kemik yığını haline dönüyoruz. Yine bu işret neticesi olarak bazen bir kuş yuvasını andıran evlerimizi yıkıyoruz. Kadınlarımızı, çocuklarımızı dağıtıyoruz. Durup dururken yine bu sa’ika ile arkadaşlar kana susuyor. Birbirimizi öldürmeye, yaralamaya kalkıyoruz. Milletın başına gelen felaketler, omuzlarına yüklenen hastalıklar yetişmiyormuş da birde işret veya sefahat belasıyla reva gördüğümüz bu cinayetler ne oluyor. Artık yetişir, bu kadar uyku. Bu derecede tevekkül namı altında kendini saklayan gizleyen meskenet artık yetişir”.

Kastamonu ve çevresinde içki kullanımı, fuhuşu ve toplumsal olayları da artırmaktaydı. Mütareke sonrası dönemde Kastamonu’da da umûmî kadınlara tesadüf edilmekteydi. Bunlar bir taraftan ahlâkî çözülmeye sebep olurken, diğer taraftan da zührevi hastalıkların yayılmasına neden olmaktaydı. Sıhhiye Müdürü Ferruh Niyazi Bey’e göre umûmî kadınlar kontrol altına alınamadığından, ele geçirilebilenler de her ne kadar tedavi edilmeye çalışılmaktaysa da zührevi hastalıklar devam etmekteydi (Açıksöz, 10 Ağustos 1335, s. 2; Çelebi, 2022, s. 185). Kastamonu’da Kayaaltı denilen mevki, umumhanelerin bulunduğu yerdı ve burada olaylar eksik olmamaktaydı. 1920 yılı Ocak ayında Kırkçeşme mahallesinden Göbeloğlu Zurnacı Şükrü ve arkadaşı Aktekkte mahallesinden Taşkoprülü Hüseyin, kardeşi Dikran ve akrabalarından İsmail, alüftelerden (fahişe) Kirazdereli kızı Behiye, Eskicioğlu kızı Zakire, Çerkez Yusuf’un kızı Hatice ve Saide, Eşenli Hatice’nin hanesinde toplanarak âleme başlamışlar, daha sonra çıkan tartışmada Saide Şükrü’nün, Behiye’de İsmail’in bıçak darbelerine hedef olmuş, kaçan Şükrü ise Kırkçeşme

⁹ Yine Kastamonu Sıhhiye Müdürü Ferruh Niyazi Bey Açıksöz gazetesine vermiş olduğu bir mülâkatta, alkolün zararlarını Kastamonu halkına şu sözlerle anlatmaktaydı: “Alkol tahribatı hem nesil, hem ahlâk hem sıhhat ve hem cemiyet-i beşeriyeye şâmindir. İçkiye müptela olanlar, en çok kavga edenler ve en çok kuyud-i ahlâkiyeyi ihmal edenlerdir. Alkollü adamlar ise bir canlı cenazedir. Ne tamü’l sıhhadır ve nede tamü’l akıldır. Nesl-i ati meselesinde ise keyfiyet daha mühimdir. Esasen rakı kuvve-i şehvaniyeyi tenkis eder. Fakat bana müracaat eden hastalardan anlıyorum ki vilayet dâhilinde satılan rakılar doğrudan doğruya zürriyeti mahvediyor. Millet ve devletimizin bekâsından memnun olmayan ağyarın rakı dâhiline koyacağı bir vesait-i kimyevi ile erkekliğimizin ikâmetine teşebbüs etmeleri elbette ittiba edilemez”. Bkz. “Büyük Tehlike”, Açıksöz, 25 Kânunusani 1336, s. 2; Ercan Çelebi, Millî Mücadele Yıllarında Kastamonu’da Toplum Yararına Kurulan Cemiyetler, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Azerbaycan Kültür Başkenti Şuşa’nın 270. Yılı Armağan Sayısı, 2022, s. 166-194.

mahallesinin Kara Ağaçlık sokağında polislerle girdiği çatışmada ölü olarak ele geçirilmişti (Açıksöz, 4 Kânunusani 1336, s. 2).

Aşırı alkol tüketimi karşısında *Açıksöz* gazetesi halkı, özellikle içki ve içkinin zararları konusunda bilgilendirmekteydi.¹⁰ Daha Men'i Müskirat Kanunu çıkarılmadan önce Kastamonu'da toplumu kemiren alkollü içkilerle mücadele etmek için ilk aşamada bir cemiyetin kurulması, 1920 yılında bir kimya laboratuvarı tesisi, alkollü içecek satan yerlerin kapatılması düşünülmüştü (Açıksöz, 25 Kânunusani 1336, s. 2; Çelebi, 2022, s. 181). Kastamonu Valisi Cemal Bey mıntika kumandanı, jandarma kumandanı ve polis müdürü ile görüşmeler yaparak, 1920 yılı Nisan ayı başlarında Sıhhiye Müdürü Ferruh Niyazi Bey'i de çağırarak bir cemiyet kurulması yönünde ilk emri vermiş ve bir talimatname hazırlanmıştı. Talimatname aynı zamanda kurulması düşünülen cemiyetin teşkilat yapısına da açıklık getirmekteydi. Talimatnameye göre vilayette valinin, sancak, kaza ve nahiyelerde ise idare amirlerinin başkanlığında bununla ilgili bir cemiyet kurulacak, yönetim kurullarında ise o bölgenin en yüksek adli reisi, doktorları, polis, jandarma kumandanı, memleket ileri gelenleri ve gençler mahfilinden tercih olunmak üzere üç zat bulunacaktı. Bu kurullar meyhaneleri kapatacak, zabıta memurları rastladıkları veya sarhoş olduklarından şüphelendikleri kişileri karakollarda muayene edecekler, içki içtikleri anlaşılan kişiye 100 sopa atılacak ve idare amirinin huzuruna çıkarılıp tehlikeli oldukları anlaşılanlar ise vilayet dışına sürgün edilecekti (Açıksöz, 2019, s. 60; Peker, 2018, s. 167; Çiçek, 1991, s. 125-126; Çelebi, 2022, s. 182). Bu gelişmelerden sonra Kastamonu'da İçki ile Mücadele Derneği kurulmuş, nizamnamesi ise 11 Nisan 1920 tarihli *Açıksöz* gazetesinde yayınlanmıştı (Açıksöz, 11 Nisan 1336, s. 2; Çiçek, 2002, s. 1170; İslâmoğlu, 2011, s. 134; Çelebi, 2022, s. 182). Diğer taraftan fuhuşun önünü almak için ise 6 Eylül 1920'de Himaye-i Ahlâk Cemiyeti kurulmuştu (Açıksöz, 6 Eylül 1336, s. 2; Açıksöz, 2019, s. 60; Çiçek, 2002, s. 1171; Çiçek, 1991, s. 126-127; İslâmoğlu, 2011, s. 135; Çelebi, 2022, s. 186). Diğer taraftan Kastamonu'da kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne ait Nizamname'nin 3. Maddesi'nin 11. Fıkrası'nda ise "Çocukların tütün ve küül istimalinin ve kendilerine bu gibi mevadın fûruhtunun men'i" hususu belirtilmişti (Açıksöz, 9 Teşrinisani 1337, s. 2).

Görüldüğü üzere Men'i Müskirat Kanunu'nun çıkarılmasından önce alınan bir kısım tedbirlerle Kastamonu'da içki kullanımıyla mücadele edilmeye çalışılmıştı. Men'i Müskirat Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra ise içki kullanımının tamamen ortadan kalkacağı beklenmekteydi. Polis teşkilatı bununla ilgili olarak denetim ve kontrollerine başlamış ve ilk aşamada rakı imalinde kullanılan 32 imbik ve yine ele geçirilen 300 okka rakı müsadere edilmişti. Kastamonu Polis Müdüriyeti'nin tahminlerine göre yasakla birlikte içki kullananların bir kısmı "daha şedid ve daha zehirli tesirler yapan afyon ve esrara inhimak etmeye" başlamıştı. Yasağın yürürlüğe girmesinden itibaren gerçekleştirilen polis kontrollerinde ise henüz içki içenlere tesadüf edilememişti. Anlaşıldığı kadarıyla "kanunun şiddeti, ayyaşları korkutmuştu". Şehirde içki imal eden pek çok fabrika ise kapatılmıştı.¹¹ İçkinin yasaklanması aynı zamanda fiyat artışlarına neden olmuş, bir şişe konyağın fiyatı 800 kuruşu bulmuştu. Bu ise kaçak yollarla, evlerde içki imalatına sebep olmaktadır. Kastamonu Polis Müdüriyeti'nin verdiği bilgiye göre yine içki kullanımının yasaklanmasından sonra, özellikle umumhanelerin bulunduğu Kayaaltı mevkiinde suç olayları azalmıştı (Açıksöz, 4 Teşrinievvel 1336, s. 3).

Kastamonu Polis Müdüriyeti'nin bu iyimser temennilerine rağmen, bir kısım zabıta olaylarına da tesadüf edilmekteydi. Örneğin İnebolu'dan Cide'ye rakı kaçırdıkları ihbar olunan Kahveci Ahmet ile İnebolulu Ali Dedeoğlu Hüseyin'in haneleri aranmış ve bir teneke ile yedi şişe rakı ele geçirilmişti (Açıksöz, 20 Şubat 1338, s. 2). Marangoz Anastas ile Kunduracı Yuvan'ın hanelerinde rakı imal ettikleri ve sattıkları haber alınmış, yapılan aramada 12 okka

¹⁰ Bu hususta *Açıksöz* gazetesinde bir dizi makale yayınlanmıştır. Bkz. Bkz. Doktor F. M., "Küül ve İçtimai, Tıbbi Tesirleri", *Açıksöz*, 23 Mayıs 1336, s. 3-4; "Küül ve İçtimai, Tıbbi Tesirleri", *Açıksöz*, 27 Mayıs 1336, s. 4; Doktor F. M., "Küül ve İçtimai, Tıbbi Tesirleri", *Açıksöz*, 31 Mayıs 1336, s. 4; Doktor F. M., "Küül ve İçtimai, Tıbbi Tesirleri", *Açıksöz*, 14 Haziran 1336, s. 4; Doktor F. M., "Küül ve İçtimai, Tıbbi Tesirleri", *Açıksöz*, 5 Temmuz 1336, s. 4; "İşret Nedir ve Ne Yapar?", *Açıksöz*, 6 Eylül 1336, s. 3-4. Yine halkı içki ve içkinin zararları hususunda aydınlatmak için Abdülhâd Nuri Bey tarafından Kastamonu'da "İçki" adlı bir kitap neşredilmişti. Bkz. "İçki", *Açıksöz*, 9 Mart 1338, s. 2.

¹¹ Nitekim Yunan tebaasından Panayod Petro'nun Kastamonu'da bulunan müskirat fabrikaları, mağaza ve dükkânları kapatılmıştı. Panayod Petro Beyoğlu İkinci Kâtib-i Adillîği'ne vermiş olduğu 14 Aralık 1920 tarihli arzuhalinde Kastamonu'da Araba Pazarı civarında Meyhane sokağında bir büyük ve bir küçük iki müskirat fabrikası ile bir büyük gazino ile iki müskirat deposunun ve yine vekilleri bulunduğu validesi Madam Saltana Petro'ya ait üç ve hemşiresi Anna Petro'ya ait iki gazino ve dükkânların sebepsiz olarak hükümet memurları tarafından kapatıldığından bahisle uğradığı zararın tanzimini talep etmekteydi. Bkz. BOA, DH.HMŞ.6.12).

rakı (Açıksöz, 26 Kânunusani 1338, s. 2) ile yine Kolcu Yuvan'ın evinde yapılan aramada ise polis tarafından ele geçirilen 28 okka rakı müsadere edilmişti (Açıksöz, 9 Ağustos 1338, s. 2).

Alkollü içeceklerin yasaklanması, aynı zamanda evlerde ispirotodan rakı üretimini de beraberinde getirmişti. Eczanelerde bir o kadar sınırlı ya da az olan ispiroto satışı ve kullanımı, halk arasında daha yaygındı (Açıksöz, 25 Kânunusani 1336, s. 2). Bunun üzerine Sıhhiye Vekâleti vilayetlere uyarıda bulunarak, sıhhi ihtiyaçlar için getirilecek ispirotoların Duyûn-ı Umûmiye depolarına teslim edildikten sonra bölgenin en yüksek sıhhiye memuru marifetiyle lüzumu kadar sahiplerine dağıtılmasını, sanayide kullanılacak ispirotoların natüre edilmesini, bunun dışında kalacak ispirotoların ise rakıya dönüştürülmesi durumunda Resm-i Miri Kanunu'nun 21. ve Men'i Müskirat Kanunu'nun 2. Maddeleri gereğince cezaî işlemin uygulanmasını tebliğ etti (Açıksöz, 7 Mayıs 1338, s. 2).

Kanunun bir kısım maddelerinin açık olmaması ise suiistimallere neden olmaktadır. Kanun'da geçen "alenen iştret edenler, sarhoşluğu belli olanlar" gibi ibareler, mahkeme heyetlerini tereddüte düşürmekteydi. Yine kanunda geçen "her okkası için 50 lira ceza-yı nakdi alınır" ibaresi en fazla suiistimal edilen kısımdı. Halk arasında 1 okkadan daha az olan "10 dirhem ya da yarım okkaya ceza verilemeyeceği dillerde dolaşmakta" idi. Nitekim Kastamonu'da 1 okkadan eksik rakı nakleden bir kişi yakalanmış, mahkeme rakının 1 okkadan eksik olması hasebiyle ceza verememişti (Açıksöz, 27 Kânunuevvel 1336, s. 2).

İçki kullanımı yasak olmasına rağmen, Kayaaltı mevkiindeki içki ve fuhuşa dayalı hadiseler ise devam etmekteydi. İçki ve fuhuş, gençleri zehirlemekte, onları aynı zamanda ümitsizliğe sevk etmekteydi. Nitekim Cebrail mahallesinden Kadıroğlu Urgancı Abdullah'ın 20 yaşındaki oğlu Hasan, üç yıldır "dildadesi olduğu" Çatalcalı Fatma namındaki alüfteyi (fahişe) almak istemişe de, babası uygun bulmadığından fazla miktarda afyon yutmak suretiyle intihar etmişti (Açıksöz, 7 Kânunuevvel 1335, s. 3). Kayaaltı alüftelerinden (fahişe) Kambur Emine ile sermayesi Emine, sarhoş bir vaziyette birbirleriyle tartışmaları ve sükûneti bozmalarından dolayı tutuklanmışlardı. Vali Cemal Bey Kambur Emine ile Emine'yi bizzat huzuruna çağırmış ve nasihatlerde bulunmuştu (Açıksöz, 5 Temmuz 1336, s. 4). Kırkçeşme mahallesinden Kahveci Çıldıroğlu Mahir, Musa Fakih mahallesinden kasap çırağı Sarı Şükrü, İsmail Bey mahallesinden hamal Ahmetoğlu Deli Hüseyin ve Arabacı Mehmet'in ise umumhanelerin bulunduğu Kayaaltı mevkiinde sarhoş olarak geldikleri tespit edilmiş ve tutuklanmışlardı (Açıksöz, 16 Temmuz 1338, s. 2). Yine 23 Aralık 1920 gecesi Kayaaltı'nda iki kişi, alüftelerden (fahişe) Ayşe'nin evine zorla girmek istemiş, çıkan tartışma sonrasında Ayşe tabanca ile yaralanmıştı. Araba Pazarı Karakolu Komiser Muavini Emin ile Polis Memuru Yunus Sabri'nin takibatı sonrasında Kale Kapısı'nda Çukur Han'da yakalanan iki kişiden birisinin Ankara Nakliye Taburu I. Bölüğü'nden Çanakaleli Hüseyin bin Süleyman, diğerinin ise yine aynı Bölük efradından Ankaralı Tevfik Çavuş oldukları anlaşılmıştı (Açıksöz, 27 Kânunuevvel 1336, s. 2). Yine Kayaaltı'nda alüfte (fahişe) Aliye'nin hanesinde âlem yapan Kvasoğlu Tevfik ve Nuhoğlu Mustafa ile sonrasında haneye gelen Aliye'nin eski dostlarından Çilbaşoğlu Ahmet arasında cereyan eden tartışmada; Nuhoğlu Mustafa, Çilbaşoğlu Ahmet tarafından vurulmuştu (Açıksöz, 19 Mayıs 1337, s. 2). Kırkçeşme mahallesinden Jandarma Çavuşu Hamdi'nin oğlu Kadir ise Alüfte (fahişe) Emine'nin evinde yine Behiye'yi bıçakla yaralamıştı (Açıksöz, 5 Haziran 1337, s. 2). Yasak olmasına rağmen Kayaaltı'nda sarhoş olarak yakalanan İstanbullu Karabetoğlu Artaki ise Kastamonu İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanmış ve iki yüz değnek ceza ile Erzurum İnşaat Taburu'na sevkine karar verilmişti (Açıksöz, 24 Kânunuevvel 1337, s. 1). Kayaaltı'nda alüfteler (fahişe) sebebiyle çıkan kavgada Kırkçeşme mahallesinden Palabıyıkıoğlu Hüseyin, İbn-i Neccar mahallesinden Mümin'i yaralamıştı (Açıksöz, 11 Nisan 1338, s. 2). Anlatılan bu hadiseler, içki ve içkiye bağlı fuhuş meselesinden dolayı çıkan hadiselerdi.

Görüldüğü üzere Men'i Müskirat Kanunu'nun kabulünden sonra Kastamonu'da alınan tedbirler sonrasında her ne kadar alkollü içeceklerin tüketimi azalmışsa da, alkollü içeceklerin kullanımı "eski şeklinde değilse bile, eskisi kadar ve eskisi gibi" devam etmekteydi. Açıksöz gazetesi bu hususta şu değerlendirmeyi yapmaktaydı (Açıksöz, 3 Haziran 1338, s. 2):

"Rakının, dinen, ahlaken, sıhhaten, mazarratı hakkında gazetemiz ezcümle kanunun teklif ve müzakereleri esnasında elinden geldiği kadar irşadatta bulunmuş ve bu menhus zehrin men'i için cezri ve kestirme tedbirlerin bir an evvel tatbiki için neşriyatta bulunmuştu. Bu Kanunu gördüğümüz zaman herkesten ziyade sevinmiş ve oh kurtulduk! demiştik. Fakat maalesef zaman-ı hadisat bizi tekdüz etti. Ve bugün görüyoruz ki rakı yine hemen hemen eskisi kadar içiliyor.

Vuku'atta devam edip gidiyor. Yalnız fark varsa evveleri 50-60 kuruşa tedarik olunabilen bu zehir şimdi 300 kuruşa alınıyor ve bu paralar her gün hissettirmeden malum olan ceplere akıyor. Başka yerleri bilmeyiz fakat aşağı yukarı kestirilebilir ki onlarda aynı haldedir. Onlarda bu halden müştekidirler. Binaenaleyh bu rakı meselesine her halde bir çare-i acil bulmak ehem ve elzemdir. Bu şekilde bunun devamı açıkça söyleyelim ki kendi kendimize gelin güvey olmaktan başka bir şey değildir”.

Gerçekte Kanunun kabulü ile TBMM önemli bir gelir kaynağından vazgeçmişti. Alkollü içeceklerin sağlık üzerindeki zararları da bilinmekteydi. Asker cephede savaşırken, geride kalanlar ise ceplerindeki “kucaklarla parayı, bu menhus suya veriyorlardı”. Oysa halka düşen cephedeki askere “bir çorap fazla göndermek, bir ekmek fazla yapmaya çalışmak” olmalıydı. Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra 50 kuruşa mal olan rakının okkası, 200 hatta 300 kuruşa çıkmıştı. Bu paralar ise “doğrudan doğruya anasır-ı sairenin kesesine ve oradan da düşman hazinesine giriyordu”. Kanuna taraftar olanlar olduğu gibi karşı olanlarda vardı. Kanun ya müskirat kullananların şiddetli cezalara çarptırılması şeklinde uygulanmaya devam edecek ya da müskirat üzerinden yüksek vergiler alınarak serbest bırakılacaktı. *Açıksöz* gazetesi bu hususta şu değerlendirmeyi yapmaktaydı (*Açıksöz*, 30 Temmuz 1338, s. 1):

“Müskirat ya men olunur veyahut müskirat bırakılır. Her halde bunun bu şekilde devamı iyi değildir. Biz bu Kanun'un bidayet-i neşrinde en ziyade taraftar idik ve ilk defalarda bu Kanun'un hüsn-i tatbikini görerek memnuniyetimizi izah etmiştik. Fakat maalesef şimdi de görüyoruz ki Kanun matlub-i muhassenatı temin etmedi. Beyhude kucaklarla paramızın ağyar eline geçmesinden başka hiçbir netice vermedi. Biz bu şeklin değiştirilmesini ya kanunun şedit bir suretle ve bilâ-istisna ve merhamet tatbikini veyahut bu Kanun'un bütün bütün kaldırılmasını isteriz”.

Men'i Müskirat Kanunu'nun delinmesine dönük ilk teşebbüs, 2 Kasım 1920 tarihinde Musevi Cemaati'nden geldi. Yasef Albukrek Musevi Cemaati adına TBMM Riyaseti'ne 2 Kasım 1920 tarihli bir istida verdi. İstida ile Cumartesi ve bayram dualarında şarap içilmesinin emrediliyor olmasından bahisle, dini ayinlerde kullanılmak üzere şarap imaline ve kullanımına izin verilmesi ve bununla ilgili bir maddenin mevcut Kanuna ilavesi isteniliyordu. Musevi Cemaati'nin bu istidası Meclis'in 9 Kasım 1920 tarihli oturumunda okunmuştur. Sırrı Bey (Yozgat) “şerbet için, şerbet” diye bağırırken, salondan “ret, ret sesleri” yükselmiştir. İstida her ne kadar TBMM Riyaseti'ne verilmişse de, evrak İcra Vekilleri Heyeti'ne sevk edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 9.11.1336, s. 324). Tarihler 15 Kasım 1920 tarihine geldiğinde müskirat resminin artırılmasına yönelik bir kanun lâyihası ile Muvazene-i Maliye Encümeni mazbatası, Meclis Riyaseti'ne sunulmuştur. Men'i Müskirat Kanunu'nun müzakereleri esnasında gündeme gelen bu teklif, kanun çıkmış olduğu için Meclis'te “red, red sedaları” ile karşılanmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 15.11.1336, s. 378). 22 Kasım 1920 tarihinde ise Men'i Müskirat Kanunu'nun 2. Maddesi'nin tefsirine dair Adliye Vekâleti'nden bir tezkere gelmiş, Meclis tezkereyi Adliye Encümeni'ne sevk etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 22.11.1336, s. 5). Kanunun kabul edilmesinden yaklaşık üç ay sonra Meclis'in 21 Aralık 1920 tarihli oturumunda ise Emin Bey (Ergani), Men'i Müskirat Kanunu'nun uygulanamadığına dair bir konuşma yapmıştır. Emin Bey'e (Ergani) göre müskirat satılmaya devam etmekteydi. Emin Bey (Ergani) konuşmasının devamında şu satırlara yer vermektedir (TBMM Zabıt Ceridesi, 2.12.1336, s. 378):

“Geçen gün biz men'i müskirat hakkında bir kanun yaptık. Bu kadar da hazineyi mutazarrır ettik. Şimdi belediye dairesinin karşısında, gözümüzün önünde okkası üç yüz kuruşa müskirat satıyorlar. Polisler maaş alıyor, polis memurlarına bu kadar zam oldu. Hani bunların icraatı? Buna yazık değil mi? Millet bugünkü günde bir kanun yaptı, onun ahkâmı icra edilmeyecek mi? Maksat polislerin meselesi, polislerin devamı. Polisler mademki bi-hakkın maaş alıyorlar, tüccara da gözlerini açsınlar, başka cihetlerde de açsınlar. Bugün on milyona yakın hazineyi ızzar ettik ki İslâmiyet dairesinde bu mesele ilerlesin diye. İşte Hükümet'in karşısında söylüyorum. Kaç tanesini tuttular? Kaç tane adamdan ceza aldılar? 80-90 tane sokakta geziyorlar”.

Anlaşıldığı kadarıyla Men'i Müskirat Kanunu'nun kabulünden sonraki aylarda içkinin imali, satışı ve kullanımı konusundaki yasağın sadece Kastamonu'da değil, diğer vilayetlerde de tam olarak uygulanması sağlanamamıştı. Men'i Müskirat Kanunu'nun uygulanmasına dönük sorunlar ve tartışmalar 1924 yılına kadar devam etti. 1924 yılına gelindiğinde 26 Nisan 1924 tarih ve 470 Numaralı “Müskirat Resminin Tadiline Dair olan 8 Kânunusani 1336 Tarihli

Kararnamede Münderiç Rüsümün Tezyidine ve Men-i Müskirat Kanunu'nun Tadiline Dair Kanun" kabul edilmiştir. Kanun ile 14 Eylül 1920 tarih ve 22 Numaralı Men'i Müskirat Kanunu ilga edilmiştir (7. Madde). 8 Ocak 1920 tarihli kararnamede belirtilen ispiro ve alkollü içeceklere ait vergi miktarı dört kat artırılmıştır (1. Madde). Kanun'un uygulamaya girmesinden sonra tüccarlar, ellerinde bulunan ispiro ve müskiratın miktarını bir beyanname ile Maliye Vekâleti'ne ya da Duyûn-ı Umûmiye'ye bildireceklerdi (2. Madde). Bildirmeyenler hakkında gizli tutulan her miktar müskirat için uygulanacak ceza, iki kat olarak tatbik edilecekti (3. Madde). İthal olunacak müskirat için uygulanacak gümrük vergisi ile dâhilde imal olunacak ispiro ve müskirat için alınacak istihlâh vergisi ise 12 misli artırılabaktı (5. Madde). Türkiye dâhilinde ruhsatsız müskirat imali ve meyhane açılması yasaklanmıştır. Ruhsatsız müskirat imal edenler ise yüz liradan beş yüz liraya kadar nakdî para cezasına çarptırılacaklar veya bir haftadan bir seneye kadar hapis cezası ile cezalandırılacaklar, açılan meyhaneler ise kapatılacaktı. Açık bir şekilde müskirat kullananlar on liradan yüz liraya kadar, sarhoşlukları açık bir şekilde görülenler ise beş liradan elli liraya kadar nakdî ya da üç günden bir aya kadar hapis cezası ile cezalandırılacaklardı. İzinli olarak açılan lokanta ve emsali yerlerde içerisinde az miktarda ispiro bulunan bira ve likör gibi içeceklerin kullanılmasına ise izin verilecekti (6. Madde) (Resmi Ceride, 26 Nisan 1925, s. 2; Doğan, 2013, s. 177).

1925 yılında ise 7.1.1925 tarih ve 530 Numaralı "Men'-i Müskirât Kânunu Mûcibince Mahkûm Bulunanların Afvı Hakkında Kânun" ile 14 Eylül 1920 tarihli Men'i Müskirat Kanunu'na muhalefet ederek müskirat kullanmak, ithal, nakil ve satmak suçlarından dolayı mahkûm bulunanların cezaları affedilmiştir. Yine Men'i Müskirat Kanunu'na muhalif olarak müskirat imal edenlerle, kullananlar ve sarhoşluklarına binaen hüküm giymiş olanların cezaları 9 Nisan 1924 tarihli kanunda belirtilen ceza hükümlerinden fazla olan kısmı yine affedilmiştir (Resmi Ceride, 7 Ocak 1925, s. 2).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde Müslüman ahali arasında yaygınlaşmaya başlayan içki kullanımı, I. Dünya Savaşı ve sonrasında Millî Mücadele'nin ağır iktisadî şartları altında daha da yaygınlaşmıştır. Osmanlı Devleti döneminde yapılan hukukî düzenlemeler, içki kullanımının önüne geçememiştir. İçki demografik yapıyı, değer yargılarını ve sıhî olarak toplumu yakından tehdit etmiştir. Müskiratın imali, ithali ve kullanımının yasaklaması hakkında 28 Nisan 1920'de Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey tarafından bir kanun teklifi verilmiş, uzun süren müzakereler sonrasında teklif, 14 Eylül 1920'de kanunlaşmıştır. Güney ve Batı Cephesi'nde savaş halinin devam ettiği bir dönemde, üstelik TBMM'nin açılışının üzerinden henüz beş gün geçmeden böyle bir teklifin Meclis Riyaseti'ne sunulması düşündürücüdür. Bu teklif ve sonrasında Meclis'te cereyan eden müzakereler, I. ve II. Grup arasında cereyan eden ilk düellolardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira müzakereler esnasında teklifin sahibi Ali Şükrü Bey "tatbik edilemeyen çekilir" sözleriyle biri Maliye Vekili Ferit Bey'e, diğeri ise "ben kanunu tatbik edemem diyen bir Hükümet bence, Hükümet mevkiinde durmağa lâyük değildir" sözleriyle Hükümet'e hamlede bulunmuştur. Teklifin kanunlaşmasına kadar yaklaşık beş ay kadar bir zamanın geçmesi, Hükümet'in mümkün olduğu kadar taktiksel manevralarla zaman kazanmaya çalıştığını ve kanunun kabulünü geciktirmeye çalıştığını göstermektedir. Nitekim Ali Şükrü Bey bunu fark etmiş ve bu durumu bir "parlamento dalaveresi" olarak değerlendirmiştir. Hükümet kanadı gerçekte müskiratın zararlı olduğunu kabul etmekle birlikte, teklifi zamansız bulmaktaydı. Müskirattan elde edilen vergi gelirlerinin Kanunla kaybedilecek olması, diğer yandan bu vergilerin Duyûn-ı Umûmi'ye kalemleri arasında yer alması, Hükümet'i düşündüren sebepler arasındaydı. Diğer tarafından dönemin ağır şartları altında mevcut kolluk kuvvetleriyle kanunun uygulanması da zordu. Nitekim Meclis'te müzakereler esnasında zikredilen 2.200 kişilik bir polis teşkilatıyla buna da imkân görünmüyordu. Bu dönemde Anadolu'nun pek çok bölgesinde isyanlar ve eşkıyalık, hırsızlık, gasp vb. zabita olayları da alabildiğine devam etmekteydi. Kanun 1920-1924 yılları arasında dört yıl süreyle yürürlükte kalmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra Men'i Müskirat Kanunu, 26 Nisan 1924 tarih ve 470 Numaralı Kanunla ilga edilmiştir. Hükümet yeni kanunla alkollü içeceklere ait vergileri dört kat, ithal edilecek alkollü içeceklere ait vergileri ise on iki kat artırmıştır. Buradan Hükümet'in vergileri artırma yöntemiyle müskirat kullanımının sınırlandırılması yönüne gittiğini, diğer yandan hazine için önemli bir kayıp olarak görülen müskirat vergisinden yeniden istifade etmeyi düşünmüş olduğu tahmin edilebilir. Laik toplum yapısında bu türden yasaklamaların uygun düşmeyeceği görüşü ise diğer gözden kaçırılmaması gereken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti döneminde Müslüman ahali arasında görülen içki kullanımı ve buna bağlı olarak fuhuş hadiselerine Kastamonu'da da tesadüf edilmekteydi. Bu çalışmaya konu olan Men'i Müskirat Kanunu'nun Kastamonu'da uygulanmasına ilişkin yukarıda verilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla gerçekte daha Kanunun çıkarılmasından önce Vali Cemal Bey zamanında Kastamonu'da içki kullanımının önüne geçmek için birtakım tedbirler alınmış ve bununla ilgili olarak İçki ile Mücadele Derneği kurulmuştu. Yine fuhuşun önüne geçmek için Himaye-i Ahlâk Cemiyeti tesis edilmişti. Kanunun kabul edilmesinden sonra Kastamonu Polis Müdürü'nün Açıksöz gazetesine vermiş olduğu mülakattan, içki kullanımı ve buna bağlı olarak diğer zabıta olaylarının ortadan kalkacağı umulmaktaydı. Bu çerçevede yapılan kontrol ve denetimlerde içki nakli ve imalinin önüne geçilmeye çalışılmış, bir kısım müskirat fabrikaları ile mağazaları kapatılmıştı. Kayaaltı mevkiinde alınan sert önlemlerle ise fuhuşun önü alınmaya çalışılmıştı. İçkinin imali, satışı ve naklinin yasaklanması beraberinde fiyatların artmasına sebep olmuş, bununla birlikte içkinin tüketilmesine de devam edilmişti. Kastamonu'da evlerde ispirotodan kaçak içki imali, yine Kanunun kabulünden sonra ortaya çıkmıştı. Anlaşıldığı kadarıyla Kanunun kabulünden sonra uygulanması hususunda Kastamonu'da ve Anadolu'nun diğer vilayetlerinde pek çok sorun kendisini göstermişti.

Kaynaklar

Arşivler

Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, DH.HMŞ.6.12, H.03.04.1339.

BOA, HR.MKT.291.66, H. 07.11.1275.

BOA, HR.H..687.29, M. 02.11.1882.

BOA, DH.MKT.1837.45, H. 19.10.1308.

BOA, DH.MKT.1936.97, H. 25.08.1309.

BOA, ŞD.1685.23, H. 18.01.1331.

BOA, DH.EUM.MH..3.88, H. 20.10.1327.

BOA, DH.EUM.VRK.20.120, H. 14.12.1328.

Resmi Yayınlar

Ceride-i Resmîye. Numara: 4, 28 Şubat 1337.

Resmî Ceride. Numara: 69, 26 Nisan 1925, 1925.

Resmî Ceride. Numara: 81, 7 Ocak 1925.

TBMM Zabıt Ceridesi. D. I, C. 1, İ. 1, 17.5.1336.

TBMM Zabıt Ceridesi. D. I, C. 2, İ. 1, 6.7.1336.

TBMM Zabıt Ceridesi. D. I, C. 2, İ. 1, 8.7.1336.

TBMM Zabıt Ceridesi. D. I, C. 2, İ. 1, 10.7.1336.

TBMM Zabıt Ceridesi. D. I, C. 2, İ. 1, 12.7.1336.

TBMM Zabıt Ceridesi. D. I, C. 2, İ. 1, 14.7.1336.

TBMM Zabıt Ceridesi. D. I, C. 2, İ. 1, 15.7.1336.

TBMM Zabıt Ceridesi. D. I, C. 2, İ. 1, 21.7.1336.

TBMM Zabıt Ceridesi. D. I, C. 2, İ. 1, 7.8.1336.

TBMM Zabıt Ceridesi. D. I, C. 3, İ. 1, 9.8.1336.

TBMM Zabıt Ceridesi. D. I, C. 3, İ. 1, 12.8.1336.

TBMM Zabıt Ceridesi. D. I, C. 3, İ. 1, 14.8.1336.

TBMM Zabıt Ceridesi. D. I, C. 3, İ. 1, 17.8.1336.

TBMM Zabıt Ceridesi. D. I, C. 3, İ. 1, 18.8.1336.

TBMM Zabıt Ceridesi. D. I, C. 3, İ. 1, 13.9.1336.

TBMM Zabıt Ceridesi. D. I, C. 1, İ. 1, 28.4.1336.

TBMM Zabıt Ceridesi. D. I, C. 5, İ. 1, 9.11.1336.

TBMM Zabıt Ceridesi. D. I, C. 5, İ. 1, 15.11.1336.

TBMM Zabıt Ceridesi. D. I, C. 5, İ. 1, 22.11.1336.

TBMM Zabıt Ceridesi. D. I, C. 6, İ. 1, 2.12.1336.

Sürelî Yayınlar

Açıksöz Gazetesi

Açıksöz, 11 Nisan 1336.

Büyük Tehlike. Açıksöz, 25 Kânunusani 1336.

Doktor F. M. (23 Mayıs 1336). Küûl ve İçtimai, Tıbbi Tesirleri. Açıksöz.

Doktor F. M. , (27 Mayıs 1336). Küûl ve İçtimai, Tıbbi Tesirleri. Açıksöz.

Doktor F. M. (31 Mayıs 1336). Küûl ve İçtimai, Tıbbi Tesirleri. Açıksöz,

Doktor F. M. (14 Haziran 1336). Küûl ve İçtimai, Tıbbi Tesirleri. Açıksöz.

Doktor F. M. (5 Temmuz 1336). Küûl ve İçtimai, Tıbbi Tesirleri. Açıksöz.

Emraz-ı Zühreviye ve Köylülerin Sıhhati. Açıksöz, 10 Ağustos 1335.

Fahişeye Yüzünden İntihar. Açıksöz, 7 Kânunuevvel 1335.

Himaye-i Ahlâk Heyeti. Açıksöz, 6 Eylül 1336.

Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esasisi. Açıksöz, 9 Teşrinisani 1337.

İçenler. Açıksöz, 16 Temmuz 1338.

İçki. Açıksöz, 9 Mart 1338.

İstiklâl Mahkemesinde. Açıksöz, 24 Kânunuevvel 1337.

İşret Nedir ve Ne Yapar?. Açıksöz, 6 Eylül 1336.

İspirtolar Hakkında Makam-ı Âli-i Vilayetten. Açıksöz, 7 Mayıs 1338.

Kayaaltı Cephesi. Açıksöz, 4 Kânunusani 1336.

Kayaaltı'nda Katl. Açıksöz, 27 Kânunuevvel 1336.

Kayaaltı'nda Dostluk Yüzünden Cerh. Açıksöz, 19 Mayıs 1337.

Kayaaltı'nda Cerh. Açıksöz, 5 Haziran 1337.

Kayaaltı'nda Cerhler. Açıksöz, 11 Nisan 1338.

Men-i Müskirat Kanunu. Açıksöz, 27 Eylül 1336.

Men-i Müskirat Kanunu. Açıksöz, 27 Kânunuevvel 1336.

Men-i Müskirat Kanunu'nun Tatbikine Doğru. Açıksöz, 4 Teşrinievvvel 1336.

Mustafa Selim (4 Kânunusani 1335). Vilayetimizin Rakı İstihlâkı. Açıksöz.

Nida (9 Teşrinisani 1335). Kastamonu'nun Ahval-i Sıhhiyesi. Açıksöz.

Rakı Meselesi. Açıksöz, 3 Haziran 1338.

Rakı Kaçakçılığı. Açıksöz, 20 Şubat 1338.

Rakı Müsaderesi. Açıksöz, 26 Kânunusani 1338.

Sarhoş Alüfteler. Açıksöz, 5 Temmuz 1336.

Tutulan Rakı. Açıksöz, 9 Ağustos 1338.

Kitaplar

- Açıksöz, H. (2019). *İstiklâl Harbinde Kastamonu*. Kastamonu: Kastamonu Türk Ocakları Yayınları.
- Çokuğra, I. (2016). *Bekâr Odaları ve Meyhaneler (Osmanlı İstanbul'unda Marjinalite ve Mekân 1789-1839)*. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- Evliya Çelebi (2003). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. I. Yapı Kredi Yayınları.
- Peker, N. (2018). *İstiklâl Savaşı (İnebolu-Kastamonu ve Havalisi Deniz ve Kara Harekâtı)*. Kastamonu Valiliği.
- T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (2017). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*. Seçil Ofset.

Makaleler

- Akbulut, U. (2016). Meyhanelerle Mukaddes Mekânlar Arasında Mesafe Tayini: Sultan II. Abdülhamid Devri İstanbul'undan Örnekler. *Karadeniz Araştırmaları*, 49, 211-224.
- Arslan, F. (2021). Alkol Tüketiminin Osmanlı Kamusal Hayatında Yarattığı Sorunlar: İkinci Meşrutiyet Dönemi ve Sonrasından Örnekler. *VAKANÜVİS Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6 (2), 478-497.
- Baran, T. A. (2006). Mütareke Döneminde İstanbul'daki Rus Mültecilerin Yaşamı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 22 (64), 119-140.
- Çakmak, S. (2022). Bolşevik Devrimi Sonrası Türk Topraklarına Sığınan Beyaz Ruslar. *International Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences*, 8 (54), 884-895.
- Çelebi, E. (2022). Millî Mücadele Yıllarında Kastamonu'da Toplum Yararına Kurulan Cemiyetler. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Azerbaycan Kültür Başkenti Şuşa'nın 270. Yılı Armağan Sayısı, 166-194.
- Çiçek, R. (2002). Millî Mücadele'de Batı Karadeniz. *Türkler*, 15, 1139-1180.
- Doğan, C. (2013). Osmanlı Men'-i Müskirât Cemiyeti Ve Men'-i Müskirât Kânunu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (26), 161-181.
- Erdinçli, İ. (2020a). Sarhoşluktan Keyif Haline: Osmanlı İstanbul'unda İçki İçme ve Meyhâne Âdâbı. *OTAM*, 47, 21-44.
- Erdinçli, İ. (2020b). Yasaklardan Modern Denetime: Osmanlı Devleti'nin İçki Tüketimine ve Meyhanelere Yaklaşımı. *CTAD*, 31, 1-32.
- Gedikli, F. (2009). Osmanlı Devletinde Şaraptan Alınan Vergiler. *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, (7), 7-19.
- Gölçek, Ş. G., Gölçek, A. G. (2019). Erken Cumhuriyet Dönemi Tekel Uygulamaları: 1920-1950 Döneminde Tuz, İspirto Ve İspirtolu İçkiler İle Kibrit. *CTAD*, (30), 2019, 253-288.
- Gözcü, A. (2016). I. Dünya Savaşı Ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI (32), 133-169.
- İnce, E. (2019). İkinci Meşrutiyet Döneminde Müskirat ve Müskirat Satan Yabancı Esnafa İzin Verilmesi. *Tarih ve Günce*, II (5), 411-430.
- İppolitov, S. S., Karpenko, S. V. & Pivovar, Y. İ. (2012). 1920'lerin Başında İstanbul'a Rus Göçü (Sayıları, Maddi Durumları, Ülkelerine Geri Dönüşleri). (Elnur Ağayev, Çev.). *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1 (3), 386-397.
- Koç, M. (2019). Osmanlı Ceza Hukukunda Sarhoşluk Veren İçecekleri İçme Suçu ve Cezaları. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 19 (2), 739-757.

Köse, O. (2007). XVIII. Yüzyıl Sonları Rus ve Avusturya Savaşları Esnasında Osmanlı Devleti'nde Bir Uygulama: İstanbul'da İçki ve Fuhuş Yasağı. *Turkish Studies*, 2 (1), 104-123.

Özer, İ. (2003). Mütareke ve İşgal Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Görülen Sosyal Çöküntü ve Toplumsal Yaşam. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (14), 247-271.

Şahin, F. K. (2020). II. Meşrutiyet Döneminde İstanbul'da Sosyal Bir Problem Olarak Kumar İletti. *Bellekten*, 84 (301), 1143-1174.

Tamer, A. (2011). Basın ve İktidar İlişkileri: Birinci Meclis'in Men-i Müskirat Kanunu Üzerine Tartışmalar. *Kebikeç*, (31), 209-232.

Toprak, Z. (1994). Mütareke Dönemi'nde İstanbul'un Toplumsal Tarihi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 6, 19-23.

Toprak, Z. (1992). İstanbulluya Rusya'nın Armağanları: Haraşolar. *İstanbul*, (1), 72-79.

Turan N. S. (2012). Geleneksel Toplumda Yasağın Cazibesi Osmanlı Toplumunda İçki. *Evrensel Kültür*, 39, 38-42.

Yıldırım, F. (2021). Mühimme Defterleri'ne Göre Osmanlı Devleti'nde Şarap. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31 (1), 495-514.

Yazıcı, M. (2012). Osmanlı Dünyasında İçki İçme Suçuna Dair Bazı Gözlemler (XVI. Yüzyıl). *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5 (8), 1317-1332.

Yazıcı, M. (2013). XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Kamu Düzeninin İşleyişini Etkileyen Unsurlar Üzerine. *Asia Minor Studies*, 1 (1), 156-178.

Tezler

Arslan, F. (2021). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Men-i Müskirat Meselesi (1908-1926)* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çiçek, R. (1991). *Milli Mücadele'de Kastamonu* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

İslâmoğlu, S. (2011). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kastamonu Basınında Sivil Toplum Kuruluşları (1908-19028)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Elektronik Kaynaklar

Çetintaş, C. (2017). İçkinin Yasaklanması (Men-i Müskirat) Kanunu. <https://docplayer.biz.tr/107674032-Ickinin-yasaklanmasi-men-i-muskirat-kanunu.html>.15.10.2023.

Karahanoğlu, O. (2007). *Birinci Meclisin İçki Yasağı (Men-i Müskirat Kanunu)*. Ankara, <https://www.muhamrembalci.com/hukukdunyasi/alintilar/1006.pdf>. 15.10.2023.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Development Art and Creative Education in the World and Kazakhstan: Comparative Analysis with Design

Dünyada ve Kazakistan'da Sanatın Geliştirilmesi ve Yaratıcı Eğitim: Tasarım ile Karşılaştırmalı Analiz

Ömer ZAIMOĞLU

PhD, Associate Professor, Akdeniz University, Antalya, Türkiye
Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Antalya
Orcid: 0000-0002-9884-8397 | e-posta: omerzaimoglu@hotmail.com

Nurgul KOSHKİNBAYEVA

Doctoral student PhD specialty professional training,
Taraz Regional University Named After M.Kh.Dulaty, Taraz
Orcid: 0000-0003-3657-4295 | e-posta: koshkinbaeva_nurgul@mail.ru

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Zaimoğlu, Ö. and Koshkinbayeva, N. (2023). Development Art And Creative Education In The World And Kazakhstan: Comparative Analysis With Design. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 62, 205-212
Zaimoğlu, Ö. and Koshkinbayeva, N. (2023). Dünyada ve Kazakistan'da Sanatın Geliştirilmesi ve Yaratıcı Eğitim: Tasarım ile Karşılaştırmalı Analiz. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 62, 205-212

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 25 April / Nisan 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 21 December/Aralık 2023

Published/Yayın Tarihi: 31 December/Aralık 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Issue/Sayı: 62 **Pages/Sayfa:** 205-212

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Ömer ZAIMOĞLU and Nurgul KOSHKİNBAYEVA).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Soyut sanat ve yaratıcı eğitim öğretmenlerine giderek daha karmaşık ve etkili görevler verilir. Ancak mevcut sanat eğitimi sistemi, öğrencileri her zaman bu zorluklara hazırlamamaktadır. Sistemin genç tasarımcılara neyi ve nasıl öğrettiğini incelediğimizde, bir tasarımcının bakış açısının ve sürecinin en değerli öğelerinin nadiren öğretildiğini görüyoruz. Bunun yerine, bazı tasarımcılar, esasen tesadüfi öğrenerek, endüstri deneyimi yoluyla eğitimlerinin ötesine geçerler. Pek çok proje programı, kapalı bir bakış açısını ve zımni bilgi aktarımı için verimsiz bir mekanizmayı hâlâ sürdürmektedir.

Aynı zamanda, karmaşık sorunlara yaratıcı çözümler geliştirme becerileri giderek daha önemli hale geliyor. Kuruluşlar, imzalayanların bu tür işlere özel bir şey kattığını fark etmeye başlıyor; bu, ticari başarıyı tasarıma dayalı bir yaklaşımla ilişkilendiren çok sayıda araştırmaya dayanan rasyonel bir inanç.

Yani ne yapmalıyız? Tıp, hukuk ve işletme gibi diğer öğrenilen meslekler, kendi profesyonelleşme geçmişlerine gömülü mükemmel tavsiye ve rehberlik sağlar. Bu makalede, tasarım için bir eylem planı önermek üzere deneyimlerini ödünç alacağız. Bu kolay olmayacak: Bir araştırma ekibinin, okulların amaçlarına ve yeteneklerine uygun bir müfredat oluşturmak için kullanabilecekleri tasarım ve eğitim uygulamalarının bir listesinin nasıl derleneceği konusunda önerilerde bulunmasını gerektirecektir. Tasarım mesleğinin hem güvenilir bir uygulayıcılar topluluğu hem de 21. yüzyılda tasarımın değerini birlikte tam olarak anlayabilecek etkili bir uzman eğitimci haline gelmesi bilinçli bir çaba gerektirecektir. Bu yazıda bu yolu ana hatlarıyla anlatacağız.

Anahtar Kelimeler: Sanatsal ve yaratıcı gelişim, sanat eğitimi, profesyonel eğitim, tasarım eğitimi, tasarım düşüncesi, karmaşık sosyoteknik sistemler

Abstract

Teachers of abstract art and creative education are given increasingly complex and impactful tasks. However, the current arts education system does not always prepare students for these challenges. When we examine what and how the system teaches young designers, we see that the most valuable elements of a designer's perspective and process are rarely taught. Instead, some designers go beyond their education through industry experience, learning primarily by accident. Many project programs still maintain a closed perspective and an inefficient mechanism for transferring tacit knowledge.

At the same time, skills in developing creative solutions to complex problems are becoming increasingly important. Organizations are starting to realize that signers bring something special to this type of work; It's a rational belief based on a wealth of research linking business success to a design-based approach.

So what should we do? Other learned professions, such as medicine, law, and business, provide excellent advice and guidance embedded in their histories of professionalization. In this article, we will borrow their experience to propose an action plan for design. This won't be easy: It will require a team of researchers to make recommendations on how to compile a list of design and educational practices that schools can use to create a curriculum that suits their goals and abilities. It will require conscious effort for the design profession to become both a trusted community of practitioners and an effective expert educator who can together fully understand the value of design in the 21st century. In this article we will outline this path.

Keywords: Artistic and creative development, art education, professional training, design education, design thinking, complex sociotechnical systems

Introduction

Victor Papanek, one of the brightest representatives of his time, who contributed to the development of artistic and creative art, also criticised the chosen direction. In our opinion, his quotes are as relevant in today's world as they were 50 years ago (Asanova, 2008, p. 39). On the one hand, it is the traditional art school, one of the brightest artistic and creative directions of his time, in which the critic criticised his chosen profession through quotations. His quotation can be considered as significant today as it was 50 years ago (Asanova, 2008, p. 39). On the one hand, traditional art schools are capable of producing skilled professionals for various design and art specialities. Indeed, the world seems to tacitly recognise the value of artistic design by choosing quality and feel-good products and services. However, while many studies show the high value of art and design to manufacturing companies, only 10-20 of all Fortune 500 companies have art design executives - about 2-4% (Strelnikova, 2019). The full potential of art and creativity has yet to be discovered and understood. Perhaps the design profession and designers themselves are to blame: how many designers can become senior executives in one of the largest companies in the world? Perhaps the lack of senior managers is a testament to the insufficient level of our education.

Art and design is a complex field. It is a field that is not usually included in science. It is both a practice, an academic discipline and a technology. Each category includes many specialized disciplines whose parameters are fluid, ill-defined and constantly changing, with many different design societies devoted to them. Some societies claim that their discipline represents all of design. This misunderstanding is not unique to design and art - all professional disciplines have similar problems. However, each professional discipline also has a set of underlying principles that distinguish it from other disciplines. This is the case in design.

In this article, we will talk - about art creation and design. Today, new opportunities are opening up before the world. Art-creative educators and designers are beginning to play an increasing role not only in designing and teaching, but also in managing outside the design studio and even in deciding on activities to be carried out across the business. We are concerned that design and art education is not keeping pace with the new demands of the 21st century (Marchenko, 2002). We believe that existing art schools, design schools and universities are still needed, but suggest that the range of material taught should be continually expanded and updated. Different schools and universities may choose different paths (some will choose not to change what they have and what they do). Some will choose to focus on new components of current knowledge. We recommend that all design schools and universities learn a set of basics, but then offer in-depth courses that may be unique to teach the special talents of the school and university.

Veronika Ernestovna Strelnikova defined and drew conclusions about design thinking. She noted that design thinking is "an unique phenomenon that allows us to look at the world through the eyes of other people". In addition, she said, "it is the only approach that simultaneously encompasses different fields such as psychology, sociology, logic, intuition and empathy." Design thinking is a synthesis of empirical and theoretical cognition, a common point of contact between science and art" (Cavanaugh, 2018).

Methodology

In the course of studying this problem, theoretical and empirical methods of pedagogical research were used, which allowed a comprehensive approach to this topic. The principle of consistency and continuity is expressed in the logical sequence of tasks and the alternation of topics in design.

Discussion

The professional development of the subject of activity is a dynamic process that occurs throughout the entire professional life and is not limited to any one period. The analysis of various approaches to understanding professional development allowed us to identify common definitions:

- professional development is a long, time-consuming process of mastering a profession;
- professional development is based on self-development;
- in the process of professional development, there is a change in certain qualities of the individual as a subject of work, the result is a continuous process of self-projection of the individual;
- an important stage of professional development is professional training at a university, and the professional development of a future specialist is carried out in the process of active educational and professional activity (Cross, N., 2001).

The training of teachers of fine arts in the higher education system involves in practice artistic and creative and professional-pedagogical training of specialists. We consider the professional training of the future teacher of fine arts as a process of forming his professional competence on the basis of the unity of psychological and pedagogical and artistic and creative directions.

The content of professional artistic and creative training includes various types of experience, which are aimed at the formation of:

- cultural and historical competence, which implies the study of the theory and history of art of different eras and peoples;
- artistic and practical competence, which implies mastering the means of artistic expression of various types of arts;
- artistic taste and evaluation criteria in the context of spiritual, moral and aesthetic ideals.

The creative nature of the professional activity of a specialist brings to the fore the tasks of artistic training, which we consider as a process of forming professional competencies in the field of fine arts, aimed at developing artistic and creative thinking, imagination, and special abilities in the field of creating an artistic image with various expressive means and materials.

The main goal of the training of an artist-teacher is the formation of a creative personality of a person who has professional artistic knowledge and skills. At the same time, visual literacy is only a means by which the artist is obliged to operate. The whole set of artistic and visual skills acquired in the course of training is focused on solving artistic tasks, that is, it should be used in the creative process. Reaching the level of creative activity requires the possession of professional skills, developed imagination, artistic and imaginative thinking, which a prerequisite for professional is training in the field of art (Mikhailchenko, M.S., Kovalenko, I.N., Kodenko, I.Yu. 2021).

The most important competencies that are formed in the future teacher of fine art for his artistic and creative development, in our opinion, include the following:

- in the field of creating an artistic image-describing artistic activity; knowledge of both visual and expressive means of creating an artistic image; specific language of visual art; knowledge of skills and practical skills of working with various artistic materials and techniques;
- in the field of visual literacy-characterized by theoretical knowledge in the field of theory and history of fine art, developed artistic taste;
- in the field of control and evaluation activities-characterizing the knowledge of the criteria for evaluating artistic and creative works, the development of self-esteem, creative reflection;
- in the field of professional and personal development: the ability to self-study, self-development, self-realization.

The result of professional training is a set of objectively necessary knowledge, skills and abilities in the field of theory and history of fine arts, practical experience in pedagogical and artistic-creative activities, flexibility and critical thinking, individual psychological qualities.

Results

Development of art and creative education in the world

Artistic-creative and professional-pedagogical directions of training of an artist-teacher form his professional competence, contribute to professional development. It can be concluded that the professional training of specialists in the field of art education, aimed at professional development, is a multidimensional phenomenon. Firstly, according to the Russian experts of art narration N. N. Rostovtsev and A. E. Terentyev (Cross, 2021, p. 22), "the system of training and education of the artist-teacher should be clear and scientifically based and implemented within the framework of the school. By school the authors mean a clear system and methods of teaching in teaching and upbringing, the accuracy of the presentation of scientifically reliable knowledge and the transfer of proven experience in artistic practice. Secondly, in the course of training at the Art and Graphic Faculty, the future teacher-artist must master the art skills at a professional level and acquire the ability to conduct independent artistic and creative activities in the field of fine and decorative arts. Thirdly, to foster the student's desire and ability to work creatively with students, developing an interest in children's artistic creativity, and to form a system of skills and abilities for organizing the pedagogical process in the lessons of fine arts and extracurricular activities of students. Given that pedagogical work should be closely linked to creative work, it becomes obvious that special and pedagogical training should be brought closer together. Students should receive everything necessary to form the qualities of a future teacher:

- knowledge of theory and practice combined with a solid foundation of teaching skills;

- training in the subjects of fine arts should not be conducted in isolation from the preparation of students for their teaching activities. That is, we can conclude that professional training is carried out as a process of creative self-realization of the student in artistic, creative and pedagogical activities. In the process of improving professional skills, the foundations for the growth of pedagogical creativity and professional development are laid. The creative potential of the teacher's personality is formed thanks to the accumulated social experience, psychological, pedagogical and subject knowledge, new ideas, skills and abilities that allow you to find and apply original solutions, innovative forms and methods, thereby improving your professional functions (Dodge, 2020, p. 45).

In the artistic and creative training of a teacher of fine arts, aimed at professional development, a special place is occupied by the assessment of creative work. Mastering artistic and creative activity involves the development of students' visual means, which are the basis of artistic literacy. The assessment of creative work becomes an effective method of developing the artistic and creative thinking of the future teacher-artist, increasing his professional competence. The analysis of the work in the process of control and evaluation activities helps to think more deeply and understand the progress of the work. In the process of creative rethinking of the acquired knowledge, skills and abilities and in solving artistic and creative tasks, students develop independence and readiness for evaluation activities. If these qualities are actively manifested, then we can talk about the assimilation of educational material that helps creative activity, and creative activity – the assimilation of educational material. The teacher provides motivation for action and helps the student to activate artistic and creative activity. It is quite obvious that an active person should have a developed self-esteem in order to realize his creative abilities. The most complete development of the theoretical aspects of the problem of self-esteem was found in the works of B. G. Ananyev, I. S. Cohn, W. James, E. Erickson, K. Rogers and others (Dodge, 2020).

Self-assessment is necessary to increase the level of artistic creativity and professional competence. The system of self-control and self-assessment becomes a regulator of the relationship between the student and the learning environment. In the process of evaluating and analyzing artistic and creative work, he improves his professional artistic and creative skills and acquires qualities that will help in further pedagogical activity and professional development. Developed self-esteem is a necessary condition for the training of a competent specialist. With the systematic formation of students' value judgments, the development of self-esteem based on the attitude to solving creative, artistic and imaginative tasks, it is possible to achieve a qualitatively higher level of artistic and creative development of the future teacher of fine arts, since such stages of the creative process as setting goals, analyzing information, and critically evaluating the results of activity are optimized (Friedman, 2019, p. 39-40).

Systematic analysis and qualitative assessment of the results of students' artistic and creative activities develop the ability to consciously construct activities, consistently solve problems of creating an artistic image, adjust the work at various stages, and be independent in addition and expressive means. The activity in this case can rightly be considered creative - it has a conscious, purposeful nature.

Thus, it is legitimate to conclude that in the training aimed at the artistic and creative development of the future teacher-artist, the development of students' evaluative competencies, the need for self-improvement, creative reflection, readiness for self-realization, for further professional growth is of great importance. Professional and pedagogical training is a complex and lengthy process of professional development, which depends on the attitude to the teaching profession and artistic creativity, on the interests and inclinations in this field of work, skills, experience, and training. Its dynamics are influenced by many factors, but the fundamental one is a critical, conscious attitude to artistic and creative activity and its results, a developed artistic taste.

The artistic and creative development of future teachers-artists takes place in the process of artistic and creative activity:

- in the course of mastering the methods of professional artistic and creative activity;

- development of professionally significant qualities, such as artistic and creative abilities (abilities for creative thinking, creative imagination; developed aesthetic feelings; strong-willed properties of the artist's personality); pedagogical abilities (empathy, communicative, predictive, methodological abilities, reflection, self-analysis as a continuous process of self-projection of the individual);

- the transition of future teachers-artists to a higher level of professional competence in the conditions of the university (the inclusion of problem-based teaching methods in the educational process);

- formation of visual culture as a way to improve aesthetic taste and develop evaluation criteria);

- development of students' assessment competencies, self-assessment, reflection.

It can be argued that the professional artistic and creative development of future teachers-artists in the conditions of the university is a purposeful, specially organized process and the result of the formation of professional competence and competencies, an active qualitative transformation of the inner world, leading to a fundamentally new structure and way of life, the process of active self-realization in pedagogical work and artistic and creative activity. The professional development of the future specialist necessarily passes into the professional self-development of the specialist's personality. The process of formation of professional development throughout his life is considered as a way of self-realization of a person, the formation of his subjectivity (Friedman, 2014).

Direction of Development of Design Education

Today's design education in the world

Globalisation of culture, art creates a very complex situation in the spiritual sphere of society, determining complex vectors. In all corners of the globe there is no drift of the education system. No matter how new the knowledge we give today, it becomes obsolete at some point. The world is rapidly renewing itself. In addition, taste is being renewed. It is a continuous process. We are wrong if we say that the world develops only in a unidirectional principle.

There are at least two distinct institutions in the United States where design and creative arts disciplines are taught. These are independent schools of design not affiliated with a university (mostly in schools of art and architecture), and departments located in major research universities and graduate schools of design. In large research universities, the focus is on the academic work of faculty and students. This also means a constant focus on academic principles and research that extends the general knowledge of the speciality. There is little emphasis on practice during classes (Gordon & James, 1959).

Independent design schools place great importance on the work of teachers and students. Among them, much attention is paid to practical lessons. Students' works are highly appreciated, they participate in various exhibitions and competitions. They create posters, expositions and stands. Prizes at competitions, especially national, international competitions with high rating, are also highly appreciated, solid prizes are awarded.

More precisely, independent schools emphasise practical work and research universities emphasise science, the development of theory and the principles of scientific enquiry.

Stand-Alone Schools of Design

Artistic and creative schools of design were considered. These include: Rhode Island School of Design (RISD: Providence, Rhode Island, USA), Savannah College of Art and Design (SCAD: Savannah, Georgia, USA) and Parsons School of Design (New York, NY, USA) (Norman, 2016, p. 348). The mentioned educational institutions are considered to be authoritative autonomous schools of art and design in the USA. The analysis in our research work was limited to the USA. However, this analysis and our experience with design in other countries and regions allow our findings to be considered universal. We have visited (and in some cases taught in) design studios and firms, schools and universities in China, England, Russia, South Korea and Kazakhstan. While the curricula of the three American institutions we have examined in detail and the institutions we have visited are different, they share a similar style of work.

We looked at the curriculum of an institution in the United States. Here, the Bachelor of Fine Arts (BFA) relies on a block of "fundamental studies" (Norman, 2016, p. 144) consisting of three drawing courses in user experience design and two courses in form and color. The core curriculum consists almost entirely of seminars, studios and experiential learning courses that focus on interaction design and user experience tools. Of the 37 courses required for the degree, the program includes only one course on human-computer interaction, one course on perceptual and cognitive human factors and contextual research methods (Shirokova, S. Yu., Shirokova, A.Yu, 2016).

Features design education in Kazakhstan

Among all the directions in the period of formation of design in Kazakhstan, the leading place belongs to the Kazakhstan school of fashion modeling. And already from the first stages of the work of fashion designers (so just a few years ago, fashion designers in our country were called), a delicate line of ethno - design was outlined.

The first steps of the formation of fashion design in the republic are perfectly illustrated by the history of the "Simbat" Fashion Academy, which has managed to preserve the character and origins of the ethno-national worldview of the Kazakh costume and, in parallel, develops the form and composition of the modern costume by constantly introducing innovative fashion influences. Founded in 1947 on the basis of the sewing laboratory, the Republican House of Models, which was based

on the range of clothing, shoes and knitwear, since 1988. renamed the Center for the development of the range, fashion and culture of clothing "Symbat", and in 1992 transformed into the Academy of Fashion "Symbat" (Turganbaeva, 2018, p. 59).

In the context of the transition of higher education to a multi-level education system in Kazakhstan, new educational technologies are becoming a priority, focused on the self-development of students' personality, the formation of independence, creativity, and readiness to improve their professional level not only during a specific period of study, but also during all subsequent professional activities. In this regard, the use of active training methods in the process of professional training of future designers becomes relevant. When designing active methods of teaching graphic design at the university, it is advisable to take into account the psychological and pedagogical conditions of their use in the educational process. In professional work, the designer has to be guided not only by creative research and self-expression, but also take into account the potential budget of the project. As practice shows, the transition from educational design projects to professional ones does not always go smoothly. The peculiarities of this process can be traced in the students' production practice, as well as by observing the results of project activities when performing private orders during the study period and in the first year of employment of graduates. In this regard, you should pay attention to the following problems: the inability to focus on the target audience and work with the budget allocated by the customer for the implementation of the project (Turganbaeva, 2018, p. 61).

In the first case, the designer, solving certain tasks, is guided by his own preferences or uses certain skills acquired during the training period, based on certain taste preferences of the teachers of the graduating department. This approach in most cases does not give positive results. Paradoxically, the project may not please either the customer or the designer, but it perfectly fulfills its main task. Let's look at the example of packaging design. Let's say the customer is a man of retirement age, the designer is a middle-aged man, and the potential consumer is a girl of 18-23 years old. Or, for example, a potential consumer receives a monthly income of 2 thousand dollars, a customer, the owner of a large enterprise – a thousand times more, and the designer belongs to the middle class. Who should like the packaging design – the customer or the designer? Obviously, the design should be focused primarily on the consumer.

In the process of implementing complex projects, it is necessary to encourage attempts to work independently on the interaction of future designers with the focus group. The role of the teacher at this stage is to show the multi-aspect, ambiguity of the problems associated with the positioning of the project to the target audience. Of course, in some cases, the designer receives a brief containing full marketing research. However, as practice shows, the most complete research does not compensate for the lack of knowledge, skills and abilities associated with the positioning of the project. Understanding the principles of working with the target audience is an important step in the professional activity of a future designer (Nurtaeva, 2019).

In our opinion, one of the most important tasks of higher education in Kazakhstan is the formation of students' aptitude and readiness for self-development outside of the educational process. The use of professionally oriented active methods of teaching graphic design in the educational process, as well as a system of project tasks specially developed taking into account the specifics of real design activities, contributes to achieving this goal.

Conclusion

Art and design in education originates from the noble history of rich craft and is strengthened. With the passage of time and the development of society, the requirements and possibilities of design have expanded. The origins of design, art and creativity lie in the creation of ancient physical artifacts. But it is clearly seen that these phenomena consist of the needs, interests, tastes of the time. These needs contribute to the dynamic development of modernity. The development of new and exotic materials, new production techniques, new powerful tools, today electronic media and distribution, and even types of virtual presentations, divides the field of design into several branches. Together with the demands of the time, the structure of the work of artistic and creative specialists has also changed: from a studio located in one place under the leadership of the main designer to a distributed team, where an educated, creative team of designers can spread all over the world, sometimes working in one company, and sometimes temporarily working in another company just to do a certain job. In addition, the activities of designers are becoming essential for any industry, as it can be said that creative inquiry and problem solving have begun to embrace societal problems in various forms and contexts, from reorganizing organizations' procedures to addressing climate change.

References

- Asanova, S. Zh. (2008). Social'no-ekonomicheskie osnovy formirovaniya promyshlennogo kompleksa po proizvodstvu nacional'noj odezhdy. Almaty.
- Strelnikova, V. E. (2019). Design thinking as a modern design method/Business and Design Review. design method/ Business and Design Review, 4 (16). C. 13.
- Cavanaugh, J. (2018, March 14). "A Matrix of Competencies for Interaction Design", Design Higher (online), <https://www.designhigher.com/competencies-for-interaction-design/>.
- Cross, N. (2001). Designerly Ways of Knowing: Design Discipline Versus Design Science. *Design Issues*, 17(3), 49–55.
- Cross, N. (2019, July). Editing Design Studies—And How to Improve the Likelihood of Your Paper Being Published. *Design Studies*, 63, A1–A9.
- Dodge, K. (2020, January 21). Professional Vs Research Focus. *DegreeQuery* (online), <https://www.degreequery.com/what-is-the-benefit-of-an-eng-d-degree-vs-a-traditional-ph-d-degree/>.
- Friedman, K. (2019). "Design Education Today: Challenges, Opportunities, Failures." Chatterjee Global/150th anniversary Commemorative Lecture, College of Design, Architecture, Art and Planning, the University of Cincinnati, October 3, <https://www.academia.edu/40519668>.
- Friedman, K., Yongqi, L., Don, N., Pieter, J. S., Ena, V., and Patrick, W. (2014, December 2). "DesignX: A Future Path for Design." jnd.org (online), http://www.jnd.org/dn.mss/designx_a_future_pa.html.
- Gordon, R. A. and James, E. H. (1959). *Higher Education for Business*. New York: Columbia University Press.
- Marchenko, M. N. (2002). *Razvitie sposobnostej k dizajnerskoj deyatelnosti*. Moskva
- Mikhalchenko, M. S., Kovalenko, I. N., Kodenko, I. Yu. (2021). Creative self-realization of a future teacher-artist in the process of professional training at the university/SHS Web of Conferences 113, 00100 <https://doi.org/10.1051/shsconf/202111300100>
- Norman, D. A. (2016). When You Come to a Fork in the Road, Take It: The Future of Design. *She Ji: The Journal of Design, Economics and Innovation*, 2(4), 343–48.
- Norman, D. (2016). "The 'Science' in the Science of Design". Forword to *The Psychology of Design: Creating Consumer Appeal*, (edited by Rajeev Batra, Colleen M. Seifert, and Diann Brei), XIV–XVI. New York: Routledge.
- Nurtaeva, A. (2019). Loft Project. Kak prevratit' svoj dom v istochnik vdohnoveniya. Almaty: Bombora.
- Shirokova, S. Yu., Shirokova A. Yu. (2016). Ispol'zovanie interaktivnyh tekhnologij obucheniya v obrazovatel'nom processe/Sovremennye naukoemkie tekhnologii, No. 2 (chast' 1), 184-187.
- Turganbaeva, Sh. S. (2018). Stanovlenie i razvitie dizajna v Kazahstane. *Filologiya i iskusstvovedenie*, No. 4, 59-67.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı, çalışmanın verilerinin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala gerekli dikkat ve özeni göstermiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.